

Operele lui **SPIRU HARET**

VOLUMUL VII POLEMICE
1887-1900 și POLITICE

Operele lui Spiru C. Haret

Operele lui Spiru C. Haret

Ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț

Volumul VII
Polemice și politice

1887–1900

Redactor: Lucian Pricop
Coperta: Cristian Lupeanu
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2010

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică.

Tiraj: 1000 de exemplare.

Preț de vânzare al unui exemplar (mai puțin adaosul comercial): 107 lei (vol. VII–XII).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HARET C., SPIRU

Operele lui Spiru C. Haret / Haret C. Spiru; pref.: Remus Pricopie, Constantin Schifirneț.

Ed. a 2-a, rev. – București: Comunicare.ro, 2010

11 vol.

ISBN 978-973-711-206-4

Vol. VII: Polemice și politice: 1887–1900. – Bibliogr.

ISBN 978-973-711-214-9

I. Pricopie, Remus (pref.)

II. Schifirneț, Constantin (pref.)

821.135.1-821

821.135.1

INTRODUCERE

Volumele care încep cu cel de față vor cuprinde publicațiunile de polemică și scrierile sale politice.

În acestea se va vedea activitatea lui Haret ca polemist.

Prima lucrare este făcută pe vremea când era secretar general al Ministerului. Situațiunea lui oficială l-a oprit să-și pună numele; de aceea a semnat cu pseudonimul *Spectator*. Chestiunea discutată aici privește lucruri demult trecute; dar ca teorie poate fi oricând de actualitate. Iată despre ce este vorba. Guvernul din 1886, văzând nevoia ce este de a se construi localuri proprii pentru diferite școale, a obținut un credit de 21 milioane. Spre a se îndeplini scopul pentru care se acordase creditul, trebuiau făcute planuri și devize; apoi avea să se țină licitație pentru darea în întreprindere a fiecărei construcții; în fine, pentru supravegherea antreprenorului în timpul construcției, trebuia sau să se dea sarcina aceasta chiar autorului planului sau altei persoane competente. Această lucrare urma să fie plătită cu un procent oarecare. Totalizând sumele ce reprezentau aceste procente, s-a văzut că prețul total al construcțiilor se ridică prea mult. De aceea, ministrul de atunci, Dim. Sturdza, cunoscut totdeauna ca econom, având alături pe Haret, a hotărât să înființeze un birou tehnic, care să se ocupe și cu facere de planuri, afară de edificiile prea importante, și cu dezvoltarea planurilor și supravegherea construcției. În fruntea acestui birou era George Duca, cunoscutul inginer. Unii au găsit că era greșită măsura ministrului; de aici interpelări în Parlament și articole în ziare. Într-unul era și un atac personal contra lui Haret: se zicea că Duca, director la Școala de poduri, îl numise profesor la acea Școală și Haret, ca mulțumire, a făcut să fie Duca însărcinat cu direcția biroului tehnic. Această notă personală nu se găsește în răspunsul lui Haret. El se mărginește a dovedi că Ministerul a realizat cu adevărat o economie importantă.

* * *

A doua scriere de acest fel este cea din 1897, intitulată: „*Cestiuni de învățământ*“. Aici sunt adunate o serie de articole publicate în ziarul *Liberalul*⁽¹⁾. În acel timp Haret era deputat, fusese raportor al proiectului de lege prezentat de ministrul Poni pentru organizarea învățământului primar (1898) și toată lumea

politică precum și corpul didactic înțelegeau că trebuie să se continue cu legislația organizării învățământului. Take Ionescu făcuse un proiect în 1895, Poni lăsase în Minister altul în 1896. Prin ziare începuse a se discuta chestiunea și se vedeau silințele unora de a combate ideile fundamentale din proiectele făcute în cursul timpului de liberali. Era vorba de învățământul secundar, căci situațiunea de atunci bazată pe legea din 1864 se arăta tuturor că nu mai poate dăinui. Neegalitatea de plată pentru diferitele categorii de școli secundare (licee și gimnazii clasice, licee și gimnazii reale, școli de fete etc.), neegalitatea în orele de muncă cerute profesorilor de diferite materii, disciplina corpului didactic și bacalaureatul erau chestiunile cele mai discutate. Haret socotește că soluțiunile preconizate de liberali încă din 1886 trebuie să fie cât mai mult cunoscute și examinate de unii și de alții. Pentru susținerea lor scrie articolele de care vorbim aici. Unele puncte fuseseră atinse de el în cunoscutul său *Raport* din 1884, altele se găseau formulate în proiectul lui D. Sturdza din 1886. Ele aveau să se găsească sub forma de articole de legi în proiectul ce avea să depună el însuși ca ministru, în 1898.

Împrejurările îl aduc în adevăr în capul ministerului de instrucție în 1897 și îi dau putința să vadă votate și promulgate cele două legi: a învățământului secundar⁽²⁾ în 1898, a învățământului profesional în 1899. Dar tot împrejurările politice îl silesc, după retragerea guvernului în 1899, să înceapă vestitele lui polemici pentru a apăra opera sa de legislație școlară rău aplicată și apoi desființată. Sunt cele două serii de articole, adunate și în broșuri: „*Aplicarea legii învățământului secundar și superior*“ (1899) și „*Schimbarea legilor instrucțiunii*“ (1900).

În acestea Haret arată cum i s-a compromis opera sa de legislație școlară printr-o aplicare nu numai greșită, dar rău voitoare și, apoi, cum a fost înlăturată cu totul, schimbându-se punctele fundamentale ale reformelor sale.

Articolele din 1899 pornesc de la faptul următor: distribuirea catedrelor pentru anul școlar 1899–1900 făcută de ministerul condus de Take Ionescu a produs nemulțumiri printre profesorii secundari și s-a răspuns că ele s-au făcut conform unui plan lăsat de Haret. Acesta intervine, afirmând că ceea ce se numește *plan de distribuție* este numai *un calcul pentru stabilirea cifrelor bugetare*, adică o lucrare pregătitoare (făcută în septembrie 1898), iar distribuția avea să se facă în vacanța anului 1899 pentru a se aplica în septembrie 1899 și se știe că Haret a părăsit ministerul în aprilie 1899. Afirmățiile și dovezile aduse de Haret provoacă răspunsuri dictate firește de la Ministerul Instrucției și publicate în ziarul oficios al partidului, la care – firește – Haret dă cuvenitele replici.

Pornind de aici, Haret critică și alte măsuri luate de Take Ionescu și îndeosebi:

- aplicarea trifurcării numai în zece licee, ceea ce avea să aibă de rezultat că o parte din elevi vor face cursul în șapte ani, alții în opt;
- mărirea efectivului claselor contra dispozițiilor legii din 1898, ceea ce avea să aibă de urmare imposibilitatea aplicării programei, care era bazată pe o nouă metodă de predare;

– amânarea examenelor de capacitate pentru cursul secundar, ceea ce înlesnea autorității școlare doritoare de a compromite legea lui Haret numirea de suplinitori și încuraja pe acei suplinitori lipsiți de diplome universitare (cerute de lege) să solicite numirea lor ca titulari pe baza așa numitelor *proponimente* (cum existase în legea din 1864, dar se desființase prin cea din 1898);

– promovarea neregulată a elevilor din unele clase în contra dispozițiilor legii din 1898;

– greșita aplicare a dispozițiilor din legea învățământului profesional din 1899;

– înscrierea studenților în facultate în raport cu secția ce au urmat în liceu.

În privința acestui din urmă punct, Haret discută principal chestiunea interesantă a facultății de medicină. În privința aceasta erau două păreri: unii susțineau că medicina nu se poate învăța decât de cei care au urmat secția clasică sau modernă, pentru că este nevoie de cunoașterea limbii grecești și latinești spre a înțelege termenii medicali; alții – între care și Haret – credeau că pregătirea studenților care au terminat secția reală, în care au învățat cu dezvoltări și experiențe științele naturale, fizica și chimia, sunt mai bine pregătiți pentru medicină. Asemenea susține Haret că în facultatea de litere se pot înscrie și absolvenții secției *reale*, cu condiția ca ei să nu urmeze decât partea *filosofică*, deoarece tendințele moderne, ale învățământului filosofic, cer o pregătire realistă.

Când – în martie 1900 – se depune în Cameră proiectul prin care se modificau toate legile instrucției, Haret întreprinde un studiu asupra acestui proiect, adresând toate observațiile sale lui Take Ionescu, care alcătuisese și depusese proiectul, deși ministru era dr. C. Istrati, fiindcă celălalt trecuse la Finanțe.

Deși este vorba de a-și apăra opera sa, Haret are stăpânirea de sine, ca, în cea mai mare parte a acestui studiu, să păstreze obiectivitatea necesară pentru a convinge pe cititor de urmările stricătoare ale proiectului prezentat Parlamentului și votat, chiar înainte ca dânsul să fi terminat publicarea studiului.

Examinând amănuntele de organizare, el găsește pentru unele din ele, nu numai dorința de a strica lucrul făcut de un adversar politic, ci anume convingeri politice contrarii principiilor liberale sau anume cerințe ale luptelor de partid din acele momente. În măsurile privitoare la învățământul primar el vede *tendința de a împiedica răspândirea științei de carte printre săteni*, împruțându-se numărul copiilor ce vin la școală și reducându-se la un minimum cunoștințele ce au să dobândească majoritatea acestor copii prin mărginirea obligativității la cursul inferior primar. De aici urma imposibilitatea de a pătrunde în învățământul secundar și în școlile profesionale. Tot aceeași tendință se vede și în măsura de a înlocui pe învățătorii și institutorii bărbați prin femei. Haret amintește cum a reușit el să stimuleze zelul învățătorilor pentru propășirea *școalelor* și cum i-a făcut să devină un element auxiliar pentru propășirea *satelor*. „Sunt mândru și fericit, zice el, că am văzut pe învățători și institutori răspunzând cu cea mai mare însuflețire la așteptările mele“.

Aceasta este una din părțile cele mai importante ale studiului. Alături este chestiunea învățământului profesional. Aici Haret demonstrează că ceea ce făcuse Carp prin legea din 1893 – și păstrase Take Ionescu în proiectul din 1900 – este un învățământ destinat numai proprietarilor mari și mijlocii și unei pături mai ridicate dintre țărani, pe când *învățământul profesional elementar* – înființat prin legea lui din 1899 – este cu totul desființat.

De asemenea, arată greșelile organizării propuse pentru învățământul secundar, reducând cursul anilor la șapte în loc de opt și lăsând pentru secțiuni numai trei ani în loc de patru ani cursului superior. Critică restabilirea bacalaureatului pe care Haret îl înlocuise cu examenul de absolvire, alcătuit astfel ca să dovedească maturitatea candidatului și influența studiilor liceale asupra formării cugetării lui, în loc să fie o cercetare a cunoștințelor ce a putut să păstreze elevul din diferitele clase. Arată urmările stricătoare ale modificărilor pe care proiectul l-a adus în recrutarea și plata profesorilor secundari.

Ultimele articole se ocupă de modificările aduse în organizarea universităților, suprimând autonomia lor, schimbând modul de recrutare al profesorilor etc., și aceasta pentru a putea face să pătrundă în universități amici politici ai guvernului.

Din polemica aceasta rezultă că Haret ajunge la convingerea că organizarea și conducerea învățământului nu este numai o chestiune de preocupare de ordin școlar propriu-zis, că, la temelia acestora, este – trebuie să fie – o idee politică, fiindcă școala nu are un scop în sine, ci este menită să contribuie la dezvoltarea statului și la mulțumirea unora din nevoile societății în mijlocul căreia se dezvoltă.

* * *

Această convingere se găsește pe larg expusă în articolul său publicat în revista „Convorbiri didactice”⁽³⁾ după congresul corpului didactic primar din 1900. Când vine ministru în 1901, el îl retipărește și-l trimite tuturor membrilor corpului didactic.

În scrisoarea care precede articolul el rezumază astfel cuprinsul lui:

„Țara noastră se află într-o perioadă de transformare radicală.

Până mai ieri, îngenunchiați sub greutatea împrejurărilor care atâta timp au pus în primejdie însăși existența noastră națională, noi nu am avut puțința de a ne ținea în curentul evoluției care transforma popoarele din Apus. Astăzi însă trebuie să recăștigăm cu orice preț timpul pierdut. Trebuie ca și poporul nostru să se folosească de îmbunătățirile morale și materiale de care se bucură popoarele culte.

Opera aceasta nu se poate realiza în scurtă vreme și, pentru ca să se desăvârșească, trebuie să se pună în mișcare toate forțele națiunii.

Corpul didactic nu poate să se abțină de la această lucrare de regenerare, tocmai el care constituie una din cele mai însemnate forțe ale statului și, în direcția de care vorbesc, poate cea mai însemnată.

De aceea îmi propun ca, pe câtă vreme mă voi găsi la postul de onoare pe care-l ocup în momentul acesta, să nu neglijez nimic pentru a cerca să aduc la îndeplinire, măcar în parte, programul ce expuneam acum 16 luni“.

El este programul activității pe care avea s-o dezvolte, ca ministru, între anii 1901–1904.

Gh. Adamescu

1.

Cestiunea clădirilor școlare de la Ministerul de Instrucțiune Publică și Culte

La 18 aprilie 1886 s-a promulgat *legea pentru clădirile școlare*, prezentată de ministrul D. Sturdza. Pentru aplicarea ei, ministrul a socotit că ar fi mai economic să se instituie un *birou tehnic*. Cu aprobarea Consiliului de miniștri, el a chemat în fruntea acestui birou pe inginerul George Duca, atunci director al Școalei de poduri și șosele. Această măsură a fost combătută în Cameră de I. Poienaru-Bordea, prin interpelarea sa din 6 martie 1887, și în Senat prin interpelarea lui Dim. Gianni (1 aprilie 1887). În Cameră discuția a fost foarte vie, căci, afară de interpelator, au luat cuvântul și alți deputați (Al. Djuvara și N. Fleva, atunci în dizidența liberală și adversari ai guvernului); au răspuns D. Sturdza și Ion Brătianu, primul ministru. La urmă s-a propus o moțiune care blama pe ministrul instrucției; aceasta a fost, însă, respinsă de Adunare. În Senat a răspuns primul ministru.

În același timp s-a început în ziarul „Românul”⁽⁴⁾ o campanie contra întocmirii lui Sturdza. Articolele erau semnate: *Un curios îndrăzneț*. Cel dintâi apare la 10 martie 1887 sub titlul: „*Zvonuri răutăcioase pe contul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii*”; al doilea intitulat: „*Tăria rezoanelor la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii*” apare în nr. de la 13 martie; urmează, la 17 aprilie: „*Afacerea Duca-Sturdza, clădiri școlare pentru 19 milioane*”; încheierea se face prin o serie de articole (27, 28, 30 aprilie și 4, 5 și 7 mai 1887) intitulate: „*Mușamaua Duca-Sturdza și referatul din noaptea de 31 martie*”.

Acestor articole s-a răspuns prin câteva publicate în ziarul „Voința Națională” sub titlul: „3 mai mare decât 6”, semnate Spectator, care, după informațiile mele, e un pseudonim al lui Haret, pe atunci secretar general al Ministerului. Ele s-au publicat și într-o broșură intitulată „*Cestiunea clădirilor școlare*”. În cele ce urmează dăm cuprinsul acestei broșuri.

Despre faptele și discuțiile din 1887, vorbește Haret cu ocazia discutării proiectului de lege pentru emiterea de rentă pentru clădiri școlare prezentat de el în martie 1898. Vezi Colecțiunea de față, vol. IV p. 169 ș.u.

I

Fără îndoială, de când există omenirea, niciun secol nu a fost așa de bogat în descoperiri mari ca acela în care trăim. Toate popoarele cele vechi în cultură s-au ilustrat prin serviciile ce au adus umanității, pe calea aceasta: unul a aflat

drumul de fier, altul telegraful, un al treilea tunul Krupp. Cele mai tinere au rămas mai în urmă, cum și era natural să fie, și, printre dânsese, până acum o lună, eram și noi.

Astăzi nu mai este așa. De unde până ieri serviciile aduse de noi științei se reduceau aproape la nimic, deodată, fără tranziție, românii s-au ridicat la cel dintâi loc, printr-o descoperire de acelea care singure sunt de ajuns pentru a schimba fața unei epoci întregi și a împinge omenirea pe o cale pe care nimeni nu ar fi putut-o prevedea de mai înainte; o descoperire de acelea, ale căror urmări necalculabile exercită binefăcătoria lor influență timp de mii și mii de ani, constituind un titlu la eterna recunoștință a posterității pentru omul care a făcut-o și pentru țara, unde s-a produs.

Cu o mândrie pe care oricine o va înțelege, putem azi ridica sus fruntea, și zice lumii învățate: „Suntem demni de a fi alături cu voi; am descoperit că 3 este mai mare decât 6“. Nici vorbă că invidia, rutina, reaua credință, întregul concert de interese și de descoperiri, tulburate în liniștea lor, se vor coaliza pentru a înăbuși vocea adevărului și a apăra vechile rătăcirii ale trecutului. Să fim însă liniștiți și tari în dreptatea noastră, siguri că în cele din urmă tot adevărul va triumfa. Când va veni acea zi mare, fața lumii se va schimba: cel care va avea 3 lei în buzunar va fi mai bogat decât cel care va avea 6; cel ce nu va avea nimic nu va voi să-și schimbe soarta cu a unui milionar; oștirile de o sută de oameni vor extermina pe cele de un milion; Pekingul va fi mai aproape de București decât Băneasa; iar trecerea cămillei prin urechile acului va fi o jucărie de copil.

* * *

Iacă în ce împrejurări memorabile această neocomparabilă descoperire a văzut lumina zilei.

Se știe că anul trecut s-a votat o sumă de 21.000.000 pentru clădiri școlare. Din acestea, 2.000.000 s-au cheltuit deja cu facerea a 6 din acele clădiri. Pentru restul de 19.000.000, ministerul de Instrucțiune avea să procedeze la facerea planurilor și devizelor celor 32 clădiri ce mai rămân, la executarea lucrării și la privegherea acestei executări. Executarea lucrării nu avea să-l preocupe, pentru că ea trebuie dată prin licitație publică. În ceea ce privește însă facerea planurilor și devizelor și privegherea antreprenorului în timpul construcției, Ministerul a luat dispozițiile următoare: unele planuri și devize le-a dat în lucrul câtorva arhitecți din țară și din străinătate; iar pentru facerea celorlalte, precum și pentru privegherea clădirii tuturor edificiilor cuprinse în suma de 19.000.000, a înființat, pe lângă Minister, un birou compus dintr-un arhitect-șef, un inginer-șef și un număr oarecare de desenatori și conducători¹. S-a făcut un buget preliminar și s-a

1. În broșura în care s-au reprodus articolele din „Voința Națională“ Haret a pus o serie de documente oficiale pentru a lumina chestiunea: a) Referatul ministrului către Consiliul de

văzut că cheltuiala totală a acestui birou până la terminarea lucrărilor, la 1 aprilie 1897, s-ar ridica maximum la 617.000 lei, adică la 3,20 la sută din fondul de construcție de 19.000.000. Zic maximum, fiindcă, pentru a se evita oricare eroare, socoteala s-a făcut în ipoteza că în tot acest timp de patru ani ar fi să funcționeze întregul personal prevăzut, ceea ce negreșit nu poate fi, deoarece, la început și la fine, când lucrările vor merge mai încet, personalul va fi mai mic și prin urmare și cheltuiala mai mică. Ministerul și-a impus dar cifra de 3,20 la sută ca limită superioară a cheltuielilor ce avea a face cu biroul său până la terminarea lucrărilor, rămânând, bineînțeles, ca diferența ce ar fi fost, să fie în folosul statului.

Astfel stând lucrurile, un tânăr și iscusit arhitect, într-o serie de articole în „Românul“, a dovedit, că una și cu una fac două, că condițiunile în care Ministerul de Instrucție organizase serviciul său, erau mai oneroase pentru stat decât dacă ar fi urmat o altă sistemă, indicată de dlui cu multă vigoare și cu o perfec-tă bună credință. Și deoarece acea sistemă este deja aplicată și experimentată pe aiurea, nu numai în țări străine, dar și la noi, cum, spre exemplu, la clădirea Pa-latului de Justiție; și deoarece e dovedit că ea costă 6,03 la sută, pe când a Ministerului costă 3,20 la sută, rezultă că 3,20 e mai mare decât 6,03.

Ceea ce era de demonstrat.

* * *

Când consideră cineva cele ce s-au petrecut și se petrec încă, cu privire la clădirile școlare de la Ministerul de Instrucțiune, nici nu mai știe ce să creadă. Să fie oare că aritmetica cea veche s-a schimbat? Să fie că sinceritatea și buna cre-dință au dispărut de pe fața pământului? Să fie că s-a inaugurat o morală nouă, după care avutul statului trebuie să servească numai pentru ca să facă să câștige ceva parale pe unul sau pe altul, în loc de a se întrebuința numai pentru binele comun? Ar putea cineva să creadă toate acestea, văzând stăruința și îndrăzneala cu care s-au atacat și se atacă încă niște măsuri care, în orice parte a lumii, ar fi atras mulțumiri autorului lor.

Să fie vorba de cine știe ce măsuri de natură mai abstractă, asupra cărora se mai putea înțelege o nedumerire, tot s-ar mai pricepe lucrul. Să fie vorba de legea instrucției, care a stârnit atâția curioși îndrăzneți, tot ar mai merge¹. Dar într-o afacere de cifre, unde discuția nici nu încape, și într-o țară ce se știe că nu e lip-sită de inteligență, cum e cu puțință ca, de două luni aproape, cineva să întreprindă

miniștri din 9 decembrie 1886; b) Jurnalul Consiliului prin care se aprobă referatul; c) Adresa către G. Duca, din 18 decembrie 1886 prin care i se arată condițiile în care i se cere a lucra; d) Răspunsul lui Duca de la 20 decembrie; e) Referatul ministrului către Consiliu din 12 martie 1887 asupra modului cum merg lucrările.

1. E vorba de proiectul de lege pentru organizarea învățământului, prezentat Parlamen-tului în 1886 de D. A. Sturdza și care n-a putut fi votat atunci.

a demonstra că 3 e mai mare decât 6, și să ajungă chiar în punctul de a fi crezut, fie măcar un singur moment?

În adevăr, dacă nu ar fi în cauză banii fiecăruia din noi și, mai presus de aceasta, dacă nu ar fi dureros și rușinos pentru un român a vedea că în țara lui asemenea lucruri sunt cu puțință, campania la care asistăm, și al cărui obiect este cucerirea câtorva bilete de sute de lei de către un obscur meșter zidar, fără diplomă și fără clienți, ar fi mai mult de natură a ne face să râdem, cum râde oricine aude de isprăvile eroului de la Mancha contra morilor de vânt. Din nenorocire, nu este așa; tăria plămânilor este un factor cu care, se vede, trebuie să contăm la noi tot atâta cât și cu tăria argumentelor; și vrăjmașii aritmeticii ne-au asurzit așa de bine, de două luni încoace, încât nu e cu puțință să nu recunoaștem că tăria plămânilor nu le lipsește, cum nu le lipsește nici curiozitatea, nici îndrăzneala.

Ca contribuabil ce este, *Spectator* a crezut de cuviință a se uita și el în faimoasele dosare, în care *Curiosul îndrăzneț* văzuse așa de minunate lucruri, și cu tot respectul ce se datorește unor inventatori de talia acestuia, fie-i permis a spune aici cele ce a văzut.

II

Să luăm lucrurile pe rând.

Să vorbim mai întâi despre afirmarea cum că este prea mare limita de 3,20 la sută, sau chiar cea de 4,20 la sută, dacă cuprindem și ceea ce s-a plătit deja dlor Mincu, Xenopol și Schmieden.¹

Neexactitățile ce s-au afirmat, pentru a se dovedi aceasta, sunt așa de vădite, încât nu e om care să fi avut măcar o dată ocaziunea a vorbi cu un arhitect, și care să nu știe cât sunt de contrare adevărului.

S-a zis că în străinătate, pentru lucrările mai mari de un milion, se plătește numai 3 la sută și că cifra de 5 la sută a fost scornită de d. Schmieden, care a fost crezut pe cuvânt.

Deschid Vade-mecum al inginerilor și arhitecților germani și văd că în Germania se plătește:

- 0,30 la sută pentru schițe;
- 0,80 la sută pentru planuri;
- 0,25 la sută pentru devize.
- 1,30 la sută pentru detalii;

1. E vorba de arhitecții Ioan Mincu (Vezi vol. IV, p. 28 din prezenta colecție), Filip Xenopol, arhitecți români, și de un german, H. Schmieden. Acesta era membru al Academiei de științe din Berlin, arhitect consilier în Ministerul Cultelor din Prusia. În acel timp fusese chemat de Ministerul de război pentru a-și da părerea la construcția spitalului militar.

adică peste tot, 2,70 la sută numai pentru schițe, planuri, devize și detalii, fără supravegherea lucrării. Această din urmă singură se plătește de la 2 până la 3 la sută, după dificultățile lucrării.

Iacă acum regula din Franța:

Pentru proiecte și devize aprobate și puse în adjudecare	1½ la sută
pentru dirijarea, conducerea și supravegherea lucrărilor	1½ la sută
pentru recepțiunea, verificarea și regularea lucrărilor	2 la sută
Peste tot	5 la sută

Această cifră este stabilită printr-un aviz al Consiliului clădirilor civile din 12 Pluviose an VIII (1 Februarie 1800)⁽⁵⁾, care face jurisprudență în această materie.

Acestea sunt lucrări cunoscute de cel mai din urmă arhitect. E adevărat că cei care au început și conduc campania contra Ministerului de Instrucție nu sunt arhitecți; unul e avocat, iar celălalt e un simplu curios, căruia îndrăzneala-i ține loc de diplomă de arhitect, pe care n-a avut timp s-o capete, grăbit cum era a-și exercita verva în arena mai comodă a aritmeticii de fantezie. Însă indicațiile foarte precise de mai sus vor putea să-i lămurească și pe dl-or, căci cu 2 sau 3 lei pot face să le vină și Vade-mecum german, și Carnetul Arhitectului francez, ori *Annuaire du Bâtiment* (57-e année) de Sageret (p. 1878), în care vor putea verifica adevărul celor spuse aici.

În carnetul arhitectului mai ales, vor putea vedea că Societatea arhitecților francezi găsește că chiar cifra de 5 la sută e prea mică pentru lucrările mari de arte și că plata arhitectului ar trebui mărită peste 5 la sută în proporțiune cu dificultățile lucrării.

Așadar, când noi zicem că în străinătate se plătește 5 la sută, și mai mult, pentru plan, devize și supraveghere, dăm dovezi de adevărul celor ce spunem.

Binevoiască acum și *Curiosul îndrăzneț* să ne citeze cartea de unde a luat cifrele sale; să ne spună pe ce s-a bazat când a afirmat că, în străinătate, se plătește numai 3 la sută pentru lucrările mai mari de un milion.

Cât pentru noi, numai singura afirmare a d-sale este de ajuns pentru a ne dovedi că ceea ce spune e contrar realității; nu numai pentru că de două luni, am avut timp a ne deprinde cu ideia că, pentru a cunoaște adevărul, trebuie să luăm opusul ziselor *Curiosului îndrăzneț*, dar încă și pentru un alt motiv foarte simplu: dacă e adevărat, după cum spune d-sa, că în Franța se plătește 5 la sută numai pentru lucrările mai mici de un milion, iar pentru cele mai mari numai 3 la sută, ar urma că pentru o lucrare de un milion s-ar plăti 50.000 lei, iar pentru una de un milion și jumătate numai 45.000 lei. Francezii au mai multă logică decât atâta.

Dar apoi încă alte exemple concrete.

Teatrul din Montpellier se construiește în acest moment de arhitectul Cassien Bernard, care primește 5 la sută pentru plan, devize și supraveghere¹.

1. Cassien Bernard, cunoscut arhitect parizian.

Direcțiunea Băncii Naționale din București a fost în tratare cu niște arhitecți francezi pentru facerea planurilor, devizelor și supravegherea lucrării; aceștia i-au cerut 5 la sută. Lucrarea s-a făcut pe urmă în alte condițiuni, analoage cu cele aplicate de Ministerul de Instrucție; însă prețul tot mai mare a rămas, căci trece peste 5 la sută¹.

Pentru palatul de justiție din București, consiliul tehnic de la Ministerul lucrărilor publice a recomandat înființarea unui serviciu de supraveghere, care singur costă 3,75 la sută din valoarea lucrării, pe lângă care, adăugând prețul planurilor făcute de dl Ballu, ajungem, împreună cu agiul de 17 la sută, la un total de 6,45 la sută².

E adevărat că, pentru palatul de justiție, *Curiosul îndrăzneț*, care nu pregetă niciodată, face o socoteală cum știe d-sa să facă și care-l duce la alt rezultat; de aceea vom mai reveni asupra acestui punct.

În fine toate lucrările publice ce se fac la noi în țară, toate fără excepțiune, costă peste 5 la sută pentru planuri, devize și supraveghere. Cine are cunoștință de prețurile construcțiilor de spitale, cazarme, palate administrative, școli etc., să vadă dacă este vreunul pentru care cifra aceasta nu a fost întrecută.

Chiar la lucrările cele mari, cum sunt lucrările de fortificații și de căi ferate, aceasta este un adevăr. Nu cunoaștem cifra exactă a costului, pentru lucrările de fortificații; însă studiile și conducerea lucrărilor la construcțiile de căi ferate din ultimii cinci ani, au costat până astăzi 3.362.000 lei, pe când valoarea totală a lucrărilor este de 53.600.000; adică 6,27 la sută. Și lucrările încă nu sunt de tot terminate! Și cu toate acestea, este recunoscut că noi construim căile noastre ferate mai ieftin decât cele mai multe din celelalte țări!

Când dar Ministerul de Instrucție a reușit a-și organiza un serviciu care-i va permite a nu trece peste 4,20 la sută din prețul clădirilor, pentru plane, devize și supraveghere, el a creat un precedent din cele mai favorabile pentru Stat, fiindcă va determina scăderea prețurilor pentru lucrările publice viitoare. Pentru aceasta i se cuveneau mulțumiri, iar nu atacuri.

Se înțelege că aceste mulțumiri nu avea să le aștepte de la arhitecții fără diplomă, pe care combinația Ministerului îi lăsa pe din afară, și care vedeau micșorându-li-se câștigurile probabile din viitor. Din acest punct de vedere, se explică osteneala, ce-și dă alde *Curiosul îndrăzneț*, a amăgi lumea prin frământarea unor cifre așa de clare, încât vorbesc singure, fără nicio frământare. Dar dacă purtarea d-sale este explicabilă, asta nu va să zică că e și scuzaabilă; căci nimic nu poate scuza lipsa de bună credință.

1. Planurile palatului Băncii Naționale au fost făcute de Cassien Bernard și de Galleron, cel care a făcut și planul Ateneului.

2. Palatul de Justiție din București a fost executat după planurile arhitectului francez *Alberl Ballu* (n. 1849).

* * *

Printre celelalte neexactități afirmate cu această ocazie, s-a mai zis că dl Ch. Garnier¹ n-a primit ca arhitect al Operei din Paris, decât 2 la sută din prețul lucrărilor, pentru plan, devize și supraveghere. O afirmare nu costă nimic, mai ales când coloanele unui ziar sunt deschise gratis ca să o primească; ar putea însă autorul ei să ne arate și nouă de unde a luat această cifră, care este contrarie cu ceea ce știe lumea întreagă? Să citeze un text, o carte, ce va fi. Până atunci, să nu se supere dacă vom relege afirmarea d-sale tot în numărul fanteziilor de care face un uz așa de necumpătat, cu atât mai mult că nu știam că domnul Garnier era așa de avut și de dezinteresat, încât să plătească din punga sa cheltuielile necesitate de construcția Operei, căci altfel nu avea cum să facă, pentru ca să-i ajungă cei 2 la sută, ce zice *Curiosul îndrăzneț* că i-a primit.

În adevăr, Opera a costat 36 de milioane și construcția ei a durat 16 ani. Cei 2 la sută, reprezintă 720.000 lei, care reîmpărțiți pe cei 16 ani, dau în mijlociu 45.000 lei pe an. *Curiosul îndrăzneț*, care este așa de meșter la socoteli, ar trebui să ne arate cum socotește că cu această sumă ar fi putut să se plătească nenumărații arhitecți, desenatori și calculatori, care au lucrat timp de 16 ani sub direcția dlui Garnier într-un birou, pe care toată lumea l-a putut vedea instalat în timpul acesta într-o imensă baracă din piața Operei? Printre acești arhitecți, doi sau trei erau foști Grand Prix de Rome. Crede d-sa că astfel de oameni erau să fie plătiți cu câte 50 lei pe lună, ca să ajungă suma de 45.000 lei pe an? Dar atunci pentru ce nu se revoltă când vede că la Palatul de Justiție din București, care costă numai 4.500.000 lei, serviciul de supraveghere costă singur 56.400 lei pe an?

Și încă să observe că, în această socoteală, se presupune că dlui Garnier nu i-a rămas nici măcar un ban ca plată personală. Ne crede oare *Curiosul îndrăzneț* așa de înapoiat încât să primim de bune asemenea povești?

Adevărul este însă altfel decât arată d-sa: dl Garnier a primit ca plată personală, peste cei 10.000 lei, care au fost premiul câpătat la concurs, încă 2 la sută pentru a dirija partea artistică a execuțiunii; iar întregul serviciu de supraveghere, arhitecți, desenatori și calculatori, erau plătiți deosebit de stat și de Comuna Parisului. Așa că, departe de a fi costat 2 la sută, cum afirmă *Curiosul îndrăzneț*, planurile și supravegherea Operei au costat cu totul aproape 6 la sută. Cine nu crede să consulte numeroasele și însemnatele lucrări publicate asupra acestei cestiuni.

În rezumat, rămâne stabilit că s-a afirmat un lucru cu desăvârșire opus adevărului, când s-a zis că prețul de 3,20 la sută, sau chiar 4,20 la sută, este mai mare decât cele în genere adoptate, atât la noi, cât și aiurea. Cele scrise și zise,

1. Charles Garnier (1825–1898), vestit arhitect francez, membru al Academiei de arte frumoase, autorul planului și dirigitorul construcției Operei din Paris.

fie de *Curiosul îndrăzneț*, fie de alții, sunt curate invențiuni, și desfidem pe oricine să aducă cu precizie o singură dovadă, care să arate cum că nu este așa cum spunem noi.

III

Nu am deloc intenția de a sta să discut punct cu punct toate enormitățile pe care *Curiosul îndrăzneț* le înșiră fără întrerupere de atâta vreme. Fantezii de acelea sunt bune pentru cine nu știe aritmetica și pentru indigenii din centrul Africii, pe unde nu se știe de arhitecți și de onorariile lor. Aici însă ar fi să le facă cineva prea multă onoare să socotească prea jos pe concetățenii săi, stând să discute niște elucubrațiuni, pe care însuși autorul lor nu le crede, căci ele poartă la fiecare rând dovezi necontestate de ascundere sau alterare a adevărului, cu știință și cu voință.

Pentru ca să se poată însă judeca adevărata valoare morală a omului, pe lângă dovezile ce am dat mai sus, că d-sa a afirmat și afirmă neîncetat lucruri neadevărate, cum, spre exemplu, când zicea că pe aiurea arhitectii se plătesc cu 3 la sută și că prețul de plane și de execuție al Operei din Paris nu a fost decât de 2 la sută, vom mai arăta aici încă un exemplu de modul de argumentare al *Curiosului îndrăzneț*.

E vorba despre Palatul de Justiție din București. D-sa găsește că cheltuielile pentru facerea planelor și supravegherea acestui edificiu nu ar costa decât 3,33 la sută, dacă s-ar fi aplicat la dânsul organizarea admisă de Minister, pe când acesta a prevăzut 4,20 la sută pentru lucrările sale.

Să rectificăm niște alterări de cifre și atunci va ieși altfel, d-sa zice că plata facerii planurilor Palatului de Justiție a costat 70.000 lei. Aceasta nu este exact: dl Ballu a primit lei 63.000 în aur, și mai are să primească încă 40.000 lei, tot în aur; peste tot, cu agio⁽⁶⁾ de 17 la sută, planurile costă, dar nu 70.000 lei, ci 120.510 lei. Adăugind aceasta la cei 96.000 lei, cât ar costa, după d-sa, biroul tehnic în trei ani, ajungem la un total în cifră rotundă de 216.000 lei, care, la 4.500.000 lei cât costă Palatul (iar nu 5.000.000 cât zice d-sa), fac 4,80 la sută, iar nu 3,33 la sută.

Este așa sau nu este?

Cum să se califice dar fapta unui om care, știind că dl Ballu are a primi 103.000 lei în aur, ascunde dintr-un condei 50.000 lei, pentru ca să ajungă la cifrele ce dorește să realizeze?

Toată sumedenia de articole a *Curiosului îndrăzneț*, toată, fără excepție, este alcătuită tot cu atâta bună credință. Nu e o cifră pe care să nu o fi alterat cu știință, pentru a ajunge acolo unde voia și a arunca pulbere în ochii oamenilor.

Dar apoi ce încape aici atâta socoteală? Nu e vorba de a se ști cât ar costa facerea planurilor, devizelor și supravegherea lucrărilor la Palatul de Justiție,

dacă i s-ar aplica norma ce urmează la Ministerul de Instrucție. E vorba că ea costă în realitate 6,27 la sută, adică o dată și jumătate mai mult decât cifra de 4,20 la sută, până la care nu se vor ridica aceleași cheltuieli la Ministerul de Instrucție. Acesta este lucru real și adevărat. Să nu umble *Curiosul îndrăzneț* a încurca oamenii cu socoteli de fantezie d-ale sale; să spună cum de a zis că prețurile, acordate de Ministerul de Instrucție nu se plătesc de nimeni, când cazul Palatului de Justiție era bine cunoscut? Nu era vorba de ce ar trebui sau nu să fie; e vorba că d-sa a zis, a afirmat, a strigat și a repetat până nu a mai putut că nicăieri și de nimeni nu se plătește 4,20 la sută, pe când știa că la Palatul de Justiție se plătea 6,27 la sută. Și nu numai atât; dar, când i se citează exemplul acesta, d-sa încearcă să sustragă din socoteală o sumă de 50.000 lei, pe lângă alte alterări de cifre, cu scopul de a întreține încă neadevărul pe care-l afirmase de la început.

D-sa a zis cândva că păcatul mărturisit e pe jumătate iertat. D-sa însă nu merită nicio indulgență, nu numai pentru că păcatele sale sunt comise cu știință și voință, dar încă pentru că, în loc de a le mărturisi și a se îndrepta de dânsule, le agravează prin alte ascunderi ale adevărului, pe lângă cele de la început. Dacă acestea sunt mijloacele prin care cugetă să se distingă în carieră, la începutul căreia abia este, nu are pentru ce să fie mândru. Din partea unui tânăr putea cineva să aștepte mai mult respect pentru adevăr.

Curiosul îndrăzneț a cercat să arate că cifra de 6,27 la sută e mai ieftină decât cea de 4,20 la sută. Cui crede oare d-sa că se adresează? Socotește oare ca concetățenii săi sunt sălbatici, ca să nu știe să numere nici până la 6? D-sa vede că planurile Palatului de Justiție au costat 120.000 lei, adică 2,66 la sută din deviz. D-sa vede că acum, după ce planurile sunt făcute, se pune un arhitect-șef cu 2000 lei pe lună și un arhitect-ajutor cu 600 lei pe lună, plus doi desenatori a câte 350 lei pe lună și 7 supraveghetori a câte 140 lei, toți aceștia ca să supravegheze, în timp de trei ani, clădirea unui singur edificiu, într-un singur oraș, de o valoare de 4.500.000. De altă parte, vede că la Ministerul de Instrucție, pentru 32 de edificii, în 18 orașe deosebite și de o valoare de patru ori mai mare, șeful însărcinat cu supravegherea superioară primește tot 2000 lei pe lună, în care se cuprind și cheltuielile lui de transport; arhitect ajutor nu este: desenatori sunt 6, în loc de 8, câți s-ar cuveni să fie, după valoarea clădirilor; facerea planurilor costă 290.000 lei, (în care se cuprinde și ceea ce s-a plătit deja dlor Mincu, Xenopol, Schmieden și Bernimolin, și salariul arhitectului-șef pe patru ani), în loc de 480.000 lei cât s-ar cuveni, după norma de la Palatul de Justiție¹. Cu un cuvânt, cu tot dezavantajul ce rezultă pentru Ministerul de Instrucție din multiplicitatea și răspândirea edificiilor, toate cifrele lui sunt mai mici decât cele admise pentru Palatul de Justiție de însuși consiliul tehnic superior, care, nici vorbă, are mai multă pricepere și dor de lucrul

1. Amănuntele acestei organizări se pot vedea în *Raportul* către Consiliul de miniștri din 12 martie 1887 publicat în anexele broșurii din care s-au luat aceste articole, p. 53.

public decât *Curiosul îndrăzneț*; și cu toate astea, acesta mai are curajul a întreprinde să convingă pe oameni că e din contra.

Dacă această încercare ar proveni dintr-o pornire generoasă, ar merita oarecare interes, cu toată absurditatea ei. Nefiind însă decât efectul necazului că autorul ei nu se putuse împărtăși cu nimic din cele 19 milioane, nu merită decât un nume, pe care, din respect pentru cititori, nu-l vom scrie aici.

IV

Pe calea alterării adevărului numai primul pas este greu. Odată ce *Curiosul îndrăzneț* a făcut pasul acela, a crezut că nu are niciun motiv a se opri pe așa frumoasă cale, și a grămadit neexactitățile intenționate cu o nespusă dărnicie.

Astfel este un neadevăr că, la biroul tehnic al Ministerului de Instrucție, afară de cei doi șefi, s-ar plăti salarii de 700, 800 și 1000 lei pe lună. *Curiosul îndrăzneț* a avut în mână dosarele și a putut vedea statele de prezență ale personalului, în care nu figurează decât salarii de 150, 250 și 300 lei pe lună, afară de unul singur de 600 lei, care s-a plătit timp de două luni unui tovarăș de protestare al *Curiosului îndrăzneț*¹.

Este un neadevăr că funcționarii aceluși birou poartă titlurile de inspector, sub-inspector și contabil; ei sunt simpli desenatori și calculatori de devize.

Este un neadevăr că s-a cugetat a se face în regie lucrările de construcții.

Este un neadevăr că planurile făcute la Liège pentru Institutul botanic din București sunt copia planurilor Institutului din Liège.

Și lista aceasta de dezmințiri am putea să o întindem la fiecare rând ce a scris *Curiosul îndrăzneț*. Însă la ce ar mai servi aceasta? D-sa a arătat îndeșul că nu se tulbură pentru așa puțin lucru; iar lectorii știu deja de pe acum ce considerațiune merită zisele unui asemenea om.

Nu putem însă trece sub tăcere una din cele mai fenomenale absurdități, pe baza căreia *Curiosul îndrăzneț* a ridicat, după obiceiul său, un întreg edificiu de calcule *à l'avenant*⁽⁷⁾.

D-sa a zis că o bună parte din lucrările de la Ministerul de Instrucție constau în copii, care se copiază pe hârtia-pânză după un plan unic, făcut o dată pentru totdeauna. Astfel sunt cele 10 gimnazii ce sunt a se construi în 10 orașe deosebite din țară. Prin urmare, după d-sa forma și mărimea terenului, orientarea lui, condițiile subsolului, diferența prețului materialelor de la o localitate la alta, nu au nicio influență în facerea unui plan. Cu alte cuvinte, dacă la Craiova dispune cineva de un teren pe o fațadă de 80 de metri și de o formă dreptunghiulară, planul ce va

1. Vezi nota precedentă.

face pentru Craiova va trebui să se aplice întocmai și la Piatra, unde terenul ar fi în trei colțuri și cu o fațadă de 25 metri. De ar fi așa, am avea o nouă ilustrație a tezei favorite a *Curiosului îndrăzneț*, că 3 este mai mare decât 6.

Pentru a zecea oară ne vine să ne întrebăm: voit-a oare *Curiosul îndrăzneț* să rădă de lectorii săi când a venit să le înșire asemenea povești, ori că este în adevăr până într-atât lipsit, nu de cunoștințele cele mai elementare de arhitectură, ci de noțiunile cele mai simple de logică, încât să poată crede în ceea ce zice? Dacă va fi așa, îl îndemnăm să se lase de dat lecțiuni de acest fel de arhitectură și să meargă să ia lecțiuni de dreaptă cugetare de la cel din urmă lucrător, de la care va avea mult de învățat; dacă nu alt, cel puțin atâta că la noi în țară e obiceiul a se face casele după terenul de care se dispune, și că cine se adresează publicului trebuie să aibă destul respect de dânsul ca să nu-i spună lucruri pe care nici copiii nu le pot admite.

V

Ca să încheiem această cercetare, care deja a durat prea mult, rămâne să ne ocupăm de argumentul principal, cu care s-a produs cel mai mare efect asupra celor ce nu cunoșteau lucrurile, și care totdeodată arată mai bine decât orice lipsa de bună credință cu care a fost condusă toată această campanie. E vorba despre acuzarea adusă Ministerului de Instrucție, că facerea planurilor și devizelor, cum și supravegherea lucrărilor, a fost dată dlui Duca și plătită cu 620.000 lei *à forfait*⁽⁸⁾, sau cu ghiotura, după eleganta expresiune a *Curiosului îndrăzneț*. Unii au insinuat chiar că această sumă era a se plăti în aur, căci au zis, nu 620.000 lei, ci 31.000 napoleoni. De aici s-a pornit apoi o întreagă ploaie de injurii asupra dlui Duca.

Astăzi, adevărul este cunoscut de toată lumea, în urma dezbaterii din Senat a interpelării dlui Giani¹ și a celor relatate mai sus. Toți știu că d. Duca nu este decât șeful unui birou tehnic, compus, afară de d-sa, dintr-un arhitect-șef și mai mulți desenatori, calculatori și conducători. Pentru aceasta, d-sa nu primește decât 2000 lei pe lună în bilete ipotecare, fără ca Ministerul să mai ia către d-sa vreun angajament DE ORI CE FEL pentru cheltuieli eventuale de transport SAU ALTFEL.

Nu convenea însă *Curiosilor îndrăzneți* a recunoaște acest adevăr, pe care-l știau bine, cu toate acestea. Pentru trebuința cauzei lor, trebuia numaidecât să facă a se crede că se tripotează⁽⁹⁾ cu banii statului la Ministerul de Culte; trebuia să pună în bănuială onorabilitatea a trei sau patru oameni sus puși, tocmai pentru că contribuiseră a realiza pentru stat o economie de câteva sute de mii de lei, ferindu-l totdeodată de mâna cea lipsită de scrupule a oamenilor de soiul *Curiosului*

1. În ședința Senatului de la 1 aprilie 1887.

îndrăzneț. Pentru aceasta nu s-a sfiit a alerga la calomnie, știind bine că din calomnie totdeauna mai rămâne ceva.

Dacă organizarea biroului tehnic ar fi fost făcută pe sub mână, pe ascuns, s-ar mai înțelege a se înșela cineva asupra adevărului. Însă biroul exista și funcționa deja de două luni trecute în momentul când *Curiosul îndrăzneț* a început a se mișca; unul din amicii săi funcționa chiar într-însul¹. În fine, dosarele relative s-au aflat în mâinile a o mulțime de oameni, printre care și *Curiosul îndrăzneț*, care a reprodus acte întregi din ele. Într-însele se aflau statele de prezență, care se trimiteau regulat pe fiecare lună la minister, unde se făcea și plata. În aceste state se vedea că d. Duca se trecea pe fiecare lună numai cu 2000 lei. Se mai vedea că la toate aceste plăți se făcea reținerea de 5%, ceea ce arată îndestul că erau considerate ca diurne, iar nu ca plăți făcute după contract, căci atunci reținerea ar fi fost numai de 0,5%. În fine, însăși adresa no. 18031, din 18 decembrie 1886, către d. Duca, faimosul contract, după cum a plăcut *Curiosului îndrăzneț* și amicilor săi să-l numească, se afla cusută în dosar, imediat după Jurnalul Consiliului de Miniștri din 9 decembrie, care a fost calul dlor de bătaie. Tot asemenea se află și răspunsul dlui Duca la adresa Ministerului înregistrat la no. 41678 din 20 decembrie 1886.

Erau dar mai multe elemente decât trebuia pentru ca un om de bună credință să-și facă o convingere deplină de cum era starea lucrurilor. Pentru ce dar s-a căutat a se ascunde adevărul și a se induce lumea în eroare? Pentru ce s-a afirmat că d. Duca primea *à forfait* 620.000 lei, când se știa bine că nu e așa? Pentru ce un om de talia *Curiosului îndrăzneț* a cutezat să arunce cuvântul de gheșeftar unui om², înaintea căruia nici nu merită să ridice ochii? Pentru ce? Pentru că s-a sperat ca, prin o mare grămadire de acuzări monstruoase, să se amețească lumea și să se capete desființarea biroului tehnic, pentru cei în învălmășeală, să cadă și *Curiosului îndrăzneț* vreun mic beneficiu, pentru frumoasa și morala sa purtare.

Din nenorocire nu s-a întâmplat așa. Biroul tehnic continuă a funcționa: *Curiosul îndrăzneț* n-a câștigat altceva decât că acum îl cunoaște mai bine lumea cât prețuiește iar ministerul și d. Duca au câștigat că astăzi toți văd clar în această afacere, și nu mai pot fi amăgiți de invențiunile unora și altora. În special, e știut bine că nu a existat niciodată vreun contract cu d. Duca; că dlui funcționează ca șef al unui birou tehnic regulat, compus dintr-un personal prevăzut anume și plătit după buget; că d-sa nu primește nimic în afară de 2000 lei pe luna în bilete ipotecare; că suma de 620.000 lei, care se zicea că i se dă *à forfait*, este o curată invențiune răuvoitoare și de rea credință, deoarece cei care au scos-o la iveală aveau în mână actele din care se vedea tot adevărul.

1. Biroul tehnic din Ministerul Instrucției s-a înființat în urma referatului către Consiliul de Miniștri din 9 decembrie 1886.

2. E vorba de G. Duca. (Vezi nota 1 de la p. 23.)

VI

Adversarii Ministerului de Instrucțiune care au pus în discuție totul, după ce nu au mai putut contesta că acolo nu se dau banii cu ghiotura, cum bine voiseră dlor a afirma, au găsit altele de contestat: au zis că organizarea biroului tehnic este astfel făcută, încât el nu va putea face față trebuințelor; au pretins că persoanelor puse în capul biroului le lipsește capacitatea necesară; au protestat contra creării unor posturi, fără lege specială.

La primul punct, nu este decât un lucru de răspuns: în două luni, biroul tehnic, așa cum a fost organizat, a produs mai mult decât se produsese în doi ani cu sistema preconizată de adversarii Ministerului. Nu numai trei plane, împreună cu devizele lor, sunt gata, așa că lucrările sunt în punctul de a fi puse în licitațiune, dar încă alte plane sunt în studiu, precum și caietul de sarcini general și seria de prețuri, lucruri la care arhitecți, ca *Curiosul îndrăzneț*, nici nu se gândesc că ar fi necesare, deși e vorba aici de lucrări de 19.000.000.

E vorba de capacitatea celor doi bărbați puși în capul biroului? Unul dintr-înșii, d. Duca¹, are 18 ani de activitate în cariera construcțiilor; cea mai nouă și cea mai strălucită probă de priceperea și tragerea de inimă cu care știe să lucreze, a fost clădirea școalei de poduri și șosele, pe care a realizat-o în condițiuni de soliditate și ieftinătate necunoscute încă până acum în țară. Nu e vorba aici de concepțiunea de planuri; d. Duca nu se dă de arhitect și nici Ministerul nu a cerut de la d-sa să facă planurile. Pentru aceasta s-a angajat un arhitect special, d. L. Blanc²; și este încă o dovadă de puțină bună credință cu care *Curiosul îndrăzneț* a prezentat lucrurile, faptul ca a atacat neîncetat alegerea dlui Duca ca arhitect, ceea ce nimeni nu se gândise a face. Nu, dlui Duca nu i s-au cerut servicii ca arhitect; s-a făcut apel la experiența, știința și îndemânarea sa ca constructor, care promit a realiza în construcțiunile Ministerului de Instrucție aceleași economii pe care a știut să le realizeze în construcția Școalei de poduri și șosele. Ca să-și facă cineva o idee cu cât pot prețui asemeni calități mai mult decât declamațiunile unui particular, ce nu are decât pretențiile de arhitect, să amintim că Școala de poduri și șosele a fost construită cu prețul de 195 lei metrul pătrat de construcție, cu două etaje, pentru care niciodată nu se prevede mai puțin de 230 până la 250 lei. Am

1. George Duca (1847–1899), inginer cunoscut, a fost profesor și director al Școalei de poduri și șosele, director general al Căilor Ferate Române. El a condus construcția Școalei de poduri și șosele. I s-a ridicat un monument în curtea Gării de Nord în București.

2. Louis Blanc (1862–1903), elvețian, a fost elev al arhitectului Ginain din Paris și diplomat al guvernului francez. A venit în România chemat de Societatea de construcții și a construit Palatul universității din Iași, al Facultății de medicină din București, Palatul Ministerului de domenii, Institutul d-rului Babeș ș. a. A murit în țară. În București, lângă parcul Bonaparte, este o stradă care-i poartă numele.

putea dar prea bine zice că punerea clădirilor școlare sub privegherea dlui Duca echivalează cu o economie probabilă pentru stat de cel puțin 40 lei la metrul pătrat de construcție, sau de 17,5% din prețul clădirilor, sau încă, în cifre rotunde, de 3.300.000, pentru întreaga cifră de 19.000.000.

* * *

Această perspectivă, ni se pare, era destul de favorabilă, pentru ca Ministerul să fi fost îndreptățit a cere serviciile dlui Duca, fără a se tulbura de calculele și supărările *Curiosului îndrăzneț*.

Cât pentru d. Blanc, pricepera și activitatea sa sunt destul dovedite deja prin cantitatea de lucru ce a produs în scurtul timp de când a intrat în serviciul Ministerului. Afară de aceasta, este știut că d-sa fusese angajat de societatea de construcțiuni, în urma recomandațiunii foarte călduroase a dlui Ginain, care avusese destulă ocaziune a se convinge de capacitatea sa în timpul cât lucraseră împreună, și această recomandațiune trebuie să aibă mult preț în ochii *Curiosului îndrăzneț*¹. În fine d. Blanc nu a avut obiceiul a calomnia pe profesorii săi, din care cauză nu a fost eliminat din atelierul dlui Ginain, sub a cărui direcțiune își făcea studiile, și de aceea a putut să obțină diploma de arhitect cu mare succes. *A bon entendeur, salut!*⁽¹⁰⁾.

* * *

Puține sunt de zis în privința acuzării ce s-a adus ministerului că a creat posturi fără lege specială. Dacă acuzarea aceasta se bazează numai pe faptul că diurnele biroului tehnic sunt supuse la reținerea de 5 la sută, vom face să se observe că tot cu atâta motiv ar trebui să se numească funcționarii și contabilii, scriitorii sau vânzătorii de pe la bancheri și negustori, care și ei sunt supuși acestei rețineri. Și apoi, cum de nu se observă că această acuzare ar trebui adresată, nu numai Ministerului de Instrucție, ci tuturor ministerelor în care au fost a se face lucrări mari? Este știut că, pretutindeni, în asemenea caz, personalul necesar pentru studii și supravegherea lucrării se plătește dintr-un procent luat chiar din fondul de construcție. Așa se face cu lucrările de fortificație, cu lucrările noi la drumurile de fier, cu construcția Palatului de Justiție etc. Bugetele acestor servicii nu trec niciodată prin Camere; funcționarii lor nu se numesc prin decret regal, nici în virtutea vreunei legi, întocmai precum s-a făcut și cu biroul tehnic al

1. Paul Ginain (n. 1825), arhitect francez, membru al Institutului, a luat conducerea atelierului lui Lebas. Acolo a lucrat arhitectul L. Blanc și probabil și autorul articolelor din „Românul” și va fi silit să plece.

Ministerului de Culte. Singura deosebire este că acesta din urmă costă mai puțin decât celelalte. Să fie aceasta o cauză suficientă, pentru ca Ministerul de Instrucție să fie atacat cu atâta furie?

* * *

Ca să rezumăm această discuțiune, declarăm că suntem gata a recunoaște că greșită a fost sistemul adoptat de Ministerul de Instrucțiune, însă cu următoarele condițiuni:

să se demonstreze că prețul cu care face el planele, devizele și supravegherea construcțiilor sale e mai mare decât acel admis oriunde aiurea, spre exemplu, în ultimul loc, la Palatul de Justiție;

să se demonstreze că un arhitect cu diplomă și încercat și un inginer distins și cu un trecut strălucit sunt mai puțin proprii, unul pentru a face planuri, celălalt pentru a priveghea executarea lor, decât cel dintâi venit, care ar întreprinde a împlini lipsa oricărei diplome sau experiențe în arhitectură, prin intrigi, calomnii și reclame în ziare;

să se stabilească cum că e permis, într-o discuțiune publică, a se falsifica niște fapte și niște cifre concrete și evidente, pentru a se ajunge la un rezultat ce și-l impune cineva de mai înainte;

să se dovedească că *Curiosul îndrăzneț* a fost de o perfectă bună credință în alegațiunile și acuzările sale.

De se vor dovedi toate acestea, însă numai cu această condițiune, vom recunoaște și noi, împreună cu *Curiosul îndrăzneț*, că 3 este în adevăr mai mare decât 6.

(„Voința Națională“ de la 23, 25, 22 aprilie și 3 mai 1887 sub titlul „3 mai mare decât 6“ publicate și în broșură. Buc., 1887, Tip. Cucu, 85 p., Biblioteca Academiei Române nr. II50.902.)

2.

Cestiuni de învățământ

Când P. Poni s-a retras, împreună cu tot guvernul, în noiembrie 1896, a lăsat un proiect de lege pentru organizarea învățământului secundar și superior.

Urmașul său, G. Mârzescu, având poate intenția să și-l însușească, a format o comisiune care să-l discute și să-l modifice. Din această comisiune făcea parte și Haret, pe atunci deputat. Socotind ca puțin probabil să vină în discuția Parlamentului proiectul lăsat de Poni, Haret crede că este imperios necesar ca o lege să se facă. În vederea acelei viitoare legi, el caută să lămurească prin publicitate o serie de chestiuni fundamentale, luând ca punct de plecare proiectul lui Sturdza din 1886.

Reforma legii instrucțiunii din 1864, care de la 1886¹ a fost, putem zice, neîncetat la ordinea zilei, vine din nou în discuțiune, cu ocazia proiectului de lege elaborat de dl Poni, în ultimele zile ale Ministerului său².

Rarii partizani ai stării deplorabile în care se găsește învățământul nostru, mai ales în unele din părțile lui, au combătut în întregime proiectul propus de dl Sturdza la 1886, la care am avut și eu distinsa onoare de a colabora. Afară de câteva onorabile excepțiuni, armele cu care au luptat ei atunci a fost răspândirea, cu știință și cu voință, a tot felul de neadevăruri pe contul proiectului și al autorilor lui³. Cu toate acestea, ideile cuprinse într-însul și-au făcut drumul, în ciuda speculanților de scandal: o bună parte din ele a fost deja realizate⁴; altele

1. La 1886, Dim. Sturdza, fiind ministru de Instrucție, a alcătuit un proiect de lege pentru organizarea întregului învățământ din țară, la care a colaborat și Spiru Haret. Acest proiect a produs multe discuții, o vie opozițiune din partea unor cercuri de profesori și în Cameră n-a putut fi votat. În acel proiect se găseau ideile, pe care le-au dezvoltat Poni și Haret în proiectele de lege ce au prezentat.

2. P. Poni a fost ministru întâi în 1891 (iulie-noembrie), apoi în guvernul liberal, prezidat de D. Sturdza, de la 3 octombrie 1895 până la 21 noiembrie 1896. În această calitate, a prezentat proiectul pentru organizarea învățământului primar, al cărui raportor a fost Sp. Haret. (Vezi Vol. IV p. 21 din prezenta colecțiune). A lăsat și un proiect pentru organizarea învățământului secundar și superior, care formează punctul de plecare al acestui studiu.

3. Și în Cameră era un curent contra proiectului. Chiar raportorul proiectului depus de Sturdza, Andrei Vizanti, profesor la Universitatea din Iași, s-a pronunțat în raportul său contra lui Sturdza.

4. Adică cel privitor la învățământul primar, prezentat de Poni și votat în mai 1896.

sunt pe cale de a se realiza; mai toate au avut meritul, cu totul rar, de a fi fost îmbrățișate și susținute de oamenii politici de toate nuanțele, care au avut, de zece ani încoace, răspunderea de a conduce afacerile învățământului național.

De câteva zile se observă, deocamdată din partea unuia singur, o încercare de a reîncepe lupta contra ideilor cuprinse în proiectele dlor Sturdza și Poni, cu aceleași arme ca și la 1886: falsificarea adevărului, în ceea ce privește proiectul, și calomnia, în ceea ce privește pe apărătorii lui¹.

Fiind vorba de o cestiune de interes vital pentru țară, mă socotesc dator a nu lăsa pe cei care sunt interesați să pescuiască în apă tulbure să contribuie a rătăci lumea. De aceea întreprind în aceste puține și scurte articole, să arăt cum stau lucrurile în ceea ce privește câteva din cestiunile principale, atinse în zisele proiecte.

În această expunere, voi fi silit a vorbi destul de des despre proiectul din 1886; pe de o parte, pentru că-mi este mai familiar; iar pe de alta, pentru că proiectul dlui Poni se pare că nu mai este destinat de a servi ca bază a viitoarei discuțiuni înaintea Corpurilor legiuitoare.

Cestiunea salariilor corpului didactic secundar

Salariile corpului didactic secundar sunt regulate prin legea din 6 martie 1883². Această lege fixează:

280 lei pe lună pentru profesorii de școli normale, gimnazii reale și școli centrale și secundare de fete;

360 lei pe lună pentru gimnaziile clasice și pentru liceele clasice și reale;

200 lei pe lună, pentru profesorii de religie, desen și caligrafie;

150 lei pe lună, pentru maeștrii de gimnastică și de muzică vocală.

Aceste dispozițiuni prezintă multe și mari inconveniente, din care e de ajuns să enunțăm numai pe cele principale:

a) Se stabilește deosebire de salariu între profesorii de licee și de gimnazii clasice de o parte, și profesorii de gimnazii leale, de altă parte. Această deosebire nu este justificată. În adevăr, după legea din 17 martie 1879³, atât profesorii de gimnazii reale, cât și cei de gimnazii sau licee clasice, trebuie să fie licențiați;

1. E vorba probabil de I. C. Georgian, profesor la liceul Sf. Sava, chemat și el în comisiunea pentru examinarea proiectului lăsat de Poni (decembrie 1896), care a combătut proiectul și mai târziu a publicat o serie de articole în ziarul lui N. Flea, „Dreptatea” (reproduse în broșură, în ianuarie 1897).

2. Legea aceasta s-a publicat în „Monitorul Oficial” din 1 aprilie 1883. Vezi și Colecția legilor instrucțiunii Vol. I (1864–1901) p. 165. Ministru era atunci P. S. Aurelian.

3. Legea aceasta pentru numirea profesorilor secundari s-a publicat la 27 martie 1879. Ministru era G. Cantilli.

concursurile, ce trec și unii și alții, pentru a fi numiți, sunt identice; lucru ce se cere unora nu diferă de acel ce se cere celorlalți; ba încă, pentru unele catedre, profesorii de gimnazii reale sunt mai încărcăți decât cei de gimnazii clasice. Atunci pentru ce cei d-întâi să fie plătiți cu 280 lei, iar cei de al doilea cu 360 lei?

b) Se fixează salarii egale pentru profesori, ale căror sarcini sunt cu totul diferite. Astfel, profesorul de limba română, cursul superior, are 6 ore de curs pe săptămână; cel de filosofie are 6 ore, și – până nu de mult – avea numai 4 ore; cu toate acestea, ei sunt plătiți la fel cu profesorul de limba elenă, care are 14 ore.

Nedreptatea este și mai strigătoare, dacă se ia în seamă și gimnaziile reale. Acolo, profesorul de științe fizico-naturale și igienă are 15 ore pe săptămână; cel de matematici are 16 ore, și – până acum câțiva ani avea 22; cel de istorie și geografie are 24 ore pe săptămână, adică de 4 ori mai mult decât unii profesori citați mai sus; și cu toate acestea, acestor oameni li se plătește cu 80 lei pe lună mai puțin decât acelor care lucrează cu mult mai puțin decât ei.

c) Sistema legii din 1883 favorizează fracționarea la infinit a catedrelor. În adevăr, profesorii au tot interesul a-și împuțina cât se poate mai mult numărul de ore de curs, pe câtă vreme salariul lor nu scade prin aceasta. De aici au rezultat sarcini grele pentru buget și înmulțirea peste măsură a personalului didactic secundar; iar această înmulțire a fost în parte cauza numeroaselor vacanțe de catedre secundare (peste 400), pentru care nu se găsesc titulari, pe când, în timpul acesta, profesorii în funcțiune rămân puțin ocupați, sau își risipesc activitatea în ocupațiuni străine de școală.

d) Sunt multe catedre care nici nu pot intra în sistema legii din 1883. Astfel este catedra de igienă, cu câte o oră pe săptămână, pentru care s-a găsit prea exorbitanta leafă de 360 lei pe lună, și i s-a alocat o diurnă de 100 lei, cifră pe care legea din 1883 nu o prevede nici într-un chip. Cu toate acestea, după textul și spiritul acestei legi, ar trebui ca acest profesor, cu o oră de curs pe săptămână, să primească 360 lei pe lună. Acest exemplu singur ar fi de ajuns, pentru a dovedi principiul defectuos al legii din 1883.

Un alt exemplu îl avem cu profesorii de limba elenă de la gimnaziile clasice, care, având a predă numai în clasele III și IV cu 6 ore pe săptămână, primesc numai 200 lei, pentru că s-a găsit prea monstruos a-i plăti la fel cu profesorii de limba elenă de la licee, care, având a predă în cinci clase cu 14 ore pe săptămână, primesc 360 lei. Cu toate acestea, după legea din 1883, ar trebui și cei dintâi să primească tot 360 lei, ca și cei de al doilea.

Exemple de acestea se pot cita mai multe.

* * *

În fața acestor multe și grave neajunsuri, proiectul din 1886 a propus altul, care a fost admis cu oarecare modificări în privința cifrelor, și de dnii Take Ionescu și Poni, și de Comitetul delegaților din 1886¹.

Acest nou sistem constă în a regula salariul unui profesor, proporțional cu numărul de ore de curs pe săptămână ce face el. După cifrele care se par cele mai potrivite, s-ar plăti unui profesor de obiecte principale, 120 lei pe lună, pentru fiecare 4 ore, sau fracțiune de 4 ore, de curs pe săptămână. Astfel, profesorul care ar avea 9 până la 12 ore de curs pe săptămână, ar primi 360 pe lună; cel cu 13–16 ore, 480 lei; cel cu 17–20 ore, 600 lei; cel cu 21–24 ore, 720 lei.

Bineînțeles, acestea ar fi salariile de începere, pe lângă care s-ar adăuga gradația din 5 în 5 ani, întocmai după legea din 1883.

Este de ajuns să se enunțe acest sistem, pentru a i se vedea avantajele:

a) El face să dispară nedreptatea cea mare de azi, de a se plăti deopotrivă profesori a căror muncă variază în proporție de la 1 la 4. Ce poate fi mai drept decât a plăti fiecăruia potrivit cu munca ce dă? Acest deziderat îl împlinește pe deplin sistemul propus în 1886.

b) El face să dispară deosebirea de leafă dintre profesorii de gimnazii clasice și reale, deosebire nejustificată prin nimic.

c) El va încuraja pe profesori să-și concentreze cât mai mult activitatea în școala unde profesează. În adevăr, de unde, în sistemul de astăzi, profesorul este interesat să facă tot ce poate, pentru a-și împuțina ocupațiile în școală; în cel ce se propune, el va fi interesat, din contră, a și le înmulți, pentru că prin aceasta își mărește și salariul.

d) Astăzi, mai toți profesorii secundari caută, pe lângă catedra lor, să-și mai procure o ocupație în afară de școală, pentru a-și mări venitul. Unii funcționează prin institute private; alții au asemeni institute pe contul lor; unii sunt reduși chiar a da lecții private prin familii. Sunt unii care întreprind și alte lucruri, mai puțin potrivite cu caracterul lor de profesori. În sistemul cel nou, toată această activitate, risipită în dreapta și în stânga, va fi utilizată în școală, spre mai marele bine și al școalei, și al profesorilor. În adevăr, statul are tot interesul a se folosi cât mai mult de activitatea unui bun profesor, încercat prin titlurile sale academice și prin probele la care a fost supus la numirea sa în funcție; și interesul acesta al statului e cu atât mai mare, cu cât o mulțime din catedrele sale secundare stau neocupate, spre marea daună a învățământului, din cauza lipsei de personal, care să întrunească capacitatea cerută pentru a le ocupa; și, în timpul acesta, el vede pe

1. Take Ionescu era deputat în Camera din 1886. Comitetul delegaților era compus din următorii deputați: Gr. Cozadini, președinte, Petre Borș, At. Cătuneanu, Em. Leonescu, Dim. Laurian, N. Nicorescu și Andrei Vizanti, raportor.

profesorii săi, care ar putea așa de bine să îndeplinească sarcina ce rămâne în suferință, alergând pe aiurea, spre a-și crea resurse noi.

Cât pentru profesori, nu este mai puțin evident, că noua sistemă este în interesul lor. Care este omul care să prefere a alerga cine știe pe unde, după un beneficiu aleatoriu, pentru care dă o muncă ingrată, de cele mai multe ori foarte rău plătită și nepotrivită cu deprinderile și cu caracterul lui, în loc de a avea o ocupațiune sigură, plătită bine și sigur, cu drept la gradație și la pensiuine? Răspunsul vine de sine.

Se va zice că și astăzi, un profesor poate ocupa două catedre în aceeași școală. Așa este; însă azi, lucrul acesta este o excepțiune, pe când proiectul propus tinde să facă din el o regulă. Zic că azi e o excepție, pentru că în toată țara desigur nu sunt 10 profesori secundari, care să se afle în cazul acesta; și cauza este că atât sistemul de recrutare de azi, cât și modul de distribuție a salariilor formează piedici de cele mai multe ori neînvinsse, pentru ca un profesor să poată reuni două catedre în aceeași școală. Proiectele propuse prezintă mult mai multă elasticitate în modul de recrutare; și pe lângă aceasta economia lor întreagă favorizează, în loc de a împiedica, tendința profesorilor de a-și înmulți ocupațiile chiar în școala unde profesează.

e) Este necontestat că azi situațiunea corpului didactic, în ceea ce privește salariul, este departe de a fi de invidiat. A se cere unui om cunoștințe, pentru dobândirea cărora a trebuit să pună cel puțin 16 ani de studii; a-l supune și la probe grele și periculoase, pentru a-i face pe urmă o situațiune bănească mai rea decât a unui funcționar administrativ din cei inferiori, căruia nu i s-a cerut niciuna din condițiile cerute profesorului; iar, pentru viitor, a nu da profesorului altă perspectivă de îmbunătățire, decât un adaus de 60 la sută, pe care îl va căpăta abia peste 20 de ani, așa că în cazul cel mai bun el nu poate trece peste 576 lei nominal pe lună, pe când funcționarului administrativ îi este largă deschisă calea către înaintări nelimitate; toate acestea constituie, fără îndoială, una din cele mai mari nedreptăți. Din cauza ei, cariera didactică se consideră ca o carieră sacrificată, și tinerii care ar putea fi de mare folos în învățământ, iau alte direcțiuni.

O îmbunătățire a situațiunii materiale a corpului didactic a fost totdeauna recunoscută ca necesară; piedica a fost numai greutatea bugetare.

Aceste greutăți însă nu sunt decât aparente; ele vin, nu atât din lipsa de fonduri, cât din modul nerațional cum aceste fonduri sunt întrebuințate. Dacă se va renunța la regula de a se plăti profesorii care fac 4 ore de curs, deopotrivă cu acei care fac 24; dacă se va admite plata proporțională cu munca, după cum o prevăd proiectele din 1886 și din 1896, aceeași sumă bugetară, ce se cheltuiește azi cu un liceu, spre exemplu, va fi de ajuns și pe viitor; deosebirea va fi că, în loc de 21 de profesori, cât are azi un liceu de 7 clase, vor fi numai 11; dar, în loc de a începe ca azi cu cel mult 360 lei pe lună, pentru a ajunge, după 20 de ani, la 576, se va putea începe cu 720 lei, pentru a ajunge până la 1.152. Cu

modul acesta, fără nicio sarcină nouă pentru buget, se rezolvă cestiunea îmbunătățirii soartei profesorilor secundari, într-o măsură pe care desigur nimeni nu ar fi putut-o spera pe altă cale.

Se va obiecta, știu bine, că, pentru a realiza această situație, un profesor va trebui să aibă 21 până la 24 de ore de curs pe săptămână. Asupra acestei cestiuni a orelor de curs, voi mai reveni mai la vale.

* * *

Rămâne însă să lămurim aici o altă cestiune însemnată: cum se va trece de la actuala stare de lucruri la cea propusă?

Aceasta, fără îndoială, nu se va putea face repede.

Am spus mai sus că sunt în momentul acesta peste 400 de catedre secundare vacante, pe când cele ocupate în mod provizoriu sau definitiv nu sunt decât 446 (în aceste numere nu sunt cuprinși diferiții maeștri). Iacă dar posibilitatea de a se aplica chiar de la început noua sistemă la jumătate din catedrele secundare, fără nicio zguduire. Și dacă diferiți miniștri de Instrucție, de 10 ani încoace, nu au pus prea des la concurs catedrele vacante, cauza a fost, nu numai lipsa de concurenți serioși pentru a împlini acest mare număr de vacanțe, dar și speranța de a vedea adoptându-se noua sistemă și de a o putea aplica imediat la jumătate din catedre.

Rămâne să vorbim despre cele 446 catedre care azi sunt ocupate prin concurs.

Pentru acestea, proiectele din 1886 și 1896 prevăd dispozițiuni ce înlesnesc profesorilor actuali care *ar voi*, mijloace de a beneficia și ei de legea nouă.

Cât pentru cei care *nu ar voi* să intre în noua sistemă, art. 172 din proiectul de la 1886 și art. 138 din cel de la 1896 prevăd anume că ei își păstrează neatinșă situația de azi.

E foarte probabil că numărul acestor din urmă profesori va fi foarte mic, în comparație cu al acelor care vor prefera a beneficia imediat de legea nouă; și este iarăși foarte probabil că acei ce vor prefera a rămâne în situația actuală vor fi mai ales profesorii cu mulți ani de serviciu, cărora le va fi greu, tocmai aproape de finele carierei lor, să-și schimbe deprinderile. În orice caz, pentru aceste puține locuri, intrarea în legea nouă se va face gradat, potrivit vacanțelor ce se vor produce.

Cu modul acesta, o reformă de cea mai mare importanță, și din punctul de vedere al intereselor școalei și din acel al intereselor profesorilor, se va putea realiza într-un timp relativ foarte scurt, și fără cea mai mică tulburare în mersul regulat al lucrurilor.

Cestiunea orelor de curs ale profesorilor secundari

Ajungem la o cestiune, pe care rău voitorii au căutat și caută încă, să o întunece cât se poate mai mult.

Pentru a lămuri bine economia proiectelor din 1886 și 1896, trebuie să spunem câteva cuvinte asupra sistemului de recrutare a corpului didactic secundar.

Obiectele principale de învățământ secundar sunt împărțite, în proiectul din 1886, în 11 *specialități*, iar în cel din 1896 în 13. Cei ce se destină învățământului secundar, trebuie să treacă oarecare probe, pentru cel puțin 2, și în unele circumstanțe, cel puțin 3, din aceste specialități. Cei ce reușesc la o specialitate oarecare se înscriu în ordinea meritului într-o tabelă de capacitate, pentru acea specialitate.

În caz de vacanță a unei catedre de acea specialitate, doritorii de a o ocupa fac cerere, și numirea se dă de preferință aceluia din postulanții în drept, care este deja profesor, în aceeași școală sau în același oraș (art. 136 din 1886; acest punct va trebui mai bine lămurit în proiect); iar, în lipsă de un asemenea postulant, se dă după ordinea înscrierii în tabela de capacitate respectivă.

Cu modul acesta, un profesor în exercițiu este absolut liber să facă cum vrea: ori să se mulțumească cu situația ce are și să nu-și înmulțească orele de curs; ori să profite de cea dintâi vacanță de specialitatea sa, ce s-ar ivi în școala sa, sau în orașul său, sau, prin schimburi totdeauna posibile, chiar într-un alt oraș, pentru a dobândi o creștere de leafă, deodată cu o adăugire de ore de curs. Îmbunătățirea soartei materiale a unui profesor se va face dar în două feluri: pe de o parte prin gradație, care se conservă întocmai după legea din 1883 și care se datorește vechimii; și de alta, prin posibilitatea unui adaus de lucru, care este lăsată la discreția lui și care depinde de hărnicia și de priceperea lui.

Ce poate fi mai natural, mai just, mai rațional și mai conform cu regulile utilizării bine înțelese a forțelor intelectuale ale țării, decât a interesa astfel pe profesori, ca să dea o sumă de lucru cât pot mai mare, în folosul școlii și al lor propriu? Este însă necesar ca în direcțiunea aceasta să se pună o limită. Nu e nicio temere că profesorii vor prefera să rămână cu puține ore de curs, continuând a fi plătiți ca un ajutor de subprefect. Aceasta se va întâmpla cel mult pentru acei incapabili, care singuri nu se vor simți în stare a-și asuma sarcini noi; sau pentru acei care nu știu sau nu vor să lucreze; sau, în fine, pentru aceia care consideră catedra ca un simplu adăpost pentru zile grele, iar toată activitatea lor și-o îndreaptă în alte direcțiuni, de multe ori contrarii intereselor școlii. Aceasta am susținut în discuțiunea ce a avut loc zilele trecute la Ministerul de Instrucțiune Publică asupra proiectului dlui Poni; aceasta o repet și o susțin cu tărie și acum; acestea în fine sunt cuvintele care au fost falsificate în mod nedemn, atribuindu-mi-se vorba că

profesorii secundari sunt toți niște leneși¹. Nu am nevoie să mă justific de acușările unui om de rea credință; am dat totdeauna dovezi, mai mult decât suficiente, că am curajul convingerilor mele; una o dau chiar prin articolele de față. Dar este evident pentru orice om cu dreaptă judecată, că, dacă credința mea ar fi cea care mi se atribuie, nu m-aș fi consacrat cu toată inima operei reformei învățământului, pentru că asemenea întreprindere mi s-ar fi părut imposibilă. Am, din contră, convingerea că corpul didactic secundar conține o mulțime de elemente bune, unele cu totul superioare; dar mai cred că aceste elemente trebuie utilizate în modul cel mai avantajos posibil, și pentru școală, și pentru ele, în loc de a le lăsa să se piardă, cum se întâmplă azi prea adeseori.

Dacă însă e sigur că lucrarea de concentrare a catedrelor secundare nu va întâmpina nicio piedică serioasă, este de temut excesul în această direcțiune; e de temut, ca nu cumva profesorii să facă exces de zel și să se încarce cu o cantitate de muncă mai presus de puterile unui om. De aceea, proiectul din 1886 fixase un *maximum* de 24 de ore de curs pe săptămână, peste care un profesor să nu poată trece (art. 136). Proiectul din 1896 reduce acest *maximum* la 20 ore pe săptămână (art. 39).

Și aici s-a găsit mijlocul de a se comite o îndrăzneală falsificare a adevărului. S-a scris că proiectele prevăd cifre de 24, sau de 20 de ore pe săptămână, nu ca un *maximum*, ci ca un *minimum*. Încă o ocazie de a se judeca buna credință a unora din adversarii cărora sunt silit a răspunde.

Chestiunea numărului *minimum* de ore de curs pe săptămână trebuie însă luată și ea în băgare de seamă.

În nenumăratele moduri în care catedrele se pot combina între ele, în sistemul propus prin proiectele în discuțiune, este posibil ca, uneori, unui profesor nou numit să nu i se poată da decât un număr foarte mic de ore de curs pe săptămână. Să presupunem, spre exemplu, că o catedră rămasă vacantă comportă 12 ore de curs pe săptămână. Se poate ca din aceste 12 ore să se dea 5 unui profesor din aceeași școală, sau din același oraș, care cu ele își completează maximul de 24 ore. Restul de 7 ore va trebui dat unui profesor nou numit. Atunci, acest profesor, după norma stabilită pentru salariu, ar fi în drept a primi numai 240 de lei pe lună, până când o nouă vacanță va permite a i se mai mări și numărul de ore și salariul. Dar până atunci, el s-ar afla în condiții materiale de tot rele.

Proiectul dlui Take Ionescu din 1895 dă, în acest caz, o soluțiune, pe care eu o găsesc nimerită și dreaptă: la art. 31, el prescrie că în niciun caz lefaa unui profesor sau a unui maestru nu va fi mai mică decât lefaa cuvenită pentru 12 ore pe săptămână. Această dispozițiune va trebui prevăzută în noua lege ce s-ar face pe baza proiectelor din 1886, sau din 1896, pentru că este completarea lor logică și necesară.

1. Așa s-a interpretat unele cuvinte spuse de Haret în discuțiile Comisiunii convocate la Minister pentru a studia proiectul lui Poni.

Dar atunci va rezulta pentru stat dreptul natural și necontestat, ca, la cea dintâi ocaziune, să poată impune profesorului în cestiune, în specialitățile sale, numărul de ore ce ar mai lipsi până la acel de 12, pentru care este plătit. Peste acest număr de 12, profesorul va fi liber să ia sau nu alte ore de curs, după cum am arătat mai sus.

Cu modul acesta, numărul normal de ore de curs pentru un profesor secundar s-ar găsi cuprins între 12 și 24 (sau 20) pe săptămână.

* * *

La 1886, s-a adus învinovățire proiectului dlui Sturdza, că administrațiunea școlară va putea după voie să modifice numărul de ore de curs ale unui profesor, să adauge pe ale unui favorit, să scadă pe ale unui năpăstuit, fără nici un frâu, fără niciun control. Această învinovățire începe a se reedita și astăzi, mai amplificată. S-a susținut, acum, de curând, că chiar directorul liceului sau gimnaziului, la începutul fiecărui an, când va regula *orarul*, va face să varieze numărul *orelor* de curs ale fiecărui profesor, după voia sa¹.

Lămuresc că *orar* se cheamă regularea orelor și zilelor săptămânii, în care fiecare profesor își va face cursul, în fiecare clasă, *potrivit numărului orelor cu care este însărcinat*; aceasta este o lucrare de administrație interioară a fiecărei școale și se face în fiecare an; iar *numărul de ore de curs*, pentru fiecare materie, se regulează prin programe, care se promulgă prin decret regal, pentru ani întregi, și pentru toate școlile similare din țară. Această lămurire ar fi necesară numai pentru acei care ar fi cu totul străini de ale școlii; profesorilor nu le fac injuria de a le-o adresa, pentru că prin aceasta aş presupune că e cu putință să se mai găsească printre dâșii, un al doilea care să fie în stare de a face o asemenea confuzie.

Pentru a reveni la chestiune, voi dovedi că o învinovățire de felul celei de mai sus este cu totul lipsită de temei. În adevăr, din întreaga expunere de până aici, se vede că toate orele de curs cu care un profesor se însărcinează, precum și drepturile relative la salariul, ce rezultă pentru el din acea însărcinare, el le capătă în virtutea unor drepturi ale lui bine caracterizate și după reguli bine determinate, iar nu ca niște favoruri, care se pot revoca oricând. Toate numirile lui, profesorul le capătă în virtutea tabelelor de capacitate, odată ce a făcut el cerere în acest sens. În aceste condițiuni, dacă am admite că ministrul ar avea facultatea de a micșora după voie numărul de ore de curs ale unui profesor, ar trebui să admitem tot așa de bine că are și pe aceea de a destitui pe deplin pe un profesor; pentru că, între una și alta, nu e decât o deosebire între mai mult și mai puțin, și nu se vede care e limita până unde ar putea merge ministrul, după afirmațiile

1. Nu știu la ce anume articol de ziar face aluzie Haret în acest pasaj.

detractorilor proiectului din 1886. Ei bine, este posibil a se susține, în mod serios, că din proiectul din 1886 rezultă pentru ministru (ba chiar și pentru directorul școlii!) dreptul de a destitui un profesor? Aceasta ar fi o curată aberațiune. De altfel cum s-ar potrivi o asemenea tendință a proiectului, cu prescrierile relative la disciplina corpului didactic? Acolo se prevede că ministrul nu poate, din propria sa autoritate, să aplice profesorului secundar decât cel mult amenda cu leaful de 30 zile într-un an. Dar pedeapsa ce ar rezulta pentru un profesor, din reducerea orelor lui de curs, ar fi necomparabil mai mare. O reducere de 4 ore de curs i-ar aduce o pierdere de 1.440 lei pe an; și aceasta nu numai pentru un an, ci pentru câți va vrea ministrul. Aceasta ar răsturna toată economia proiectului și ar fi o cauză de dezorganizare deplină a învățământului.

Repet: sensul proiectului din 1886 este că orele de curs, ce a căpătat un profesor secundar, conform legii, îi sunt câștigate definitiv, și nimeni nu-i mai poate retrage nici măcar una din ele. Singurele cazuri în care un asemenea lucru s-ar putea întâmpla ar fi trei: a) când unele materii s-ar suprima din programe; b) când numărul orelor de curs ale unei materii s-ar micșora, iarăși prin programe; c) pe calea disciplinară regulată, judecată, condamnare etc.

Autorul proiectului a socotit că acest lucru rezultă în mod așa de nediscutabil din întreaga lui economie, încât nici nu a crezut necesar a-l mai repeta într-un articol special. Dar pentru a tăia scurt orice discuție, să se adauge în mod expres prescripția: „Numărul orelor de curs cu care este însărcinat un profesor, în conformitate cu dispozițiile acestei legi, nu va putea fi micșorat fără consimțământul lui, afară de cazul modificării programelor, sau, în caz de incapacitate, pe calea „disciplinară regulată“.

Observ chiar că, în cazul modificării programelor, caz rar și cu totul în afară de acțiunea ministrului, profesorul va putea să-și recapete orele ce ar pierde din această cauză, la cea dintâi vacanță în specialitățile sale.

* * *

Să răspundem acum la o altă obiecțiune, pe care, cu aceeași obiectivitate ca și pe cele de pe acum, o pun înaintea unii din adversarii sistemului ce susțin „24 de ore de curs pe săptămână fac o sarcină peste măsură de grea pentru un profesor secundar, zic ei; chiar 12 sunt prea multe“.

Pentru a răspunde, nu am decât să repet argumentele dezvoltate în *Expunerea de motive* și în *Considerațiunile suplimentare asupra proiectului din 1886*¹. Aceste argumente au rămas fără răspuns până astăzi. De altfel, discuția aceasta nu va fi necesară decât pentru cei care nu sunt destul de familiarizați cu starea

1. Ar fi fost nevoie de câteva citațiuni din aceste lucrări, dar ele lipsesc din Biblioteca Academiei Române.

lucrurilor în învățământul secundar; cât pentru profesori, sunt sigur că marea lor majoritate nici nu au nevoie să li se formeze convingerea asupra acestui punct.

Încep cu exemplul institutorilor, care dau toți o muncă de 30 de ore pe săptămână. Poate cineva susține că munca lor este mai puțin obositoare decât a unui profesor secundar? Desigur că nu. Și, cu toate acestea, nu numai că o fac, dar încă mulți din ei își mai creează venituri accesorii, prin lecțiuni private, date peste acele 30 de ore de clasă pe săptămână.

Dar adversarilor nu le place să se uite în jos; ei se uită în sus, la profesorii universitari, și zic că, dacă aceștia nu fac decât 6 ore pe săptămână, se cuvine ca și cei secundari să nu facă mai mult. Eterna morală a fabulei: „Vreau egalitate, dar nu pentru... cei mici“.

Aș fi gata să discut chestiunea de aproape și cu toată extensiunea cuvenită; nu o fac însă, pentru că unele din argumentele mele ar putea fi rău înțelese, ceea ce ar irita discuțiunea, și nu am deloc dorința de a arunca germe de discordie între corpul didactic secundar și cel superior.

Nu mă voi ocupa nici să răspund la împunsăturile care mi s-au adresat mie personal, în această afacere. Cel care m-a atacat nu este de măsură a-mi face rău; și răspunsul ce i-aș da eu nu e probabil că ar fi potrivit înțelegerii sale.

Voi observa însă că sunt profesori universitari, și încă foarte mulți, care consacră cursului lor un număr de ore de care detractorul lor nici nu are idee. Toți profesorii de științe experimentale de la facultățile de științe și de medicină, mai mulți din cei de la litere, unii din cei de la drept, fac conferințe în laboratoare, în seminarii, sau chiar în clase, în ore deosebite de ale cursului lor, care merg până la 4 și 5 pe zi, pentru unii în toate zilele. Să se mai pună la socoteală examenele de la facultățile mult populate, ca cea de drept și cea de medicină, examene care se fac tot în lunile de curs, dar în ore deosebite de ale cursului, și se va vedea că sunt mulți profesori universitari care dovedesc, prin exemplul lor, că e cu puțință ca un om, chiar în învățământul superior, să dea o sumă de muncă, nu egală, ci superioară maximului de 24 de ore pe săptămână, pe care proiectul din 1886 îl permite profesorilor secundari, plătindu-l.

Dar să luăm mai bine exemplele noastre chiar din învățământul secundar. Să se spună câți profesori sunt, care, afară de catedra lor, numai au nicio altă ocupație? Foarte puțini. Cei mai mulți au ocupații lăaturalnice, care de multe ori le iau mai mult timp decât însăși catedra lor. Unul are lecțiuni prin familii sau institute private; alții sunt asociați, sau directori, sau proprietari, a unor asemenea institute. Unii ocupă posturi administrative; alții sunt avocați, medici, zia-riști, ingineri. Și se pretinde că toată activitatea aceasta, risipită în toate părțile, nu reprezintă, împreună cu catedra, 24 de ore de ocupație pe săptămână? Răspund cu convingere că aceasta nu e exact.

Apoi, dacă un om poate lucra atâta, în orice altă direcțiune, pentru ce nu ar putea pune aceeași activitate, ba chiar mai puțină, în serviciul școalei? Să fie că

ar avea interes a lucra mai bine afară din școală decât în școală? Desigur că nu, căci singură școala poate să-i dea siguranța situațiunii, liniștea, gradația, pensia.

Să nu se zică că ocupațiile școlare sunt mai absorbante, mai obositoare decât altele. E destul să citez pe medici, pe avocați, pe ingineri, a căror ocupațiune intelectuală desigur nu e mai puțin obositoare decât a unui profesor secundar, și care, cu toate acestea, cu tot zbuciumul vieții lor agitate, pot să dea fără de greutate o sumă de muncă cu mult superioară celei de 4 ore pe zi. Și să se observe că sunt unele din aceste profesii, care nu beneficiază, ca acea de profesor, de trei luni de vacanță pe an.

Dar, în fine, chiar între profesorii secundari avem exemple decisive în această privință. Până în 1888, profesorii de matematici la gimnaziile reale aveau 22 de ore de curs pe săptămână. Azi, profesorii de istorie și geografie, tot de la aceste gimnazii, au 24 de ore de curs. Este cursul lor mai rău făcut decât al altora? Văzutu-s-a că o asemenea ocupație era mai presus de puterile lor? Nicidecum. Apoi, dacă azi ei pot face lucrul acesta pentru 280 lei pe lună, de ce nu l-ar putea face pentru 720 lei?

Dacă acum ne aruncăm ochii și în alte țări, iată ce constatăm: în Germania, profesorii secundari au câte 17 până la 26 ore de curs pe săptămână.

În Belgia, media este de 18 ore, iar maximul de 23 ore. În Suedia, media este de 18 ore, *maximul de 32 de ore*. În Franța, minimul este de 15 ore, iar pentru orele ce trec peste acest număr, profesorii primesc o indemnizare proporțională.

Adversarii proiectului pretind oare că profesorii români sunt mai *leneși*, mai *tembeli* (ca să mă servesc de cuvintele ce-mi atribuie mie), decât profesorii din toate părțile lumii? Negreșit că așa rezultă din cele ce susțin ei. Eu însă le las lor asemenea păreri și rămân în credința mea că profesorii români pot și ei să facă ceea ce fac alții.

* * *

Cred că am lămurit îndestul deplina posibilitate de a se permite profesorilor secundari un maximum de muncă de 24 de ore pe săptămână. Opinia aceasta, după cum am mai spus, este împărtășită de cei mai mulți din profesorii secundari. Ca dovadă, voi cita *Memoriul Corpului didactic din Iași* din 1886, care admite cifra aceasta fără nicio obiecțiune¹.

1. La începutul anului 1886, după ce s-a publicat proiectul de lege al lui Dim. Sturdza, membrii corpului didactic din Iași au discutat acest proiect și, prin două comisii, una a universității (N. Culiano, Ar. Densușianu, E. Rizu și M. Tzoni) și alta a tuturor gradelor de învățământ (P. Poni, Al. Brandia, V. Pallade, Pr. Conon Arămescu Donici, C. Meissner, Ion Darzeu, Toma Săvescu și C. Grigorescu) au formulat obiecțiunile lor și au propus modificarea unora din articole. Toate acestea se cuprind în „*Memoriul corpului didactic din Iași*”, tip. Iași 1886 (Biblioteca Academiei Române nr. A. 5033). Chestiunea de care vorbește Haret în acest pasaj se găsește la p. 207 ș.u. din acest Memoriu.

Obiecțiunile ar fi aici cu atât mai puțin la locul lor, cu cât maximul acesta nici nu este obligatoriu pentru nimeni, și a combate posibilitatea ce se oferă oamenilor care pot, și care vor, de a lucra mai mult decât alții, care nu pot sau care nu vor, înseamnă un adevăr atentat la libertatea muncii.

Cât pentru profesorii definitivi fie provizorii, azi în exercițiu, am arătat mai sus că proiectul le oferă și lor posibilitatea de a intra în sistemul nouă, *dacă vor*; iar, dacă nu vor, le garantează neschimbată situația lor actuală. Atunci dar cu ce drept s-ar plânde?

* * *

Proiectul dlui Poni diferă de cel din 1886, prin maximul numărului de ore, care la d-sa este de 20, în loc de 24.

Cestiunea este de un interes secundar, pe câtă vreme principiul este același. Continuă însă a crede că cifra de 24 convine mai bine. În adevăr, fiind dovedit, după cele ce am arătat mai sus, că această cifră nu are nimic exorbitant, nu văd pentru ce nu ar fi permis cuiva să lucreze atâta.

Din punctul de vedere bugetar, nu e nicio deosebire între ambele sisteme, pentru că diferența de 4 ore între cele 20 și cele 24, tot se va plăti, însă nu același lucru care va face pe cele 20.

Deosebirea este numai că sistemul dlui Poni cere un personal didactic mai numeros și limitează la 600, în loc de 720 lei pe lună, maximul până la care poate merge salariul de început al unui profesor secundar.

Cestiunea directorilor școlilor secundare

Nici una din ramurile administrației noastre publice nu are organe mai puțin și mai rău chibzuite decât administrația școlară.

Finanțele, armata, administrația internă propriu-zisă, lucrările publice, justiția dispun de mijloace administrative numeroase, experimentate, și cu care are cineva puțința nu numai de a promulga reforme, dar și de a le aplica. E destul să considerăm administrația finanțelor, pentru a ne da seama de ce valoare are o bună administrație; să comparăm cum se administrau finanțele țării înainte de 1876, când s-a reorganizat Ministerul de Finanțe, și cum se administrează azi. Această simplă comparație ar fi cel mai bun răspuns ce s-ar putea da acelor care ar fi tentați a contesta trebuința unei administrații raționale și suficiente.

Singură administrația școlară, așa cum este astăzi, se poate zice că mai nu există. În adevăr, Ministerul de Instrucțiune Publică are sub conducerea sa un corp didactic, compus din 3.900 învățători, 1.340 institutori, peste 1.200 de profesori

secundari și superiori, maștri de conferințe etc., toți aceștia împărțiți în vreo 4.000 școli, fără a mai vorbi de învățământul privat. Pentru a conduce și a priveghea această masă, nu există decât trei organe administrative: directorii școalelor, inspectorii și revizorii și ministrul însuși. Din acest număr, trebuiesc dați la o parte inspectorii și revizorii, care nu au nicio atribuțiune administrativă propriu-zisă, afară de câteva neînsemnate excepțiuni, în ceea ce privește raporturile dintre revizorii primari și învățământul primar rural. Nu rămân dar, ca organe de administrațiune propriu-zisă, decât ministrul și directorii.

* * *

Administrațiunea unei școli secundare este un lucru foarte greu și complicat. Ea trebuie să aibă în vedere: aplicarea, nu numai exactă, dar și conștiincioasă a programelor, regularitatea frecventării profesorilor și a elevilor, disciplina școlară, aplicarea exactă a regulamentelor școlare, care sunt multe și minuțioase, ținerea regulată a cataloagelor, matriculelor și arhivei școalei, promoțiunile, certificatele, relațiunile cu părinții și corespondenții copiilor, îngrijirea localului, mobilierului și dotei școalei, relațiunile cu inspectoratul și cu ministrul.

Pentru a face față tuturor acestor trebuințe, legea din 1864, care e încă în vigoare pentru învățământul secundar și superior, dă administrațiunii interne a școalelor secundare o organizare din cele mai bizare, și al cărei analog nu se găsește în legislațiunea niciunei alte țări. După dânsa, profesorii titulari ai fiecărei clase formează *Conferința clasei*, prezidată de unul din ei, ales de colegii săi, pentru doi ani, sub numele de profesor ordinar. Toți profesorii ordinari ai unei școale, formează *Consiliul școlar*, sub președenția directorului.

Iată acum modul de procedare, în câteva din principalele afaceri:

a) Promoțiunea școlarilor se face de conferința clasei, iar directorul ia doar cunoștință de dânsa prin profesorul ordinar, care-i comunică lucrările și cataloagele profesorilor.

Pentru a se înțelege absurditatea acestei dispoziții, voi spune că, încă dinainte de legea din 1864, promoțiunile noastre se fac după notele școlarilor de peste an și de la examene, deja depuse în cancelaria școalei; se calculează media acestor note, după regulile prescrise de regulament, și se promovează acei școlari care au obținut o medie de cel puțin 6. Legea din 1864 pretinde că această lucrare de calcule de medii să o facă cei 10 sau 12 profesori ai clasei, reușiți în *conferință*. Absurditatea acestei pretenții devine și mai evidentă, când ne gândim că într-un gimnaziu, spre exemplu, conferințele tuturor claselor se compun, cu una sau două excepții, tot din aceiași profesori, pentru că fiecare profesor face curs în mai multe clase. Vă închipuiți acum pe toți acești oameni, adunați împrejurul unei mese, și aplicându-se a face socoteli de medii, pe care și le trec din mână în mână, ca să le revizuiască toți? Pentru că altfel ce rost ar avea conferința în această afacere?

Puneți la socoteală că un gimnaziu cu populație mijlocie numără între 300 și 400 de școlari; mai socotiți că, pentru toată această lucrare, nu se dispune de ordinar decât de două sau trei zile și trageți concluzia. Concluzia practică a fost ceea ce trebuia să fie: promoțiunile totdeauna le-a făcut în realitate directorul singur; pentru că, dacă nu se făcea așa, nici până azi nu ar fi încă calculate mediile din 1864. Prescrierea legii a rămas literă moartă, justă pedeapsă care lovește toate prescrierile nechibzuite.

Tot așa este și cu clasificarea și premiarea școlarilor. Amândouă aceste lucrări nu sunt decât urmarea și încheierea lucrării de promoțiune, deoarece și clasificarea, și premiarea se fac după mediile generale. Legea le dă și pe acestea tot conferinței să le facă și, bineînțeles, în realitate tot de director se fac.

Dar prin aceasta s-a creat o situațiune neregulată, care de multe ori dă loc la cele mai mari neajunsuri, pentru că se întâmplă ca uneori câte o conferință să nu fie în bună înțelegere cu directorul, și atunci își închipuie oricine ce bine trebuie să meargă lucrurile.

b) Să presupunem că Ministerul ia o măsură oarecare, dă un ordin, o circulară, sau promulgă un regulament nou. În toate celelalte ramuri de administrație, în asemenea caz, autoritățile puse sub ordinele Ministerului execută ordinul sau circulara, aplică regulamentul, și atâta tot. La școli, lucrul nu se petrece tot așa. Când directorul primește ordinul sau instrucțiunile Ministerului, el trebuie să convoace consiliul școlar, care, după obiceiul pământului, pune câteva zile până să se reunească. Atunci *chibzuiește asupra modului de a le aplica*. Chibzuirea constă în lungi discursuri, mai mult sau mai puțin aprinse. După aceea se încheie o hotărâre *asupra procedurii pentru executarea ordinului*. Directorul nu o găsește bună. El crede că *consiliul a trecut peste competența sa* (fericit e directorul căruia nu i se dă prea de multe ori ocazia de a crede astfel!). Atunci, el *oprește executarea hotărârii și raportează* Ministerului, *care se pronunță asupra cestiunei*. Dar pronunțarea aceasta asupra cestiunei se întoarce iar la școală, și nu e niciun motiv pentru ca suveica să nu-și continue preumblarea până la infinit.

Pentru cine nu știe ce va să zică forța de inerție, iacă aici un exemplu admirabil; cu atât mai admirabil, cu cât această forță este organizată chiar prin lege. Aici se găsește explicația unei bune părți din starea înăpoiată, în care ne aflăm în ale școlii. Căci ce progres se poate face, când orice dispoziții, cât de bune, cât de grabnice, pot fi nimicite prin rezistența legală, și recunoscută ca atare, din partea acelor a căror datorie ar trebui să fie de a le aplica? Și chiar când se aplică, efectul lor este de multe ori compromis, totdeauna micșorat, prin întârzierea ce rezultă, în mod inevitabil, din toată procedura de portărel, înșirată în lege.

c) Cestiunile de disciplină școlară sunt tot de competența conferinței clasei, uneori de a consiliului școlar, cu un întreg sistem de apeluri de la conferință la consiliul școlar, și de la consiliul școlar la consiliul permanent de instrucție de pe lângă minister. Așa, se întâmplă o tulburare în școală. Pentru toată lumea, ar

fi indicat să se ia măsuri rezezi de represiune, pentru a opri întinderea răului. Cine ar fi mai bine indicat pentru aceasta decât capul școalei, directorul, fie măcar și profesorul ordinar al clasei? Ei bine, nu. Codul de procedură vreau să zic: legea instrucției publice din 1864 impune să se urmeze astfel: profesorul ordinar convoacă conferința clasei; aceasta după obiceiul... (ca mai sus) se reunește, a doua zi sau a treia zi. I se expune afacerea; se începe discuția; și fiindcă conferința, ca orice parlament care se respectă, este totdeauna împărțită în două partide, uneori trei, dacă nu chiar treisprezece, discuția se continuă ore întregi, se prelungește pe a doua zi, pe a treia zi. Rezultatul discuției poate fi că vinovații meritau excluderea din toate școlile țării. Atunci, conferința trebuie să facă un raport către consiliul școlar, care și el se adună, discută, întocmai cum făcuse conferința înaintea lui. În fine, se pronunță hotărârea: excluderea din toate școlile țării. Dar nu s-a terminat lucrul nici aici, pentru că cei condamnați au dreptul de apel la consiliul permanent de instrucție.

Toată procedura aceasta a luat patru, cinci, zece zile, poate și mai mult. În timpul acesta ce s-a făcut cu disciplina clasei răzvrățite? Dar cine se ocupă de dânsa? Disciplina clasei în toată această afacere nu a fost decât un pretext; școlul adevărat a fost de a se face cheltuială de vorbe inutile și de hârtie înnegrită.

Disciplina? Ca să vedem ce a devenit ea, să mergem în clasa răzvrătită. Vom vedea acolo pe tulburători adunați în bănci, prezidați de unul din ei, discutând și luând rezoluțiuni contra rezoluțiunilor pe care, în momentul acela, conferința și consiliul le iau în contra lor. Și de unde o măsură energică, luată încă de la început, ar fi tăiat scurt tulburarea, cu procedarea impusă de lege se ajunge a i se da proporții nemăsurat mai mari.

Toate acestea nu sunt închipuiri; cele ce spun aici sunt lucruri petrecute întocmai, nu de mulți ani, în una din școalele cele mai cunoscute din țară.¹

Văzusem mai sus legea din 1864 organizând forța de inerție; o vedem aici organizând nedisciplina, anarhia școlară.

* * *

Nu pot trece mai departe, fără să relev aici încă o dovadă de modul cum este înghebată această parte a legii din 1864.

Ea prevede, în oarecare cazuri, ca contra deciziilor conferinței clasei, să se facă apel la consiliul școlar. La gimnaziile de 4 clase și la școalele secundare de fete, conferința fiecărei clase conține pe toți profesorii școalei, pe când consiliul școlar nu e compus decât din patru sau cinci din acești profesori. Urmează de

1. Poate face aluzie la fapte de indisciplină petrecute la Liceul Sf. Sava prin 1885 sau 1886, despre care s-a vorbit chiar în Cameră pe atunci și de care mi-aduc eu însumi aminte, fiindcă eram și eu elev într-o clasă nedisciplinată.

aici ca: „după ce cei 13 profesori ai școalei, reuniți în conferință, pronunță o decizie, trebuie ca 8 din ei să iasă, iar cei 5, care au mai rămas, să aprobe sau să anuleze hotărârea tuturor, la care luaseră și ei parte“. (*Considerații suplimentare asupra Proiectului din 1886*, p. 239).

E destul să se enunțe o asemenea aberațiune, pentru ca sistemul întreg să fie judecat.

* * *

Toată administrația școalelor secundare este organizată în legea din 1864 cu aceeași înțelegere a realității, ca și în aceste câteva cazuri.

Cât pentru director, reprezentantul autorității, capul școalei, cel care era indicat ca să dea direcția și impulsul bunului mers al școalei, el este cu desăvârșire pus la o parte. Tot ce spune legea despre dânsul e că el are dreptul de priveghere și control asupra școlarilor și profesorilor, că este însărcinat cu aplicarea exactă a programelor, legilor și regulamentelor școlare și că o dată pe an va face un raport Ministerului asupra stării școalei. Dar în ce constă dreptul lui de priveghere și control? Ce sancțiune are acest drept? Cum este însărcinat el cu aplicarea programelor, legilor și regulamentelor, când el nu are nicio putere și când tot ce se face în școală se face numai de conferință, sau de consiliul școlar? Este aici o anomalie cu atât mai de mirare, cu cât articolele care pun directorului aceste însărcinări sunt puse chiar alături cu acele care fac, tot din el, un simplu șef de cancelarie al consiliului școlar.

În rezumat, administrațiunea internă nu există în școlile secundare în mod legal. O administrație organizată cum se cade cere atribuțiuni bine definite și responsabilități. Aici nu este nici una, nici alta. Afacerile școalei se tratează prin veșnice preumblări pe la conferințe și pe la consiliu, prin convocări, prin discursuri, de foarte multe ori prin intrigi de cea mai rea specie. Nicio unitate, nicio energie, nicio vedere clară în direcția școalei. Mai presus de toate, nicio responsabilitate. Și aceasta este și mai grav, poate, decât toate celelalte; căci, dacă conferința sau consiliul școalei ar lua decizii în detrimentul școalei, dacă ar refuza a se ocupa de afaceri sau nu s-ar ocupa când trebuie, dacă s-ar face vinovate de călcări de lege, de rea voință, de reguli oricât de grave, cine va fi responsabil? Înțeleg o responsabilitate efectivă, nu numai pe hârtie; înțeleg măsuri represive, care să facă să înțeleagă pe cel vinovat, că nu-i este permis să mai greșească, sau chiar să-l pună în imposibilitate de a mai greși altădată. Asemenea măsuri nu există, și nici nu pot exista, pentru conferințe sau consilii, ființe impersonale, unde fiecare se ascunde la spatele colectivității.

Rezultatele acestei sisteme nenorocite sunt cunoscute de toți cei care sunt în contact cu școala. Este imposibil să le dezvelesc aici, pentru că nici locul de care dispun, nici natura lucrului nu permite. Dar toată lumea, care vede starea

de decadență absolută în care este disciplina școlară, în o mulțime din școalele noastre secundare, care se plânge de multe lucruri ce se petrec într-însele, să știe bine că răul în această privință vine numai de acolo că școlile secundare sunt cu totul lipsite de administrație interioară; și că chiar acea puțină care se face este pe riscul câtorva oameni energici și cu dor de binele școlii, care sunt siliți să treacă peste utopiile din 1864, pentru a nu lăsa să cadă totul în disoluțiune.

E adevărat că sunt și oameni care au tendințe direct opuse. Aceștia ar dori ca și umbra de administrație ce mai este să dispară; ca directorul să fie un simplu *intendant* (s-a și zis cuvântul acesta), însărcinat doar cu grija materială a localului și mobilierului, ales de profesori, care să formeze atâtea *republici*, câte școli sunt. Dar, fiindcă mă ocup de lucruri serioase, nu mă voi opri asupra acestor *bazaconii* (încă un cuvânt având aceeași origină republicană).

* * *

Precum am susținut și altădată, susțin și acum, cu toată convingerea ce poate să dea logica și o lungă experiență în ale școalei, că este indispensabil ca directorul să aibă în mână sa administrația deplină și reală a școalei; ca el să fie responsabil în mod efectiv de administrația și de bunul mers al școalei; ca să fie om cu o autoritate nediscutată, ascultat și respectat de toți, profesori, părinți și școlari, nu numai ca reprezentant al autorității școlare superioare, dar și pentru capacitatea, tactul, dorul său de bine; ca consiliul profesorilor școlii să nu aibă a se ocupa decât de cestiunile curat didactice, de cunoașterea etică a școlarilor, precum și de a-și da avizul, când i se va cere de director sau de Ministru, asupra oricărei alte chestiuni, dar fără drept a se amesteca nici într-un fel în cestiunile de administrație, unde nu are ce căuta și unde intervenția sa nu poate face decât rău.

S-a scris mai deunăzi că aceste idei emise de mine, în una din întrunirile de la Ministerul de Instrucție, ar fi provocat mirarea și indignarea generală.

Dacă cel care a afirmat aceasta nu ar fi falsificat și aici adevărul, ca în tot ce a vorbit și a scris asupra acestei afaceri, ar fi trebuit să se întrebe: cum de mirarea și indignarea aceasta a așteptat atât de mult până să se dea pe față? Eu am emis deja aceste păreri încă din 1884, în *Raportul* meu anual de Inspector general; și încă atunci¹ le-am susținut cu o abundență de argumente, cu o energie și o severitate pentru actuala stare de lucruri, cu mult mai mari decât acum, când spațiul îmi este așa de măsurat. Aceleași idei au pătruns și în proiectul din 1886 și în toate cele de după dânsul; și în tot timpul acesta, de câte ori mi s-a prezentat ocazia, nu am lipsit de a vorbi și a în același sens. Adevărul este că toți, profesori și neprofesori, care cunosc lucrurile și au dor de binele public,

1. Raportul, publicat atunci, în 1884, se află reproduș în întregime în Colecția de față Vol. I, p. 139 și urm.

recunosc că trebuie să înceteze cât mai curând parodia de astăzi; că trebuie să se pună o administrație serioasă, respectată și energică, în locul jucăriei de-a parlamentul, cu care ne amuzăm de 32 de ani. Ca dovadă, pot cita iarăși *Memoriul de la Iași*, care nici nu se miră, nici nu se indignează de însemnătatea ce se dă directorului în proiectul din 1886. Singura deosebire era că *Memoriul* dorea ca chestiunile disciplinare să rămână de competența consiliilor școlare¹. Din cele de mai sus, se poate vedea pentru ce eu unul nu găsesc deloc nimerită această excepție, afară poate de pedeapsa excluderii definitive din școală sau din toate școlile de același fel.

* * *

Pentru cei cărora discuțiunea de mai sus nu le-ar fi de ajuns pentru a le forma convingerea, s-ar putea invoca și exemplul tuturor celorlalte țări, *fără nicio excepție*. Suntem singura țară pe lume, unde s-a putut crede că o organizațiune așa de vastă, complicată și delicată, ca aceea a școlilor, poate merge fără nicio administrație. Pretutindeni, directorul nu numai că este capul real și nediscutat al școlii, dar sunt țări unde el are puteri necomparabil mai mari decât cele pe care le cer pentru dânsul proiectele din 1886 și 1896. În Germania, spre exemplu, țara unde învățământul secundar este cel mai înfloritor, directorul este cel care alege pe profesorii cei noi, observă cum își fac datoria și, dacă e satisfăcut, îi recomandă pentru numirea definitivă. În Franța, toată lumea știe ce este provizoriu, și dacă poate fi vorba acolo de conferințe sau consilii școlare pentru măsurile disciplinare, sau dacă se pomenește ca un profesor să caute să opună vreodată autoritatea sa contra autorității provizoriului, în materie administrativă². Să se compare acum regimul francez, sau cel german, cu cel de la noi și să se observe rezultatele ce au dat și unul și altul. Nicio condamnare nu poate fi mai teribilă pentru concepția ideologică din 1864.

De altfel, dacă lăsăm la o parte pe acei a căror dorință, mărturisită sau ascunsă, este de a desființa orice administrație școlară, este evident ca instituția directorului, bine înțeleasă și bine aplicată, este tocmai cea mai bine nimerită și mai de dorit chiar de către corpul didactic. Dat fiindcă o administrație reală este necesară, ar rămâne să se aleagă între două sisteme: ori directori cu jumătăți de puteri în ale școalei lor, împreună cu un organ nou, inspectorii sau rectorii de Academie, ca în Franța, intermediar între ministru și director, și având și el o parte din puterea administrativă; sau directori având toate puterile ce li se pot da fără niciun inconvenient, rămânând inspectorii numai ca agenți de control, pentru a

1. E vorba de *Memoriul* profesorilor din Iași, despre care se vorbește în nota de la p. 38.

2. Și la noi exista pe vremea aceea un funcționar cu numele de *provizoriu*. Era *directorul internatului*, dar avea o autoritate foarte mărginită, fiind sub autoritatea directorului liceului.

semnala erorile și neajunsurile, cărora ministrul să le aducă îndreptare. Primul sistem are inconvenientul de a cere o extensiune mai mare de dat corpului inspectoresc, care deja azi, foarte restrâns cum e, este destul de greu de recrutat; de a da loc la întârzieri în rezolvarea multor chestiuni, care reclamă soluțiuni grabnice. Al doilea sistem nu creează niciun organ nou peste cele astăzi existente, și mai ales are avantajul că nu face să intervină, în rezolvarea chestiunilor interne ale școlii, factori străini, a căror intervenție este totdeauna mai mult sau mai puțin iritantă. Directorul va fi autoritatea amicală, patriarhală, având caracterul de intimitate, pe care nu-l poate avea o autoritate superioară, exterioară. Cu dânsul se vor putea rezolva zilnic chestiuni care de cele mai multe ori nu capătă importanță, decât când trec peste pragul școlii. Chiar în privegherea asupra profesorilor este evident că mijloacele de acțiune ale directorului vor putea fi de natură mult mai conciliantă, decât acele întrebuițate de un inspector sau de ministru însuși. Cu un cuvânt, se va putea face o descentralizare reală în administrația cea nespus de centralizată de azi: centralizată de nevoie, de vreme ce, afară de ministru, nu există niciun alt organ depozitar al puterii administrative. Și ca să dovedesc că modul acesta de a înțelege lucrurile este în deplin acord, nu numai cu logica administrativă, dar și cu principiile celui mai larg liberalism, împrumut din *Considerațiile suplimentare asupra proiectului din 1886*, următoarea citație: (Este vorba de o vizită făcută de dl Ch. Bigot la școlile din Statele Unite americane). „Iacă un punct care arată spiritul practic și bunul simț al americanilor. Noi, în Franța, când vorbim de libertate, ni se pare că libertatea este sinonimă cu anarhia; că toți trebuie să comande deopotrivă, adică, în realitate, nimeni să nu comande. Concepțiunea americană a libertății nu are nicio asemănare cu a noastră. În această țară de inițiativă personală, se știe bine că nimic nu este mai tare și mai fecund decât acțiunea unei voințe, și că nicio acțiune colectivă nu este utilă, fără o direcție care să conducă către un scop unic silințele tuturor. Nicăieri principiul autorității nu este mai tare stabilit și disciplina mai riguroasă. *Trustees*¹ de la *City College*² exercită un drept de control. Ei verifică socotelile, examinează rezultatele, ascultă plângerile; la nevoie, dacă capul instituțiunii li se pare că împlinește rău funcțiunea ce ocupă, au dreptul de a-l înlocui cu altul. Însă aici se mărginește autoritatea lor. Pe cât timp acest cap nu a încetat de a merita să-și ocupe locul, toată autoritatea este depusă în mâinile sale, și numai în mâinile sale. El singur voiește, el singur comandă, el singur ordonă. Având toată răspunderea, se cuvine să aibă și toată puterea“ (Ch. Bigot, *Revue Politique et Littéraire* din 8 ianuarie 1887).

1. *Trustees* sunt membrii unui comitet de supraveghere, instituit pe lângă fiecare școală și compus din părinți de familie, cunoscuți ca oameni competenți și cu autoritate în chestiunile de învățământ. (Nota autorului.)

2. Sub numirea de „*College*“ se înțeleg în America școlile de învățământ secundar, care, din mai multe puncte de vedere, sunt de un grad superior analoagelor lor din Europa. (Nota autorului.)

Eu unul îmi însușesc raționamentul americanilor, și asupra punctului de față, mă mulțumesc să fiu atât de liberal cât și dâșii. Binevoiască însă să-mi spună, și cel care cere ca directorul să fie un simplu intendent, un fel de slugă la dârloagă, cum zice proverbul, care este republica de unde a luat d-sa sistemul d-sale?

* * *

Sarcina de director de școală secundară căpătând însemnătatea pe care i-o dau proiectele din 1886 și 1896, este evident că, pentru asemenea post, va trebui să se aibă întotdeauna persoane care să întrunească însemnate calități. Directorul va trebui să fie om cu multă autoritate, cu cunoștințe întinse, cu multă experiență în ale școalei, cu mult tact în purtarea sa față de profesori, de părinți și de copii, și în același timp de mare energie. Pentru a se găsi un asemenea om, trebuie lăsat cât de larg cercul căutărilor. Legea din 1864 prevede că directorul să nu se poată lua decât dintre profesorii școalei respective. În sistemul ei, unde directorul nu însemna absolut nimic, o asemenea restricție nu avea nicio importanță. Nu este însă tot așa în sistemul ce se propune. Negreșit că, dacă printre profesorii școalei se va găsi unul care să întrunească toate calitățile enumerate mai sus, este bine ca el să fie directorul. Se întâmplă însă de cele mai multe ori, că nu e cu puțință de a se face așa. Uneori, toți profesorii școalei sunt tineri, fără nicio experiență; alte ori, cel care ar întruni unele calități, nu se cuvine să fie numit, pentru că nu e simpatic colegilor săi, sau că a suferit vreo pedeapsă, sau că nu-l ajută puterile fizice.

Se întâmplă foarte des că, între profesori, să fie competițiuni înverșunate pentru direcție; atunci, oricare din ei ar fi numit, certurile și intrigile nu ar avea sfârșit. Într-o școală nou înființată, sarcina de director este încă și mai grea decât în una care există de demult; cu toate acestea legea din 1864 impune tocmai în cazul acesta numirea la direcție a unui tânăr abia ieșit de pe băncile școalei. Nu rareori se întâmplă că niciunul din profesorii școalei să nu aibă dreptul de a fi numit director, cum era gimnaziul citat de dl Poni, într-un discurs al său din 1891, ai cărui toți profesorii erau suplinitori.

Pentru a remedia acest rău, atât proiectul din 1886, cât și cel din 1896 au căutat să creeze și alte categorii de persoane, din care să se poată lua directorii. Care anume vor fi acele categorii, cestiunea este de o importanță nu tocmai capitală. Totul este ca să se suprimе obligația actuală de a se lua directorul numai dintre profesorii școalei, restricție care poate să creeze la fiecare moment mari dificultăți. De altfel chiar până acum s-a derogat de multe ori, de nevoie, de la legea din 1864, și experiența a dovedit că bine s-a făcut, pentru că directorii și directoarele, numiți din afară de corpul didactic al școalei, au fost tocmai dintre cei mai buni, mai respectați, și care au știut și au putut să-și conserve situația un timp mai îndelungat.

Proiectul din 1886 prevede ca directorul să se poată lua, pe lângă profesorii școlii, dintre profesorii și maștrii de conferințe ai facultăților de științe sau de litere, dintre foștii miniștrii ai Instrucțiunii, foștii sau actualii membri ai consiliului permanent, foștii inspectori generali ai școlilor, doctori și licențiați în științe sau în litere, în etate de cel puțin 30 de ani.

Proiectul din 1896 prevede numai pe persoanele străine școlii cu titluri universitare, ori de școlii normale superioare de fete, ori pe profesorii pensionari. În discuțiile din urmă, s-a atacat categoria *persoanelor străine școlii cu titluri universitare* din proiectul dlui Poni. S-a pretins că, prin aceasta, se înțeleg numai oameni care nu vor avea decât titluri anodine sau improprie, precum pe acel de „licențiat în drept“, sau „în farmacie“. Se poate înlătura obiecția aceasta, adoptând redacția din 1886. S-au mai atacat profesorii pensionari, tocmai o dispoziție din cele mai înțelepte, care lipsește din proiectul din 1886. În adevăr, ce poate fi mai prudent decât a conserva ca director pe un vechi profesor, care poate a fost director până în ziua ieșirii sale la pensie, om cu experiență și cu autoritate, căruia vârsta nu-i mai permite de a face cursuri, fără a-l împiedica de a duce afacerile direcției. Chiar azi avem în învățământ câțiva directori excelenți, care ar trebui scoși la pensie îndată, dacă li s-ar aplica legea punerii la pensie din oficiu a dlui T. Ionescu, și care, cu toate acestea sunt, oameni în toată vigoarea. Sunt alții care au fost deja puși la pensie și care sunt încă în stare a aduce excelențe servicii. Ar trebui, după detractorul proiectului, ca acești oameni să rămână neîntrebuințați, ca și când bugetul pensiilor nu apăsa deja destul de greu asupra țării, pentru a-l mai încălca în mod inutil.

Rămâne să mai ating un singur punct.

Mi s-a făcut vină că am cerut ca directorii să fie plătiți cum se cade, în raport cu serviciul și condițiile de capacitate ce li se cer. Adversarul ar voi să continue a vedea pe directorii secundari plătiți cu câte 50 sau 75 lei pe lună, ca până acum, ba pe mulți neplătiți deloc, tot ca până acum. Aceasta poate să se potrivească cu modul d-sale de a judeca; dar eu, care înțeleg ca directorul să fi foarte sus pus în ierarhia socială și școlară, care îi cer mari servicii, multe condiții intelectuale și morale, care-i impun o responsabilitate reală foarte mare, care cred că nu se poate ca țara să continue a-l batjocori cu o plată ca de ușier, ci să-i dea, după cum e datore, răsplata dreaptă a serviciilor ce-i cere, socotesc că, după toată dreptatea, nu e cu puțință ca directorul să fie mai rău plătit decât profesorii școlii puse sub conducerea sa. Și deoarece acești profesori, după sistemul expus în articolele precedente, pot începe de la 720 lei pe lună, nu se poate alocă pentru director mai puțin, mai ales când el va fi în același timp și profesor. E însă departe de la această cifră până la acea de 20.000 lei pe an, pe care mi s-a atribuit că aș fi cerut-o eu.

Cestiunea disciplinei și a stabilității corpului didactic

Cestiunea disciplinei și a stabilității corpului didactic este aceea care a dominat toate discuțiile ce s-au ridicat, cu ocazia diverselor proiecte propuse pentru modificarea legii din 1864. Asupra ei s-a vorbit și s-a scris așa de mult și cu atâtea aprindere, încât mulți au ajuns a crede că întreaga reformă școlară nu o are în vedere decât pe dânsa. Fără îndoială, cestiunea aceasta este una din cele mai importante, însă e departe de a fi cestiunea care primează față de toate celelalte; cestiunea obligativității învățământului primar, a clasicismului și realismului, a învățământului secundar al fetelor, a organizării învățământului special și superior, a recrutării corpului didactic și multe altele sunt de o însemnătate cu mult mai mare, pentru că ele privesc chiar obiectul învățământului, a acestei instituțiuni de importanță capitală. Cu stabilitatea corpului didactic nu este tot așa. Ea nu este un scop; ea este numai unul din mijloacele recunoscute de toți ca necesar pentru realizarea scopului principal, care este ridicarea morală și intelectuală a țării. Lucrul acesta este așa de adevărat, încât dacă s-ar dovedi, ipoteză imposibilă, că, pentru realizarea acestui scop, ar fi necesar a se desființa cu totul stabilitatea corpului didactic, ar fi o datorie de patriotism pentru oricine de a lupta pentru desființarea ei.

Mă grăbesc a adăuga că aceasta nu poate fi. Este în interesul învățământului ca corpul didactic să aibă siguranța situației sale; de aceea, dar numai de aceea, este indispensabil ca legea să garanteze stabilitatea lui.

De altă parte, este evident că, sub numele de stabilitate, nu trebuie să se înțeleagă o situație care să pună corpul didactic în afară de orice datorii, să-l sustragă de la orice obligații, să-l pună la adăpost de orice mijloc de coercițiune efectivă, când nu și-ar face datoria. O asemenea situație ar fi direct opusă interesului primordial al învățământului, care cere ca toți să-și facă datoria față de școală. Ea ar face din corpul didactic nu agentul principal al progresului școlai, ci tocmai obstacolul lui cel mai mare și, în acest caz, nu ar trebui nimic cruțat pentru a-l răsturna.

Știu bine că aceste cuvinte ale mele vor stârni iar o furtună de atacuri și de injurii în contra mea, din partea acelor care se vor preface că nu le înțeleg. Vom vedea însă dacă va cuteza cineva să susțină contrariul. Cât pentru mine, eu consider principiile de mai sus ca baza oricărei discuții asupra cestiunii de față și, de aceea, nu voi înceta de a le repeta de câte ori voi avea ocaziunea de a mă ocupa de cestiuni școlare; de altfel, acele principii sunt de o evidență așa de pipăită, încât nici nu ar mai trebui enunțate, dacă nu s-ar ști în ce chip a fost discutată cestiunea aceasta de câțva timp încoace.

* * *

În discuțiile de zilele trecute de la Ministerul de Instrucțiune, unul din cei de față nu s-a sfiit a declara că toate proiectele de reformă, propuse de la 1864

încoace, nu au avut decât un scop unic: subjugarea corpului didactic la bunul plac ministerial. Cu toată forma necuviincioasă, sub care a fost debitată această insanitate și care a atras autorului ei o imediată și aspră lecțiune, sunt nevoit să mă opresc asupra ei, pentru că s-a mai enunțat deja și alte dați. În adevăr, ideea că orice mișcare ce se face în țară, mai ales în domeniul școlii, nu are alt scop decât înșelăciunea profesorilor, a ajuns o adevărată obsesiune pentru unii dintr-înșii. Lucrul merge așa de departe, încât chiar intențiile ce se atribuie cuiva sunt de ajuns pentru a-l pune la indexul neîncrederii dascălești.

Am avut un exemplu recent cu dl Poni, care a sosit la Minister, precedat deja de un vânt de nepopularitate printre dascăli, numai din cauza intenției ce i se atribuia, de a se atinge de ruinele legii din 1864, și înainte chiar de a se ști în ce sens anume. E de mirare cum oameni instruiți și inteligenți pot cădea în așa fel de idei. Și nu e vorba numai de lipsa de cercetare imparțială și aprofundată a lucrurilor, dar mai ales mă surprinde cum de nu-și dau seama dascălii că, strigând astfel la fiecare moment că toată lumea le vrea răul, fac pe oameni să se întrebe dacă nu cumva corpul didactic a ajuns o primejdie reală pentru țară, de vreme ce pentru toți oamenii de stat, fără nicio deosebire de culoare politică, îndată ce ajung în capul școlii și cunosc starea lucrurilor, cea dintâi grijă este de a lovi într-însul. Corpul didactic ar trebui, mai ales, să se preocupe de împrejurarea că, printre miniștrii care au propus proiecte de reformă, mai mulți erau chiar profesori și să creadă corpul didactic că publicului nu-i vine să admită așa de lesne, că toți acești oameni, fiind cu mintea întreagă, s-ar apuca să ruineze situația corpului din care fac și ei parte, numai pentru gustul de a face în necazul colegilor lor de carieră. Asemenea aberațiuni pot să se susțină prin unele ziare, sau prin unele săli publice, dar nu vor fi admise niciodată de bunul simț comun.

Toate cele zece proiecte de reformă propuse de la 1866 până azi¹ nu se ocupă numai de situația corpului didactic, ci și de celelalte cestiuni școlare, care sunt de un interes mult mai mare. Cine va putea crede că ideea tuturor acestor foști miniștri, bărbați de o valoare recunoscută și de un patriotism mai presus de orice discuțiune, era să compromită, fără grijă, interesele vitale ale țării, numai pentru plăcerea de a lovi în niște oameni, cu care nu avuseră nimic a împărți? Dar când e vorba de foștii miniștri și de colaboratorii lor, care erau chiar membri ai corpului didactic, întrebarea încă mai greu va avea un răspuns. Cea mai elementară cunoștință a interesului lor (fiindcă se vorbește de *interesul* cuiva de a lovi în dascăli) i-ar fi îndemnat, din contră, a apăra de orice atingere o situațiune care era și a lor; cu atât mai mult că cei mai mulți din ei nu erau decât curat oameni ai școlii, aduși în capul afacerilor publice, prin cine știe ce împrejurări trecătoare. Ar trebui să-i creadă cineva prea naivi, dacă ar admite că acei miniștrii gândeau că se

1. Între care cele prezentate de I. Strat, V. A. Urechia, Titu Maiorescu, D. Sturdza, Take Ionescu, P. Poni.

vor perpetua la putere și că-și rezervau satisfacția de a tiraniza pe colegii lor de ieri și de mâine, numai pentru plăcerea de a o face. Împrejurarea aceasta ar fi trebuit să facă pe profesori, să se gândească: ori că cei ce le spun că miniștrii nu fac decât să comploteze contra lor le spun neadevăruri, ori că trebuie să fie puternice motive, de ordine superioară, care să facă ca toți, fără excepție, să caute a știrbi ceea ce corpul didactic consideră ca drepturi ale sale neprescriptibile. Toată lumea este liberă să se considere ca centrul universului, după cum făceau oamenii până la Galileu⁽¹¹⁾; dar să nu fie cu supărare celor care cred contrariul, în proiectele de reformă ce discutăm, centrul preocupărilor autorilor lor au fost cestiunile care interesau învățământul în el însuși, iar nu situația corpului didactic, ca lucru de sine stătător.

Iau ca exemplu proiectul din 1886.

Obligativitatea învățământului primar era o ficțiune; autorul proiectului a căutat mijloacele de a face din ea o realitate, învățământul real al băieților și cel secundar al fetelor, nu existau în mod legal; a trebuit să li se dea ființă. Recrutarea personalului didactic întreg era defectuoasă; s-a conceput un întreg sistem nou, apropiat trebuințelor și mijloacelor țării. S-au regulat lucrările practice din învățământul superior. S-a creat o administrațiune școlară, care mai că nu exista. S-a propus crearea Casei Școalelor. Iată care au fost preocupările din prima linie ale autorului proiectului. Însă, odată regulate aceste cestiuni primordiale, el s-a preocupat și de principalul organ pentru realizarea progresului școlii: de dascăli. De aceea, proiectul conține mijloace pentru îmbunătățirea situației lor materiale, și propuneri relative la disciplina lor. A se pretinde că un proiect de 180 de articole, care ating cestiuni atât de diverse și de o așa mare însemnătate, a fost alcătuit numai pentru a disimula 2-3 articole îndreptate în contra profesorilor, este un nonsens.

* * *

Dar să cercetăm mai de aproape această învinovățire, pentru că-mi va fi ușor să fac evidentă absurditatea ei. Continui a lua ca exemplu proiectul dlui Sturdza, pentru că el poate servi ca prototip, ca unul ce a fost atacat mai cu înverșunare, și care, cu toate acestea, a servit de punct de plecare, în cele mai multe din cestiunile principale, și celor de după dânsul. Se pretinde că el ținea a aservi corpul didactic. A-l servi la ce? Și cu ce scop? Era necontestat că marea majoritate a corpului didactic împărțase ideile liberale. Ce trebuință avea dar Partidul Liberal a-l aservi la un lucru, pe care el îl făcea de bună voie? Din contră, ar fi fost o stângăcie fără seamăn o asemenea încercare, pentru că era evident că ea nu ar fi adus la statutul liberal pe cei care nu erau din el, dacă ar fi înstrăinat pe mulți din vechii partizani. Dar iată dovezi concrete că proiectul, în loc de a căuta să micșoreze stabilitatea corpului didactic, a fost din contră punctul de plecare a două măsuri din cele mai favorabile ei și pentru care, cu toate acestea, nimeni nu-i poartă recunoștință.

a) După legea din 1864, toți membrii corpului didactic, afară de singuri profesorii titulari de facultăți, puteau fi transferați, de la o școală la alta de ministru, ca simplă măsură administrativă. Dovadă evidentă și în afară de orice discuție, sunt următoarele două articole:

„Art. 384. Profesorii titulari de facultăți sunt inamovibili“.

„Art. 385. Profesorii inamovibili nu vor fi strămutați fără a lor expresă voință de la un loc la altul“.

Cu alte cuvinte, singurii profesori inamovibili, după legea din 1864, nu puteau fi strămutați; iar profesori inamovibili nu erau decât cei titulari de facultăți. Toți ceilalți nu erau inamovibili și puteau fi strămutați. Aceasta nu e numai teorie, ci a fost chiar norma, după care s-a lucrat ani întregi. Toată lumea știe că Ministerul poate transfera pe profesorii secundari, fără judecată, printr-un simplu ordin. Se pot cita exemple numeroase, printre care trei chiar din București: un profesor de la Liceul „Matei Basarab“, mutat la Bacău, și de acolo la Craiova, mutare pe care a suferit-o până la moarte; și alți doi care erau să fie mutați la Focșani, și a căror mutare s-a revocat, numai în urma amendei onorabile, făcute de cei în cauză. Cât pentru institutori și învățători, nici nu mai vorbesc de ei: mutările lor erau lucruri zilnice, care se făceau fără nicio greutate, de multe ori fără nicio vină, după simplele conveniențe administrative.

Proiectele de reformă, care au precedat pe al dlui Sturdza, afară de acel al dlui Conta, conservau transferarea ca un mijloc de represiune, cu totul la dispozițiunea Ministrului, și fără niciun control. Proiectul dlui Sturdza a fost cel dintâi care a adus transferarea în discuție; el e cel dintâi, care a pus principiul că transferarea trebuie considerată ca o pedeapsă; și că, așa fiind, ea nu se mai poate aplica decât pentru vine determinate. Singur acest lucru constituia un avantaj enorm pentru acei care până aici erau sub veșnica amenințare a bunului plac ministerial.

Proiectul prevede că, pentru institutori și învățători, transferarea o va putea aplica Ministrul, în caz de vină dovedită; iar pentru profesorii secundari, comisia de judecată.

S-a acuzat dl Sturdza că, rezervându-și dreptul de a transfera însuși pe institutori și învățători, consacră arbitrarul ministerial; dar nu se observă că acest arbitrar există deja de când există și legea din 1864; și că, dacă dl Sturdza ar fi voit să consacre un arbitrar, n-ar fi avut decât să lase lucrul în tăcere și să se folosească și d-lui, ca toți predecesorii săi, de o stare de lucruri pe care nu o crease d-lui. D-asa a considerat însă transferarea ca o pedeapsă, de a cărei aplicare ministrul trebuia să dea seamă; și a pretinde că acest fapt al d-sale constituie o încercare de a lovi în stabilitatea corpului didactic nu poate fi decât produsul unui raționament bolnav. Cu atât mai mult, același lucru trebuie să se zică despre transferarea profesorilor secundari, pe care dl Sturdza o și lua cu totul din mâna Ministrului, care o avea până atunci, pentru a o lăsa numai comisiilor de judecată.

Proiectul dlui Sturdza a pus cestiunea și argumentarea lui (Vezi *Expunerea de motive* p. 35) ar putea să o subscrie oricare din partizanii cei mai aprinși ai dascălilor.

După dânsul, toate celelalte proiecte au menținut-o; și, dacă azi transferarea figurează în legea învățământului primar ca pedeapsă reglementară, e probabil că o datorează proiectului din 1886.

Cât pentru profesorii secundari, care sunt încă sub imperiul legii din 1864 și care au luptat și luptă, ca să rămână sub el, ei sunt încă sub amenințarea transferării discreționare, pe când legea din 1864 o lasă cu totul la voia ministrului.

Comparația acestor două stări de lucruri este cea mai bună răzbunare a proiectului din 1886 contra atacurilor nedrepte ce i s-a adus.

b) Până la Ministerul dlui Sturdza, toată lumea știe că învățătorii rurali nu aveau nici cea mai mică stabilitate. Înșiși învățătorii definitivii puteau fi nu numai transferați și suspendați, dar și destituiți; și aceasta nu numai de Minister, dar chiar de revizorul școlar, care cerea doar aprobarea ministrului, aprobare mai niciodată refuzată.

Acestea nu sunt lucruri afirmate numai în vânt; ele figurează în acte oficiale, în *Expunerea de motive* a proiectului din 1886, unde, la pagina 35, citim: „învățătorii nu au beneficiat niciodată de prescripțiile art. 398 (din legea din 1864); chiar cei definitivii au putut fi destituiți de-a dreptul de către Ministru“. De altfel, nu e așa de mult de la 1885; sunt mulți învățători, care își aduc încă aminte de situația lor, înainte de această dată. Ei știu, spre exemplu, cum, în fiecare an, în septembrie, era o adevărată goană printre dâșii. Transferările se făceau cu zecile și cu sutele. Unul era transferat, pentru că-și menajase bunele grații ale revizorului, ca să capete un post mai bun; altul era transferat la un post mai prost, pentru că nu și le menajase; foarte mulți se mutau de la un cap al județului la altul, sau chiar în județul vecin, numai după stăruințe locale, după interese electorale, după capriciu. Într-un singur raport și pentru un singur județ, un revizor școlar a cerut deodată Ministerului recunoașterea a 51 de transferări, făcute deja de el, înainte de a cere măcar avizul Ministerului.

D. Sturdza, înainte chiar de a propune proiectul său, a căutat să stârpească aceste deprinderi și să pună pe învățători la adăpostul arbitrarului. Toți își aduc aminte că a fost atunci o adevărată hecatombă de revizori, care, cu toate ordinele repetate de a nu mai atinge pe învățători, continuau a-și face treburile și a-și urma obiceiurile. E adevărat că unii dintr-înșii, deși prinși cu mâța în sac, au fost restabiliți de guvernul următor, ca victime politice.

Când în ianuarie 1886, dl Sturdza a prezentat proiectul său, d-sa a căutat ca și pentru viitor să asigure învățătorilor o situație netulburată; și de aceea proiectul îi pune cu totul pe același picior ca și pe institutorii urbani; îi declară inamovibili (art. 7) și prescrie că pedepsele cele mari, care interesează stabilitatea lor, să nu li se aplice decât prin judecată.

Să spună acum orice om nepărtinitor și de bună credință, care puteau fi vederile Ministrului, când lucra în felul acesta? Ce motiv putea să-l îndemne, ca, nesilit și nerugat de nimeni, să ia apărarea a 4.000 de bieți învățători sătești, de care nimeni nu se interesa, nici chiar matadorii, care se erijau în apărători ai drepturilor dăscălești? Pentru ce să-și creeze neajunsurile și supărările ce și le-a creat numai pentru a asigura liniștea și independența celor mai umili dintre luminătorii națiunii? Este această faptă de vrăjmășie contra corpului didactic? Trebuie să fie cineva lipsit de minte pentru a o afirma. Era oare pentru a-și asigura bunăvoința învățătorilor în materie electorală? Dar pentru orice om de stat este ceva elementar a ști că, în afacerile publice, recunoștința nu există și că, pentru serviciile făcute, omul de stat nu are să aștepte decât injuria și calomnia, cu atât mai veninoase și mai nerușinate, cu cât serviciile au fost mai mari. Și pe urmă ce fel de socoteală electorală ar fi fost de a scoate pe învățători de sub puterea ministrului, în loc de a-i ține sub dânsa și a-și asigura prin ei colegiul III, numit *colegiul învățătorilor și al preoților*?

Încă o dată, nu e de mirare că s-au găsit oameni care să aibă curajul de a se pune ca apărători ai independenței învățătorilor, contra dlui Sturdza, primul care a avut curajul și abnegația de a crea el această independență. Nu e de mirare, pentru că în viața politică nu o dată se vede cutezanța trecând, fără pă sare, peste legile rațiunii și ale bunului simț, când are ceva de câștigat din aceasta. Dar e de mirare că au putut fi oameni care să dea în cursă⁽¹²⁾ și să creadă ce li se debita, în loc de a citi, de a cerceta și de a-și forma convingerea ei înșiși, în loc de a o lua, făcută gata, din o așa de proastă fabrică.

Din fericire, se pare că în această afacere, ca în toate, timpul a făcut mai mult, pentru luminarea cestiunii, decât ar fi putut face toate raționamentele. Astăzi, o încercare de agitație pe tema independenței corpului didactic ar fi primită cu indiferență, sau chiar cu ostilitate, de mulți din acei care, la 1886, aveau cu totul alte păreri. La aceasta nu puțin au contribuit înșiși agitatorii de atunci. S-a văzut acum ce urmăreau ei la 1886: era vorba de a exploata o cestiune nouă, încă rău cunoscută, cu scopul de a-și crea diverse avantaje. Unul voia să-și facă o situație politică; altul, să atragă atenția asupra unei întreprinderi comerciale ce dirija; al treilea, pentru plăcerea de a se pune în evidență. Mai era și mulțumirea de a putea face opoziție și de a arunca injurii unui ministru, fără nicio primejdie. Ce au devenit însă toți acești campioni în 1893, când cu proiectul dlui Take Ionescu, care era cu mult mai sever pentru institutori și învățători, decât al dlui Sturdza? Pentru institutori mai ales, situația ce li se făcea era mai înapoiată, din unele puncte de vedere, decât în 1864. Dar se știa că, sub conservatori, o purtare ca aceea din 1886 putea să aibă urmări neplăcute; și de aceea nu se văzu nici urmă din adversarii care se ilustraseră în contra dlui Sturdza.

* * *

Este îndeșul dovedit că pretinsa tendință a foștilor miniștri de a aservi corpul didactic nu a fost decât o născocire fără temei. Adevăratul mobil al agitațiunii contra oricărei încercări de reformă trebuie căutat aiurea.

Legea din 1864 se știe că a fost rezultatul unor compromisiuni politice. Legea a fost alcătuită în pripă, fără niciun studiu și promulgată fără măcar a fi recitită. Numai astfel se pot explica numeroasele uitări, nepotriviri, prescripții neexecutabile ce conține ea. (Vedeți *Considerații suplimentare asupra proiectului din 1886*, p. 61–70).

În ceea ce privește disciplina corpului didactic în particular, legea din 1864 cuprinde: de o parte, dreptul nelimitat de a transfera, lăsat ministrului, drept care în mână unui om lipsit de scrupul sau pasionat, putea să facă iluzorie orice garanție de stabilitate a corpului didactic; iar, de altă parte, măsurile disciplinare ce cuprindea erau așa de rău chibzuite, încât echivalau cu impunitatea aproape absolută a celor vinovați.

Miniștrii nu au abuzat de dreptul de transferare ce aveau, căci transferările ce au făcut ei în timp de 32 ani au fost foarte puține în comparație cu numărul de cazuri când ar fi fost în drept să uzeze de ele, în interesul instrucției. Dar, prin organizarea rău înțeleasă dată juriilor de judecată a dascălilor căzuți în culpă, s-a ajuns acolo că miniștrii – deja de ani întregi – nici nu mai încearcă a trimite în judecată pe vinovați, pentru că sunt siguri de mai înainte de achitarea lor.

Juriile de judecată, după legea din 1864, se compun din cinci profesori, aleși prin sorți din corpul profesoral al gradului de învățământ superior celui în care funcționează învățătorul inculpat. Aceste jurii pronunță toate pedepsele fără excepție, căci avertismentul, singurul pe care legea îl lasă la dispoziția ministrului, nici nu merită numele de pedeapsă. Tragerea la sorti nu se face în prezența unui delegat al ministrului; acesta nu are nici dreptul de a recuza pe membrii ieșiți la sorți, care ar fi bănuți de parțialitate. Să se mai pună la socoteală ideea nenorocită care a intrat în mintea atâtor membri ai corpului didactic că orice ministru de Instrucțiune este inamic de drept al corpului didactic, precum și noțiunea rău înțeleasă de solidaritate, și se va înțelege prea bine care este cauza că instituția juriilor profesionale din 1864 a făcut cu totul iluzorie orice încercare de represiune în corpul didactic. O serie întreagă de achitări în cazuri când vina era vădită, uneori chiar recunoscută de acuzat; atitudinea agresivă a membrilor juriilor față de reprezentantul ministrului, chiar în timpul ședinței; împrejurarea că unele categorii de culpe au scăpat totdeauna de orice pedeapsă înaintea juriilor profesionale au făcut să se piardă orice încredere în eficacitatea legii din 1864, în ceea ce privește disciplina corpului didactic.

Miniștrii de Instrucție se găsesc dar în situația de a fi responsabili de bunul mers al instrucțiunii, de a vedea răul când este, dar de a fi puși, pentru curmarea

acestui rău, la discreția administrațiilor lor, care-i consideră ca pe inamicii lor și nu lipsesc de a le refuza puțința de îndreptare.

Prin urmare, fiind dat că, ori de câte ori ministrul trimite în judecată pe câte un dascăl, procesul se consideră ca fiind între ministru și corpul didactic întreg, se întreabă: ce garanție de imparțialitate mai pot prezenta juriile profesoriale de azi, care reprezintă interesele uneia din părțile litigante contra celeilalte?

Iacă pentru ce toate proiectele de reformă, fără excepție, au cerut schimbarea sistemului actual; completarea seriei pedepselor; prevederea unor pedepse mici, pentru culpele cele mici, pe care azi juriile le lasă cu totul indemne; puțința dată ministrului de a preveni răul, în loc de a-l lăsa să se agraveze, pentru a-l trimite în urmă înaintea unui juriu, care nu va face nimic pentru îndreptarea lui; în fine, înlocuirea juriilor actuale, prin altele, care să prezinte garanții suficiente de imparțialitate și de dor de binele școlii, fără preocupări de interese înguste. Aceasta este tot ce se cere și nimic altceva; și e destul a se ști că, contra unor asemenea cereri, se ridică corpul didactic, pentru a face să intre în mintea oamenilor bănueli care nu pot fi spre binele lui.

S-a criticat cu violență sistemul propus de proiectul din 1886; se va critica și acel din proiectul dlui Poni și se va critica oricare alt sistem, care va tinde a face dreaptă balanța, azi plecată în partea dascălilor. Sistemul care se va adopta este indiferent. Sunt sigur că nici dl Sturdza, nici dl Poni, nici vreunul din ceilalți autori de proiecte nu fac cestiune de amor propriu, din admiterea sistemului său propriu. Dar ceea ce pretinde oricare din ei, precum și orice om iubitor de progresul țării, este ca să fie o garanție pentru interesele învățământului, și să începem odată a auzi vorbindu-se și de ceea ce se cuvine tinerimii studioase; iar nu numai de drepturile corpului didactic, drepturi care nu există decât atât pe cât ele sunt spre sprijinul drepturilor primordiale ale țării și nu în opoziție cu dănsale.

Profesorii trebuie să se convingă că stabilitatea lor nu va fi niciodată mai bine garantată, decât atunci când va fi spre binele școlii. Pe cât timp însă ea va fi așa înțeleasă, încât să fie o piedică pentru dezvoltarea școlii, prin neîmplinirea datoriei de către fiecare, nu e cu puțință ca, mai curând sau mai târziu, această piedică să nu fie răsturnată și desființată. Să nu uite corpul didactic anul 1893, când au fost votate, fără nicio opoziție din partea țării, legi de un caracter mult mai accentuat decât aceea propusă de dl Sturdza, contra căreia se făcuse o opoziție atât de înverșunată și de nedreaptă. Tot așa va fi și cu legea ce este acum în discuție. Cu cea din 1864 nu se mai poate merge; și dacă reforma nu se va face azi, pe bazele liberale, cum se propune, ea se va face desigur mâine, și nu știm pe ce baze.

Am vorbit de liberalism, și cu drept cuvânt. De câte ori un ministru a încercat a obliga pe administrații săi să-și facă datoria, când nu și-o făceau, a fost tratat de reacționar. A vorbi astfel este de a abuza de sensul cuvintelor. Nimic nu e mai conform cu principiile liberale bine înțelese decât ca toată lumea să-și facă datoria pe deplin și să existe mijloace de represiune pentru acei care nu și-o fac. Starea contrarie nu este compatibilă cu libertatea, ci cu anarhia.

Oamenii de bine, care sacrifică liniștea lor, uneori o situație politică stabilă pe îndelungate și bune servicii aduse țării, pentru a dota țara cu o bună lege de instrucție, văd sus și departe Ei știu că adevăratul temei al dezvoltării țării și al îndrumării ei spre viitorul pe care toți i-l dorim nu poate fi decât ridicarea nivelului moral și intelectual al poporului românesc. Și reacționari sunt, nu cei care muncesc în acest sens, ci acei care li se pun în cale.

Corpul didactic are un frumos rol de împlinit: să aducă concursul experienței sale; să se ferească de spiritul de rutină, de preocuparea exclusivă a intereselor sale dascălești; să scrie, să vorbească fără pasiune, nici idei preconcepute. Aceasta este datoria lui și „țara așteaptă ca fiecare să-și facă datoria“, după cum cu înălțare de suflet zicea Nelson la Trafalgar⁽¹³⁾. Făcând astfel, profesorii vor bine merita, precum bine merită și oamenii devotați, care de atâția ani, cu abnegare și stăruință, lucrează, adună material, luptă pentru a dota țara cu o lege bună de învățământ.

Cât pentru mine, eu îmi fac datoria spunând ceea ce cred că este adevărul, fără menajamente, nici ocoluri, bune numai pentru acei care se tem de efectul ce pot avea vorbele lor. Vorbesc ca bărbat matur unor oameni maturi, cărora nu este trebuință a li se vorbi pe departe.

Cestiunea Bacalaureatului

Voi încheia pentru acum seria acestor articole asupra învățământului, ocupându-mă de cestiunea bacalaureatului.

Astăzi lucrurile stau astfel: școlarii de liceu sunt supuși, la finele fiecărui an școlar, la examene de promoțiune în clasa următoare; nu se promovează decât acei care întrunesc cunoștințele necesare. După terminarea tuturor claselor de liceu, împreună cu toate examenele de promoțiune respective, școlarii mai sunt supuși examenului de bacalaureat, care este un examen general asupra tuturor materiilor liceului. Acest examen se trece la una din cele două universități, înaintea unei comisii formate mai totdeauna din profesori universitari. Numai cei ce reușesc la acest examen se pot înscrie în universitate.

Observ mai întâi că legea din 1864 prevede că examenul de bacalaureat, căruia ea îi dă numai numele de *examen general de liceu*, să se facă, nu la universitate, ci în localul gimnaziului, liceului sau Academiei. Cât pentru comisia de examen, ea trebuia formată din profesori secundari; și aceasta rezultă, atât din locul unde se țin examenele, cât și din împrejurarea că lista membrilor comisiei o formează directorul școlii, unde se ține examenul. Acest punct important din lege a fost modificat, nu prin altă lege, ci prin regulament.

Părerea mea este că bacalaureatul, ca examen general de materiile liceului, ținut înaintea unei comisii luate de aiurea decât dintre profesorii liceului, este o instituție, nu numai inutilă, dar dezastroasă, și că trebuie să dispară.

Asupra acestui punct, aproape singurul din cele principale, părerea mea nu a fost admisă decât în parte de cei care s-au ocupat de cestiunile școlare, afară de proiectul din 1886; unii nu au admis-o deloc, cum a făcut *Memoriul de la Iași*, care propune o sistemă încă mai accentuată decât cea de azi. Dar, de vreme ce sunt convins că suprimarea bacalaureatului este o necesitate de prima ordine pentru progresul învățământului nostru secundar, mă cred dator a reveni asupra cestiunii.

* * *

Să vedem mai întâi dacă examenul de bacalaureat prezintă vreo utilitate.

Dacă este vorba ca el să ne dea măsura exactă a cunoștințelor unui absolvent de liceu, el este inutil. În adevăr, tânărul, până să ajungă la bacalaureat, nu a putut să se promoveze dintr-o clasă în alta, decât după examenele anuale, care au arătat măsura adevărată a cunoștințelor sale în fiecare an. Acele examene au fost cu mult mai proprii decât cele de bacalaureat, pentru acest scop. În adevăr, în fiecare an se consacră câte 16 zile pentru examenele anuale, în fiecare clasă; ele se fac asupra întregii materii de peste an de către profesorii înșiși cu care s-a trecut materia și care cunosc pe școlari, ceea ce este o foarte însemnată garanție de seriozitate a examenelor.

Cu cât mai rele sunt condițiile, în care se trec examenele de bacalaureat! Înaintea unei comisii de 7 profesori, din care cei mai mulți sunt obligați să examineze oral la câte două sau trei materii, se prezintă câteva sute de candidați absolut necunoscuți, și în 15, cel mult 20 de zile, examenul întreg este terminat. Abia fiecare candidat are parte de câteva minute de examen oral la fiecare materie. Examenul în scris nu se face decât la câteva materii, din care unele se trag la sorti, așa că e posibil ca la o materie principală, cum sunt matematicile sau științele fizice, să nu se treacă deloc examene scrise, de niciunul din candidații unei sesiuni. Și aceste examene, făcute de mare zor, asupra unor materii nenumărate și foarte diverse, pe care tinerii abia le-au putut trece în șapte ani (în sistemele acum propuse), opt ani; aceste examene făcute unor tineri, pe care examinatorii îi văd pentru întâia oară, au pretenția de a semnifica mai mult decât cele șapte sau opt examene anuale de promoțiune. Cine a asistat măcar o dată la examenele de bacalaureat va putea spune până la ce punct o asemenea pretențiune se poate susține.

Negreșit că, dacă bacalaureatul nu este un examen serios, pentru aceasta nu trebuie să se facă vină, nici candidaților, nici examinerilor. Examenul nu este serios, pentru că nu este cu puțință să fie, măcar orice ar face și candidații și examinerii. E natural ca, în condițiile în care se prezintă el, de a se trece între niște tineri și niște profesori care nu se cunosc, pentru ca să echivaleze cu cele șapte examene anuale, ar trebui să i se acorde îndoit mai mult timp decât pentru acelea; pe când, din contră, i se dă mult mai puțin decât unui singur examen anual, dacă ținem seamă de numărul cel mare al candidaților. Deja aceasta este o cauză principală de lipsă de seriozitate.

O a doua cauză este chiar împrejurarea că examinatorii nu cunosc pe examinați. Nu numai profesorii de meserie știu că, pentru un examinator, este incomparabil mai greu a cunoaște valoarea unui candidat pe care-l vede pentru întâia oară, decât a unuia cunoscut. Fie că răspunsurile sunt bune, fie că sunt rele, profesorul este totdeauna cu temerea că ele pot fi rezultatul unei întâmplări. Să se mai țină seamă de aprehensiunea naturală a unui școlar înaintea unui juriu nevăzut încă de el, care-l paralizează de multe ori, și se va vedea că un examen, făcut în asemenea condițiuni, are mai mult aerul unei loterii, decât al unui adevărat examen.

De câțva timp se cere candidaților, când se înscriu la bacalaureat, să prezinte și certificatele cu notele obținute de ei în ultimele clase de liceu. Această măsură, care nu este decât un paliativ, arată îndeustul că chiar partizanii bacalaureatului își dau prea bine seama de neajunsul pe care-l semnalează aici și pe care toată lumea îl știe.

Al treilea motiv, pentru care bacalaureatul nu poate da ce i se cere, este că ceea ce i se cere este lucru imposibil. Se pretinde ca un tânăr să fie în stare, într-o zi anumită, să răspundă de tot ce a învățat, timp de 7 sau 8 ani. Și nu e vorba aici de generalități, ci de detalii, de cestiuni de memorie, de cifre, de date istorice, de formule matematice, de numiri din clasificările științelor naturale, de excepții gramaticale; în fine, de lucrurile cele mai diverse și mai minuțioase. Memoria cea mai fericită nu va fi niciodată în stare să răspundă la o asemenea cerere. Când asistă cineva la un examen de bacalaureat, îl cuprinde mila, văzând tortura la care bieții candidați își supun creierul, pentru a stoarce de prin colțurile cele mai ascunse ale memoriei lor, răspunsul ce li se cere, la câte o cestiune neînsemnată, pierdută pentru dânșii în noianul cunoștințelor ce li s-a prefirat pe dinaintea minții, în timp de șapte ani. Și când vorbesc așa, nu înțeleg pe candidații slabi, care nu ar fi în stare să răspundă nici chiar la cestiuni generale; ci pe cei buni, care se văd bine că au știut să-și asimileze ce au învățat, care știu să cugete și să vorbească. Cât pentru cei slabi, nici nu e de vorbit.

* * *

Așadar, examenul de bacalaureat nu este de nicio utilitate, dacă e vorba de a se cunoaște capacitatea științifică a absolvenților liceului. Nu ar rămâne dar decât ca un mijloc de control al învățământului secundar. Dar pe câtă vreme este dovedit că el nu este în stare să dea măsura adevărată a cunoștințelor școlarilor veniți din licee, cu ce drept s-ar putea trage dintr-însul concluzii, fie în favoarea, fie în defavoarea învățământului secundar? Ar fi absurd a se formula o opinie oarecare asupra acestui învățământ, numai pe o bază așa de șubredă.

De altfel, chiar dacă s-ar putea trage vreo concluzie valabilă din examenul de bacalaureat, ea nu ar avea nicio sancțiune. De 32 de ani, de când există el, nu s-a văzut vreodată ca rezultatele sesiunilor să fi fost cercetate și să se fi luat măsuri

pe baza lor, în vederea îndreptării neajunsurilor învățământului secundar. Nu s-a căutat nici a se observa, după rezultatele lor, în care liceu s-ar părea că se lucrează bine și în care, nu. Și bine s-a făcut; pentru că, dacă pe baza unor asemenea constatări ar fi încercat cineva a lua vreo măsură contra unui liceu s-ar fi expus a comite o nedreptate.

* * *

S-a mai pretins că bacalaureatul este un mijloc de a împiedica invaziunea universităților de către absolvenții slabi ai liceelor, părere cu totul nefundată. Toată lumea știe că examenul acesta este o plasă cu ochiurile așa de mari încât mai că nu e exemplu ca cineva să nu fi putut trece prin ele până în cele din urmă. Și nu e de mirare să fie așa. Când valoarea probantă a bacalaureatului este aproape nulă, după cum am arătat, cu ce curaj pot examinatorii să ia asupra lor, de a sdrobi viața unui om, ajuns deja la vârsta de 18 sau 20 de ani? Așa că nivelul acestui examen, nu numai că nu s-a ridicat cu timpul, dar nici nu a rămas staționar; el merge scăzând mereu, deși se poate mira cineva că o scădere mai e posibilă.

Ca mijloc de selecțiune a studenților universitari, bacalaureatul este cel mai puțin potrivit. Un tânăr nu-și dobândește capacitatea necesară pentru a urma studiile superioare, numai în ultimul an de liceu. Ea rezultă din întreaga lui activitate de licean și se formează treptat prin pături care se suprapun în fiecare an, și când una din aceste pături lipsește sau e slabă, toată partea de sus a edificiului se resimte. De aceea, adevărata selecțiune trebuie să se facă prin examenele anuale de promoțiune, făcute cu toată seriozitatea cuvenită, ceea ce e posibil; iar nu printr-un examen ultim, care nu dovedește nimic. Acest examen nici nu are rost, dacă vine în urma examenelor anuale; și nu e cu puțință ca, pe baza lui, să se zică unui tânăr că nu e bun de nimic, după ce, timp de 7 sau 8 ani, i s-a spus la finele fiecărui an, că e bun de ceva, și s-a îndemnat să meargă înainte. Un asemenea fapt ar constitui un fel de înșelăciune comisă de țară față cu dânsul și al cărei efect ar fi pentru dânsul o pierdere de 7 sau 8 ani și poate a întregului rost al vieții.

* * *

Până aici am stabilit îndeajuns, cred, inutilitatea bacalaureatului. Să arăt acum că el este și vătămător învățământului, și încă în gradul cel mai înalt.

Până la 1864, singurul mijloc de selecțiune a școlarilor secundari erau examenele de promoțiune anuală. Aceste examene se făceau cu toată seriozitatea; iar promoțiunea, făcută pe baza lor și a întregii activități de peste an a școlarului, era o operațiune de mare valoare didactică. Ea dă măsura cea mai exactă posibil a cunoștințelor școlarilor; printr-înșa se putea face cu încredere în fiecare an alegerea

celor ce erau în stare a merge mai departe. Prin urmare, de la început se puteau opri cei slabi și a li se da altă direcție, în loc de a-i lăsa să meargă până la clasa ultimă, pentru a-i declara tocmai atunci de incapabili.

Instituțiunea aceasta, a examenelor anuale și a promoțiilor, era, cred, ceea ce aveam noi mai bun în învățământul secundar. Introducerea bacalaureatului a venit însă să ruineze și să reducă la neputință această instituțiune.

Mai întâi, chiar de la început, printr-o interpretare greșită a legii, s-au admis la examenul de bacalaureat candidați care nu aveau liceul terminat. Până într-un an sau doi, liceele s-au depopulat; școlarii părăseau băncile de prin clasa II sau III, se preparau (ce preparație!) timp de un an sau doi, în renumitele *fabrici de bacalaureat*, se prezentau de două, trei ori la examen, cu atât mai slabi, cu cât erau mai de multe ori respinși, și, în cele din urmă, pătrundeau în universitate. Aceasta a fost o lovitură de moarte dată examenelor anuale, din care nici nu s-au mai ridicat. E adevărat că mai pe urmă s-a căutat, prin diverse măsuri, a se reveni asupra primei interpretări. Au trebuit însă vreo 20 de ani până să se poată reaseza regula ca toți candidații la bacalaureat să aibă liceul terminat. Ce ușor este a se lua o măsură greșită și greu este pe urmă a o desființa! Cu toate acestea și azi sunt încă mijloace de a se sustrage cineva de la obligația terminării liceului, ceea ce este o cauză de discredit permanent pentru examenele regulate de promoțiune; pentru că cine este care să nu caute a se scuti de ele, dacă poate?

Dar ceea ce este mai rău este că profesorii secundari, de când cu bacalaureatul, nu mai pun același preț ca mai înainte, nici pe promoțiuni, nici pe examenele anuale. Sunt induși a crede, cum a crezut și legiuitorul, că bacalaureatul le poate înlocui, cel puțin în parte. De altă parte școlarii, și mai ales părinții lor, nu mai au ochii decât la bacalaureat și nu e niciun mijloc de care să nu uzeze și să nu abuzeze, pentru a trece repede, cine știe cum, ca să ajungă la bacalaureat. Această formalitate vană îi ametește până într-atât, încât îi face să piardă din vedere ceea ce ar trebui să fie, din contra, principalul obiect al solitudinii lor.

Slăbirea aceasta a examenelor anuale de promoțiune, precum și a seriozității promoțiilor, eu o consider ca una din cele mai mari nenorociri cauzate de legea din 1864 și căreia trebuie să atribuim cea mai mare parte din neajunsurile actuale ale învățământului secundar. De aceea sunt convins că este indispensabil ca, fără întârziere, să tăiem răul din rădăcină, desființând instituția nefastă a bacalaureatului și căutând a reda promoțiilor și examenelor anuale toată însemnătatea lor de altădată.

Examenul de bacalaureat, ca examen general de liceu, să se desființeze. În locul lui, să rămână o probă mult mai simplă, compusă din două sau trei cestiuni de generalități, mai ales asupra materiilor ultimei clase. Scopul ei să fie nu de a arăta cunoștințele candidatului, pentru că la aceasta au servit examenele anuale, ci modul cum știe el să cugete, să-și formuleze cugetarea și să tragă folos din cunoștințele ce posedă, pentru a-și îmbunătăți raționamentul. Două, trei pagini de

considerații asupra unei perioade de istorie, sau asupra geografiei unei țări, sau asupra unui subiect, cât de general, de fizică, o problemă numerică de trigonometrie sau de algebră ar fi prea de ajuns. Această probă să se facă chiar la liceu, îndată după terminarea examenului ultimei clase. Lucrările ar fi numai scrise. Comisiunea de examen să se compună chiar din profesorii liceului, pe lângă care să se adauge unul sau doi delegați ministeriali, cu vot deliberativ.

Un asemenea examen ar avea cel puțin o însemnătate: el ar da măsura formării cugetării școlarilor, pe când cel de azi nu probează nimic. El nu ar reclama nicio preparare specială și mai nicio osteneală, nici pentru școlari, nici pentru examinatori.

Ca sancțiune, diploma de absolvire a liceului va purta notele obținute la acest examen ultim.

Cât pentru promoțiuni și examenele anuale, ele își vor recăpăta curând toată însemnătatea lor, nu numai prin stăruința ce se va pune în acest sens, dar chiar prin faptul disparițiunii cauzei care le paraliza.

* * *

Sistema ce propun nu este ceva nou și necunoscut în învățământ. Fără să mai vorbesc de țările de limbă germană, unde *examenul de maturitate* are multă asemănare cu *examenul de absolvire de liceu*, pe care îl propun eu, chiar Franța, patria bacalaureatului, tinde să se curețe de dânsul.

Pentru a se înțelege lucrul, să se știe că, în Franța, examenele de promoțiune anuale erau, până deunăzi, lucru cu totul necunoscut. Un școlar trecea din clasă în clasă, până în cea din urmă, după bunăvoia lui, și fără nicio piedică. Un școlar nou cerea înscrierea în cutare sau cutare clasă, fără să fie nicidecum ținut a dovedi că posedă cunoștințele claselor inferioare. Așa fiind, bacalaureatul se mai înțelegea; era ceva, mai mult decât nimic.

Dar, deși instituția data de zeci de ani, de la 1808, inconvenientele ei erau evidente pentru toți; și de aceea o campanie întreagă s-a întreprins în contra ei, de oamenii cei mai cunoscuți: filozofi, învățați și oameni de stat. Se pot vedea, în *Considerațiile suplimentare asupra proiectului din 1886* p. 234-236, și în *Raportul Comitetului delegaților Camerei* asupra aceluiași proiect, partea II, p. 169-171, o mulțime de citații asupra acestei materii, luate din scrierile lui Ch. Bigot, Victor de Laprade, Bersot, Michel Bréal, Jules Simon, Ch. Lenormant, Ernest Lavisse.

Rezultatele acestei campanii nu a întârziat de a se produce, încă de la 1880, Jules Ferry, pe atunci ministru de Instrucție, a introdus, pentru prima oară în Franța, examenele anuale de promoțiune, micșorând, în același timp, importanța bacalaureatului. Măsura aceasta, negreșit, s-a lovit la început de rezistența pasivă a rutinei, ca orice lucru nou. Ideea însă și-a făcut drumul așa de bine, încât,

în momentul acesta chiar, actualul ministru de Instrucție, dl Rambaud, propune suprimarea aproape deplină a bacalaureatului¹.

Pentru că o reformă ca aceasta să se propună într-o țară ca Franța care era pătrunsă până în adâncul ei, de ideea bacalaureatului, trebuie negreșit ca nevoia să se fi simțit foarte tare.

La noi, supresiunea va fi mult mai lesne, pentru că tradiția bacalaureatului nu datează decât de 32 de ani; și cât pentru examenele anuale, ele nu sunt la noi lucru necunoscut, ca în Franța, ci au fost totdeauna în deprinderile noastre.

* * *

În aceeași ordine de idei proiectul din 1886 cuprindea încă o dispoziție. El prevedea ca un examen analog cu acel de absolvire a liceului să se facă și în școlile secundare de fete, la terminarea ultimei clase, și la gimnaziile de băieți, după clasa IV.

Pentru școlile de fete, măsura se înțelege de sine; ea are aceleași motive ca și pentru liceele de băieți.

La gimnaziile de băieți, acest examen se cerea numai pentru școlarii, care nu aveau intențiunea de a urma și cursul superior de liceu.

Cauza este că proiectul din 1886, ca și toate cele de după dânsul, cerea ca programele secundare să fie așa dispuse, încât gimnaziul, sau cele patru clase inferioare ale liceului, să cuprindă un ciclu complet de cunoștințe; și aceasta, din cauză că mulți școlari sunt siliți să se oprească după clasa IV, fie din lipsă de mijloace, fie că orașul lor de reședință nu are liceu. Pentru asemenea școlari, e dar natural să li se ceară o probă analoagă cu aceea impusă absolvenților liceului, în urma căreia să capete o diplomă, care să le confere anumite drepturi, precum accesiunea oricăror școale, sau a oricăror servicii publice. Măsura aceasta ar fi ca recunoașterea legală a învățământului de gimnaziu, precum examenul de absolvire de liceu era pentru întregul învățământ liceal.

(Haret a publicat întâi aceste cercetări într-o serie de articole în ziarul din București „Liberalul” prin luna ianuarie 1897. Nu le-am putut găsi, pentru că, din exemplarul ce se găsește în Biblioteca Academiei Române, lipsesc tocmai numerele de la începutul anului până la martie. Reproducerea de aici este după broșura scoasă de Haret la tip. Carol Gobl. 1897 (69 pagini) înscrisă în catalogul Bibliotecii Academiei Române sub nr. II 124.002.)

1. În Franța, bacalaureatul nu s-a desființat, dar a suferit multe transformări în organizația lui, toate pornind de la ideea, pe care o expune Haret aici.

3.

O rectificare

În ziua de 14 mai 1899, noul guvern, prezidat de G. Gr. Cantacuzino, a fost sărbătorit printr-un banchet la Iași. În discursul primului ministru – care era programul guvernului – se găsește următorul pasaj: „Pentru școală, precedentul guvern conservator“ (adică cel din 1891, prezidat de Lascăr Catargiu, fiind ministru de Instrucție Take Ionescu) „a reușit să rupă cu tradiția imposibilității de a se legifera în materie de învățământ. În vreme de 4 ani a schimbat organizarea autorității superioare a învățământului și învățământul primar și a lăsat un proiect de lege asupra învățământului secundar și superior, care, în foarte mare parte, a slujit de bază legii pe care a votat-o ultimul Parlament...“ (Vezi ziarul „Timpul“ din 15 mai 1899.) Această chestiune a fost discutată în Parlament, cu ocazia dezbaterii legii învățământului secundar și superior prezentat de Haret și el a dat atunci lămuririle necesare. (Vezi Vol. IV din prezenta colecțiune, p. 93 și urm.) Acum, față de afirmațiunea de la Iași, Haret socotește necesar să răspundă din nou.

În discursul citit la Iași de către dl președinte al Consiliului de miniștri, d-sa ne-a pomenit despre proiectul de lege asupra învățământului secundar și superior, pe care l-a lăsat în 1895 Partidul Conservator, când a căzut de la putere, și pretinde că el în foarte mare parte a slujit de bază legii pe care a votat-o ultimul parlament.

Este cunoscută această pretenție a partidului conservator, pe care a avut curajul de a o produce chiar în Parlament în două rânduri. Se știe că, cu ocazia discuției ambelor legi asupra învățământului, votate în timpul cât am avut onoarea a face parte din guvern, am dovedit cu fapte, nu cu vorbe că, tocmai din contră, mai tot ce s-a propus și s-a legiferat pentru școală în timpul guvernului conservator, nu a fost decât copia, de multe ori nenorocită, mai de multe ori rău înțeleasă, a proiectului de lege propus în 1886 de guvernul liberal. Și pentru a curma odată contestațiile asupra acestui punct, în ședința de la 9 martie trecut, am propus dlui Take Ionescu să supunem atât proiectul și legile d-sale, cât și proiectul din 1886 și legea votată în 1898, la o comparare amănunțită, punându-le pe trei coloane față în față. S-ar fi văzut atunci în ce parte se află adevărul.

Provocarea aceasta nu a fost până astăzi ridicată de nimeni, iar afirmarea, deja dovedită neexactă, se găsește azi onorată cu inserarea în lectura de la Iași.

Așa fiind, sunt silit a face eu ceea ce adversarii nu au încercat și nici nu puteau face. Lucrarea însă poate să aibă oarecare întindere și va cere câtva timp.

Pentru astăzi, mă mulțumesc a nu lăsa să treacă fără protestare această nouă încercare de a se crea încă o legendă, într-o afacere ale cărei documente, din ferire, nu avem nevoie să mergem a le căuta la Pesta, pentru a restabili adevărul?

(Ziarul „Secolul“ nr. 22 din 18 mai 1899.)

4.

Aplicarea legii asupra instrucției secundare și superioare

Haret se retrage, împreună cu toți miniștrii, la 11 aprilie 1899. Cele două legi, a învățământului secundar și superior (1898) și a învățământului profesional (1899), aveau să fie puse în aplicare începând de la 1 septembrie 1899. Această sarcină revenea deci noului ministru, Take Ionescu, care le combătuse în Cameră. În privința modului cum și-a îndeplinit-o, Haret a scris o serie de 21 articole în ziarul „Voința Națională” începând de la 16 septembrie 1899 (reproduse și în ziarul „Secolul” cu începere de la 18 septembrie 1899). Pe măsură ce apăreau articolele lui Haret, se publicau răspunsuri, fără semnătură, în ziarul „Timpul”, (cu începere de la 21 septembrie). În urma articolelor sale, Haret ține seama și de cele publicate în ziarul conservator și dă lămuriri asupra diferitelor puncte. Aceste articole au continuat până la finele lui decembrie. În decembrie, Haret a adunat într-o broșură 18 din aceste articole sub titlul „*Aplicarea legii învățământului secundar și superior*” (Buc., 1899, Tip. Göbl, 126 p.) și precedate de o prefață. Restul de trei articole le-a publicat în altă broșură, apărută în 1900, intitulată „*Schimbarea legilor instrucțiunii*”. În paginile ce urmează, noi dăm tot cuprinsul broșurii din 1899 și cele trei articole din broșura cealaltă.

[Prefață]

Actualul d. Ministru al Instrucțiunii Publice are o axiomă, pe care o repetă în toate ocaziile: „În țara noastră, legile nu se pot aplica prea de aproape”.

Cei care au urmărit activitatea d-sale în timpul precedentei sale treceri la guvern, s-au putut convinge că dl Ionescu uza în mod destul de larg de principiul său favorit. Dar, de șase luni încoace, se pare că regula de altădată nu a mai fost de ajuns, căci acum „în țara noastră, legile nu se mai aplică deloc”.

Cea mai maltratată din toate este, fără îndoială, nenorocita lege a instrucțiunii secundare și superioare, din care nu a mai rămas nimic în picioare. Și nemulțumit numai cu atâta, dl Ionescu a găsit de cuviință, prin presa care-i e devotată, a arunca asupra predecesorului său vina ilegalităților și a nedreptăților comise de d-sa.

Era dar și datoria, dar și dreptul meu de a nu sta nepăsător; și de aceea am fost silit, contra deprinderilor mele, a întreprinde o campanie prin presă, pentru a lumina opinia publică asupra celor ce se petrec la Ministerul de Instrucție și pentru a fixa oarecare fapte, care să servească a stabili responsabilitățile, atunci când va veni vremea a se face bilanțul regimului de astăzi.

Dl Ionescu spune că este mâhnit că m-am făcut gazetar. Îl rog să creadă că nici eu nu sunt mulțumit că a trebuit să-mi părăsesc ocupațiile mele liniștite, și să-i fac concurență d-sale în gazetărie. Sper însă că paharul nu este departe de a da peste margini și că, venind ziua când d-sa va fi pus în imposibilitate de a mai exercita acțiunea sa de exterminare contra școalei românești, voi putea și eu să-i fac plăcerea de a nu-i mai fi confrate în gazetărie.

I¹

Abia întors în București, aflu despre modul mai mult decât fantastic cum se aplică, sau mai bine cum nu se aplică legea învățământului secundar și superior.

Enormitățile ce se comit la Ministerul Instrucțiunii Publice sunt prea grave și prea multe, pentru ca să le dau de capăt într-o scrisoare, pe care țin să o fac să vină la cunoștința publicului cât mai neîntârziat. De aceea, astăzi mă mulțumesc numai a respinge cu indignare încercarea celor vinovați de a se pune la adăpostul meu, pentru a scuza una din ilegalitățile lor cele mai evidente.

Se pretinde, după cum aud, că distribuirea catedrelor în licee și gimnazii s-ar fi făcut după un plan pe care eu însumi l-aș fi conceput și lăsat în Minister². Acesta este fals.

Eu primesc întreagă răspunderea faptelor mele și mă onorez cu dânsle. Dar rog și pe puternicii de azi să-și păstreze pe seama lor răspunderea pentru ceea ce fac și să nu mi-o arunce mie în spinare.

Plan făcut de mine pentru distribuirea catedrelor nu se află.

Există un calcul făcut de mine în septembrie și octombrie 1898, pentru a stabili cifrele bugetare necesare pentru aplicarea legii. Acesta era singurul obiect al lucrării mele; iar nu distribuirea catedrelor, care avea să se facă într-un mod cu totul altul decât acel întrebuintat de dl Take Ionescu și pe care-l voi arăta mai la vale.

De altfel, aceasta era o lucrare personală a mea, care nici n-a fost trecută în vreun dosar, și nici n-am avut a da cuiva vreo explicație asupra modului cum aveam să mă servesc de dânsa.

1. Publicat în „Voința Națională” din 16 septembrie 1899.

2. Asupra acestei chestiuni se vorbește în articolele din „Timpul” nr. din 21, 22 septembrie și 3 octombrie 1899.

Lucrarea de distribuire a catedrelor reclama timp mai lung și deplină cunoaștere a stării lucrurilor. Ar fi trebuit dar ca dl Take Ionescu, îndată după ce a făcut irupție în guvern, să se fi apucat să studieze de aproape afacerea, pentru că știa că avea să aplice o lege nouă din cele mai grele. D-sa însă, din prima zi, a declarat că, timp de două luni, nu primește pe nimeni să-i vorbească de afacerile ministerului său: timpul acesta-i era necesar pentru a face alegeri libere. Pe urmă, a avut război cu junimiștii. Mai apoi a purtat de grijă țăranilor de la Slatina. După aceea a rezolvat chestia națională, cea trădată de noi, și a plătit școalelor de la Brașov rentă, sau subvenția, după cum cu insistență o numesc dlor. În fine, a fost reținut la Ploiești, priveghind ca să nu se comită vreo neregulă, când cu candidatura dlui Sturdza.

Când, în urma tuturor acestora, a venit și rândul biete școale, era finele lui august și mai rămâneau câteva zile pentru regularea unei chestii, care reclama cel puțin trei luni de lucru, unui om care ar fi fost la curent cu dânsa. Atunci, a luat notele rămase de la mine și, fără să știe ce sunt, și fără să le înțeleagă rostul, ti-cluiește în două zile cea mai fenomenală dovadă de nepricepere și de nepăsare pentru interesul public ce s-a văzut vreodată la Ministerul Instrucțiunii Publice. După aceea, obosit de ce făcuse, pleacă să se odihnească tocmai în momentul cel mai arzător, în luna lui septembrie, când niciodată un ministru de Instrucție nu și-a părăsit postul, nici în timpuri normale, necum în momentul aplicării unei legi noi.

Mai mult decât atât, mai toate numirile făcute de dl Ionescu nu au nici scuza de a fi fost inspirate de notele mele, chiar înțelese pe dos, după cum au fost. S-au alterat cifrele, s-au schimbat clasele și materiile. Și cu toate acestea, se cutează a se zice că ceea ce s-a făcut s-a făcut după indicațiile mele!

Acest procedeu este cunoscut la noi de vreo șase luni. El poartă un nume, pe care nu-l scriu aici, pentru respectul de mine însumi.

Oricum ar fi, numirile făcute constituie călcarea fățișă a articolele 32, 43 și 101 din lege. Dar asupra acestui punct, ca și asupra altora, voi mai reveni.

Pentru azi, mă mulțumesc a arăta numai cum aveam de procedat eu în privința repartizării catedrelor, pentru ca oamenii de bună credință să compare și să judece.

Era hotărât ca, în a doua jumătate a lui aprilie, toți directorii școalelor secundare să fie convocați în București. Întrunirea aceasta avea un întreit scop:

1. Să se vadă rezultatul experienței în privința aplicării regulamentului de ordine și disciplină de la 13 august 1898, care cuprindea o sumă de măsuri noi. Ministrul avea să ceară directorilor să-i arate care dispoziții s-ar fi arătat nepractice și ar fi avut trebuință de amendare. Părerile directorilor, bazate pe experiența lor personală și pe avizele consiliilor școlare, aveau să fie discutate, pentru ca îmbunătățirile regulamentului să se fi putut face înainte de 30 iunie trecut.

2. Bugetul pe 1899–1900 prevedea sumele necesare pentru crearea deocamdată a două secții la clasa V la toate liceele, afară de două, pentru care erau

prevăzute câțetele secțiile. Trebuia să se discute care erau anume secțiile ce trebuiau create anul acesta la fiecare liceu, ținând seamă de calitățile personalului didactic al fiecăruia, de trebuințele locale, de dorințele orașelor etc.

3. Cu fiecare director în parte avea să se discute și să se alcătuiască un proiect de distribuire a catedrelor din școala lui, în limita cifrei bugetare, ținând seamă de aptitudinile și calitățile personalului didactic, de dorințele fiecăruia etc.

Toată această lucrare trebuia să fie gata până la 30 aprilie.

În cursul lui mai, trebuia apoi ca proiectele de distribuire, preparate în București, să fie supuse dezbaterii consiliilor școlare, care ar fi făcut în ele modificările recunoscute ca necesare.

Până la 1 iunie cel mult, și această lucrare s-ar fi terminat; iar în iunie, s-ar fi făcut lucrările de cancelarie; așa că, înainte de vacanță, fiecare profesor ar fi știut ce loc avea să ocupe cu începerea anului școlar, și toate școlile ar fi putut, la 1 septembrie, să înceapă a funcționa regulat.

Acest sistem de a proceda era deja experimentat și, dacă dl Take Ionescu ar fi avut timp să fie un moment și ministru de Instrucție, ar fi putut să aibă cunoștință de el. Anul trecut, s-a înființat mai multe clase divizionare la diverse școli din țară. Afară de aceasta, s-au făcut oarecare modificări de programe, în vederea legii celei noi. Toate acestea reclamau o remaniere întinsă a distribuirii catedrelor, cu atât mai mult că noile creațiuni se făceau aproape fără nicio cheltuială nouă, ci numai prin sporirea, în limitele legii, a numărului orelor de curs ale profesorilor în exercițiu. Problema se prezenta dar în condiții destul de grele. La unele școli, noua repartizare a făcut-o însuși ministerul; la altele însă a lăsat pe profesorii înșiși să facă repartizarea între ei. Lucrarea s-a făcut foarte bine numai în două zile, cu cea mai bună înțelegere, așa că ministerul nu a avut să intervină decât pentru a aproba propunerile consiliilor școlare.

Iată calea care trebuia urmată, și legea s-ar fi aplicat și în punctul acesta, precum se aplicase deja în cele mai multe din dispozițiile ei, fără cea mai mică greutate, fără nicio zguduire, fără călcări de lege, fără nedreptăți și mai ales fără colosala perturbare, la care au dat loc măsurile dlui Take Ionescu.

Nu țin secretă această rețetă, ci o pun și la dispoziția actualului ministru al Instrucției, pentru că are multe de învățat, până să-și cunoască meseria.

Măsura convocării directorilor pentru aprilie nu apucasem încă a o lua înainte de ieșirea mea din guvern, pentru că până în martie mai era încă destulă vreme și, pe de altă parte, pentru că pe atunci noi eram ocupați să ne păzim capetele de cărămizile cu care partidul ordinii își clădea pedestalul puterii sale. Dar măsura era hotărâtă deja, în minister era cunoscută de unii șefi și chiar mai mulți directori știau despre dânsa, încă de la întrunirea din decembrie trecut a comisiei programelor.

Dl Take Ionescu nu a bănuț că rezolvarea unei așa de însemnate chestii putea și trebuia să se facă într-un mod așa de pașnic, în cea mai deplină înțelegere cu corpul didactic. Pentru d-sa, corpul didactic este o simplă pastă

electorală ca oricare alta, pe care o poate frământa d-sa, după trebuințele și capriciul d-sale. Să-și păstreze d-sa sistema d-sale; eu o prefer pe a mea.

II¹

Cei care au urmărit discuția din Parlament asupra legii instrucțiunii din 1898, trebuie să-și aducă aminte de solemnitatea cu care dl Take Ionescu, în numele partidului său, a făcut următoarea declarație: „Noi nu vom fi animați deloc, în atitudinea noastră față cu legea care va ieși din dezbaterile d-voastră, de dorința copilărească și deșartă de a strica ceea ce au făcut alții, numai pentru ca să stricăm“.

De altă parte, se știe că partidul, care a adoptat principiile de guvernământ ale dlui Take Ionescu, se intitulează cu multă mândrie *partidul ordinii*, și pretinde că fundamentul programului său politic este aplicarea legilor.

Nu am intenția de a cerceta cu de-amănuntul modul cum zisul partid înțelege în genere aplicarea legilor. Scopul meu este numai de a mă ocupa de modul cum se aplică legea instrucției din 1898. Dar, din cele ce voi spune, cei ce mă vor citi vor putea vedea ce valoare are faimosul fundament de mai sus.

* * *

Încep cu măsura cea mai nouă, aceea a repartizării catedrelor din gimnazii și licee.

Una din cele mai mari, dacă nu chiar cea mai mare greutate ce s-a întâmplat la alcătuirea legii a fost aceea de a se putea face reforma, fără a se atinge drepturile câștigate. Și este ușor de înțeles că, fără a mai vorbi de sentimentul curat omenesc, care făcea pe profesori să fie îngrijați de soarta lor, ar fi fost o necalculabilă perturbare adusă învățământului, dacă s-ar fi cercat cineva a intra pe calea schimbării situațiilor dobândite. În aceste condiții, reforma ar fi făcut mai mult rău decât bine.

Legea din 1898 a căutat ca, în mod absolut, să garanteze stabilitatea situației profesorilor în exercițiu. Silințele și ale ministrului, și ale comitetelor de delegați, și ale Camerelor, au tins a accentua acest principiu în modul cel mai lămurit, așa încât să facă imposibilă orice încercare ca, sub pretext de reformă, să se lovească în unii, sau să se favorizeze alții.

Dar legiuitorii din 1898 presupuneau că legea se va aplica; ei nu puteau presupune că se va găsi cineva care să pună legea la o parte, să ia măsurile cele

1. Publicat în „Voința Națională“ din 19 septembrie 1899.

mai evident opuse ei, și pe urmă să invoce chiar propriile sale ilegalități, pentru a dovedi că legea este neaplicabilă.

Este cunoscut modul cum dl Take Ionescu a făcut numirile în învățământul secundar. A acoperit cu favoruri pe toți cei care, în orice mod, i-au fost utili pentru atingerea scopurilor sale politice; s-a temut, se vede, să nu vadă repetându-se și la ministerul său scenele de la Primăria Capitalei¹. A acordat unora ore suplimentare până la limită, chiar celor în genere cunoscuți ca incapabili sau neglijenți; a numit suplinitori oameni fără niciun titlu; iar, în schimb, a lovit în toate modurile pe cei care nu erau partizanii săi politici. Unui profesor de curs superior i-a impus ore de curs la clasa I divizionară; altuia i-a luat *toate* clasele, la care era titular, și i-a dat niște clase divizionare, numind în locul său un suplinitor; altuia i-a impus să facă curs în două licee deosebite; altuia, profesor de curs superior, i-a luat acele clase și i-a impus clase inferioare; altuia, profesor de științe fizico-chimice, i-a impus să facă curs de zoologie; și altele de același fel. În acest timp, organele de publicitate care-i sunt devotate, proclamau defectele legii, care duceau la asemenea rezultate, și adăugau că ministerul abia putuse să o aplice în acest mod, după o muncă încordată de câteva săptămâni.

Dar art. 43 din lege zice: „Profesorii și măștrii secundari definitivi de ambele sexe sunt inamovibili. Ei nu pot fi suspendați, permutați sau excluși din corpul didactic, decât în conformitate cu prescrierile acestei legi“.

Crede dl Ionescu că legiuitorii liberali, prin inamovibilitate, au înțeles că ministerul va putea să treacă pe un profesor la clasele la care-i va plăcea, să-i impună să facă cursuri străine de specialitatea sa, să alerge de la o școală la alta? Aceasta poate să fie inamovibilitatea după ideile conservatoare și pentru trebuințele unei grupări politice reduse la mijloacele cele mai extreme, pentru a-și recruta aderenți cu orice preț. Legiuitorii liberali însă au înțeles-o așa cum o înțelege toată lumea; au înțeles ca profesorul să fie pus la adăpostul persecuțiilor celor interesați; iar ministrul, care lucrează altfel, calcă legea.

Art. 101 din lege zice: „Profesorii și măștrii de învățământ secundar, de școale normale primare și de seminarii, care vor fi funcționând cu titlul provizoriu sau definitiv, la punerea în aplicare a acestei legi, *vor păstra catedrele lor, așa cum vor fi în momentul acela*. În caz când remanierea programelor *ar reclama* de la actualii profesori prevăzuți la acest articol, o sporire de ore, numărul de ore ale unui profesor din această categorie nu poate fi sporit peste 12, și numai în școala, unde profesează“.

Acest articol este și mai clar decât art. 43, îl completează și-l lămurește așa de bine, încât nici nu mai este nevoie să-l comentez.

1. Probabil aluzie la o scenă petrecută la Primărie, când vreo câțiva inși au cerut în mod zgomotos să se dea afară unii funcționari, ca să fie ei numiți.

Ei bine, este sau nu adevărat că acest articol a fost călcat pe de-a-ntregul, când unui profesor i se iau clasele în care profesează, și i se dau altele cu totul deosebite? Înseamnă aceasta că profesorul și-a păstrat catedra sa *neschimbată*? Dl Take Ionescu, care se lăuda că este curajos, și care are în adevăr multe feluri de curaj – pe care eu unul mulțumesc lui Dumnezeu că nu le am – va zice desigur, că e neschimbată catedra unui om trecut de la cursul superior la cel inferior, sau încărcat cu zoologia peste fizică și chimie, ce nu este cu puțință la dl Ionescu? Dar eu nu pe d-sa îl întreb, ci pe cei care înțeleg cuvintele după sensul lor și pentru care adevărul are o singură față.

Tot așa, dl Ionescu va zice că e în lege, când impune unui profesor de la un liceu să facă ore de curs și în alt liceu, deși legea spune anume că sporirea, când e necesară, trebuie să se facă *numai în școala unde se profesează*; dar eu zic că legea a fost călcată fără niciun scrupul și numai pentru a lovi pe un tânăr merituos, care, în vremurile în care trăim, cutează a nu călători de la un partid la altul, după exemplul altora.

Singurul caz când art. 101 permite a se atinge situația existentă a unui titular este atunci când remanierea programelor *ar reclama* o sporire de ore pentru dânsul. Trebuia însă să se vadă mai întâi dacă o asemenea sporire este în adevăr *reclamată*, iar nu să se aplice numai după voia ministrului. Și atunci, când se găsea nevoia, trebuia ca sporirea să se facă în modul cel mai puțin vexator; iar nu lovind cu intenție în demnitatea profesorului. Dl Take Ionescu va fi pretinzând că a căutat acest mijloc și nu l-a găsit. Atât mai rău pentru d-sa; aceasta dovedește că la 1895, când d-sa a copiat, în proiectul său de lege, dispozițiile din proiectul liberal de la 1886, d-sa nu a știut ce copiază, de vreme ce acum ne dă o asemenea dovadă de modul cum a înțeles legea actuală. Mijlocul de a face sporirea, acolo unde trebuia, l-am arătat în scrisoarea precedentă¹. Dificultatea, dacă dificultate era pentru d-nul Ionescu, se putea învinge cu cea mai mare înlesnire, fără nicio călcare de lege, fără nedreptăți și fără a provoca nemulțumiri justificate. Dar dacă s-ar fi procedat așa, cum s-ar fi putut lovi în oamenii, care nu vor să graviteze în jurul dlui Ionescu, și cum s-ar fi putut ține angajamentele contractate la 28 martie?²

Merg însă mai departe: în cele mai multe din cazurile ce cunosc, nici nu era nevoie a se aplica al. II din art. 101. Acolo se vorbește de cazurile când *remanierea programelor* ar reclama sporirea de ore. Dar dl Ionescu, prin o altă călcare de lege, nu remaniază programele decât la clasa I; atunci, cu ce drept se atinge de profesorii de curs superior, care nu sunt întru nimic interesați în această remaniere? D-sa însă avea trebuință de un pretext, și pretextul i l-a dat cuvântul de *remaniere*.

Așa înțelege d-sa *respectul legilor*, așa-l realizează.

1. Vezi mai sus p. 68.

2. Adică față de cei ce au participat la manifestația din Strada Enei, după care a urmat – la câteva zile – retragerea guvernului liberal.

* * *

Art. 32 este unul din articolele fundamentale ale legii; el arată modul cum trebuie făcute numirile în învățământul secundar.

Iată acest articol în întregimea lui:

Când un loc de profesor sau profesoară, maestru sau maestră va rămâne vacant aceasta se va aduce la cunoștința generală prin „Monitorul Oficial“, în termen de 15 zile cel mult. Doritorii de a ocupa locul vacant, vor petiționa la minister cel mult până în o lună de la data publicației. Numirea se va face de ministru, după următoarea ordine de preferință:

În prima linie, va împlini numărul de ore de curs ce are drept, în virtutea art. 37, să impună profesorilor sau măștrilor din același oraș;

În a doua linie, va numi dintre profesorii sau măștrii din același oraș, care figurează pe tabelele de capacitate respective, și care vor fi făcut cerere, preferând pe cei care au mai puține ore de curs și cu condiția să aibă în favoarea lor avizul consiliului inspectorilor secundari, dat în urma cercetării statului personal al lor;

În a treia linie, dintre profesorii sau măștrii titulari de la alte școli secundare din alte orașe, care vor fi făcut cerere, și cu aceleași condiții ca la alineatul precedent;

În a patra linie, dintre cei înscriși în tabloul de capacitate respectiv, care încă nu sunt numiți, după ordinea înscrierii în tablou.

Pentru posturile de măștri, în caz de nevoie, ministerul va putea angaja cu contract și străini.

Până la numirea titularului, cursurile vor fi făcute de un suplinitor numit de minister, sau dintre profesorii ori măștrii titulari de aceeași materie, sau din cei înscriși în tabloul de capacitate respectiv, sau dintre licențiații în litere sau științe“.

Dl Ionescu nici nu a voit să știe de acest articol esențial, a cărui aplicare ar fi rezolvat toate dificultățile cu care dl Ionescu s-a luptat două săptămâni, fără să le poată învinge.

Nu s-a cerut celor interesați a arăta clasele și materiile la care voiau să fie numiți, cum zice legea; nu s-au făcut numirile în ordinea prescrisă de lege; s-au făcut transferări dintr-un oraș în altul, care trebuiau făcute în a treia linie, nu numai fără a se ține seamă de preferințele celor din linia întâi și a doua, dar lovind anume într-înșii, în drepturile lor cele mai evidente, pentru a face loc mulțimii de postulanți, pentru care călcarea fățișă a legii era singurul mijloc de a ocupa locuri ce nu meritau.

Aud că dl Ionescu ar fi declarat că nu va aplica art. 32, decât după ce se vor termina examenele de capacitate, pe care, fie zis în treacăt, văd în ziare că tot d-sa le amână *sine die*; cu alte cuvinte, dl Ionescu din propria sa autoritate, desființează fără jenă un articol de lege, a cărui neaplicare nu numai că paralizează legea întreagă, dar va duce tocmai la rezultatul pe care legea a voit să-l

facă imposibil: acela de a permite oricărui ministru de a reduce corpul didactic la rolul degradator de turmă necugetătoare, alcătuită din paraziți căpățuiți pentru servicii aduse cine știe cărei elice politice.

Nu este nimerit să amintesc că există o lege de responsabilitate ministerială; căci ce potrivire ar fi să vorbesc despre legi, tocmai în momentul când constat că legile nu există pentru partidul ordinii? Este evident că acest partid este perfect convins că se află deasupra legilor, și atunci la ce ar folosi să-i mai vorbesc despre ele? Nu vreau iarăși să fac și eu profeții, pentru că știu că, în ceea ce privește respectul de adevăr, profeții, de vreo două mii de ani încoace, nu au o reputație mai bună decât unele categorii de oameni de stat. Dar îmi permit numai o întrebare: când dl Ionescu face numirile pe care le face, d-sa contează negreșit că, aceste numiri odată făcute contra legii, ele vor fi pe urmă asigurate contra unei schimbări posibile, prin art. 43 al legii, care stabilește inamovibilitatea. Ce ar zice însă d-sa dacă cineva în viitor, având în vedere modul ilegal cum s-au făcut numirile dlui Ionescu și nedreptățile comise de d-sa, ar readuce lucrurile în starea lor legală, și ar trimite pe agenții d-sale electorali acolo de unde au venit? Dl Ionescu ar zice desigur că se calcă legea; și cu toate acestea, mi se pare că asemenea procedură ar fi mult mai naturală, mai legală și mai dreaptă decât aceea a dlui Ionescu.

* * *

Ca să termin cu ceea ce privește numirile de personal, voi zice un cuvânt și despre numirile de suplinitori făcute anul acesta.

Art. 32, citat mai sus, prescrie cum să se facă aceste numiri: *dintre profesorii titulari de aceeași materie, sau dintre cei înscriși în tabloul de capacitate respectiv, sau dintre licențiații în litere sau în științe.*

Dl Take Ionescu a numit străini, a numit oameni care nu aveau niciun studiu. Și aceasta nu pentru că-i lipsea mijlocul de a aplica legea. Cunosce un licențiat în matematici, care a solicitat cu stăruință un loc, dar nu l-a căpătat; din astă cauză, el a întreprins acum să-și facă altă carieră, deoarece vede că munca lui de până acum nu-i este de folos. În timpul acesta însă, aud că dl Ionescu a dat o catedră de matematici *unui student în drept.*

După această ... *il faut tirer l'échelle*⁽¹⁴⁾.

III¹

În ziua de 26 august, adică abia cu cinci zile înainte de termenul când cursurile școalelor secundare trebuiau să fie începute peste tot, a apărut în „Monitorul Oficial” un comunicat, prin care se anunță că noile programe elaborate conform legii nu se vor pune în aplicare decât în clasa I și, în câteva licee, și la clasa V.

Dar art. 109 din lege zice: „Noile programe, elaborate înainte de 1 aprilie 1899, în conformitate cu această lege, se vor aplica la 1 septembrie 1899 claselor I și V din gimnazii, licee și externate secundare de fete; iar în anii următori se vor aplica succesiv și claselor următoare”.

Aș fi recunoscător aceluia, care mi-ar spune în ce chip ar putea să calce cineva o lege într-un mod mai flagrant și mai disprețuitor de propria sa responsabilitate, decât face dl Ionescu cu acest articol de lege. Legea spune categoric că noile programe se vor aplica la 1 septembrie 1899 și în clasa V; dl Ionescu însă cu de la sine putere decretează că nu va fi așa.

Aș fi curios să văd în ce chip ar dovedi d-sa că nu a călcat legea; pentru că, cu chipul cum știm că înțelege d-sa adevărul, nu mă îndoiesc deloc că ar avea curajul să întreprindă o asemenea demonstrație; afară numai dacă nu va prefera să declare scurt că, reprezentând partidul pentru care aplicarea legilor este un principiu fundamental, d-sa are dreptul să treacă peste legi cu trăsura cu patru cai.

Dar este de admirat și forma cu care dl Ionescu perpetuează fapta sa. Bună sau rea, legea a ieșit din dezbaterile Parlamentului și a fost promulgată de capul statului. În orice țară unde anarhia nu este tolerată la cârmă, se cere ca o lege, stabilită în asemenea condiții, să nu se desfacă decât tot cu concursul puterilor care au făcut-o. Întrebat-a dl Ionescu pe cineva, din cei care au pus semnătura lor sub lege, atunci când cu atâta dezinvoltură a aruncat-o la coș? Datu-și-a d-sa seamă că disprețul cu care tratează o lege organică atinge, nu hârtia pe care e scrisă legea, ci pe cei care au contribuit pentru a-i da putere?

Dar, în cele din urmă, care a fost motivul imperios care a făcut pe dl Ionescu să comită și această călcare de lege? Dacă era vreo cauză de forță majoră, care se opunea la aplicarea legii în acest punct, s-ar fi convenit ca cel puțin dl Ionescu să pună în cunoștință și pe colegii săi, și pe alții, pentru ca cu chibzuială să se vadă ce era de făcut. Departe de aceasta, timp de cinci luni, dl Ionescu nu s-a ocupat un moment de această chestie: în mintea d-sale era pus de la început să sfășie legea, și atâta ajunge. La ce mai trebuia făcută vorbă?

Încă de astă primăvară, lumea se întreba ce măsuri se vor lua în privința clasei V. Încă nu ieșisem din minister, când oamenii mă întrebau ce secții se vor înființa la cutare și cutare liceu. Răspundeam la toți că, până la 1 mai, lucrul va

1. Publicat în „Voința Națională” din 22 septembrie 1899.

fi hotărât, pentru că știam cum aveam să procedez, și mai știam că niciun moment nu trebuia pierdut pentru regularea acestei chestii. De dânsa depindea repartizarea catedrelor, alcătuirea cărților de școală, studierea din timp a combinării orarelor, procurarea de săli și de mobilier, și o sumă de alte lucruri.

Preocupatu-sa dl Ionescu cât de puțin de toate acestea? Nicidecum. D-sa s-a ocupat tot timpul de politica înaltă. Ajunsese 1 septembrie, și nici o măsură nu se luase! Nu se știa nici la ce licee se vor crea secțiile reale, clasice sau moderne; căci, că nu se vor crea deloc și că se va lăsa legea baltă, nimeni nu o putea crede.

Când, în fine, dl Ionescu a binevoit să se ocupe și de interesele ce-i erau încredințate și de care era răspunzător; când a văzut că lucrul e prea greu pentru d-sa și că în două-trei zile nu-i poate da de capăt, atunci a lovit nodul cu sabia și a decretat: legea nu se va aplica. Și aceasta, printr-o simplă decizie ministerială, luată în urma consultării celor trei persoane care compun consiliul permanent.

Motivele? Iacă-le: „Având în vedere că punerea în aplicare, conform legii, a noilor programe elaborate la 1 aprilie a.c. prezintă mari dificultăți“, și atâta.

Dificultăți pentru aplicarea legii nu era decât una, însă capitală: aceea că dl Ionescu este un simplu om de partid, care nu are nicio durere de inimă pentru școală și care este decis să sacrifice interesele cele mai mari și mai sacre ale țării unei singure preocupări: aceea de a distruge, cu orice preț, roadele activității partidului care a protejat primii săi pași în viața politică¹.

Dacă ceea ce spun eu nu este exact, să arate dl Ionescu care sunt dificultățile de care s-a lovit.

Erau programele rele? Dar de când există școală în țara românească, nu s-au elaborat programe cu mai multă muncă, băgare de seamă și competență decât acestea. Amintesc că a lucrat la ele o comisie de 92 de membri aleși din întregul corp didactic secundar și superior, comisie din care făcea parte și unul din membrii actualului consiliu permanent, și care s-a mai ajutat și de părerile venite din toate părțile, de pe la consiliile școlare, sau de la membri izolați ai învățământului. Ele au fost apoi trecute prin consiliul general și prin consiliul permanent. Un an întreg de muncă încordată s-a consacrat acestei lucrări, cea dintâi de acest fel făcută la noi și care de 30 de ani era reclamată de toți.

Ce i-a lipsit dar acestui program, pentru ca să nu aibă harul de a plăcea dlui Ionescu? Dacă d-sa ar fi fost chemat să prezideze la o asemenea lucrare, procedeul d-sale ar fi fost mult mai expeditiv, și e probabil că în câteva săptămâni ar fi dat-o gata. Ne aducem aminte de cum a preparat d-sa programa analitică a cursului primar, în urma votării legii sale din 1893. Legea a fost votată la 23 mai 1893; îndată după aceea, dl Ionescu a însărcinat *pe unul* din inspectorii săi, ca să facă proiectul de programe analitice, și pentru școlile primare, urbane și rurale, și pentru școalele normale de institutori, și pentru cele de învățători; și până

1. Aluzie la faptul că Take Ionescu și-a început activitatea parlamentară ca deputat liberal.

la 1 septembrie, în patru luni, din care două de vacanță, toate aceste programe au avut vreme să treacă și prin consiliul general, și prin consiliul permanent, și să și fie puse în aplicare.

Atunci nu a văzut dl Ionescu nicio dificultate. Dar acum a văzut, pentru că lucrarea nu se făcuse după metoda d-sale. E adevărat că atunci d-sa a fost silit ca, la anul, să prefacă cu totul lucrarea din 1893, pentru că era așa făcută, încât nici inspectorul, care o făcuse, nu a putut-o aplica.

Dar, de rândul acesta, cine a dovedit dlui Ionescu că programa din aprilie este neaplicabilă? Din contră, toate prezumțiunile de competență, de studii stăruitoare și amănunțite erau în favoarea ei; și orice ar face d-lui, îi va fi imposibil ca, într-o viitoare eventuală programă a d-sale, să poată reuni, în aceeași măsură, aceste calități. E adevărat însă că-i lipsea calitatea de a fi fost făcută sub d-sa.

Cu toate acestea, cu toate *marile dificultăți*, dl Ionescu aplică programa în clasa I, la toate școlile secundare și în clasa V, la 10 din 20 de licee, câte sunt toate în țară. Înțelege cine va putea logica aceasta.

Dacă dificultățile vin din cauza defectuoșității programelor, atunci cum de se aplică deodată la atâtea clase?

De vreme ce dl Ionescu nu se tulbură să calce legea, nu trebuia să mai încurce lumea cu jumătăți de măsuri, ale căror urmări rele se vor cunoaște mai bine în anii viitori.

Dacă programa era rea, nu se poate admite că era bună numai la clasa I, pentru că întreaga lucrare procede de la un singur ordin de idei, și calitățile și defectele totului se regăsesc în fiecare din părțile lui.

Această observație se aplică cu deosebire la clasa V. Pentru ce dl Ionescu aplică programa la jumătate din licee? Este convins că e rea și vrea să facă numai o experiență? Dar experiențele nu se fac pe scară de 50%; iar dacă este destul de bună, ca să convină la 10 licee, cum de nu convine și celorlalte 10?

Ca să mai zic despre nepomenita încurcătură care va rezulta cu siguranță din jumătatea de măsură a dlui Ionescu? Care va fi rostul școlarilor cărora se aplică noua programă, în comparație cu colegii lor, cărora nu li se aplică? Ce va face unul care va fi terminat clasa V după noua programă, și va fi silit să treacă la anul într-un liceu unde se aplică cea veche? Ce vor zice școlarii de anul acesta care vor fi obligați a urma și clasa VIII când vor vedea că colegii lor din același an vor termina liceul cu un an înaintea lor?

Este destul să pun aceste întrebări, pentru ca și cei mai nedeprinși cu afacerile școlii să prevadă haosul ce se prepară în învățământ, și pe lângă care cel produs până acum de dl Ionescu este nimica toată.

Această singură măsură nehibzuită va da învățământul secundar cu câțiva ani în urmă. Nu este un om de școală care să nu vadă aceasta; singur dl Ionescu nu vede răul ce face; și, dacă-l vede, nu se tulbură.

* * *

Unul din ziarele guvernamentale, căutând să răspundă zilele acestea celor care luau la socoteală pe dl Ionescu pentru chipul fantastic, cum a făcut repartizarea catedrelor, spunea că, chiar dacă ar fi voit să o facă în conformitate cu legea, nu ar fi putut, pentru că nu avea destule fonduri bugetare¹.

Poate că acest motiv se va invoca și pentru a scuza încălcarea legii în ceea ce privește clasa V; de aceea răspund de mai înainte că aceasta nu este exact.

Bugetul a fost făcut, prevăzându-se crearea a câte două secții la fiecare liceu, afară de cele din Craiova și Ploiești, la care se prevedea câte trei secții, din cauza marelui lor număr de școlari, și de cel din Tulcea, unde, fiind numai 9 școlari în clasa V, se prevedea o singură secție. Calculul a fost făcut în modul cel mai minuțios, ținându-se seamă și de art. 101 din lege și de fracțiile de unități, și cifrele trecute în buget erau cu totul suficiente pentru a face față trebuințelor, în oricare combinație legală. Și tocmai pentru stabilirea acestor cifre au servit notele mele, de care dl Ionescu a făcut uz în mod așa de extraordinar; ba a mai fost lăsată oarecare margine, mai ales la liceele cu clase mai numeroase, pentru a face față oricărei eventualități. Pentru aceasta, unele grupe de catedre au fost lăsate într-adevăr neclasificate, împrejurare care, fie zis în treacăt, ar fi putut face pe dl Ionescu să vadă că notele ce i se arătau nu puteau fi un plan de repartizare.

Tăgăduiesc dar cu totul cele ce afirmă ziarul la care am făcut aluzie mai sus: și la București, și la Iași, și peste tot, fondurile bugetare erau prea suficiente pentru aplicarea legii, așa că dl Ionescu, refuzând de a o face, se mai pune în neregulă și cu o altă lege, care este bugetul. Căci, dacă Camera a votat bugetul, prevăzând aplicarea noii programe la clasa V, este că înțelegea că legea să se aplice.

E adevărat că dl Ionescu se pare că nu a lăsat neîntrebuințați banii care aveau o altă destinație, căci cu ei s-a servit ca să formeze catedre inutile pentru agreații d-sale, după cum a fost cu suplinitorul căruia i-a format anume o catedră de 7 ore, plătite cu leafa întreagă, pe când aceste ore puteau să fie repartizate asupra altor profesori, plătindu-li-se în proporție.

Dacă se aplică astfel bugetul, cred și eu că fondul nu va ajunge. Dar cum puteam eu să prevăd așa ceva?

Încă o observație: dacă la clasa V nu se aplică noua programă și dacă fondurile bugetare rămân neîntrebuințate, unde mai era trebuință să se ia contra profesorilor măsurile vexatorii, care au provocat nemulțumirea generală?

Art. 101 zice că situațiile dobândite nu se pot atinge decât atunci, când remanierarea programelor *ar reclama* aceasta.

Am stabilit că remanierarea programelor nu reclama a se face nicio nedreptate, chiar dacă s-ar fi aplicat și în clasa V programa cea nouă. În acest articol,

1. Se referă la articolele din „Timpul“.

am arătat că măsurile dlui Ionescu nu erau reclamate nici de insuficiența bugetului, în care, din contra, călcarea legii ar lăsa fonduri disponibile, dacă nu se vor fi întrebuințat pentru căpătuirea partizanilor.

Din ce în ce mai mult devine dar evident că ceea ce a făcut dl Ionescu cu profesorii secundari nu poate să aibă decât una din aceste două explicații: ori o completă nepricepere a legii, pe care cu toate acestea, în această parte, ca și în multe altele, a copiat-o în proiectul său din 1895 după proiectul liberal din 1886; ori o intenție hotărâtă de a călca legea în sensul unui complet arbitrar, pentru a putea apoi să zică, după cum și face, că legea este inaplicabilă.

Eu cred că este și una și alta. Cunosc îndestul pe dl Ionescu, ca să știu că asemenea procedee, care revoltă pe orice om cu dor de binele public, pentru d-sa sunt lucruri de nimic.

IV¹

După ce am constatat atâtea călcări fățise, atât ale textului cât și ale spiritului legii, în ceea ce are ea mai esențial, mă întreb dacă se mai cuvine să mă ocup de alte ilegalități, care pentru mulți vor fi mai puțin evidente, nu însă pentru oamenii de școală.

Ziarele se ocupă, chiar în momentul acesta, cu numirea ca primar a unui profesor secundar, care se menține la catedra sa, contra prescrierilor exprese a două legi, dintre care una, legea cumulului, face parte din însuși bagajul politic al partidului ordinii².

E adevărat că la 1890, când această lege s-a votat, zisul partid nu avea încă deosebita onoare de a se afla sub conducerea dlui Take Ionescu. Dat fiind însă că dl Ionescu consideră ca nule și neavenite legile făcute de alții, ba uneori chiar legile făcute de d-sa însuși, și având în vedere că menținerea în corpul didactic a politicianului de la Iași nu compromite decât pretențiile de moralitate politică a celor care ne guvernează – lucru la care dlor sunt foarte indiferenți –, cred de prisos să insist mai mult asupra acestui punct.

Tot așa, nu mă voi opri decât un moment asupra transformării în școli normale de învățătoare a școlii secundare de fete de gradul I de la Craiova și a școlii normale de învățători, care trebuia să se înființeze anul acesta la Buzău.

În buget, se prevede la Craiova o școală secundară de fete de gradul I; iar la Buzău, o școală normală de învățători. Dl Ionescu modifică dar, după voia sa, prescrierile bugetului. Atât Craiova cât și Buzăul vor avea să vadă dacă trebuie să fie mulțumite cu aceste schimbări.

1. Publicat în „Voința Națională” din 2 octombrie 1899.

2. E vorba de Alex. Bădărău.

Când cu discuția legii învățământului profesional, arătasem ce aveam a face din actuala școală de la Craiova. La Buzău, preparasem deja localul fostului seminar, în curtea Episcopiei, pentru a primi noua școală normală de învățători, care ar fi utilizat curentul cultural ce există încă în pătura țărănească din județul Buzău și din cele vecine, și care e amenințat a se pierde de când conservatorii au desființat seminarul de acolo.

Măsura dlui Ionescu are, pentru partidul d-sale, avantajul de a completa opera de la 1892, desăvârșind desființarea unui centru de cultură țărănească, ceea ce intră pe deplin în vederile conservatoare.

Cât pentru școala de fete, pe care o instalează între călugăriile de la Episcopie, ce să mai zic?...

Nu vreau să vorbesc nimic despre administrația dlui Ionescu, pentru că scopul meu în aceste articole a fost numai de a denunța opiniei publice călcările d-sale de legi. Voi mai vorbi numai despre ce a făcut d-sa, în iunie trecut, în chestia promoțiilor din școlile secundare. E adevărat că aici este vorba numai de o călcare de regulament; dar lucrul s-a făcut în așa fel, încât caracterizează foarte bine și pe dl Ionescu și sistemul politic ce d-sa reprezintă.

Se știe că promoțiunea dintr-o clasă în alta are la noi o deosebită importanță, pentru că constituie unul din principalele elemente ale mecanismului școlar.

Ultima regulare a promoțiilor a fost făcută prin Regulamentul școalelor secundare, promulgat pe 12 august 1898 și pus în aplicare pe 1 septembrie același an. Regulile puse acolo constituiau un necontestat progres asupra trecutului, pentru că făceau inutile stăruințele și celelalte mijloace de presiune ce se puneau în mișcare, pentru a se obține promovarea fără drept a școlărilor slabi. De altfel, acele regale nu erau decât propunerile făcute de mai mulți directori și profesori, rezultate ale experienței.

Regulamentul a funcționat întregul an școlar, fără a da loc la nicio dificultate serioasă. De altfel, după cum am spus mai sus, se știa cum să se procedeze, pentru ca, după una sau două revizuri de aproape, făcute în înțelegere cu directorii, să se curețe cu încetul de părțile eronate sau nepractice, așa ca, pentru mulți ani, să rămână pe urmă neschimbat.

Din nenorocire, anul acesta se făceau alegeri generale, de care depindea soarta guvernului format în strada Enei, și, din altă nenorocire, copiii cetățenilor care se distinseseră pe 28 martie, găseau, ca și părinții lor, că e de prisos să muncească la școală, pe câtă vreme la Dumnezeu și la dl Ionescu sunt toate cu putință.

În adevăr, pe la finele lui mai, dl Ionescu, printr-o circulară, care nici măcar nu s-a publicat, nici în „Monitor“, nici în „Buletin“, invită pe directori să facă promoțiile, nu după regulament, ci după alte reguli date de d-sa, nesancționate de M.S. Regele¹.

1. N-am putut găsi în arhivă textul acestei circulare.

După aceste reguli, s-au promovat școlari care nu întruneau nici media 4; s-a dat prin urmare școala înapoi cu cel puțin 40 de ani, pentru că, de când țin eu minte, niciodată nu s-a pomenit promoțiuni făcute în condiții așa de ridicole. Media 4 a fost totdeauna cerută; iar de la 1885 încoace totdeauna s-a cerut uneori 5, alteori 6.

Câți ani vor trebui acum de muncă cinstită și încordată, pentru a readuce lucrurile în starea lor de mai înainte, și mai ales pentru a scoate din mintea copiilor ideea că, prin amestecul politicianilor cu conștiința elastică, pot să capete până și dispensa de a mai munci în școală.

Regulamentul de la 12 august 1899 era sancționat de M.S. Regele; circulara de la mai 1899, care-l abrogă în una din dispozițiile lui cele mai esențiale, *era semnată numai de dl Take Ionescu.*

* * *

Termin aici enumerarea principalelor ilegalități ale dlui Take Ionescu, trecând sub tăcere mulțimea celor mărunte, precum și modul cum înțelege d-sa, în genere, să conducă ministerul său.

Scopul meu, când am întreprins a scrie aceste rânduri, nu a fost de a face neajunsuri guvernului, căci povara originii sale mai mult încă decât greutatea isprăvilor sale din aceste cinci luni, este cu prisos îndestulătoare pentru a-l face să fie judecat îndeajuns de bine.

Scopul meu a fost, pe de o parte, să pun în evidență mijloacele de care se servește dl Ionescu, ca să zădărnicească pentru cine știe câtă vreme munca atâtor oameni care, cu bună credință și cu abnegație, au lucrat pentru binele școlii. Am voit însă să nu las să treacă fără protestare una din cele mai îndrăznețe încercări de suprimare în bloc a legilor, din câte cunosc, deși știu bine că dl Ionescu se tulbură foarte puțin de o asemenea învinovățire. D-sa, până acum, prea de multe ori s-a folosit din călcarea legilor, pentru că să nu creadă că, și de rândul acesta, desființarea legii instrucției secundare va aduce ceva profit sieși ori partizanilor săi.

În orice caz, eu mi-am făcut datoria și voi continua de a mi-o face cu energie.

Refuz de a crede că, în țara aceasta, este destul ca cineva să fie lipsit de scrupule, pentru ca totul să-i fie permis. Nu pot admite că progresul țării, care este legat în mod indisolubil cu reforma școlii, va putea să fie ținut în loc, numai din cauza ambițiilor seci ale unora și a sărăciei intelectuale a altora.

Din contră, când consider calea ce am străbătut; când mi-aduc aminte de unde am început lupta și văd până unde am dus-o, sunt întărit în credința, că nevoile de astăzi ale școlii vor trece ca un vis rău și că în viitor va deveni imposibil, pentru politicienii de meserie, de a repeta aventura la a cărei desfășurare asistăm de o lună de zile.

Chestia școlară eu am considerat-o totdeauna și o consider și astăzi ca fiind cu mult mai presus de luptele partidelor. Precum în fața unui vrăjmaș din afară toți sunt datori să-și dea mâna și să lucreze împreună, tot așa trebuie să se facă în lupta pentru ridicarea intelectuală și morală a țării. De aceea, nu am lipsit de a da ajutor, în modul cel mai sincer, oricui am crezut că poate aduce un serviciu cauzei școlare.

Convine să amintesc aici că nu am refuzat concursul meu chiar dlui Take Ionescu, cu care nu aveam amestec de niciun fel, pe când credeam că, ca ministru tânăr, va ține să se illustreze prin servicii reale și dezinteresate aduse școlii. Nu puteam să dau o mai mare dovadă de abnegare decât aceasta, ca unul care avusem o parte așa de însemnată în elaborarea proiectului din 1886; dar eu nu mi-am zis, ca dl Ionescu, că reforma trebuie să o facă ori ai mei, ori nimeni. Și aceasta îmi va servi ca garanție că, și în lupta ce am întreprins acum, nu urmăresc decât același scop pe care-l urmăream și la 1886, și la 1892¹.

În schimb, să se judece purtarea dlui Ionescu. Să se amintească faimoasele sale declarații, că „nu va fi animat de dorința copilărească și deșartă de a strica ceea ce au făcut alții, numai ca să strice“; să se compare cu ilegalitățile de astăzi și, fără a mai alergera și la alte elemente, să se califice omul.

Calificarea va fi mai lesne de găsit, când voi spune că, în aceeași zi când dl Ionescu făcea pentru galerie declarația publică de mai sus, într-un cerc mai restrâns, și tot în incinta Camerei, spunea că d-sa știe ce trebuie să se facă, pentru ca să se împiedice aplicarea legii.

Nu sunt dar surprins deloc, când văd unde tinde dl Ionescu. Însă, cunoscută fiind abilitatea sa în asemenea materie, puteam să mă aștept că va încerca să salveze cel puțin aparențele. Dată fiind iarăși obiectivitatea cu care s-a lucrat și s-a discutat legea, ar fi fost cineva în drept a pretinde, chiar de la un adversar, mai multă corectitudine; pentru că numai corect nu este a călca cineva o lege pe de-a-ntregul sau a o aplica cu intențiune în modul cel mai rău și mai vexator posibil, și pe urmă a se servi de nemulțumirea și decepțiunea astfel provocată, pentru a discredita legea și pe autorii ei.

Dar, ce vreți? Partidul ordinii avea trebuință să vină la guvern și a recurs pentru aceasta la mijloacele cunoscute. După ce a ajuns acolo, a băgat de seamă că nu știa ce avea de făcut. Și-a bătut capul două luni și nu a găsit ce spune țării curioase, alta decât că a venit la guvern ca să guverneze, lucru pe care-l știa și dl de la Palisse⁽¹⁵⁾. A mai zis că a venit ca să îndrepte moravurile, promisiune neașteptată din partea autorilor lui 28 martie și realizată de atunci prin exemple tipice. Dar ceea ce n-a spus este că, în lipsa absolută de idei în care se află și pentru a mai micșora distanța ce-l separă de adversarii săi, el va întreprinde a dărâma ceea ce edificaseră ei.

1. Proiectul de lege pentru învățământul primar și expunerea de motive a lui Take Ionescu s-au publicat în „*Timpu*“ din 16 decembrie 1892.

* * *

Psihologii știu că există ceea ce s-ar putea numi *inteligențe unilaterale*. Sunt oameni care, într-o anumită ordine de idei, sunt capabili a dezvolta o forță intelectuală foarte însemnată, pe când în alte direcțiuni, inteligența lor cade mai jos decât mijlocia. Așa, nu e rar să vezi pe un muzicant distins sau pe un poet de prima ordine, nefiind în stare să-și dea seamă de fenomenele cele mai simple, pricepute fără greutate de o inteligență mai puțin aleasă.

Dl Take Ionescu, din oarecare puncte de vedere, este fără îndoială una din inteligențele cele mai însemnate ce cunosc. Nu cred că poate cineva să împingă mai departe decât d-sa abilitatea de a introduce în capul oamenilor credințe nebazate pe niciun fond de adevăr, nici priceperea de a recomanda atențiunii publicului meritele sale, reale sau ba.

D-sa este în stare ca, din tot soiul de materiale heteroclite, așezate într-o ordine oarecare, astupând golurile cu sfărâmături de pietre și de cărămizi și turnând pe deasupra tencuiala fondurilor bugetare și a favorilor, să înghebeze ceva care să aibă aerul unui edificiu, ba să creadă și d-sa în soliditatea lui.

Este însă un lucru pe care dl Ionescu nu-l înțelege. Este că reforma școlară nu constă numai în alcătuirea sau în desființarea de legi și de regulamente. Aceste lucruri se pot face lesne. Nu e avocat care să nu fie în stare ca, într-o clipă, să facă și să desfacă cu sutele articolele de legi. Reforma școlară însă va consta în întărirea respectului de lege, a respectului de adevăr, a convingerii tuturor că nu este permis ca, pentru satisfacerea poftelor, necazurilor și a ambițiilor deșarte ale unora, să se introducă dezordinea în lucruri și în conștiința oamenilor.

Dacă însă va veni vreodată vremea ca acestea să fie înțelese de dl Ionescu și să intre în convingerile d-sale, atunci vom putea discuta pretenția d-sale de a reforma școala și încă de a nu suferi pe nimeni pe lângă d-sa, în împlinirea acesteia mari și nobile întreprinderi.

V¹

Când mi-am luat neplăcuta sarcină de a arăta ilegalitățile comise de dl Take Ionescu, cu ocazia aplicării legii învățământului secundar și superior, mă așteptam să văd pe amicii politici ai d-sale, luându-i apărarea.

De vreme ce scopul meu nu este altul decât de a pune în evidență modul cum înțelege dl Ionescu aplicarea legii, pentru ca responsabilitățile, să fie bine precizate, mă ținam gata să duc discuția mai departe. Văd însă că lupta se pare că este pe sfârșite, în lipsă de luptători din partea adversă.

1. Publicat în „Voința Națională” din 30 septembrie 1899.

Dacă las la o parte oarecare aprecieri asupra personalității mele, aprecieri care n-au ce căuta în această constatare a ilegalităților dlui Ionescu, nu-mi rămâne să mă ocup, din cele ce s-au scris decât de unele afirmări pe care va trebui să le rectific, și din care atunci nu va mai rămâne nimic.

Va trebui încă să revin asupra unora din măsurile deja cercetate de mine.

* * *

În cele ce preced, nu am menționat decât o infimă parte din cele hotărâte de dl Ionescu, în privința schimbărilor făcute de d-sa în personalul didactic secundar. Nici nu puteam să fac altfel, pentru că acele numiri nici până astăzi nu s-au publicat în „Buletin“, așa că nu pot vorbi decât despre cele care, una câte una, mi-ajung la cunoștință. Acele schimbări se ridică la mai multe sute, și sunt sigur că ele nu se publică tocmai ca să se întârzie, pe cât posibil, cunoașterea lor de aproape, pentru că se spune că neregularitățile încă neajunse la cunoștința publică sunt mai multe și mai grave decât celelalte.

Apărătorul oficios al dlui Ionescu nu găsește niciun argument pentru a-l justifica; el nu face decât a repeta versiunea că numirile și schimbările s-ar fi făcut după un *plan* lăsat de mine, adăugând că nu crede că eu aveam de gând a face această operație cu consultarea directorilor și a profesorilor.

Voi observa că, până acum, nimeni nu a constatat vreodată că eu aș avea deprinderea de a altera adevărul, ori de a afirma lucruri neexistente, ori de a falsifica sau de a plăsmui documente. Așa fiind, opinia celor care nu mă cred îmi este indiferentă.

Dar apărarea ce se face dlui Ionescu este alături cu chestia. Apărătorul din oficiu mai că nu întreprinde de a arăta că legea a fost păzită, pentru că ilegalitățile sunt așa de evidente, încât greu ar avea cineva curajul să demonstreze contrariul. El însă caută să le scuze, sub pretextul că s-ar fi făcut după *planul* meu.

Tactica aceasta este cunoscută; ea este mereu întrebuințată de puternicii de astăzi. Atunci când greșelile lor sunt dovedite în așa fel că nu au ce răspunde, ei nu lipsesc a arunca vina pe adversarii lor.

Așa, adversarii sunt de vină de campania necalificabilă, dusă ani întregi contra creditului statului, și ale cărei efecte, în mare parte, se resimt astăzi. Ei au organizat manifestațiile antisemite de la Iași și au obligat pe prefectul de poliție să se pună în capul lor. Ei au tras în țărani de la Slatina. Ei au azvârlit peste graniță milioanele știute. Și așa mai departe.

Sistemul acesta are avantajul de a scuti pe cei vinovați să-și dea seamă de faptele lor și de a-i prezenta în ochii naivilor în rolul de acuzatori.

Eu nu voi urma discuția pe terenul acesta și nici nu-mi voi pierde timpul a mă apăra. Rolul meu este de acuzator și-l mențin. Eu am acuzat pe dl Ionescu că a călcat legea, și această acuzație nu a fost până acum clintită cât de puțin.

Amicii dlui Ionescu își închipuiesc că l-au scăpat de răspundere, când spun că numirile le-a făcut după planul lăsat de mine. Este serios aceasta? Cum de nu-și dau seamă dlor că fac dlui Ionescu același serviciu, ca și ursul din fabulă? Dl Ionescu este prezentat, și se prezintă și d-sa însuși, ca fiind *la forte tête*⁽¹⁶⁾ a partidului. D-sa este autorul planului campaniei care a fost încoronată prin victoria din strada Enei; d-sa a făurit armele care au servit în această campanie; de șase luni, d-sa este care conduce toată mișcarea partidului de la guvern. Cum vine acum ca acest luceafăr să nu găsească alt mijloc pentru apărarea sa, decât să se pună la adăpostul unui ministru din guvernul advers?

Un asemenea rol, eu l-aș respinge, ca umilitor. Dacă dlui Ionescu îi convine, aceasta îl privește, fără însă a-i fi de mare folos.

Un ministru răspunde el însuși de faptele sale și este o copilărie să se invoce ca scuză a călcărilor sale de legi indicațiile ce a putut să găsească în lucrările altui ministru.

Când dlui Ionescu i s-au prezentat notele mele, d-sa trebuia să vadă dacă ele puteau să servească ca plan de distribuție a catedrelor secundare. O cercetare cât de superficială, pentru un om competent, ar fi fost de ajuns ca să-i arate că nu era așa. Atunci ar fi trebuit să lucreze d-sa, ca să facă acel plan.

Putea încă să-mi ceară lămuriri asupra notelor care îl intrigau așa de mult. Acest lucru se face, chiar între adversari, când e vorba de interese publice așa de însemnate, și dl Ionescu trebuia să creadă că-mi cunoșteam îndeostul datoria mea către țară și către școală, ca să nu-i refuz explicațiile de care ar fi avut nevoie.

Oare procedura aceasta nu ar fi fost mai onorabilă pentru d-sa decât aceea de a da loc la colosala perturbație, care se știe, de a comite călcările de lege cu zecile și pe urmă de a invoca, drept scuză că d-sa nu a putut da de capăt legii, și că a lucrat numai după indicațiile unui adversar politic?

Trist spectacol dat de un om care a condus patru ani neîntrerupți ministerul școalelor! Și mai trist pentru acela care a emis pretenția de a fi autorul legii, pe care acum declară că nu o înțelege!

Căci, să nu se uite, că tocmai dispozițiile care au încurcat așa de rău pe dl Ionescu, le înscrisese și d-sa în proiectul său din 1895, luându-le întocmai din proiectul de la 1886.

Când să credem oare că inteligența d-sale i-a dat greș? La 1895, când a luat de la dl Sturdza o dispoziție, al cărei rost nu l-a înțeles, sau acum?

Fără îndoială, pe lângă necompetență, este aici și o mare doză de ușurință.

Zic ușurință, pentru că nu știu cum să numesc altfel indiferența de care dl Ionescu a dat probe în timpul acestor cinci luni, în ceea ce privește afacerile ministerului său, precum și în privința urmărilor dezastruoase pentru școală, pe care le vor avea măsurile sale.

Este însă mai mult decât necompetență și ușurință. Este o hotărâre luată de înaintea de a pune legea la o parte, de a o călca pe de-a întregul, sau de a o aplica

într-adins rău, cu scopul de a o compromite. Mai este și hotărârea de a nu se da înapoi dinaintea niciunei ilegalități și niciunei nedreptăți, pentru a lovi în cei bănuți ca adversari politici și pentru a încărca cu favoruri nepermise pe partizani.

În prima mea scrisoare, am arătat cu câtă ușurință s-ar fi putut face toată repartizarea, dacă s-ar fi luat avizul directorilor și al consiliilor școlare, după cum îmi propuneam eu să fac.

Apărătorul oficios al dlui Ionescu nu crede că această intenție am avut-o în adevăr. D-sa însă trebuie să știe că, în timp de doi ani, nu am făcut niciuna din lucrările cele mai însemnate ale mele, fără concursul corpului didactic, deși nu am știrbit întru nimic dreptul de inițiativă și de a hotărî în ultim resort, care aparține ministrului.

Mulțumită acestui sistem, eu am trecut prin perioada cea mai grea prin care a trecut vreodată un ministru de instrucție, fără a mă lovi de dificultățile care nu ar fi lipsit de a se ridica dacă aș fi lucrat altfel, și fără a provoca nemulțumiri și plângeri de nedreptăți. Așa se face că legea, pe care acum conservatorii recunosc singuri că sunt incapabili să o aplice, a fost aplicată timp de un an în pozițiile ei cele mai principale și mai grele, fără o protestare din partea cuiva, fără să se simtă măcar, că o nouă lege intră în aplicație.

Când dar sistemul acesta îmi reușise așa de bine, cum eram să renunț la el, tocmai în momentul când întrebuințarea lui era mai indicată, adică tocmai atunci când avea să se reguleze situația celor pe care mai înainte îi consultasem de atâtea ori, în chestii în care ei erau mai puțin interesați?

Dar aici nu este discuția asupra acelor ce aveam sau nu aveam eu de făcut, ci asupra celor pe care dl Ionescu le-a făcut și le-a făcut rău.

Consultarea directorilor și a consiliilor școlare trebuia să fi fost sugerată dlui Ionescu prin ceea ce se făcuse la minister, în cei doi ani precedenți. D-sa trebuia să știe că chestii foarte grele se rezolvaseră și lucruri foarte însemnate se făcuseră, recurgându-se la acest mijloc simplu și natural. D-sa trebuia să știe că, chiar pentru repartizarea de catedre, operație de care s-a zdrobit reputația d-sale de om priceput, în septembrie 1898 se experimentase cu deplin succes sistemul acesta.

Ce-i păsa dar d-sale, dacă eu aveam sau nu aveam de gând să continuu a întrebuința procedarea pe care o mai întrebuințasem? D-sa trebuia să vadă că procedarea era bună și s-o întrebuințeze și d-sa, iar nu să se închidă în casă și în două trei zile să făurească singur o asemenea lucrare.

Dar să zicem că dl Ionescu n-a știut ce se făcuse în Minister, sau că nu a voit să imite o procedură neinventată de d-sa, deși nu este nicio logică ca, dintr-o ambiție rău înțeleasă, să refuze a urma o cale încercată și dovedită ca bună, când de altă parte se pune la adăpostul unor note, copiate de un copist care nu au niciun caracter oficial și nici nu poartă undeva un cuvânt scris sau subscris de mine.

Este însă art. 32 din lege care impunea dlui Ionescu să nu facă nicio numire, înainte ca cei interesați să fi făcut cererile lor de care ministrul era dator să țină

seamă. Această simplă dispoziție a legii putea arăta dlui Ionescu că nu putea face numirile înainte de a se pune în contact cu corpul didactic. Așa fiind, eu pot să mă mir că d-sa a avut curajul a disprețui o dispoziție expresă a legii; dar d-sa nu are dreptul a presupune că nu aveam de gând a face un lucru pe care mi-l prescria în mod destul de clar legea propusă de mine, și de care eu nu aveam motivele dlui Ionescu de a-mi bate joc.

Ce văd însă în apărarea ce se face dlui Ionescu? Că d-sa nu era dator să aplice art. 32 sub cuvânt că, după acest articol, numirile din a doua linie trebuiesc făcute după tablourile de capacitate și că aceste tablouri nu sunt încă formate.

După această teorie, până la completarea acelor tablouri, este în drept ministrul să facă orice fel de numiri, în opoziție cu prescrierile precise ale legii. De altă parte, se știe că dl Ionescu se crede în drept a amâna *sine die* examenele de capacitate deja publicate, așa că după minunata d-sale logică, art. 32, unul din articolele fundamentale, d-sa are dreptul să nu-l aplice niciodată.

Aceasta poate să se cheme respect de lege pentru d-sa și ai d-sale, dar pentru mine se cheamă confiscare a legii, ca să nu dau un nume mai energetic, dar mai bine potrivit.

Nimic în lege nu autoriză pe dl Ionescu a face numirile din prima linie după bunul plac al d-sale, fie chiar înainte de terminarea examenelor de capacitate. Aplicarea unei legi nu se poate ocoli decât în caz de imposibilitate materială vădită. Dar nicio imposibilitate nu era ca numirile din prima linie să se facă după ce cei interesați și-ar fi făcut cererile în termen de o lună, cum cere legea, nici ca aceste numiri să se facă cu dreptate și cu grijă pentru interesul școlii, iar nu cu preocuparea exclusivă de a lovi în unii și de a căpăta pe alții.

Numirile din prima linie se puteau face fără a se fi terminat examenele de capacitate, pentru că acelea priveau pe profesorii în exercițiu, care nu aveau nimic a face cu tablourile de capacitate. Trebuia dar ca ele să se facă cu păzirea legii; în caz contrar, ele sunt nule și neavenite.

Dar ce vorbesc eu de lege, de dreptate și de interesul școlii? După cum am mai spus de atâtea ori, dl Ionescu nu a avut un moment măcar preocuparea de toate acestea. Singurul lucru ce a avut d-sa în vedere, a fost să profite în toate chipurile, permise și nepermise, de împrejurarea că a pătruns în guvern tocmai în momentul aplicării legii, pentru a împăna învățământul secundar numai cu partizani politici de ai d-sale.

Altfel, cum să ne explicăm persistența cu care a lovit în interesele cele mai mari ale școlii, fără a ține seamă nici de protestările celor lezați în drepturile lor, nici de mijloacele de îndreptare care i s-au pus la dispoziție, de oameni ne-politici, prin urmare nu suspecti d-sale?

Astfel, știm că, la un liceu din București, după ce s-a primit comunicarea, pe la 30 august, despre repartizarea făcută de minister și s-a văzut imposibilitățile și călcările de lege ce cuprindea ea, profesorii liceului s-au reunit și au alcătuit ei

un plan de repartizare, care era conform cu legea, în limitele bugetului și care satisfacea pe toată lumea. Ministerul însă a refuzat să-l admită și a menținut hotărârea sa.

Nu sunt dar în drept a zice, împreună cu toată lumea, că călcările de legi ce s-au făcut au venit dintr-o hotărâre fermă de a se comite, anume într-un scop determinat, iar nicidecum din imposibilitatea de a se aplica legea în mod corect?

Exemplul aceluși liceu din București, despre care nu am aflat decât acum în urmă, este o nouă dovadă cu câtă ușurință, cu câtă liniște s-ar fi putut aplica legea și aici, dacă s-ar fi întrebuințat mijlocul arătat de mine încă din prima mea scrisoare.

Dar la ce servă să mai vorbesc despre asemenea lucruri dlui Ionescu? D-sa nu poate concepe că poate fi cineva ministru pentru alt scop, decât pentru a pune instituțiile țării în serviciul cauzei rău înțelese a partidului său.

VI¹

Pentru a se înțelege temeinicia criticelor ce se aduc felului cum dl T. Ionescu a regulat situația personalului didactic secundar, se cuvine să arăt, cât de pe scurt, care este starea chestiei, față de legea veche precum și de cea nouă.

În momentul acesta, un foarte mare număr de locuri în învățământul secundar sunt ocupate numai de suplinitori. De altă parte, profesorii titulari prezintă între ei destul de mari deosebiri, în ceea ce privește numărul de ore de curs ce are fiecare. Sunt unii care nu au decât 6 ore pe săptămână, pe când, pentru alții, acest număr merge până la 22. Cu toate acestea, salariile sunt aceleași pentru toți.

Legea cea nouă a căutat să îndrepte această nedreptate. Pentru aceea, ea a stabilit principiul plății proporționale și anume o cifră hotărâtă pentru fiecare 4 ore de curs pe săptămână, cu un minimum de 12 ore și un maximum de 24.

De altă parte însă, legea a căutat să asigure – pe cât mai mult – situațiile deja dobândite ale profesorilor titulari. De aceea, art. 101 prevede că pentru aceia dintr-înșii care nu vor fi având cele 12 ore de curs, ministrul nu va putea uza de dreptul de a le completa acest număr decât în cazul când remanierea programelor *ar reclama* această măsură, și aceasta *numai în școala unde fiecare din ei profesează*. Prin art. 103, însă, se dă profesorilor dreptul de a cere sporul orelor lor peste 12, cu adaosul de leafă legal; iar ministrul li-l poate da, cu avizul Consiliului permanent de instrucție.

De altfel, tendința legii este de a concentra cât mai mult activitatea profesorilor în școală, prin mărirea numărului orelor lor de curs, ceea ce permite, în același timp, îmbunătățirea situației lor materiale, precum și împuținarea numărului suplinitorilor, a căror mulțime apasă greu asupra bunului mers al învățământului.

1. Publicat în „Voința Națională” din 2 octombrie 1899.

Aplicarea noii legi, în ceea ce privește numirile, fusese asigurată prin alcătuirea regulamentului de la 8 decembrie 1898; iar bugetul școalelor secundare se formase, în conformitate cu noua lege, după unități de 4 ore de curs.

Cifrele bugetare s-au stabilit, avându-se în vedere art. 109 și 110 din lege, care cere ca noile programe să se aplice de la 1 septembrie 1899 în clasele I și V, organizându-se treptat secțiile reală, clasică și modernă.

Îmi impusesem dar a crea câte două secții în clasa V la fiecare liceu, afară de cele din Craiova și Ploiești, unde aveam a crea chiar de la început toate trei secțiile, și de cel din Tulcea, unde nu se înființa decât una.

În această ipoteză, am stabilit, pentru fiecare școală în parte, numărul de unități de 4 ore de curs, care erau necesare pentru aplicarea programei, iar cifra salariilor respective s-a trecut în buget.

Bugetul dar a fost format în vederea următoarelor ipoteze:

1. Că programa nouă se va aplica peste tot în clasa I și V;
2. Că liceele din Craiova și Ploiești vor avea câte trei secții la clasa V, cel din Tulcea una, iar celelalte câte două;
3. Că profesorii titulari vor conserva salariile lor actuale, afară de cei care ar fi primit ore mai multe decât 12, în care caz ei ar fi fost plătiți tot după legea nouă;
4. Că toate orele actualmente suplinite vor fi plătite după unitățile de 4 ore, fie că aceste ore vor fi continuat a fi suplinite, fie că vor fi fost acordate profesorilor titulari, ca spor peste numărul de 12 pe săptămână.

În adevăr, este evident că, deoarece bugetul dispunea de sumele necesare pentru a plăti *toate* orele de curs, era indiferent a se ști mai dinainte cine anume va face aceste ore: titularii sau suplinitorii. La repartizare, avea să se vadă care combinații trebuiau admise, în fiecare caz particular, și nu bugetul ar fi adus piedică la găsirea acestor combinații, pe câtă vreme el dădea mijloace suficiente pentru a se plăti toată munca cerută pentru aplicarea programei.

Să vedem acum în ce chip dl Ionescu a rezolvat dificultatea.

Mai întâi, d-sa a decretat că legea nu se va aplica deloc la 10 licee din 20.

Dintre cele 10 la care a aplicat-o, la 7 licee a înființat câte două secții; la Severin una singură, iar la Craiova și Bârlad, câte trei.

Prin urmare, de la început, toată economia bugetului era distrusă pentru cele 10 licee, unde noua lege nu se aplica deloc; pentru cel din Severin, unde se înființa o secție în loc de două, și pentru cel din Bârlad, unde se înființau trei în loc de două. Vreau să zic că, pentru toate aceste licee, afară de cel din Bârlad, rămâneau din buget fonduri neîntrebuinate, de vreme ce se creau secții mai puține decât erau prevăzute, pe când la Bârlad ele nu ajungeau.

Așadar, la toate aceste licee, precum și la gimnazii, unde introducerea programei nouă nu mărește numărul total al orelor de curs, ci din contră îl micșorează, ministrul avea așa de mare latitudine, încât, nu numai că nu era obligat a atinge pe profesorii titulari, dar rămânea încă cu economii.

A doua concluziune este că combinațiile în vederea cărora se stabilise bugetul, rămâneau neaplicabile sau deveneau inutile, în urma hotărârii dlui Ionescu de a călca legea. Cifrele globale prevăzute de buget nu se mai potriveau cu împrejurările, și cu atât mai mare cuvânt seria de calcule și de ipoteze prin care se ajunsese la acele cifre, nu mai avea nicio semnificare. Așa fiind, notele care-mi serviseră pentru stabilirea bugetului și a căror protecție, o solicită dl Ionescu, ce rost mai aveau?

În rezumat, chiar dacă dl Ionescu nu ar fi călcat art. 109 din lege, bugetul îi dădea destule mijloace pentru ca să nu calce nici art. 101, lovind pe profesorii titulari în drepturile lor. D-sa putea plăti suplینitori pentru cele mai multe din orele neocupate; multe din ele ar fi putut să le dea titularilor, cu adaos de leafă după lege, și poate să fie sigur că cererile pentru aceasta nu i-ar fi lipsit. Numai pentru o foarte mică parte ar fi fost silit să adauge celor cu mai puține de 12 ore. Dar în acest caz, d-sa ar fi fost în lege, și nimeni nu s-ar fi plâns, precum nu s-au plâns nici anul trecut cei care, tot în puterea legii, au primit câte două ore de adaos. E sigur mai ales că nemulțumiri nu ar fi fost deloc, dacă și acele adaosuri le-ar fi făcut în așa mod, încât să nu atingă prestigiul profesorului, nici să-l pună în imposibilitate de a-și face datoria.

Dl Ionescu nu s-a oprit însă la niciuna din considerațiile acestea, deși nu mai avea nicio necesitate și deși legea îl oprea chiar de a mai atinge pe profesorii titulari, de vreme ce aceasta nu mai era *reclamat* nici prin modificarea programelor, nici prin lipsa bugetară, d-sa nu a lipsit a lua măsurile, care au produs protestări așa de justificate și o tulburare în școală, cum nu a mai fost niciodată.

Ca să dau o idee de modul cum înțelege dl Ionescu dreptatea și respectul legilor, voi cita aici o serie de exemple, alese din mulțimea cazurilor cunoscute.

Dl B. este profesor titular de cursul superior.

Dl Ionescu îi impune să mai facă curs la clasa IV și la *clasa I divizionară*. După cum am arătat deja, niciun adaos nu era necesar să i se facă. Dar, dacă i se făcea, se cuvenea a se da clasa I unui profesor de curs superior? Un ministru care ar fi avut grijă de interesul școlii, putea crede că un profesor își putea dispune cursul în așa fel încât să stabilească o legătură între clasa I și IV, când cele intermediare erau date altuia? Nu era aici o vădită intenție de vexațiune, cu atât mai mult că la același liceu se crea o a doua secție la clasa V, unde era prevăzut în buget salariu deosebit pentru profesorul de aceeași materie, dar la care s-a refuzat a se numi dl B.? Dar dl B. făcuse parte din majoritatea liberală a Camerei trecute, și atâta era de ajuns.

Dl R. este profesor titular la clasele I, II, III și IV. I se iau toate acestea, și i se dau în schimb aceleași clase divizionare.

Pentru ce această schimbare, deoarece ambele serii de clase au același număr de ore, așa că nu se poate nici măcar invoca motivul unei combinații bugetare mai avantajoase?

Explicația trebuie căutată mai întâi în nemulțumirea pe care această schimbare nejustificată avea să o facă profesorului; iar prefectul județului a avut grijă să o completeze, trimițând vorbă dlui R. că în curând va insista pentru ca clasele divizionare să fie suprimate. Își închipuia istețul prefect că prin acest mijloc va elimina pe dl R. din învățământ, pe cale administrativă, cu toată inamovibilitatea pe care legea o garantează profesorilor! Dl R. trece drept liberal.

Dnii E. și L, amândoi titulari, sunt transferați de la o școală din București la alta. Când dl F. reclamă, i se răspunde de la Minister: „Să te mulțumești că nu te trimitem în provincie“.

Amândouă aceste măsuri au fost revocate în urmă; se vede că s-au părut prea drastice, mai ales pentru niște oameni care-și caută numai de școală și nu fac politică de niciun fel.

Dl L. este titular; are 10 ore pe săptămână. I se adaugă și restul de 2 ore, deși în aceeași școală se numește un suplinitor de aceeași materie, care are numai 7 ore de curs, și căruia, prin urmare, i se puteau da și cele 2 ore. Dacă cele 7 ore s-ar fi dat tot dlui L., este probabil că d-sa nu le-ar fi refuzat pentru că, după lege, trebuia să i se plătească cu 240 lei, în loc de 360, cât se dă suplinitorului. Dar atunci, în loc de a nemulțumi pe dl L., i se da o satisfacere, și în același timp dl Ionescu nu avea un partizan mai mult în persoana suplinitorului rămas fără post. În așa condiții, putea dl Ionescu să mai stea la gânduri?

Dl S. vechi și cunoscut profesor de fizică și chimie, se vede încărcat și cu cursul de zoologie. Pe urmă se revocă măsura sub cuvânt că s-a făcut eroare. Dar cum se face că și dl A., profesor titular tot de fizică și chimie, se vede încărcat pe deasupra de cursul de științe naturale? De altfel, se pare că acest nenorocit curs de științe naturale are și el reputația de a fi liberal, de vreme ce suferă toate neajunsurile. N-am văzut, mai alaltăieri, că la Iași, el a fost dat unui licențiat în litere?

Dl N. este maestru titular de desen și caligrafie; el se vede despuiat de toate clasele sale de desen, care se dau unui suplinitor!

Dl D. este profesor de curs superior și are 6 ore de curs; restul până la 12 i se completează în alt liceu situat la câțiva kilometri de cel dintâi. Această măsură nu se ia pentru ceilalți profesori de aceeași materie din oraș, pentru că numai dl D. profesează idei liberale.

Astă-vară, dl Ionescu, prin o circulară publicată în repetate rânduri în „Monitor“, a anunțat că anul acesta nu va crea nicio clasă divizionară¹. Promisiunile dlui Ionescu însă se vede că nu au niciodată parte să se împlinească. Nici nu ajunsese la 1 septembrie și a creat o clasă divizionară pe lângă clasa V de la liceul

1. „Monitorul Oficial“ de la 9 iulie 1899. Circulară către directorii școalelor secundare, prin care se pune în vedere să se conformeze legii, cu ocazia înscrierilor la începutul noului an școlar, mărginind numărul elevilor, deoarece „Ministerul nu poate crea noi clase paralele“.

Matei Basarab. Trebuie să credem că această clasă a înființat-o numai pentru plăcerea de a nu se ține de vorbă și pentru a accentua art. 109 din lege, căci cu banii ce cheltuiește pentru dânsa ar fi putut mai bine aplica noua programă și la Matei Basarab, ceea ce i-ar fi dat o clasă mai mult, care l-ar fi dispensat de crearea divizionarei. Afară de aceasta, noua clasă, deși cu numele aparține liceului Matei Basarab, se creează la gimnaziul Șincai, ceea ce este un mijloc de a se eluda art. 99 din lege, după care transformarea unui gimnaziu în liceu nu se mai poate face decât prin lege. La această clasă, anexată de fapt la o altă școală, dl Ionescu obligă cu facerea cursurilor pe profesorii titulari de la Matei Basarab!

Ași putea să continuu încă multă vreme enumerarea de cazuri de acest fel, dar trebuie să mă opresc, din lipsă de spațiu.

Și acum, să amintim art. 101 din lege:

„Profesorii și maștrii de învățământ secundar, de școli normale primare și de seminarii, care vor fi funcționând cu titlul provizoriu sau definitiv la punerea în aplicare a acestei legi, *vor păstra catedrele lor, așa cum vor fi în momentul acela*. Leafa și gradația vor continua a li se plăti ca și până atunci, conform legii din 6 martie 1883. În caz când *remanierea* programelor *ar reclama* de la actualii profesori, prevăzuți în acest articol, o sporire de ore, numărul de ore ale unui profesor din această categorie nu poate fi sporit peste 12 și *numai la școala unde profesează*.

Nu este unul din cazurile citate mai sus, în care acest articol să nu fi fost călcat în modul cel mai patent, fără măcar cea mai elementară precauțiune de a se salva cel puțin aparențele. Nu văd cum ar putea cineva să pună în practică într-un mod mai îndrăzneț principiul: „Așa vreau, așa fac“.

Am văzut că oficioasele dlui Ionescu pretind că a se lua unui profesor clasele lui și a i se da altele, fără a avea măcar scuza unei diferențe de ore, a se trece de la o școală la alta, a i se impune materii străine de specialitatea sa înseamnă că catedra lui a rămas neschimbată.

Ele mai pretind că, obligând pe un profesor să facă curs în două licee deosebite, dl Ionescu s-a supus îndatoririi ca sporirea de ore să nu o dea decât în școala unde profesează cel în cauză.

Eu însă nu sunt deprins a schimba sensul cuvintelor și nu admit a discuta pe tema aceasta, pe care niciun sofist nu ar îndrăzni să o susțină. Constat numai că legea este călcată cu intenție, fără nicio nevoie pentru învățământ, cu scop de a lovi în anume persoane și numai pentru a satisface pasiuni și interese, care niciodată până acum nu se exercitaseră cu o asemenea violență și nepăsare pe spinarea profesorilor.

Mai constat că atunci când se pretinde că numirile s-au făcut după un plan făcut de mine, se alterează adevărul, și nu de eroare. Niciunul din cazurile citate mai sus, nici din cele analoage lor, care sunt fățișe călcări de lege și care au stârnit cu drept cuvânt indignarea generală, niciunul nu s-a făcut după notele mele.

Asupra unora din ele, știu anume că s-a și atras atenția dlui Ionescu, că sunt ilegale; dar d-sa a trecut înainte.

Repet, notele mele nu erau un plan de repartizare a catedrelor; până să ajungă a putea servi la aceasta, ele trebuiau mult prefăcute, completate pentru serii întregi de catedre, care erau trecute numai în bloc, supuse la schimbări necesitate de fixarea secțiilor de la clasa V.

Cu toate acestea, chiar așa informe și necomplete cum erau, nu cuprindeau nimic, care să fie contra legii. Cum atunci de se încearcă a se acoperi cu ele ilegalitățile dlui Ionescu?

Nu cred că asemenea procedură să se mai fi întrebuințat vreodată, până la d-sa.

* * *

Pe lângă dorința de a lovi în adversari, pe lângă aceea de a discredita legea, mai este și o altă cauză a înspăimântătoarei perturbații care a căzut peste școală. Este aceea de a recompensa servicii, de a mulțumi pe unii, de a potoli pe alții. Ru-dele, amicii și amicii amicilor au văzut căzând peste dâșii o adevărată mană de bunătați. Străini neîmpământeniți, oameni fără titluri, foști funcționari rămași fără funcție, fii de boieri fără nicio școală terminată au fost bombardați profesori. În schimb, tinerii merituosi și cu titluri au fost lăsați ori pe din afară, ori aruncați pe la capetele țării. În special, Călărașul pare că a fost considerat ca loc de deportare pentru cei puțin simpatici. În schimb, în București și în Iași, unde titularii au fost loviți în felul ce am arătat, s-au adus de prin județe o sumă de suplinitori, cărora li s-au făcut locuri, creându-se din această cauză tot felul de neajunsuri titularilor. Pentru ei au fost întrebuințate economiile rămase din neaplicarea legii la clasa V, și aceasta este încă o explicație pentru această ilegalitate.

Am amintit mai sus despre un suplinitor, care primește o leafă întreagă pentru 7 ore de curs, care ușor se puteau repartiza între titulari, cu o cheltuială mai mică.

În o altă școală din București sunt doi în cazul acesta. La aceeași școală, ne mai găsim de destule ore pentru încă un suplinitor, i s-au dat numai 4 ore, iar alte 3 i s-au găsit la un alt liceu, în capătul opus al orașului. La Iași, la un singur liceu, s-au făcut dintr-o dată 12 numiri.

Un caz, care întrece pe celelalte, este acesta: în primul său minister, dl Ionescu, printr-un simplu regulament, crease un fel de profesori *buni pentru Dobrogea*, care se numeau fără concurs, numai prin decizie ministerială. Aceștia, numiți printr-un Regulament care se aplica numai Dobrogei, nu puteau fi aduși dincoace de Dunăre, unde concursul se cerea neapărat; cu toate acestea, un asemenea profesor a fost adus în București *ca titular* și i s-a dat maximul de 24 de ore de curs, cu leafa corespunzătoare de 720 lei! Acei care știu despre cine vorbesc nu au nevoie de nicio altă explicație, ca să înțeleagă motivul acestei ilegalități.

* * *

Pe când dl Ionescu întreprindea să desființeze, prin mijloacele pe care le-am arătat, o lege organică dobândită cu atâta muncă, presa guvernamentală proclama că legea este neaplicabilă și că ministrul nu putuse să-i dea de căpătâi¹.

Tactica aceasta avea un îndoit scop: a ajuta pe dl Ionescu în lucrarea sa de distrugere și a preveni furtuna de indignare, care se prevedea. Calculul însă a fost greșit. Ilegalitățile și refuzurile de dreptate erau prea fără frâu, pentru ca opinia publică să nu se revolte. În fața ei, guvernul a fost silit să dea înapoi. Zilele acestea, mai toate măsurile dlui Ionescu, care ridicaseră lumea în contra-i, au fost revocate de interimarul său².

Deși așa cum au rămas acum lucrurile, ele sunt încă departe de a răspunde celei mai bune înțelegeri a interesului școlii, succesul acesta relativ mă bucură, nu numai pentru că readuce, măcar în mică parte, ordinea tulburată de dl Ionescu, dar și pentru motivul că el va dovedi cât de deplină dreptate am avut în cele ce am scris până acum.

Este dovedit că măsurile dlui Ionescu erau ilegale și nedrepte, pentru că altfel nu s-ar fi revenit asupra lor.

Este dovedit că ar fi fost ușor a se evita perturbația și nemulțumirile în școală, pentru că ceea ce s-a făcut acum se putea face de la început.

Este dovedit că nu e adevărată afirmația, repetată și mai în urmă, că legea nu se poate aplica, lucru care nici nu poate fi în discuție, deoarece ea s-a aplicat foarte bine până în ziua când dl Ionescu s-a amestecat s-o aplice d-sa.

Dar, în același timp, chiar îndreptarea făcută de dl dr. Istrati arată cu ce nemărginit dispreț al celei mai elementare noțiuni de imparțialitate se procedase la repartizarea catedrelor. Iacă un caz:

Este în București un profesor care, în urma a două concursuri, ocupă două catedre distincte. Dl Ionescu găsisese de cuviință a-i impune pentru una din aceste catedre 15 ore de curs, sub cuvânt că la cealaltă nu are decât 8, așa că totul nu ajunge la 24. Aceeași măsură d-sa o luase și pentru alți doi profesori, din aceeași școală, care erau în cazuri absolut identice. Acum în urmă s-a revenit asupra dispoziției dlui Ionescu în privința acestor doi din urmă, nu însă în privința celui dintâi, care, singur din trei, nu este amic al guvernului.

Aceasta este măsura cu care se măsoară dreptatea la Ministerul de Instrucție!

Rog pe cei care au arhivele ministerului la dispoziție să ne arate un singur caz analog, din timpul celor trei ani și jumătate de guvern liberal.

1. Aluzie mai ales la articolele din ziarul „Timpul“.

2. Probabil, e vorba de dr. C. Istrati, care a și trecut curând la Ministerul Instrucției.

* * *

Închei această scrisoare printr-o reflecțiune.

În tot timpul celor doi ani cât am avut onoarea a face parte din guvern, principala mea preocupare a fost de a face să dispară sentimentul de neîncredere, ca să nu zic mai mult, care de mai multă vreme, prin diverse împrejurări, se iscase între corpul profesoral și autoritatea școlară superioară.

Existența acestei stări de lucruri nu o poate contesta nimeni din cei care cunosc de aproape afacerile școlare.

Convingerea mea era și este că nimic serios nu se poate întreprinde pentru o lucrare durabilă și completă, fără o colaborare sinceră și necondiționată a tuturor celor care aparțin școlii, în orice calitate ar fi.

De aceea, nu am cruțat niciun mijloc pentru a readuce încrederea și buna înțelegere și nu m-am sfiit a arăta și profesorilor, în toate ocaziile, preocuparea mea și modul meu de a vedea. La ieșirea mea din minister, aveam mulțumirea de a constata că făcusem un pas însemnat spre ceea ce îmi propusesem. Succesul, cât l-am avut eu, îl atribui exclusiv silințelor ce mi-am dat de a rămâne, pe cât e omeneste posibil, în limitele legalității și ale celei mai stricte dreptăți.

Mă întreb acum, cu întristare și cu îngrijire pentru viitorul școlii: ce va fi de făcut, pentru a face să se uite efectul trecerii de a doua oară a dlui Ionescu prin minister și pentru a se readuce lucrurile cel puțin în punctul unde erau, înainte de venirea d-sale?

VII¹

A doua trecere a dlui Take Ionescu pe la Ministerul Instrucției Publice va forma, în istoria școlii noastre, una din perioadele cele mai tulburate, din câte se țin minte.

Guvernul liberal se silise să introducă și să mențină în acest minister o activitate stăruitoare, dar pașnică, îndreptată numai în interesul învățământului și scutită de preocupările de partid.

Evenimentele din strada Enei au oprit în mod brusc avântul ce se luase și, din multe puncte de vedere, au readus școala în starea de acum 30 de ani.

Toate lucrările începute, lăsate în părăsire sau anulate; personalul schimbat în masă și înlocuit prin oameni a căror singură recomandare erau serviciile electorale; directorii de școli secundare destituiți prin telegraf, fără niciun motiv, dar după cererea prefectilor și subprefectilor, întocmai ca niște simpli comisari

1. Publicat în „Voința Națională” din 6 octombrie 1899.

comunali; conferințele profesorilor secundari desființate; prefectii mergând în conferințele institutorilor și învățătorilor, pentru a le da ordine în privința modului cum să voteze; ingerințele ministeriale având cutezanța de a se exercita până și în universități; toate acestea au contribuit a produce în spirite o confuziune, ale cărei efecte s-au văzut îndată.

Nu mă voi ocupa însă de aceste lucruri, pentru că ele privesc numai administrația dlui Ionescu, pe când eu mi-am propus a arăta numai cum d-sa nu aplică legea din 1898, precum și urmările acestor ilegalități.

Am vorbit despre numirile făcute în învățământul secundar; am arătat modul nechibzuit, de foarte multe ori ilegal, în care au fost făcute și am menționat perturbăția la care au dat ele loc. Niciodată însă nu voi putea pune în evidență dezordinea ce s-a iscat de aici în toată gravitatea ei.

Numirile s-au comunicat pe la școli în ultimele două sau trei zile ale lunii lui august. Ele priveau cea mai mare parte a corpului didactic secundar, adică pe mai multe sute de profesori și maestri. Toți aceștia aveau trebuință să se mute de la o școală la alta – mulți din ei dintr-un oraș în altul –, să-și reguleze cursurile, să-și aleagă cărțile. Pentru toate acestea, ei nu au dispus nici de o zi.

Dar când regularea făcută în secret de minister a fost cunoscută, ea a provocat protestări generale. Cei loviți în contra legii, cei trecuți de la o clasă la alta sau chiar de la o școală la alta, cei încărcăți cu cursuri care nu li se potriveau, în care de multe ori nu erau competenți, au reclamat cu stăruință să se revină asupra celor hotărâte în privința lor. Mulți dintr-înșii au refuzat în mod formal să părăsească clasele ce le aparțineau, pentru a lua pe cele ce li se impuneau. Mai în toate părțile, chiar direcțiile școlilor nu s-au sfiit a arăta ministerului ilegalitatea, sau nedreptatea, sau imposibilitatea măsurilor lui; unele din ele au și propus alte planuri de repartizare, conforme cu legea și cu interesul școalei, dar pe care, după cum am spus, ministerul nu le-a admis.

Mișcarea aceasta a fost generală, cu totul spontană și s-a produs chiar în primele zile ale lui septembrie, înainte dar ca presa să înceapă a se ocupa de chestie. Aceasta este cel mai bun răspuns pentru cei care au avut curajul a pretinde că profesorii ar fi fost incitați a se pune în grevă. De altfel, aceasta nici nu se putea face, pentru că cei care sunt deprinși a uza de asemenea mijloace sunt în guvern și nu aveau niciun interes să lucreze contra lor înșiși.

Rezultatul acestei agitații a fost că, în loc ca cursurile să înceapă regulat în toate școlile în ziua de 9 septembrie, cum cere regulamentul, școlile au continuat a fi în cea mai completă dezordine, mult timp după această dată. Ordinele de numire și de revocare se urmau cu repeziciune. Aceeași persoană era uneori numită dimineața și revocată seara; se citează exemple de acestea. O corespondență nesfârșită s-a început între minister și directori; ea durează și astăzi. Și dezordinea era cu atât mai mare, cu cât ministrul care o provocase găsisese de cuviință să-și părăsească tocmai atunci ministerul.

Dar, oricât de mare este anarhia provenită din cauza numirilor, este încă și mai mare aceea pe care a produs-o chipul cum s-au aplicat noile programe.

Nu trebuie să fie cineva cap al administrației școlilor și încă mai puțin e necesar să fi ocupat acest post timp de patru ani, pentru a ști că aplicarea unei programe noi se face cu oarecare precauțiuni luate din vreme.

De nu ar fi fost decât chestia cărților didactice, și încă un ministru conștient de datoria sa ar fi trebuit să fi fost îngrijat. Dar mai era și chestia localurilor, a mobilierului, a instrucțiilor de dat și o sumă altele.

Dl Ionescu nu s-a ocupat un moment măcar de nimic din toate acestea. Ce e mai mult, atunci când unii au cercat să facă posibilă procurarea cel puțin a câtorva din manualele indispensabile, ministerul, printr-o notă amfigurică⁽¹⁷⁾, apărută în „Monitor“, a tăiat curajul multora din cei care erau dispuși să se pună la lucru, dar care nu erau în secretul intențiilor dlui ministru¹.

Afară de acest rezultat negativ, nota dlui Ionescu nu a dat nicio lămurire. Cei care așteptau, cu nerăbdare, să vadă cum se regulează chestia secțiilor de înființat la clasa V, au avut de așteptat până la 26 august. Atunci abia, după patru luni și jumătate pierdute în vânt, a binevoit în fine dl Ionescu să facă cunoscută înalta sa hotărâre: „Din cauză de mari dificultăți, desființăm art. 109 din lege și ordonăm ca noile programe să se aplice numai în 10 licee, din 20“².

Dl Ionescu, în solitudinea sa, acorda – prin urmare – cinci zile, pentru ca fiecare școală, fiecare profesor, să ia cunoștință de decizia d-sale, în ceea ce-l privea; să se procure sălile și mobilierul necesar, pe unde lipsea; profesorii să-și formeze cursurile, precum și să se rezolve toate celelalte dificultăți, nedespărțite de aplicarea unei măsuri așa de grave, ca introducerea unei întregi sisteme noi, care presupunea atâtea creațiuni.

Cine nu ar fi prevăzut că avea să se nască de aici o învălmășeală fără precedent? Singur dl Ionescu a rămas netulburat în seninătatea sa și a plecat să se odihnească de cele opt zile ce consacrase ministerului, în timpul de când îl luase.

Ce a rămas în urma sa e probabil că d-sa nici nu știe. O știu însă profesorii, care nici până astăzi nu și-au putut încă așeza cum se cade rostul ocupațiilor lor; o știu părinții și școlarii, care timp de o lună întreagă au umblat din ușă în ușă, solicitând lămuriri pe care nimeni nu li le putea da, cerând lista cărților de cumpărat, pe care nimeni nu le putea alcătui, căutând orarul cursurilor, pe care nimeni nu-l putea forma. Sunt școli, chiar în București, la care această grozavă stare de lucruri nici azi nu a luat sfârșit.

1. Prima deciziune privitoare la aplicarea noilor programe în școalele secundare s-a publicat în „Monitorul Oficial“ din 24 august 1899 (și s-a repetat în mai multe numere); iar la 1 septembrie s-a dat deciziune complementară, arătând că noile programe se vor aplica și în alte trei licee afară de cele din prima deciziune.

2. Cuvinte reproduse din deciziunea de mai sus.

Programa cea nouă, după cum am spus, prevedea un mare număr de creațiuni și o schimbare totală de metodă în predarea mai multor materii. Era dar indispensabil ca, cu mai multe luni înainte de 1 septembrie, fiecare să fi știut unde avea să meargă, întocmai ca atunci când se mobilizează o armată. Mai trebuia încă ca ministerul să fi dat instrucțiuni precise și complete asupra tuturor detaliilor, atât de ordine materială, cât și de ordine pedagogică.

Singure aceste instrucții, alcătuite în deplină cunoștință de lucruri, cu pricepere și băgare de seamă, ar fi putut ilustra pe ministrul care le-ar fi făcut. Dar ele nu s-au dat, și nici acum nu-i trece cuiva prin minte că trebuie date. Ministerul a aruncat doar ordinul său și pe urmă a zis: „acum descurcați-vă cum veți ști“.

Admirabilă metodă de a se aplica o lege! Admirabilă dovadă de pricepere, de hărnicie, de simț de datorie!

* * *

Dacă însă ministerul nu se mișcă în ceea ce privește aplicarea legii și a programelor, el nu lipsește a se amesteca acolo unde nu are dreptul și nici nu trebuie să se amestece.

Art. 15 din lege spune că nu se vor înscrie în clasa I decât școlarii care, în certificatul lor de clase primare, vor avea media cea mai mare. Regulamentul prescrie apoi modul cum să se facă înscrierea, atât în clasa I cât și în celelalte, și dă această însărcinare directorilor.

Ministerul nu are niciun amestec aici, nici după lege, nici după logica lucrurilor; căci, dacă nici înscrierile școlarilor nu se lasă în atribuțiile directorilor, ce ar mai însemna acești funcționari, din care legea a voit a face principalul mijloc de descentralizare a administrației școlare?

Cu toate acestea, deși înscrierile trebuiau închise, după regulament, în seara de 15 septembrie cel mai târziu, ministerul, care nici nu are dreptul să intervină aici, continuă de a da ordine de înscriere chiar până azi, în octombrie.

Nu este zi, în care directorii să nu primească câte un ordin, pentru înscrierea fiului cutărui membru al partidului ordinii, în disprețul legii și al regulamentului.

Cu modul acesta, cei respinși de direcție, pentru că aveau o medie de tot inferioară, sunt impuși de minister și sunt admiși, pe când alții, cu medii mai mari, ai căror părinți nu s-au distins în luptele de stradă, rămân pe dinafară.

Art. 15 din lege trebuie dar și el adăugat la lunga serie a celor desființate prin bunul plac al dlui Ionescu.

Dar seria nu se încheie aici.

VIII¹

Art. 16 din lege impune ca efectivul unei clase inferioare să nu treacă peste 50 de școlari, iar al unei clase superioare peste 40.

Acest articol nu poate să fie necunoscut dlui Ionescu, pentru că este unul din acelea asupra cărora, în mod mai mult sau mai puțin învăluit, d-sa a emis glumeață pretenție de paternitate, deși figurează și în legea din 1864 și în toate proiectele de reformă care s-au succedat de atunci.

El este, desigur, unul din cele mai importante din lege, căci este evident pentru oricine, că nu e cu puțință a se pretinde bune rezultate de la un profesor încărcat cu clase de câte 100 de școlari, cum erau și sunt încă atâtea prin liceele noastre.

Fără îndoială, tranziția de la vechea stare de lucruri la cea impusă prin lege nu se putea face dintr-o zi într-alta. Clasele care apucaseră să fie formate înainte de legea nouă, nu puteau fi reduse la efectivul de 50 sau 40 de școlari, pentru că lipsea personalul didactic și mijloacele financiare. Nu este însă tot așa pentru clasele cele noi, care aveau să se formeze sub imperiul legii noi și în care legea însăși da mijlocul de a se mărgini numărul admisiunilor.

Anul trecut, măsura se aplicase pentru clasa I, în care pretutindeni efectivul a fost mărginit în mod riguros la 50. Profesorii vor putea spune ce deosebire a fost între calitatea învățământului din aceste clase și cel din clasele de 100 până la 150 de copii, pe care le aveau în anii precedenți.

Anul acesta, legea trebuia aplicată și în clasa II, și în clasa V.

În clasa II, lucrul era ușor, în urma aplicării de anul trecut al legii în clasa I. Dacă promoțiunea din clasa I în clasa II s-ar fi făcut după regulament, ceea ce ar fi oprit de a trece mai departe mulțimea celor slabi, care se înscriu în clasa I numai de datorie, fără a fi în stare să urmeze liceul, clasa II ar fi fost anul acesta foarte ușurată, și aplicarea legii s-ar fi făcut cu cea mai mare ușurință. Dar se știe că dl Ionescu nu a lipsit a desființa și regulamentul de promoțiuni, și încă în ce mod! Rezultatul a fost că promoțiunea din anul acesta s-a făcut într-un chip cum nu s-a mai văzut niciodată la noi, și clasa II a fost năpădită de toți cei care nu meritau să ajungă acolo.

În clasa V, aplicarea legii se putea face și mai ușor pentru că numărul secțiilor de înființat la fiecare liceu fusese calculat în așa fel, încât nici una din ele să nu aibă un efectiv mai mare de 40 de școlari. Dar dl Ionescu a adus și aici apucăturile sale de distrugere, și de aceea art. 16 nu s-a aplicat nici la clasa V.

Dar, ce este mai mult, nici chiar la clasa I, unde legea se aplicase anul trecut, anul acesta nu se mai aplică.

1. Publicat în „Voința Națională” din 8 octombrie 1899.

În rezumat, de unde anul acesta art. 16 din lege trebuia aplicat în clasele I, II și V din toate școlile secundare, el nu este aplicat nicăieri. Efectivul acestor clase ajunge până la 80 de școlari și chiar mai mult.

La 15 septembrie, directorii căutaseră să limiteze numărul înscrierilor, cel puțin pentru clasa I, la 50; dar atunci, ministerul și-a luat sarcina a le impune călcarea legii, dându-le ordine a înscrie peste numărul legal.

Să se pună dar la activul dlui Ionescu și sfârșirea art. 15 și 16 din lege, pe lângă toate celelalte.

Nici nu se putea altfel; toate articolele care vor ajunge sub mână d-sale sunt destinate să aibă aceeași soartă.

* * *

Se constată dar, peste tot, desființarea în mod sistematic a legii, chiar pe acolo unde ea deja fusese pusă în aplicare.

Pretutindeni, unde călcarea legii putea procura unui partizan vreun câștig de orice fel; pretutindeni, unde se putea spera că o ilegalitate, nedreptate sau o alterare a sensului legii putea contribui pentru a produce confuziune în spirite și a discredita legea, nu s-a ezitat un moment a se merge până la extrema limită a neregularității.

Este însă un punct unde călcarea legii s-a făcut în condiții așa de extraordinare, încât ea se întoarce chiar contra celor care au comis-o. Cele ce se petrec cu aplicarea noii programe în clasa V ne dau o foarte slabă idee de priceperea acelora care, cu atâta modestie, se proclamă *singuri chemați a îndrepta starea învățământului*, compromisă prin reforma liberală.

Legea impunea ca, la 1 septembrie 1899, noua programă să se aplice în toate liceele în clasele I și V. Ea mai cerea ca transformarea liceelor să se facă, prin creațiunea treptată a celor trei secții, în orașele unde este un singur liceu, și prin combinarea claselor superioare, acolo unde sunt două sau mai multe licee.

Pe baza acestui text de lege s-a format și bugetul, care a prevăzut mijloace prin crearea, chiar de anul acesta, a câte două secții la fiecare liceu. La Craiova și la Ploiești, unde efectivul clasei V va fi mai mare, se prevăzuseră toate trei secțiile; la Tulcea, unde erau numai 9 școlari, se prevăzuse numai o secție.

După această combinație, nicăieri în clasa V nu ar fi fost mai mult de 40 de școlari, după cum cere și legea. Precauțiunile luate erau așa de minuțioase, încât în liceele cu un efectiv mai mare de 40 de școlari în clasa V, se prevăzuse câte doi profesori chiar pentru materiile comune la ambele secții, pentru ca nici la aceste cursuri comune să nu se întrecă efectivul de 40 de școlari. La Craiova și la Ploiești erau prevăzuți câte trei profesori, pentru fiecare materie comună.

Dar la ce a servit toată osteneala cu care s-a alcătuit bugetul? Dl Ionescu, la 26 și 31 august, decretează că aplică legea numai la 10 licee. La Severin, unde

bugetul prevedea două secții, d-sa înființează numai una; la Bârlad, înființează trei, în loc de două.

Deja nu-mi pot explica această din urmă distincție. În anul trecut, clasa V la Bârlad avusese 42 școlari la începutul anului, din care se retrăseseră 13; rămăneau 29. La Severin, din 45, se retrăseseră 5; rămăseseră 40. Pentru ce la Severin o secție, iar la Bârlad trei? Dacă se aplica legea, se înțelegea a se înființa același număr de secții la amândouă: dar de vreme ce nu s-a aplicat și de vreme ce dl Ionescu a găsit că, pentru 40 de școlari de la Severin, ajunge o secție, pentru ce va fi creat la Bârlad câte o secție la fiecare 9 școlari?

Prin lege și prin logică, decizia dlui Ionescu nu se poate explica; dar, dacă ne aducem aminte că, în tot ce face d-sa, interesul școalei nu contează drept nimic și că d-sa nimic nu face până nu vede ce câștig rezultă pentru partizanii săi, lucrul se explică foarte ușor.

Bârladul este plin de alergători după funcții; el este aproape de Iași, unde se află iarăși o bună rezervă de amatori. Trebuia să li se creeze locuri și li s-au creat. Dacă ar fi fost un liceu la Târgul Frumos, nu mă îndoiesc că dl Ionescu l-ar fi împodobit și pe acesta cu cele trei secții, chiar în cursul acestui an.

Dar să cercetăm în sine însăși dispoziția de a se aplica în 10 licee programa cea nouă, cu opt clase de liceu, și de a se lăsa în celelalte 10, vechea programă, pe șapte clase.

Prin aceasta, școlarii care anul acesta intră în clasa V și care se înscriu la liceul Sf. Sava, vor termina liceul în 1903, pe când cei care se înscriu la Matei Basarab îl vor termina în 1902. Cine nu vede imediat urmările acestei deosebiri? Imensa majoritate a școlarilor vor căuta să se grămădească acolo unde pot termina mai curând.

Și, în adevăr, primul liceu a rămas gol, pe când în al doilea este o așa grămadire, încât a trebuit să se creeze o divizionară de clasa V, cu toată promisiunea contrară a dlui Ionescu.

În clasa V de la Sf. Sava se înscriuseră 7 școlari în secția clasică; până mai alaltăieri, rămăseseră 4; vom vedea câți vor mai rămâne până peste o lună, pentru că și cei rămași asediază ministerul cu cereri de a se transfera la Basarab; și ministerul, bun cum este, nu le poate refuza cererile. Iacă dar învățământul clasic compromis.

Ce ar fi fost însă dacă se aplica legea și bugetul? Este evident că nu mai era niciun motiv pentru ca liceul Sf. Sava să rămână pustiu și, din școlarii pe care-i avea și care i-ar fi rămas, o parte s-ar fi înscris la secția clasică.

Este adevărat că această secție, care are un debușeu mai mic decât celelalte și care cuprinde și studii mai grele, nu era să aibă un efectiv așa de mare. Dar când, pe lângă aceste considerații, dl Ionescu mai adaugă pe acela al diferenței de un an în durata studiilor, cum de nu a prevăzut d-sa că se va întâmpla ceea ce s-a și întâmplat?

Mai ales pentru București, măsura dlui Ionescu este atât de extraordinară, încât nu pot face nici măcar o ipoteză, ca să mi-o pot explica.

Să fie că a crezut că programa cea nouă este neaplicabilă? Dar atunci cum de a aplicat-o în jumătate din licee?

Să fie că nu i-au ajuns banii? Dar bugetul era alcătuit în vederea a câte două secții la Matei Basarab și la Lazăr, ca și la Sf. Sava și Mihai Viteazul.

Să fie că a voit să facă economii, ca să micșoreze deficitul bugetar probabil? Dar atunci pentru ce a creat clasa divizionară de la Matei Basarab, care și ea se face tot cu bani, și pentru ce a creat posturi inutile de suplinitori cu câte 7 ore de curs?

Cu acești bani, nu era mai bine a se aplica legea și la Matei Basarab? Nu era mai bine a nu crea deosebirea absurdă care s-a făcut între școlarii din același oraș?

Să fie că dl Ionescu a căutat și aici, cu intenție, un mijloc de a produce cea mai mare încurcătură posibilă pentru a putea pe urmă susține că legea este rea și ca să aibă d-sa pretext să se improvizeze reformatul ei?

Dar d-sa se apără de această învinuire; d-sa pretinde că a făcut posibilul ca să aplice legea; și de vreme ce cuvântul dlui Ionescu este cuvânt de evanghelie, care nu poate fi pus la îndoială, trebuie să părăsim și această ipoteză.

Atunci dar, pentru că orice lucru trebuie să aibă o cauză, nu ne rămâne decât o explicație: este lipsa de pricepere și de prevedere. Dlui Ionescu nu-i convenea să urmeze în liniște și cu sinceritate drumul care era deja tras și așa de ușor de urmat; d-sa a voit să pună nota sa personală: dar n-a știut, sau n-a putut să-și dea seama nici de urmările cele mai imediate ale dispozițiilor sale.

Încurcăturile, ce vor rezulta de aici, nu fac decât să înceapă. Ce va fi în iunie viitor, când vor veni să treacă examenul de promoțiune școlarii pregătiți în particular! Câți din ei nu vor ști ce examen să treacă! Ce ușurință făcută fraudei, pentru aceia care vor căuta să se sustragă de la un control serios și care se vor putea cu înlesnire strecura printre cele două programe!

Dar școlarii care se vor transfera din o școală în alta! Dar aceia care, după trei ani de programă nouă, deși cu cursul neisprăvit, vor pune totul în mișcare pentru a li se recunoaște dreptul de absolvenți ai liceului, ca și camarazilor lor de la liceele cu programa veche!

Mintea se pierde, când consideră încă învălmășeala și mai gravă, ce se va naște și din alte cauze.

Dl Ionescu n-a aplicat anul acesta noua programă la liceul Matei Basarab; dar la anul, ori d-sa ori succesorul d-sale poate o va aplica. Se va crea dar un al treilea tip de liceu!

Se poate iarăși, și este și probabil, că dl Ionescu își propune să modifice programa din aprilie 1899. Unii pretind chiar a ști că d-sa voiește a părăsi organizația liceelor pe trei secții și a le reduce la două. De va fi așa, lucrul va fi admirabil.

Singurul punct din proiectul său de la 1895, care se adoptase în legea din 1898, deși cu o organizare diferită, fusese ideea trifurcării. Aceasta însă nu a

împiedicat pe dl Ionescu să susțină că întreaga lege din 1898 nu era decât o copie a proiectului d-sale. Îmi propun să revin în curând asupra acestei chestii; dar, până atunci, dacă ceea ce se spune ar fi adevărat, nu m-aș putea opri de a admira soliditatea convingerilor dlui Ionescu în materie de reformă școlară ca și în altele.

Părăsirea ideii trifurcării de către d-sa ar face bună pereche cu modul cum îl vedem că înțelege azi ideea repartizării catedrelor, a plății pe unități de patru ore, a recrutării corpului didactic, a întinderii atribuțiilor directorilor secundari și atâtea altele, pe care d-sa le-a înscris cu încredere în proiectul său, pentru că le-a găsit în cel de la 1886, dar de a căror valoare practică tocmai acum vede că nu-și dăduse seama.

Revenind însă la aceea ce ne preocupă în acest moment, să rugăm pe dl Ionescu să ne spună, dacă-și închipuiește măcar cât de puțin ce va fi când reforma de reformă ce-și propune d-sa să facă va veni să mai adauge contingentul său de încurcături la haosul inextricabil deja existent?

Noi n-avem trebuință să așteptăm până atunci, ca să știm prețui priceperea *partidului care singur este în stare să facă reforma învățământului*.

Țara însă, când va suferi urmările aberațiilor de astăzi, să știe bine că le datorează exclusiv acelor care nu s-au scoborât în stradă decât pentru a distruge sau a compromite ceea ce ei nu sunt capabili de a face și nici măcar de a conserva.

* * *

În rezumat, dacă recapitulăm activitatea desfășurată în cinci luni la Ministerul Instrucțiunii Publice, nu constatăm decât călcarea pe de-a-ntregul a legilor: numiri dictate numai de interesul de partid, sau de patima de a lovi în adversari; o dezordine cum nu s-a mai văzut niciodată; o lipsă de seriozitate, sau mai bine o nepricepere, care întrece orice margine.

Când Partidul Liberal și-a luat sarcina, pe care a urmărit-o cu atâta stăruință și abnegare, de a face legea instrucțiunii publice, el își propunea să pună școala în mai bună poziție de a-și împlini chemarea ei, care este de a forma caractere morale și oneste, având iubire de adevăr și respect de lege.

Toată munca lui este acum în pericol de a se zădărnici, pentru că pe terenul unde el semănase așa de bună sămânță, soarta a voit să se preumbe dl Ionescu și se știe că pe acest teren, când calcă d-sa, iarba nu mai crește.

Puterile mele sunt foarte mărginite și știu bine că nu strigătele mele de alarmă vor opri pe dl Ionescu în lucrarea sa de destrucțiune. Văd însă, în ceea ce ce se petrece, un pericol așa de mare pentru așezarea viitorului țării, încât aș fi lipsit de la cea mai mare datorie a mea, dacă aș fi asistat impasibil la tratamentul de țară cucerită, aplicat de dl Ionescu țării căreia are onoarea de a-i fi ministru.

De cucerire, toate semnele sunt în cele ce se petrec. Într-o țară cucerită, se varsă valuri de năvălitori, recrutați în cea mai mare parte printre cei care în țara

lor de origine nu au niciun rost. Ei se aruncă pe tot ce le iese înaintea și împart cu lăcomie ce găsesc că le convine, distrug tot ce nu pot lua cu dâșii.

Cu toate acestea, de multe ori, cuceritorul respectă legile țării, pe care o lipsește de dreptul de a dispune liber de soarta ei. Aceasta nu se întâmplă însă în năvălirile de barbari.

* * *

După apariția în „Voința Națională” a articolelor precedente, a venit o serie de patru articole, publicate în „Timpul”, prin care dl Take Ionescu a răspuns la învinuirile ce i se aduceau¹. La acestea, răspund articolele următoare.

IX²

Dl Take Ionescu a binevoit a răspunde, în patru numere ale ziarului „Timpul”, la învinovățiile pe care mi-am permis a i le aduce eu, asupra călcărilor de lege, pe care le-a comis și continuă a le comite zilnic. Așteptam ca seria răspunsurilor să mai urmeze, deoarece foarte multe din acușările mele au fost trecute sub tăcere în articolele apărute. Văzând însă că verva dlui Ionescu deja s-a sleit, voi discuta și eu puținul ce a putut să ne dea.

* * *

Un lucru care fixează atențiunea peste tot în articolele dlui Ionescu este persistența cu care se silește a introduce nota comică în discuția unui lucru așa de serios, ca cel care ne ocupă. La fiecare zece linii, d-sa se prăpădește de râs, după eleganta d-sale expresiune.

Lucrul acesta își are explicația sa. Este știut că comicul rezultă din contrastul violent și neașteptat între forma nouă sub care ni se prezintă o idee și modul cu totul deosebit în care de multă vreme eram deprinși a o considera.

Dl Ionescu și cu nobilii săi colegi sunt deprinși a crede că, pentru țară, onoarea de a fi pusă sub stăpânirea dlor este așa de mare, încât orice libertate și-ar lua dlor față cu legile și cu interesele cele mai mari ale ei, tot dlor rămân creditorii țării. Când are cineva capul umplut și vederile întunecate de asemenea

1. Au apărut sub titlul „Neaplicarea legii învățământului secundar” în numerele din 14, 16, 17 și 19 octombrie 1889.

2. Publicat în „Voința Națională” din 26 octombrie 1899.

credințe este natural ca să se prăpădească de râs când vine cineva să-i ceară socoteală pentru călcări de lege.

Dar propensiunea necumpătată spre o ilaritate fără rost mai poate fi și indicele mai grav al unei stări, mai mult sau mai puțin înaintată, de neconștiență.

Cine nu cunoaște sentimentul penibil ce-ți inspiră, în mijlocul unei nenorociri, râsul unui biet om, care nu mai este în stare să-și dea seama de dânsa! Să ne aducem aminte de efectul ce produce Lucia care, după ce și-a ucis logodnicul, vine în fața publicului și râde⁽¹⁸⁾. Dl Ionescu citează un exemplu luat din teatru; îl rog să mediteze și pe acesta.

Starea de neîntreruptă ilaritate este starea normală a regimului de astăzi. Pe la început, se putea crede că atâta veselie nu era decât manifestarea mulțumirii unor oameni care, dintr-o aventură ce trebuia să le atragă pedeapsă, ieșise, nu numai buni teferi, dar și cu câștig mare. Simptomul însă a devenit îngrijitor mai târziu, când veselia lor a continuat să debordeze, fără frâu și fără socoteală, până și în mijlocul împrejurărilor celor mai grave.

Se fac alegeri în condiții cum nu se mai văzuseră încă, nici chiar în această mult răbdătoare țară. Se loviseră femei, se spărsese capul copiilor în fața mamei lor, se scosese ochii oamenilor. Și când vine vorba despre aceste orori, cei chemați a face dreptate fac haz de spiritul unui bufon, iar sfetnicii țării împărtășesc veselia generală și-și apropie scaunele, ca să nu piardă un cuvânt din cele ce se spun.

Se măcelăresc țărani la Slatina; și când cineva ia cuvântul spre a cere socoteală pentru acest fapt nepomenit, discuția se înneacă sub hohote de râs.

Se compromit interesele cele mai vitale ale țării, se ruinează creditul ei în întru și în afară, se produce cea mai colosală risipă de bani publici, din câte se țin minte; iar regimul promite, prin organele sale autorizate, că, de va cuteza cineva să ridice glasul în Parlament asupra tuturor acestora, glasul lui va fi înăbușit sub huiduieli și râsete.

Se dovedește cu acte și documente oficiale, că un ministru desființează o lege organică, fructul unei munci de 30 de ani a o mulțime de oameni pricepuți în materie și devotați binelui public; iar ministrul se prăpădește de râs.

După cum vedem, avem a face aici cu o adevărată stare patologică generalizată. De aceea, eu nu mă mir de nota comică din articolele dlui Ionescu. Din contră, mă mir că, cu toate silințele ce-și dă, se vede cât de colo că râsul d-sale este ceea ce francezii numesc *le rire jaune*⁽¹⁹⁾. Să fie oare că-și dă seama, în mod cât de vag, că lucrul de care vrea să râdă nu este tocmai de natură glumeață? Să fie că înțelege, măcar cât de puțin, ce slab se găsește în apărarea sa? Ar fi de dorit să fie așa, căci atunci am putea spera că, cu timpul și cu îngrijiri asidue și inteligente, dl Ionescu s-ar putea vindeca de epidemia de ilaritate spasmodică, de care suferă cu atâta intensitate regimul ilustrat de d-sa.

Cât pentru mine, cele ce văd că se petrec în școală nu mă pot face să râd. Pe de o parte, la mine lipsește cauza care face să se dilate așa de mult splina dlui

Ionescu și a amicilor săi. Pe de alta, pentru mine, ca și pentru cei mai mulți, cele ce se petrec au ieșit deja din domeniul râsului. Un ziar conservator¹ spunea nu de mult: „Guvernul este de o incapacitate cum nu s-a mai văzut; de o incapacitate care merge până la ridicol, până la odios“. Eu cred că deja de mult s-a trecut peste ridicol și s-a ajuns la odios. Odiosul nu te face să râzi; el provoacă numai indignarea, revolta sau disprețul.

* * *

Articolele dlui Ionescu, pe lângă altele, conțin numeroase personalități, exprimate într-o limbă care lasă de dorit, de multe ori ca claritate și mai adese ori ca alegere de termeni.

Pe terenul personalităților nu-l voi urma. Mai întâi nu vreau să las să devieze discuția de la ceea ce este obiectul ei și de care dl Ionescu ar dori să scape; și apoi, las tinerilor rămași cu liceul neisprăvit și improvizati pe urmă ziaristi, meritul contestabil de a căuta ca, prin trivialitatea expresiilor, să umple golul ideilor și al argumentelor. Când a ajuns cineva la o oarecare vârstă și într-o situație socială mai deosebită, nu-i este permis a uza de termeni care nu se pot explica decât prin focul tinereții sau prin nesuficiența educației.

Dl Ionescu nu este mulțumit de modul în care am criticat faptele sale de ministru; ar fi dorit să am alte deprinderi și alt *jargon* (!)

Nu înțeleg bine această învinuire.

Eu am citat fapte concrete și texte precise de legi; iar critica mea, dacă a fost energică, nu s-a coborât până la trivialități, nici nu a ieșit din limitele unei discuții pe cât s-a putut mai obiectivă.

Voia mai bine dl Ionescu să întrebuințez *jargonul* – fiindcă vrea să fie *jargon* – pe care-l întrebuința în Cameră d-sa, când vorbea primului ministru al țării? Ori pe acela pe care-l întrebuințează acum în coloanele „Timpului“? Voia să recur la metodele d-sale de demonstrație, în special la cele inaugurate în ședința Camerei de la 27 aprilie 1898?² Dorea d-sa să produc și eu documente trunchiate, cărora să le dau zece interpretări, până ce să se înfunde toate în dezmințirea fără replică a unui act diplomatic? Prefera d-sa să mă pun tovarăș cu vreun colaborator, mai mult sau mai puțin dezinteresat, de peste graniță, pentru a arunca oprobriul asupra țării mele, sub pretext că nu caut decât să lovesc într-un adversar politic? Trebuia să alterez documente oficiale, ușor de controlat? Se

1. Probabil, ziarul „Constituționalul“, care reprezenta ideile grupării de sub șefia lui P. Carp, atunci în opoziție.

2. Aluzie la interpelarea adresată de Take Ionescu lui D. Sturdza în ședința Camerei de la 28 aprilie 1898, în chestia rentei școalelor din Brașov, punând în legătură măsurile luate de guvernul ungar cu discursul lui Sturdza din sala Orfeu pe 25 septembrie 1894.

cuvenea să răstălmăcesc vorbe auzite de toată lumea? Dacă făceam așa, dl Ionescu ar fi aprobat *jargonul* și deprinderile mele?

Dar fiecare om nu poate ieși din ceea ce este felul lui de a fi. Eu nu voi adopta niciodată nici *jargonul*, nici deprinderile de discuție ale dlui Ionescu, precum nici d-sa nu se va putea desface de deprinderile d-sale. Se va vedea aceasta chiar din cele ce voi arăta în articolele următoare.

Este dar inutil ca dl Ionescu să cheltuiască bunătața inimii sale, deplângând calea greșită pe care am apucat. Este altcineva care are trebuință de mila oricui; acela este însuși guvernul din care d-sa face parte.

* * *

Voi distinge, în articolele dlui Ionescu: întâi, neexactități care se pot dovedi imediat; al doilea, raționamente false, pentru că se bazează pe acele neexactități; al treilea, raționamente false, chiar când pornesc de la ceva adevărat.

Voi cerceta pe rând aceste grupe de fapte; restul nu merită atențiune. După aceea, voi reveni asupra lucrurilor în privința cărora dl Ionescu păstrează o tăcere prudentă.

X¹

Dl Take Ionescu a scris patru articole, ca să răspundă la cele scrise de mine. În patru articole scurte, d-sa a grămădit atâtea neexactități, încât nu știu dacă eu voi putea să le enumăr pe toate într-un articol de acelea a căror lungime exasperează așa de tare pe dl Ionescu.

Când zic *inexactități*, poate că termenul nu este tocmai propriu. Inexactitate se poate numi o nepotrivire cu adevărul, când nu trece peste oarecare limită și mai ales când în mare parte este involuntară. Dar când este neîndoios că cel ce afirmă un lucru știe bine că ceea ce spune este contra adevărului, și mai ales când afirmațiile sale neexacte sunt indispensabile cauzei nedrepte ce susține, poate că termenul de mai sus nu mai este destul de energetic.

Pentru ca să nu fie discuție asupra celor ce voi arăta și în acest articol, și în cele următoare, rog pe lector să binevoiască a-și procura numerele din 14, 16, 17 și 19 octombrie ale ziarului „*Timpul*“, în care sunt publicate articolele dlui Ionescu. Va putea astfel nu numai să aprecieze chiar în original limba aleasă și argumentarea proprie d-lui Ionescu, dar în același timp va controla și exactitatea celor ce voi spune eu. Am toată încrederea în imparțialitatea și dreapta judecată

1. Publicat în ziarul „*Voința Națională*“ din 29 octombrie 1899.

a lectorului, oricare ar fi el. Dacă el va găsi că, în discuția unei chestii așa de grave ca abolirea unei legi organice prin ilegalitățile unui ministru, este permis ca acest ministru să altereze adevărul și să siluiască logica precum face d-l Take Ionescu, eu nu voi avea nimic de zis. Mă îndoiesc însă că d-l Ionescu își va găsi pereche.

Multe din *neexactitățile* grămadite de d-l Ionescu nici nu-i erau utile în discuție. Ele nu se pot explica decât prin silințele evidente ce-și dă d-sa de a schimba terenul discuției și prin o înnăscută predilecție pentru acest fel de îndeletnicire.

Eu însă țin să le relev, pentru că iubirea de adevăr și respectul de lege sunt nedespărțite una de alta; și când va fi dovedit cum iubește d-l Ionescu adevărul, va fi aproape inutil să ne mai întrebăm cum e cu puțința ca d-sa să disprețuiască legile până într-atâta.

1. Dl Ionescu mi-a atribuit că aș fi scris cum că bugetul pe anul curent l-am întocmit fără niciun plan.

Merită să mai răspund? Toate articolele mele sunt de față pentru a restabili adevărul. Dl Ionescu caută să stabilească o confuzie intenționată între stabilirea cifrelor necesare pentru aplicarea legii și planul de distribuire a catedrelor anume asupra cutărei sau cutărei persoane. Prima lucrare am spus că m-a ocupat anul trecut timp de vreo patru săptămâni. Urez dlui Ionescu să fie și d-sa în stare a face cândva un buget după un plan mai bine stabilit, decât cel pe care-l nesocotește d-sa astăzi. Dar altceva este fixarea cifrelor necesare și altceva repartizarea acestor cifre la cei în drept. Să fie oare dl Ionescu așa de puțin priceput încât să nu poată face această deosebire? Nu; în tot lungul celor patru articole ale sale, dl Ionescu se silește anume a stabili o confuzie, pentru că acesta este singurul și unicul său mijloc de apărare.

2. Dl Ionescu spune că „am trecut între datoriile Casei Școalelor hrana bursierilor din școlile normale“; și încă lămurește: pâinea, carnea, varza.

Să se deschidă bugetul ministerului, nu al *Casei Școalelor*, la pp. 20–33, și să se vadă acolo carnea și varza tuturor școalelor normale, iar nu la bugetul Casei Școalelor.

3. Dl Ionescu afirmă că am impus profesorului Ionciovici, de la liceul din Craiova, mai mult de 12 ore de curs pe săptămână.

Deși fraza dlui Ionescu este foarte confuză, răspund că aceasta este neexactă.

Dacă d-sa înțelege că faptul s-a petrecut în septembrie 1898, răspund că liceul din Craiova este una din școalele unde repartizarea orelor s-a făcut atunci chiar de profesori, prin bună înțelegere. Dacă dl Ionciovici va fi luat atunci mai mult de 12 ore, nu eu i le-am impus. Dar *Anuarul* oficial al Ministerului arată că dl Ionciovici a fost însărcinat cu clasele I D și V–VII, cu un total de 11 ore.

Dacă dl Ionescu vrea să spună, după teoria d-sale favorită, că *aveam de gând* să impun dlui Ionciovici mai mult de 12 ore, lucrul este încă neexact, căci, chiar în faimoasele mele note, dl Ionciovici era trecut cu un total de 12 ore, după orarul provizoriu, care era admis la octombrie 1898.

De unde a luat dar dl Ionescu afirmația d-sale?

4. Dl Ionescu afirmă că am impus dlui Caian de la Focșani, profesor de limba latină, ore de limba română, pe când d-sa a avut limba latină în clasele II, III, IV A și IV B, și nicio oră de română. A se vedea *Anuarul*.

Că am dat dlui Ilie Georgescu de la Craiova, profesor de științe naturale, și ore de științe fizice, pe când d-sa nu are decât științele naturale în clasele A și fiziografia în clasa I D, precum au toți profesorii de științe naturale din țară.

Că am dat unei profesoare de matematici din București să facă și ore de științe naturale, dar nu spune că profesoara aceea este suplinitoare.

5. Dl Ionescu spune că am dat profesorilor de limba franceză și de limba germană de curs superior spor de ore în cursul inferior, până la 14 pe săptămână.

Decizia care a regulat această chestie este publicată în „Buletinul” ministerului de pe 1898, la p. 521. După acea decizie, profesorii de limba franceză de la cursul superior, care aveau mai înainte 8 ore pe săptămână, au mai fost însărcinați cu cursul din clasa IV, care este de 3 ore. Profesorului de limba germană, care avea 7 ore, i s-au mai dat 2 ore în clasa II și 3 ore în clasa III.

În aritmetica dlui Ionescu, aceasta va să zică 14 ore pentru unul, 14 pentru celălalt!

6. Dl Ionescu afirmă că nu a acordat niciunui profesor titular spor de ore peste 12. Dar cum rămâne cu dl Praja, căruia i s-au dat 15 și mai ales cu dl Chr. Negoescu, căruia i-a dat 24, cu 720 leafă, când nici nu avea dreptul a fi numit dincoace de Dunăre în niciun fel?¹ Și aceste cazuri sunt departe de a fi izolate.

7. Dl Ionescu pretinde că în clasa I a aplicat legea, care cere ca numărul școlarilor să nu treacă peste 50.

Iacă cifre:

La Mihai Viteazul, în clasa I A, 67.

La Lazăr, în cl. I A, 65; în cl. I B, 64.

La gimnaziul Șincai, în cl. I, 70.

La liceul Matei Basarab, în cl. I A, 84; în cl. I B, 96.

Acestea sunt numai câteva cifre adunate în pripă; dar, peste tot, fără excepție, numărul școlarilor în clasa I trece cu mult peste cel legal. Și dl Ionescu, care e dator să știe ce se petrece în resortul ministerului său, afirmă că a aplicat legea în clasa I! Dar d-sa a călcat-o colo și continuă a o călca, pentru că, cu toate cifrele fantastice la care s-a ajuns deja, nu e zi în care ministerul să nu dea ordine noi de a se mai înscrie și alții. Se înscriu chiar și străini, care, și după lege, și după regulament, nu se pot admite decât dacă mai rămân locuri disponibile, după ce s-au

1. Probabil, face aluziune la măsura ministerului de a numi profesori în Dobrogea fără examen și fără concurs. Poate că Christu Negoescu a fost numit și el așa și apoi transferat în București. Din statul personal publicat în *Anuarul* Ministerului pe 1908 (comparat cu cel din 1894) n-am putut stabili situațiunea exactă a lui Chr. Negoescu. Știm că a fost suplinitor la Ploiești, că acolo a avut o activitate politică importantă.

satisfăcut cererile românilor. Dl Ionescu îi admite, chiar când efectivul clasei a ajuns deja la cifra de 96!

8. Dl Ionescu ne asigură că nu a numit suplinitori dintre cei nelicențiați, decât atunci când n-a găsit licențiați.

Ne este imposibil să dăm lista completă a numirilor care dau dezmințire acestei afirmări, de vreme ce dl Ionescu nici până astăzi nu a publicat în „Buletin“ numirile făcute de d-sa. Totuși, putem cita un număr suficient de fapte concrete, pentru a dovedi și aici cât de veridic este dl Ionescu.

La Iași, d-sa a făcut următoarele schimbări: dlui A. Bădărău, profesorul care, contra legii, este în același timp și primar al orașului, i s-a dat ca suplinitor dl H. Șuțu, student în drept, în anul II.

Dl G. Carp, licențiat în litere, a fost înlocuit prin dl Nica, student în litere în anul II, căzut la examenul de limba latină și în iunie trecut, și acum în octombrie.

Dl I. Botez, licențiat în litere, colaborator al dlui Filipidi⁽²⁰⁾ la *Marele Etimologic*, înlocuit prin dl I. Popovici, student în litere.

Dl I. B. Paladi, licențiat în științe, înlocuit prin dl V. Teodoreanu, student neabsolvent în științe, care, afară de aceasta, mai este suplinitor al dlui Praja și al unei catedre de la școala militară.

Dl Daniel Ciolan, licențiat în drept, avocat, deja profesor de religie, numit suplinitor de limba română.

Dl Călinescu, licențiat în litere, însărcinat cu suplinirea unei catedre, compusă din 4 ore de litere și 3 ore de științe naturale, pe lângă că suplinește și catedra dlui Gr. Buțureanu, numit inspector școlar.

În fine, celebrul dl Victor Dogaru, care nu se știe dacă a absolvit liceul, și pentru care s-a creat o catedră anume, pe lângă locul de bibliotecar care i s-a dat în locul dlui I. Caragiani, se știe în ce condiții¹.

Și în timpul când toți aceștia lipsiți de titluri sunt numiți, unii în câte două și trei funcții, se lasă pe din afară, nu numai licențiații deja citați, G. Carp, I. Botez, I. B. Paladi, dar și Cr. Missir, G. Botez, I. Averescu, toți licențiați.

Și, cu toate acestea, dl Take Ionescu ne spune, cu curaj, că nu a numit suplinitori fără licență, decât acolo unde nu a avut licențiați.

Acestea nu sunt singurele dovezi pe care le-am cules în cele patru articole ale dlui Ionescu de neasemănatul sânge rece cu care d-sa alterează adevărul,

1. Chestiunea numirii lui Victor Dogaru a dat naștere la multe polemici prin ziarele timpului, îndeosebi „Voința Națională“, „Constituționalul“ și „Timpul“ prin septembrie 1899. Era vorba despre destituirea lui dintr-o funcțiune în timpul când era Take Ionescu ministru în 1892, pe baza unui raport semnat de dr. Istrati, pe atunci inspector general, și apoi numirea lui în 1899 ca bibliotecar de către Take Ionescu și apoi ca profesor de către dr. C. Istrati, interimar. Răspunsul din ziarul „Timpul“ a fost că miniștrii din 1899 n-au știut despre faptele din 1892, iar numirea ca profesor este din pricina legii lui Haret, care a introdus limba germană în anume clase, pentru care nu s-a găsit atunci altă persoană.

chiar atunci când știe bine că va fi dezmințit imediat, cu dovezi și fapte concrete ce nici nu se pot discuta. Dar mă mulțumesc să enumăr numai pe acestea, pentru care dispunem de documente oficiale, sau care sunt de notorietate publică.

Și acum mă întreb dacă se mai cuvine să mă ocup a răspunde mai departe unui ministru care recurge la asemenea mijloace, pentru a întuneca discuția; care tăgăduiește propriile sale fapte, consacrate în mod oficial; care afirmă, în contul adversarului său, lucruri pe care le știe bine că nu există, nici nu au existat, și care, cu toate acestea, nu se teme să înfrunte dezmințiri, la care nu va avea ce replica.

Dar chestia pe care o discut este mai presus decât dl Ionescu și ea trebuie elucidată, orice s-ar întâmpla. Cu toată neplăcerea ce am de a urma discuția în asemeni condițiuni, o voi duce dar mai departe. Iar cele ce am arătat în acest articol, vor servi pentru a face să se judece adversarul cu care sunt redus a discuta și mijloacele sale de luptă.

XI

Articolul precedent a fost consacrat întreg enumerării celor mai însemnate dintre dovezile pe care dl Ionescu le dă despre disprețul ce are d-sa și de adevăr și de opinia lumii.

Un om care ține la reputația sa de corectitudine nu afirmă decât lucruri de care este sigur și, când greșește, își recunoaște singur greșeala. În orice caz, un om serios nu edifică un întreg raționament numai pe baze false, și mai ales când știe bine el însuși că sunt false. Un asemenea raționament nu are decât scopul de a arunca praf în ochi, pe câtă vreme nici cel care-l face nu crede într-însul.

Articolele dlui Ionescu nu au alt obiect decât de a ocupa loc în gazetă. Autorul lor a voit să-și dea sieși și celor care îl înconjură iluzia că nu a lăsat fără răspuns învinovățirile ce i se aduceau, nu numai de mine, dar de toți cei care urmăresc faptele sale. Trebuia ca, pentru cei neștiutori, pentru cei care nu ascultă decât sunețul clopotului d-sale și pentru cei care nu-și dau osteneala să verifice cele ce li se spun, să existe un răspuns. Un asemenea răspuns putea dar să cuprindă orice, și d-sa l-a umplut cu adevăruri ca cele pe care le-am arătat, și ca cele pe care le voi mai arăta, precum se umple cu paie vechi momăile cu care se sperie pasărilor.

* * *

Mă voi ocupa astăzi de principalul mijloc de apărare al dlui Ionescu, atât în ceea ce privește numirile ce a făcut în învățământul secundar, cât și pentru neaplicarea noilor programe în clasa V de la toate liceele.

Este vorba iarăși despre planul de repartizare al catedrelor secundare, pe care dl Ionescu pretinde că l-a moștenit de la mine.

Am spus deja ce este acel pretins plan. Am lămurit că e vorba despre ceea ce aş putea numi „foile mele de calcul“, cu care m-am servit pentru fixarea cifrelor bugetului curent.

Am mai arătat pentru ce acele foi, în starea în care s-au comunicat dlui Ionescu, nu puteau servi ca plan de repartizare a catedrelor, chiar dacă aş fi voit să mă servesc de dânsul eu, care le cunoaştem rostul, pe când dl Ionescu nici nu şi-a bătut capul, ca să le cerceteze. Am spus că acele foi erau așa de puțin destinate a servi sub forma lor actuală, încât în minister nici nu există altceva decât o copie, făcută de un copist, aproape fără ştirea mea, în orice caz nu vizată, nici semnată, nici de mine, nici de secretarul general. În fine, am spus că operația foarte complicată a repartizării catedrelor secundare, voiam să o fac servindu-mă de avizele ce aveam a cere de la directori și de la consiliile școlare.

Mi se pare că foile, sau notele, sau planul cu care se servește dl Ionescu, fiind lucrarea mea personală, aveam eu dreptul să lămuresc care era semnificarea și scopul lor. Dar dl Ionescu intervine cu o dezmințire: „Este inexactă explicația d-tale; cea adevărată este cea pe care o dau eu“. Dl Ionescu știe mai bine decât mine ce aveam eu să fac și mi-o spune în limbajul său special!

Nu voi insista asupra supremei necuviințe a acestei atitudini. De altfel, cuvântul *inexact*, întrebuințat aici, este detot *talon rouge*⁽²¹⁾, pe lângă alte expresii cu care este presărată proza dlui Ionescu, și care ne dau o ciudată idee despre ceea ce se numește urbanitate în dicționarul d-sale. Nu mă surprinde nici pretenția d-sale de a-mi face proces de intenție, ca răspuns la procesul de fapte pe care i-l fac eu. Ce este aceasta, pe lângă adevărurile sale, înșirate în articolul precedent?

Cu toată dezmințirea dlui Ionescu, eu nu voi reveni nici asupra lămuririlor ce am dat deja, în chestia pretinsului meu plan de repartizare, nici asupra intențiilor ce aveam. Ar fi contrar demnității mele, să mă ocup mai mult de o dezmințire, alături cu care se găsesc și dovezile de temeiul ce trebuie cineva să pună pe afirmările celui care o face.

Dar, deoarece dl Ionescu face din planul acela principalul său mijloc de apărare, trebuie să cercetez modul cum se folosește de dânsul.

Și aici, ca și peste tot, trebuie să relev neexactitățile, precum și faptele trunchiate, sau disimulate cu intenție.

Să amintesc, mai întâi, că dl Ionescu s-a servit de notele mele în august, când lipseam din țară. Tot atunci, amicii d-sale spuneau celor care voiau să-i asculte că numirile erau făcute după un plan lăsat de mine. Se înțelege că eu, care nu m-am întors decât peste vreo 15 sau 20 de zile, nu aveam cunoștință de nimic și am fost surprins când, chiar în ziua întoarcerii, am aflat despre aceasta, precum și despre câteva din numirile făcute. Dar, verificând cazurile de care aveam cunoștință, cu originalul notelor mele, am putut chiar de atunci constata că *niciuna* din numirile despre care aflasem atunci, care constituiau călcări de lege și care provocaseră nemulțumiri atât de violente, *niciuna* nu fusese făcută

după notele mele. Cu alte cuvinte, dl Ionescu și amicii d-sale căutau să-și facă treburile, la adăpostul meu.

Chiar în primul din această serie de articole, am protestat și am respins orice răspundere.

De atunci, am luat cunoștință de multe altele din măsurile dlui Ionescu și m-am putut convinge că, în mod sistematic, d-sa făcuse numirile numai după convenința d-sale, fără nicio asemănare cu foile mele, cu toate că continua a lăsa să se spună că le făcuse după dânsule.

Am dezmințit și am citat anume cazurile cele mai însemnate în care notele mele fuseseră alterate. În toate acele cazuri, s-a putut constata că considerațiile de politică de partid fuseseră singure care dictaseră măsurile luate¹.

Dezmințirea mea nu a fost contestată. S-a căutat numai a se justifica schimbările făcute de ministru, fără a se lămuri pentru ce se încercase a mi se atribui mie lucruri făcute în opoziție cu notele mele.

Sunt sigur că, precum am descoperit atâtea cazuri de acestea, aş descoperi încă multe altele, dacă dl Ionescu, pentru a putea pescui mai multă vreme în apă tulbure, nu ar continua a ține nepublicate numirile sale.

Dar d-sa înțelege că, odată publicate, eu aş lămuri din prima zi toată afacerea și cum ar mai putea pe urmă d-sa, să-și mai caute argumente în misterioasele note?

Mai întâi, articolele din „*Timpul*“ ar fi fost lipsite de cea mai frumoasă a lor podoabă.

Să se citească articolele acelea² și să se vadă cu câtă îngrijire dl Ionescu brodează asupra ziselor note; cum are aerul de a împrumuta din ele dovezi de ceea ce aveam eu de gând să fac; cum uneori citează unele nume; dar, mai presus de toate, cu ce băgare de seamă caută d-sa să stabilească o confuzie voită între măsuri luate în adevăr de mine și indicații ce a găsit sau pretinde că a găsit în foile mele. În special, articolul din 17 octombrie vorbește peste tot despre orele ce am dat cutăruia, despre trecerea cutăruia de la o școală la alta; toate acestea ca fapte împlinite. Ba încă într-un loc spune, Dumnezeu să mă ierte, că aceste fapte ale mele au creat în minister o tradiție nenorocită, care l-a târât pe d-sa, inocentul, a comite, însă numai pentru câteva zile, o nedreptate.

Toate acestea spuse cu fraze obscure, cu o lănțuire de idei întortochiată, care te face să nu bagi de seamă, în fiecare moment, dacă lucrurile despre care vorbește au fost făptuite, sau sunt din acelea pe care crede d-sa că erau proiectate.

Deja în articolul precedent am relevat afirmațiile dlui Ionescu, privitoare la profesorul Ionciovici din Craiova, la profesorii de limbile franceză și germană, la profesorii Caian, Ilie Georgescu și la o profesoară de matematică din București, căreia i s-a dat un plus de ore de științe naturale. Am arătat că toate acestea sunt neexacte. Ba încă, astăzi bag de seamă un lucru, care ieri îmi scăpase din vedere.

1. Vezi articolele precedente, p. 71, 80.

2. Vezi articole din „*Timpul*“ din 25 septembrie 1899.

Dl Ionescu spune că profesoara de matematici, menționată mai sus, este *titulară*, deși ea este *suplinitoare*.

Lămurirea aceasta, *titulară*, pe care o dă numai pentru această profesoară, pe când nu a dat-o pentru dnii Caian și Ilie Georgescu, care sunt citați în aceeași frază, ne arată că dl Ionescu a cunoscut calitatea de suplinitoare a celei în cauză; dar, pentru că atunci citarea ei nu-i mai putea servi, nu s-a jenet s-o declare de titulară. Continuare a sistemului d-sale, de când cu trădarea.

Dar acum eu nu vreau să mai vorbesc despre realitatea faptelor invocate de dl Ionescu, ci să pun în evidență modul cum le invocă. D-sa zice: „Haret ministrul *dă* ore în plus lui Ionciovici; dl Haret *a dat* profesorului Caian, profesorului Ilie Georgescu, profesoarei titulare de matematici, ore din altă materie“.

Cine este care, citind aceste rânduri, să nu înțeleagă că toate faptele incriminate nu au fost realizate în adevăr de dl Haret?

Sunt rari oamenii cărora să le intre în minte că un ministru poate să afirme cu atâta siguranță lucruri neexistente.

Când însă citești articolul, nu mai știi ce să crezi. Vrea dl Ionescu să zică că dl Haret a făcut acele lucruri pe când era ministru, ori presupune că avea să le facă, pentru că erau trecute în foile sale?

Acum că am dovedit că nici una, nici alta nu este exact și că toate acestea sunt inventate pe dintregul, lucrul nu mai are importanță. Dar dl Ionescu știe că nu toată lumea va citi răspunsul meu și, fie măcar pentru câțiva inși, d-sa va putea să se păunească cu descoperirea neregularităților mele.

Dar mai iată o dovadă, palpabilă, evidentă, de curajul cu care dl Ionescu caută a crea confuziunea despre care am vorbit.

În articolul din 17 octombrie, d-sa scrie:

„Dl Haret, *când a fost ministru, a urmat* cu desăvârșire altfel de cum pretinde Haret gazetarul, că ar trebui să urmeze actualul ministru.

Dl *fost ministru* Haret *a împlinit* profesorilor numărul de 12 ore și în alte școli decât cele la care profesa profesorul.

Pildă: *a dat* profesorului de gimnastică de la gimnaziul din Bârlad ore suplimentare la școala de fete din acel oraș, în baza art. 101. Tot așa cu profesorul de gimnastică și muzică de la gimnaziul din Câmpulung, căruia *i-a împlinit* ore la școala normală. Tot așa la Ploiești, cu maestrul de gimnastică. Tot așa la Tulcea unde *a suprimat* din buget leaful maestrului de muzică și gimnastică de la școala de fete, *punând* aceste ore drept complement maștrilor de la liceu“.

Cum de afirmă dl Ionescu că eu, când eram ministru, am urmat sau am împlinit cele ce spune d-sa? Aceasta este absolut fals, precum false au fost și spusele sale despre dnii Caian și ceilalți. Este fals tot, tot, tot. Și dl Ionescu, care afirmă asemenea lucruri, știe că ceea ce afirmă este fals, de sus până jos. Nu am dat maestrului de la Bârlad orele ce spune dlui, precum nu am dat nici celor de

la Câmpulung, de la Ploiești și de la Tulcea. Dar d-sa și-a rezervat o porțiță de scăpare, cel puțin pentru aceste din urmă cazuri. D-sa va zice: „Pentru maeștrii de la Bârlad, Ploiești, Câmpulung, Tulcea, nu ai făcut când erai ministru, dar aveai de gând să faci; dovadă sunt foile d-tale“. În articolul său însă nu vorbește așa; într-însul, despre foile mele nici nu se pomenește; se spune curat că faptele înscrinate le-am făcut pe când eram ministru. D-sa a voit dar, asupra acestor puncte, să creeze o legendă care să-i servească. Și, în adevăr, toată apărarea d-sale nu se reazimă decât pe asemenea false precedente, care, pretinde d-sa, că ar fi fost create de mine.

Trebuie însă să elucidez până la capăt aceste lucruri, pentru ca să se poată judeca o dată mai mult mijloacele care au adus pe dl Ionescu la guvern și care-l mențin acolo.

În foile mele se prevăd, în adevăr, măsurile arătate de dl Ionescu, pentru maeștrii citați mai sus. Dar dl Ionescu nu se mulțumește a altera adevărul, după cum am arătat, prezentând aceste măsuri ca deja realizate, dar încă trunchează adevărul, trecând sub tăcere tocmai elementele care explică dispozițiile ce-mi propuneam să iau. Dar dacă nu făcea așa, ce ar mai fi rămas dlui Ionescu, pentru apărarea sa?

Contam pe maestrul titular de gimnastică de la gimnaziul din Bârlad, unde are 4 ore să facă curs și la școala de fete, 5 ore; dar îi prevedeam leafa de 210 lei, după lege, în loc de 150 cât are acum.

Însărcinam pe maeștrii titulari de muzică și de gimnastică de la gimnaziul din Câmpulung și cu cursurile de la școala normală de acolo; dar le plăteam câte 280 lei, în loc de 150 cât au.

Ceream maestrului de gimnastică de la liceul din Ploiești, să se însărcineze și cu școala de fete; dar îi dam 350 lei, pe când acum are 150.

La Tulcea, este neexact că aș fi suprimat din bugetul școalei de fete leafa maeștrilor de muzică și gimnastică. Muzica, în această școală, o predă maestrul de la liceu, pentru o mică diurnă; gimnastica nu se predă deloc și nici nu era trecută în buget. Eu însărcinam cu grija acestor exerciții pe maeștrii de la liceu, prevăzând celui de muzică 280 lei, celui de gimnastică 210, în loc de câte 150 cât primesc acum.

Puteam dar să contez aproape cu siguranță că niciunul din acești maeștri nu va refuza să facă curs în două școli, pentru că li se creau avantaje de leafă considerabile. Din contră, unii din ei stăruiau de mai înainte în acest sens. Unul are chiar cereri scrise în Minister; altul declara că, dacă nu i se dă o a doua școală, e silit să demisioneze, pentru că-i este imposibil să trăiască cu 150 lei.

Apoi art. 101 din lege spune că *nu se vor impune* profesorului ore de curs în două școli deosebite, pentru că voia să-l protejeze contra unor măsuri vexatoare ca acele ale dlui Ionescu; dar nu este vorba acolo de a opri pe un profesor să aibă curs în două școli, dacă vrea el să aibă. Din contră, art. 37 tinde la aceasta.

Se va întreba însă: ce s-ar fi făcut dacă unul din aceștia nu ar fi voit să accepte o a doua școală? Nimic mai lesne: rămânea cu 150 lei, și cu diferența până la cifra din buget se plătea un suplinitor.

Ca să termin cu această chestie, să liniștesc pe dl Ionescu și în privința maștrilor bărbați, pe care-i prevedeam pentru școlile de fete. Îl rog să se informeze și să vadă că, din lipsă de maestre femei, gimnastica nu se predă astăzi la niciuna din școlile de fete, afară de București, Iași și Craiova; iar, la Tulcea, muzica o predă chiar azi maestrul de la liceu. Eu aveam mijlocul de a face o realitate din acest învățământ, până ce să se formeze maestrele necesare. Până atunci, completarea secțiilor superioare la licee era să înmulțească orele de gimnastică și de muzică acolo, așa că maștrii puteau renunța la orele lor de la școalele de fete, pentru a rămâne numai la liceu; iar la școalele de fete s-ar fi numit femei.

Lucrul este foarte simplu, pentru cine vrea să se gândească puțin.

* * *

În rezumat, din cele arătate în acest articol, rezultă, pe de o parte, silințele ce-și da dl Ionescu de a crea o legendă asupra pretinselor ilegalități comise de mine, pe când eram ministru; pe de alta, confuziunea ce voiește să creeze între fapte ce aș fi făcut, și lucruri ce ar fi fost numai proiectate; în fine, lucruri inventate pe dintregul, sau trunchiate, cu intențiune, pe care mi le atribuie.

Toate aceste constatări vor servi pentru a caracteriza omul. Ele mai sunt utile, pentru că dăruimă principalul mijloc de apărare ce-și crease dl Ionescu.

XII¹

În ultimele două articole², am pus în evidență mijloacele, de care se servește dl T. Ionescu, pentru a respinge acuzațiile ce i-am adus. A alterat fapte, a inventat lucruri pe dintregul, a afirmat în contul meu lucruri închipuite. Toate acestea, nu din eroare, de vreme ce adevărul îl avea în documente oficiale ale ministerului, pe care pretindea că le are sub ochi.

O cauză, care este apărută în așa fel, este deja judecată de mai înainte. Aș putea dar încheia aici dezbaterea.

Aș fi încă în dreptul meu să refuz de a continua discuția mai departe, precum este în drept cineva să refuze lupta cu un adversar, care uzează de mijloace nepermise.

1. Publicat în „Voința Națională” din 4 noiembrie 1899.

2. Vezi în acest volum p. 108 și p. 112. Vezi și ziarul „Constituționalul” din 10, 11 și 12 septembrie sub titlul „Aplicarea legilor instrucțiunii”.

Voi continua însă, pentru că nu trebuie să mai rămână nicio îndoială în spiritul cuiva, asupra realității ilegalităților ce am denunțat. De altfel, se va vedea ce puțin mai rămâne din argumentele dlui Ionescu, după ce am dat la o parte pe cele pe care le-am enumerat în articolele precedente.

* * *

Dl Ionescu afectează de a pune pe al doilea plan chestia numirilor făcute de d-sa în învățământul secundar.

Dar aceste numiri au fost tocmai acele care au provocat cunoscutele protestări unanime ale corpului didactic. Ele, mai bine decât celelalte dispoziții ale dlui Ionescu, dau măsura capacității sale administrative și a respectului său de lege. Ele pun mai bine în evidență scopul d-sale, de a se folosi de împrejurarea că se află în guvern tocmai în momentul aplicării legii, pentru a face numai afacerile partidului său și a lovi în adversari, fără cea mai mică preocupare de interesul școlii. În fine, de ele mai cu seamă s-a servit dl Ionescu și ziarele ce-i sunt devotate, pentru a încerca să arunce discreditul asupra legii și a autorilor ei.

Așa fiind, voi începe tot cu chestia acestor numiri, fără să mă tulbur cât de puțin de insinuările dlui Ionescu, că am voit sau vreau a mă folosi de dânsa pentru a provoca nemulțumiri și greve printre profesori. Am ajuns la vârsta mea, dându-mi tot atâta silință pentru a mă ține în cercul modest al profesiei mele, pe cât dl Ionescu și-a dat pentru a alerga după tren, după cum îi zicea răposatul Al. Lahovari; am dar dreptul de a trata cu cea mai deplină indiferență o acuzare ca aceea a dlui Ionescu, mai ales când vine din partea organizatorului bandelor din strada Enei, fără a mai vorbi de alte încercări ale d-sale, mai mult sau mai puțin reușite, și despre care va veni poate vreodată vremea să vorbim mai de aproape.

De altfel, este cert că dl Ionescu nu se dă înapoi în fața niciunui mijloc, pentru a înnăbuși o discuție care nu-i convine. Ajuns la putere în urma campaniei și prin mijloacele cunoscute de toți, d-sa nu avea curajul să se găsească în fața celor care puteau să-i ceară socoteală pentru modul cum va ști să uzeze de puterea astfel cucerită. De aceea s-a văzut întrebuintându-se în alegeri procedimente la care nu se recurge nici la sălbatici. De aceea s-a văzut jumătate guvernul, alegând să împiedice alegerea unui singur om de care tremură.

Scăpat astfel de grijă în parlament, dlui Ionescu nu-i convine să vadă că cineva uzează de presă pentru a denunța apucăturile sale, și de aceea nu ezită a strecura o insinuare răuvoitoare, pentru a micșora efectul campaniei întreprinse contra sa. Experiența nu l-a învățat nimic, precum se vede.

* * *

Eu imputasem dlui Ionescu: că a făcut numirile, în număr de câteva sute, numai din cabinetul său, fără nicio preparare, fără niciun studiu prealabil și fără să vrea măcar să întrebe pe directori; că prin ele a căutat să facă tot felul de favoruri unora și să lovească în alții; că a călcat legea, făcând numiri fără să se preocupe de art. 32; că a călcat art. 101 din lege, lovind în profesorii titulari actuali, fără nicio necesitate; că chiar pe unde a rămas în limitele legii, a aplicat-o în modul cel mai vexator posibil pentru profesorii care nu-i erau partizani politici; că, cu numirile de suplinitori, a comis cele mai mari nereguli. Să vedem ce răspunde dl Ionescu.

Asupra primului punct, se mulțumește a afirma că nu este exact că eu aș fi avut de gând să cer avizul directorilor și pe al consiliilor școlare.

Am răspuns asupra acestui punct, și răspunsul meu nu a fost relevant de dl Ionescu. Nu voi mai reveni asupra lui, pentru că aici nu sunt în cauză eu, ci d-sa. Chiar dacă eu nu aș avea precedente, create de mine și care să pledeze pentru mine, dl Ionescu nu ar avea dreptul să mă judece pentru intențiile pe care d-sa mi le atribuie. D-sa este însă responsabil pentru ceea ce a făcut, și, fiindcă a înțeles să-mi răspundă, trebuie să justifice procedura d-sale.

Ce-i pasă d-sale dacă eu aveam sau nu să procedez așa cum am spus? Datoria d-sale este să ne arate că sistemul întrebuițat de d-sa a fost mai bun decât cel propus de mine.

Făcut-a aceasta? Nicidecum. D-sa se mulțumește să ia în zeflema *națiunea didactică*. Știam eu bine că d-sa profesează cel mai aristocratic dispreț pentru națiunile de orice fel, afară de aceea a mercenarilor cu doi lei pe zi; dar mi se pare că este lucru de un gust îndoios a o spune, tocmai acum, când e ministru al acelei *națiuni didactice*.

Dl Ionescu trebuia să știe că sistemul propus de mine fusese deja întrebuițat cu un an înainte și întrebuițat cu succes. D-sa mai știa că, de la unele licee, i se propuseseră planuri de distribuire, care satisfăceau și legea, și dreptatea.

L-am întrebat pentru ce nu a voit să știe de experiența făcută și pentru ce a respins propunerile școlilor, care-i înlesneau aplicarea legii. D-sa nu răspunde un cuvânt măcar.

Nu putea să răspundă, pentru că adevărul este acesta: d-sa era hotărât să nu urmeze legea, în ceea ce privea concentrarea catedrelor asupra unui mai mic număr de profesori, unul din principiile cele mai însemnate ale legii. D-sa era hotărât să uzeze, pe cea mai întinsă scară, de locurile suplinite, pentru a căpăta cât mai mulți partizani posibili. Dar știa că consiliile școlare, care știu din experiență ce rău aduce învățământului numărul cel mare de suplinitori, ar fi făcut propuneri în sensul reducerii acestui număr, și aceasta nu convenea dlui Ionescu. Așa fiind, cum s-ar fi decis d-sa să ceară un aviz, pe care era hotărât de mai înainte să nu-l urmeze?

În articolele dlui Ionescu, domnește peste tot tonul celei mai perfecte neîncrederi în eficacitatea consultațiilor preconizate de mine. Să se citească, în al doilea articol, partea unde, cu ușurința de condei de care a mai dat probe în aceasta polemică, persiflează lucrarea comisiei programelor, formată de mine anul trecut.

Să nu ne mirăm. De când a intrat în familia conservatoare, era de așteptat că dl Ionescu să se îmbibeze de principiile ei, cu aceeași ușurință cu care în alte vremi s-a mai îmbibat încă de vreo trei sau patru rânduri de principii¹.

În ceea ce privește însă pe directorii secundari, am dreptul a fi întrucâtva surprins de ideea ce văd că-și face dl Ionescu despre rolul lor în regimul legii noi. La 1886, când liberalii prevăzuseră – în proiectul lor de lege – atribuții însemnate pentru acești directori, ei contau să facă dintr-înșii unul din organele principale ale mecanismului administrației școlare; ei își propuneau să facă din director, pe de o parte, executorul totdeauna prezent al legilor, regulamentelor și ordinelor ministeriale, și pe de alta, agentul care să aducă la cunoștința ministrului nevoile și dorințele școlii lui și să intervină cu autoritate și stăruință pentru satisfacerea lor. Văzând că dl Ionescu, în această parte, ca și în multe altele, copiasse în proiectul său de lege pe cel din 1886 crezusem că d-sa înțeleșese rostul acelui proiect și adoptase modul lui de a vedea.

Este bine că dl Ionescu a avut acum ocazie, nu numai să ia măsuri, dar să scrie și articole în gazete, din care să ne convingem că d-sa una a scris în proiectul său și alta a înțeles să facă. Pentru d-sa, directorii sunt agenți subalterni, buni de destituit pentru nevoi electorale și atâta tot. Când e vorba de lucruri serioase, care privesc școala, dl Ionescu va consulta nu pe directori, care fac parte din *națiunea didactică*, ci pe marele elector de la Iași, de la Ploiești sau de la Ocnele mari. Constat și trec înainte.

XIII²

Sistemul de apărare al dlui Ionescu se rezumă în două vorbe: a tăgădui și a acuza.

La începutul articolelor sale, d-sa declară că „nu voiește să acopere păcatele sale prin păcatele altora și că nu este dintre aceia care se acoperă prin alții”.

Ce valorează această declarație s-a văzut din cele ce am arătat deja. Am arătat cum dl Ionescu, negăsind în faptele mele nimic care să justifice pe ale sale, a recurs pur și simplu la invențiuni. La d-sa, aceasta se cheamă „a nu se acoperi cu păcatele altora”. Tot așa dovadă de neacoperire ne dă atunci când la fiecare pas invocă notele mele, după care pretinde că s-a condus în repartizarea catedrelor secundare.

1. Aluzie la faptul că Take Ionescu a mai fost și în alte partide.

2. Publicat în „Voința Națională” din 7 noiembrie 1897.

Am arătat deja că cele mai multe din numirile de care am cunoștință nu sunt în acord cu acele note. Și cum putea să fie altfel, când regula pe care o aveam în vedere anul trecut la alcătuirea bugetului, dl Ionescu a nesocotit-o cu totul, afară numai de cazul când a fost vorba de a-și căpăta partizanii?

Tendința legii noi este de a se concentra catedrele asupra unui număr de profesori mai mic, dar mai bine plătiți.

Motivele acestei dispoziții, care este una din cele mai fundamentale ale legii, au fost pe larg arătate și în *Expunerea de motive*, și când cu discuția legii în parlament. Nu este nevoie să mai revin aici asupra lor¹.

Bugetul anului acestuia l-am alcătuit având în vedere această dispoziție a legii. Toate orele care rămân stinghere la diversele cursuri – și numărul lor este destul de mare – am presupus că se vor repartiza asupra profesorilor titulari, prevăzând și adaosul de leafă pentru fiecare 4 ore de curs adăugate, peste minimumul legal de 12.

Aveam motive de a crede că puțini dintre titulari vor refuza adaosul de ore peste 12, pe câtă vreme dintr-însul rezulta pentru ei o îmbunătățire de plată foarte simțitoare. Dar și dacă aceasta s-ar fi întâmplat pentru unii, economia bugetului nu era zdruncinată, căci orele rămase disponibile s-ar fi dat atunci la suplinitori, *fără adaos de cheltuială pentru buget*.

Dl Ionescu însă refuză să intre în spiritul legii. D-sa spune că nu dă spor de ore peste 12 la profesorii titulari, ceea ce stabilește o deosebire radicală între distribuția cum a făcut-o d-sa și cea pe care o preparam eu. Și, cu toate acestea, d-sa nu se sfiește a se acoperi la fiecare moment cu planul de distribuire ce-mi atribuiește!

Că dl Ionescu nu voiește să dea spor de ore titularilor și că preferă să mărească numărul suplinitorilor, oamenii de școală vor judeca dacă aceasta este sau nu spre binele școlai.

Sistemul legii este de a avea profesori bine plătiți și cu mai multă ocupație în școală; al dlui Ionescu este de a avea mai mulți slujbași, mai ales amovibili, chiar dacă fiecare din acești slujbași nu ar avea relație cu școala mai mult decât 7 ore pe săptămână.

Lucrul este foarte logic, din partea ministrului unui partid care a ajuns a nu mai fi decât o asociațiune de elemente adunate de la toate punctele cardinale și legate între dânsle numai prin interes.

Oricum ar fi, dl Ionescu ne spune că acesta este sistemul d-sale și că l-a urmat fără șovăire. D-sa scrie: „Ministrul actual nu a dat profesorilor titulari actuali spor de ore peste cele 12 ore legale“.

Acesta este exact pentru unii, neexact pentru alții.

Este exact că, în mod sistematic, dl Ionescu a întrebuițat sporurile de ore pentru a crea posturi noi pentru suplinitori; în ce mod, vom vedea mai jos. Dar

1. Vezi în prezenta colecție, vol. IV, p. 65 și urm., p. 107 și urm.

nu este exact că procedarea aceasta a d-sale a fost generală. D-sa s-a depărtat de dânsa, când a fost vorba să dea sporuri de ore, care au mers până la maximum, pentru câțiva agenți și amici politici de ai d-sale.

Am arătat într-un articol precedent cum un domn, funcționar în minister, numit profesor în București contra legii, a fost gratificat cu maximum de ore și maximum de leafă. Altuia, tot funcționar, i s-a dat de asemenea ore până la maximum, iar leafa peste maximum.

Aceste exemple nu sunt singurele ce pot cita; am cunoștință și de alte cazuri, în care dl Ionescu a dat sporuri de ore și de leafă la profesori titulari, însă totdeauna numai la acei care fac politică alături cu d-sa. Nu mai citez nume, ca să nu dau acestei discuțiuni un caracter de personalitate; dar dacă mi se va cere, o voi face.

Să mai adăugăm dar și acest mărgăritar la lungul șir de adevăruri afirmate de dl Ionescu.

Dar asupra acestui punct, mai am o observațiune de făcut.

Dl Ionescu ne aduce aminte că, în Cameră, d-sa a combătut dispoziția din lege de a se putea acorda profesorilor ore de curs peste 12, cu adaos de leafă. Aceasta este exact.

Acum, cine vrea să-și facă idee de stabilitatea convingerilor dlui Ionescu în materie de reformă școlară, să citească art. 30 din proiectul său de lege de la 1895. Va vedea acolo că d-sa adoptase întocmai dispozițiile din legea actuală, cu deosebire că minimul de ore de curs era de 16, în loc de 12. Inspiratorul său fusese proiectul liberal de la 1886, pe care-l copiasse în această parte, ca și în atâtea altele.

Așadar:

la 1886, dl Ionescu se pune alături cu adversarii proiectului dlui Sturdza, care protestau contra sistemului de plată pe unități de 4 ore;

la 1895, d-sa adoptă, în proiectul său, dispoziția pe care o combătea la 1886;

la 1898, combate în Cameră dispoziția pe care o înscrisese în proiectul său de la 1895;

la 1899, aplică pentru unii și nu aplică pentru alții dispozițiunea pe care o combătuse la 1898.

Și un asemenea om are pretenția de a face reforma școlară!

* * *

Este o parte din apărarea dlui Ionescu, care merită o deosebită atențiune.

D-sa zice: dispoziția din lege, care dă ministrului dreptul de a spori numărul orelor de curs și leafa unui titular, este o armă puternică în mâna lui, pentru că i-ar permite să favorizeze pe amicii și partizanii săi „să-și creeze o clientelă *legată prin legătura tubului digestiv recunoscător*“.

Admir în treacăt delicateța imaginii, corectitudinea frazei și alegerea ferici-tă a termenilor. Acesta nu este singurul giuvaer de așa fel, care se poate desco-peri în proza dlui Ionescu.

D-sa urmează mai departe: „dovada că, în numirile mele, nu am fost condus de considerații de partid este că nu am uzat de această armă, nu am îmbogățit pe unii, lăsând să rabde pe alții, nu am uzat de planul alcătuit de predecesor, schim-bând doar numele procopsiților; un politician care, având la dispoziție asemenea armă, nu ar uza de dânsa, ar fi un prost și un fricos“.

Raționamentul este specios, dar îi lipsesc multe lucruri ca să fie solid.

Mai întâi, orice lege se face în ipoteza că va fi aplicată cu bună credință; alt-fel ar fi inutil să se mai facă legi. Un simplu particular poate de multe ori să eludeze legile, dacă este dotat cu spiritul de intrigă și dacă este lipsit de rușine; cu atât mai mult un ministru, care poate să-și facă totdeauna o clientelă... ca cea descrisă de dl Ionescu, și care știe bine că nu se merge la Curtea de Casație în toate zilele. Adevărata sancțiune pentru buna aplicare a legilor, la oamenii onești, este conștiința lor și respectul lor de lege; la ceilalți, este temerea de represalii și de greutatea care derivă mai totdeauna din violarea legilor, chiar pentru cei care le-au violat. Și este o mângâiere pentru doritorii de binele public de a crede că nu este posibil ca triumful să rămână până în cele din urmă celor care, fără sfi-ală, își fac treburile, în dauna intereselor celor mai sacre ale țării.

Pe urmă, dl Ionescu, care și-a căpătuit partizanii și amicii cu călcarea legii, dând spor de ore până la maximum unora care nu aveau dreptul nici la mini-mum, și acordând unora salarii și peste maximum, nu are dreptul a spune că nu s-a servit cu prisos de arma legii. S-a servit însă în modul cel mai rău și mai nedrept posibil; a făcut tocmai ceea ce pretinde că nu a voit să facă: a acoperit cu favoruri pe unii, a căutat să-i îmbogățească, pe când a refuzat să acorde alto-ra, care meritau, ceea ce era dreptul lor și interesul școlii să capete.

Dl Ionescu mai zice că nu a uzat de planul lăsat de mine, schimbând doar numele procopsiților. Nici nu ar fi putut s-o facă, dacă d-sa căuta să facă pro-copsiți. În notele mele, d-sa nu putea să găsească încercări de procopseală, pen-tru că ipotezele ce făceam asupra putinței de repartizare a catedrelor făceau tot atâtea avantaje – dacă e vorba de avantaje – tuturor deopotrivă, fără nicio con-siderație de păreri politice ale unora și altora. În notele mele, d-sa nu a găsit proceduri unilaterale, cum sunt procedurile d-sale, care au scandalizat lumea. Dacă a găsit, îl rog să le publice, și voi fi gata să dau seama.

Observ, pentru a zecea oară, că dl Ionescu, „care nu se acoperă cu păcatele altora“, nu lipsește nici aici a se acoperi cu intențiile pe care mi le atribuie, ceea ce mi se pare că e o protecție încă și mai slabă decât păcatele pe care le-aș fi comis.

* * *

Rămâne însă să elucidez care este directiva adevărată a dlui Ionescu, în ceea ce privește numirile în învățământul secundar.

Pentru aceasta, voi aminti unele lucruri și voi face cunoscute altele.

La 1893, când s-a votat legea învățământului primar a dlui Ionescu, se aflau, atât printre institutori cât și printre învățători, mai multe sute de suplinitori. În imensa majoritate, aceștia, dar mai ales învățătorii, erau lipsiți de orice titlu, iar calitățile lor didactice erau în genere nule. Legea dlui Ionescu adopta ca normă, pentru recrutarea și a institutorilor și a învățătorilor, calitatea de normalist, ca și proiectul liberal din 1886, urmat și aici de dl Ionescu. D-sa însă mai introduce o clauză după care, în timp de doi ani, se putea numi, ca institutori sau învățători, o sumă de categorii de candidați nenormaliști, și între alții și aceia care, *fără nici un alt titlu*, vor fi supliniți o catedră primară *timp de un an!*

Așadar, chiar în momentul când se făcea o lege destinată a asigura o recrutare a corpului didactic primar mai serioasă decât până atunci, dl Ionescu introducea în ea o clauză care să-i anuleze tot efectul, pentru 30 de ani; căci trebuie să fie cineva străin de afacerile școlare tot atât cât și de afacerile Chinei, pentru ca să creadă că un om, care n-are alt merit decât că a supliniți o catedră primară timp de un an, poate să fie un bun institutor sau învățător. Vom vedea însă că dl Ionescu nu era așa de naiv.

Toată lumea își aduce aminte ce a fost parodia de concursuri care a deschis porțile învățământului acelor suplinitori. Nu vreau să arăt aici cele ce s-au spus atunci despre cele petrecute la acele concursuri. Voi observa numai că legea dlui Ionescu îi da mijlocul de a numi absolut pe cine voia d-sa, căci nu avea decât să-l numească suplinitor în 1893, pentru ca, în 1894, adică înainte de expirarea celor doi ani, să-l numească și titular.

Rezultatul este că, astăzi, absolvenții școalelor normale de institutori, nu pot fi numiți, pentru că locurile pe care s-ar fi cuvenit să le ocupe ei sunt împlinite cu suplinitorii dlui Ionescu.

XIV¹

Să trecem la învățământul secundar. La aprilie trecut, când dl Ionescu a venit la guvern, d-sa a găsit situația următoare: aproape 600 de catedre suplinite; o mare parte dintre suplinitorii respectivi lipsiți ele titlurile academice necesare; o lege care favoriza împușinarea numărului catedrelor, asigurând în același

1. Publicat în „Voința Națională” din 11 noiembrie 1899.

timp o situație materială mai bună profesorilor; un buget regulat în vederea acestei concentrări de catedre; în fine, regulamentul pentru ținerea examenelor de capacitate făcut; iar examenele de capacitate deja publicate pentru toate specialitățile și trebuind să fie terminate până în iunie 1900.

Totul dar era pregătit pentru a se aplica legea în așa fel, încât, până la septembrie 1900, să dispară cu desăvârșire plaga suplinirii, care cuprinde 44% din catedrele secundare. Dl Ionescu nu avea decât să lase să meargă lucrurile cum erau deja regulate și să binevoiască a permite să funcționeze o lege pe care cei în drept încă nu o desființaseră.

Ce face însă d-sa?

Mai întâi amână *sine die* câteva din examenele de capacitate deja publicate. Pe urmă, în august, aplică principiul concentrării catedrelor numai pentru un mic număr de favoriți și face, din contră, tot ce poate pentru a mări și a întinde cât mai mult instituția suplinitorilor. Așa, d-sa conferă suplinitorilor sporuri de ore, uneori până la maximum și chiar peste maximum, pe când le refuză titularilor; cu toate acestea, menține neredus numărul vechi ba încă îl mărește într-o proporție mare, prin creațiuni de suplinitori, de suplinințe noi. Și fiindcă nu se mai ajung orele pentru aceste creațiuni, înființează clase divizionare inutile, cum este clasa V modernă B de la liceul Mihai Viteazul, *care funcționează cu 9 școlari*, alături de clasa V modernă A, tot acolo, *care are 10 școlari!* Formează o mulțime de catedre nouă pentru suplinitori, cu câte 7 ore de curs, plătinindu-le cu leafa întreagă de 360 lei, ceea ce încarcă bugetul cu o cheltuială de cel puțin 120 lei. Separă unele din catedrele existente în câte două jumătăți, precum a făcut la externatul secundar de fete din Iași, unde toate catedrele au fost supuse la această operație. Și alte măsuri de același fel.

În cele din urmă, dl Ionescu voiește să amâne în bloc toate examenele de capacitate încă neamânate. Se pare însă că unii din candidații serioși au protestat, și atunci dl Ionescu a satisfăcut aparențele, menținând pentru anul acesta abia patru din ele.

Este dar evident că dl Ionescu are o slăbiciune pentru instituția suplinințelor, slăbiciune care merge până la violarea legii și până la dezechilibrarea bugetului cursului secundar, numai pentru a dezvolta cât mai mult o stare de lucruri pe care amicii școlii se silesc, din contră, a o face să dispară.

Solicitudinea aceasta este dovedită și, până la un punct, explicată printr-un document, din care dau aici câteva extrase. Este o circulară pe care un număr de suplinitori secundari au distribuit-o colegilor lor suplinitori din țara întreagă, încă din aprilie sau mai trecut. Prin ea, îi îndeamnă să semneze un memoriu, adresat dlui ministru al Instrucției, prin care cer ca „profesorilor suplinitori să li se aplice o măsură excepțională, cu privire la numirea lor provizorie“. Mai departe, se vorbește de „zvonul favorabil, ce s-a răspândit, că actualul d. ministru al Instrucției Publice ar fi dispus să îndulcească asprimea legii și să asigure soarta

suplinitorilor, care la septembrie 1899 au cel puțin trei ani“. Circulara se termină așa: „Vă rugăm să primiți memoriul, să-l semnați și, *printr-o persoană cu trecere* din localitate sau prin vreunul din d-voastră, să-l înaintați ministerului, înțelegeți bine, mai ales în starea actuală a lucrurilor, că graba se impune“.

Circulara este semnată de 12 suplinitori, dintre care o bună parte nu au nici-un titlu, așa că nu sunt admisibili la concurs, nici după legea actuală, nici după cea din 1879.

Memoriul care însoțește această circulară conchide cu cererea ca: „Profesorii suplinitori aflători astăzi în învățământ de cel puțin trei ani neîntrerupți de la 1 septembrie 1899, licențiați, iar cei cu cinci ani și *nelicențiați*, cercetați de către dnii inspectori ai învățământului secundar, *să fie scoși în mod excepțional din lege*, cum pe nedrept au fost introduși, și să fie numiți cu titlu provizoriu la catedrele ce suplinesc, ori într-una din ramurile specialității lor“.

Memoriul acesta a fost înmănat dlui ministru pe la 20 octombrie trecut, iar la 22 octombrie apare în „Monitor“ decizia d-sale, prin care toate examenele de capacitate, afară de patru, sunt amânate *sine die*. Dintre considerentele care însoțesc această decizie citez pe acesta:

„Considerând că vechii suplinitori din diferitele școli secundare din țară au cerut acestui minister niște îmbunătățiri care trebuiesc studiate cu luare aminte; că, prin urmare, este firesc a se alege, pentru examenul de capacitate de anul acesta, materiile în care îmbunătățirile reclamate de vechii suplinitori, chiar dacă ar fi admise în parte, nu ar putea schimba efectiv sistemul examenelor așa cum este alcătuit“.

Așadar dl Ionescu era de mult cunoscut, ca fiind dispus *să îndulcească asprimea legii* și să ia *măsuri excepționale* pentru suplinitori. Aceasta acum nu se mai bănuiește, ci este lucru sigur.

Cine a mai văzut însă vreodată ca, în urma unei simple petiții, un ministru să suspende aplicarea unei legi organice, în una din dispozițiile ei fundamentale?

Dl Ionescu a făcut-o cu grăbire. D-sa, care și până astăzi refuză cu obstinație să dea dreptatea celor cărora le-a luat-o, contra legii; d-sa, care nu voiește să dea titularilor ceea ce au dreptul să ceară după lege; d-sa, care lasă pe din afară pe licențiați și dă locuri în învățământ la oamenii lipsiți și de titluri și de capacitate; d-sa, care a produs cunoscuta învălmășeală, prin modul cum a aplicat noile programe, sub cuvânt că sunt *mari dificultăți* ca să le aplice cum se cade; d-sa nu mai vede nicio dificultate, când niște suplinitori îi cer să calce legea!

În 24 de ore, d-sa strică tot rostul unei întregi organizații, alcătuite cu muncă și cu băgare de seamă, și lovește în candidații serioși, care lucrau și erau gata să se supună la probele legale, pentru a intra în învățământ pe calea largă și onorabilă a meritului.

Să se apropie acum aceste fapte de măsurile dlui Ionescu din septembrie trecut și multe lucruri se vor explica. Acum, înțelegem pentru ce d-sa nu a dat spor

de ore titularilor, și pentru ce a mai înmulțit încă numărul suplinitorilor, alergând pentru aceasta chiar la mijloace ca separarea catedrelor în jumătăți sau crearea de catedre de câte 7 ore. Cauza era că d-sa ținea la instituția suplinirii și căuta să-i dea cât mai mare dezvoltare, pentru că ea intra în calculele sale de sectar politic.

Înțelegem iarăși pentru ce suplinitori buni și vechi, având titluri academice, au fost lăsați pe dinafară și înlocuiți prin oameni fără niciun titlu. Era vorba a se întrerupe pentru ei cei trei ani de suplinință, pentru a-i priva de dreptul de a fi numiți, dacă cumva, spre nenorocirea școalei, va trece legea pe care dl Ionescu o plănuiește.

Așadar, dl Ionescu voiește să facă și pentru învățământul secundar ceea ce a făcut pentru cel primar, și încă pe o scară mai întinsă.

În momentul când, printr-o lege nouă, se caută a se asigura o alegere cât mai bună a viitorilor profesori, d-sa voiește să dărâme toate barierele și să ocupe toate locurile cu oameni lipsiți chiar de proba de capacitate, recunoscută nesuficientă, pe care o cerea legea veche. Această lege cerea licența și trecerea concursului; acum e vorba de a se renunța și la una, și să se numească *de plano* oameni a căror singură recomandare este că au supliniți trei sau cinci ani; căci cercetarea dlor inspectori, când ministru este dl Take Ionescu, să ni se dea voie a nu o lua în serios.

Prin urmare, dl Ionescu voiește să ne readucă la starea dinainte de 1879, înainte chiar de 1864, de când concursul a devenit obligatoriu. Se vor ocupa 44 la sută din locurile din învățământul secundar cu candidați, care nu se încumetă a se expune la niciun fel de încercare, și, timp de cel puțin 30 de ani de azi înainte, va trebui ca învățământul să fie ținut în loc, prin nesuficiența unei mari părți din personalul didactic cu care-l va hărăzi dl Ionescu.

La 1864, când școlile noastre se formau și personalul lipsea mai de tot, organizatorii de pe atunci au fost siliți să nu fie prea exigenți, în privința condițiilor de admisibilitate în corpul didactic. Aceasta era explicabil atunci. Dar astăzi, când numărul tinerilor instruiți crește pe fiecare zi, să se repete ceea ce s-a făcut de nevoie acum 35 de ani este o aberație fără seamăn. Ne vom condamna a zădărnici pentru 30 de ani de azi înainte orice încercare serioasă de a ridica nivelul învățământului și în același timp vom depărta pentru totdeauna de cariera învățământului pe tinerii de valoare.

În adevăr, cu ce curaj va mai munci cineva pentru a cuceri prin merit ceea ce se dobândește numai prin favoare? Și cum vor mai putea fi oferiri de servicii pentru o carieră, care va fi închisă de dl Ionescu pentru cine știe câți ani de azi înainte? Ar trebui să fie cineva lipsit de judecată, pentru ca, cu cantitatea de muncă și de merit pe care o cere legea pentru a fi admis în corpul didactic, să aștepte ani întregi deschiderea unui loc vacant, precum se întâmplă azi cu normaliștii instituțiilor, tot din cauza dlui Ionescu.

Să nu surprindă severitatea cu care vorbesc despre cei care caută să se strecoare în învățământ prin favoarea unei legi de excepție. Eu nu am umblat niciodată

să captez bunăvoința nimănui și nu ar fi momentul să mă schimb acum, când văd cum se tinde a se anihila tot efectul unei lucrări, căreia am consacrat până acum douăzeci de ani din viața mea.

Trebuie să amintesc că art. 104, 105 și 106 din lege s-au preocupat de situația actualilor suplinitori și au făcut pentru *ei* înlesnirile ce se puteau face, fără a compromite economia legii. Ei au fost dispensați de frecventarea cursului de pedagogie la universitate și au fost admiși a trece examenul de capacitate numai pentru o specialitate în loc de două. Atâta însă nu a fost de ajuns pentru unii din ei.

Petiționarii, în favoarea cărora dl Ionescu suspendă aplicarea legii, și dintre care o mare parte nici nu au putut încă să-și termine studiile universitare, declară că examenul de capacitate ce li se cere prin legea nouă este prea greu pentru ei. În memoriul lor, ei arată că, de când au trecut ei prin universitate, învățământul acestuia s-a perfecționat și dezvoltat, așa că pentru ei este prea mult a li se cere media de 7,50, examenul pentru două specialități și cunoștințe de pedagogie.

Și pe aceste motive și pe baza *drepturilor lor câștigate*, ei cer să fie numiți de-a dreptul, fără niciun examen și chiar fără a li se cere nici titlul de licențiat.

Ne putem întreba: ce caută aici cuvântul de *drepturi câștigate*? Drepturi la ce? Și câștigate prin ce? Ar putea să vorbească de drepturile sale cineva care și-a dobândit locul în urma unei probe speciale, care să-i fi cerut o muncă anume, sau cineva căruia, prin chiar faptul numirii, să i se fi făcut promisiunea tacită de a i se asigura stabilitatea. Dar suplinința a fost totdeauna o însărcinare esențialmente temporară și neînconjurată de niciun fel de garanție de capacitate. Așa fiind, de unde rezultă pentru suplinitor vreun drept de a transforma în inamovibilă o însărcinare temporară și totdeauna revocabilă? De unde mai ales acest drept, care este direct opus interesului celui mai însemnat al școalei, acela de a avea profesori capabili și încercați?

Dl Ionescu este ministru al școlilor; d-sa știe, sau trebuie să știe, că drepturile invocate de suplinitori nu există; d-sa trebuie să știe că introducerea acestora în învățământ, fără a se lua nicio garanție și cu înlăturarea candidaților serioși, ar fi un adevărat dezastru pentru învățământ. D-sa știe, pentru că a publicat însuși în „Monitor“, că sunt 557 candidați înscriși deja pentru examenele de capacitate, ba încă adaugă că cea mai mare parte din aceștia sunt suplinitori. Așadar, candidații serioși, care nu se tem, nici de media 7,50, nici de proba pedagogică, nu lipsesc. Examenul de capacitate nu sunt dar în pericol de a deveni o ficțiune, prin lipsa de tineri merițiți, care să fie în stare a le înfrunta cu succes.

Atunci, cum poate ministrul școlilor să ia în considerație cererea celor care singuri își dau brevet de incapacitate? Cum poate să suspende aplicarea legii? Cum poate ca, de hatârul celor nevolnici, să împiedice pe tinerii capabili de a-și trece examenul și a-și asigura cariera? Cum de se gândește să ocupe locurile cu cei care dosesc⁽²²⁾ de la examen, pentru ca cei care-l vor trece cu succes să rămână pe dinafară? Ce chip este acesta de a înțelege dreptatea, interesul învățământului și datoria sa de ministru?

Dar pentru ce mai pun eu toate aceste întrebări? Nu s-a pomenit niciodată ca, atunci când dl Ionescu are a alege între interesul public și satisfacerea îngustei sale ambiții, să stea un moment la cumpănă. Omul care nu s-a sfiit a uza de cunoscutele mijloace pentru a ajunge unde este, nu se va sfii nici de a ruina învățământul, pentru a se menține acolo. Va fi însă datoria tuturor oamenilor de bine, care își înțeleg datoria către țară altfel decât dl Ionescu, să se opună din toate puterile lor la atentatul ce se plănuiește; și, dacă cumva se va consuma, să nu cruțe nimic pentru a-l repara.

* * *

Și acum, că am arătat ceea ce s-a făcut și ceea ce se mai conspiră, contra așezării temeinice a școalelor noastre, să cercetăm care este socoteala ce-și face dl Ionescu în toate acestea.

D-sa zice: „Aș fi un prost și un fricos dacă nu aș uza de arma, ce-mi dă legea, de a-mi face partizani pe titulari, dându-le sporuri de ore și de leafă“.

Așa ar fi, dacă d-sa nu ar căuta în altă parte compensații covârșitoare.

Una din regulile de guvernământ ale Partidului Conservator, chiar pe când nu era în starea de astăzi, a fost totdeauna de a se sprijini pe funcționari. De aceea, el nu a cruțat nimic, pentru a mări cât s-a putut mai mult numărul lor și pentru a-i ține cât mai mult sub dependența guvernului.

Legea din 1898 tinde a reduce numărul profesorilor secundari și în același timp a-i scuti cât mai mult de inevitabila robie la care este supus omul lipsit de siguranța unei situații materiale în raport cu situația sa morală.

Amândouă aceste năzuințe sunt direct opuse principiilor conservatoare de guvernământ. Era dar de așteptat că o lovitură nu va lipsi a se da acestei părți a legii. Și, în adevăr, toată purtarea dlui Ionescu în privința titularilor și a suplinitorilor nu are alt rost. D-sa nu voiește ca numărul profesorilor să se micșoreze; de aceea, orele disponibile nu le dă titularilor, ci se servește cu ele, nu numai pentru a păstra pe toți suplinitorii existenți, dar încă pentru a mări numărul lor, chiar cu adaos de sarcini noi și inutile pentru buget. Prin aceasta umblă să-și creeze o întreagă grupă de partizani, care să-i compenseze cu prisos pe cea pe care ar putea-o pierde printre titulari. Dar d-sa are grijă a nu pierde prea mulți nici dintre aceștia, printr-o mănoasă și judicioasă distribuție de favoruri de alte feluri. De altă parte, sistemul său mai are avantajul, din punctul de vedere conservator, de a împiedica formarea unei clase de oameni care, pe lângă inamovibilitate, să mai aibă asigurată și o completă independență, prin o situație materială mult îmbunătățită, ceea ce i-ar sustrage cu atât mai mult de la acțiunea vânătorilor de voturi. Dar mai este și altceva.

Dl Ionescu este destul de psiholog ca să știe că serviciile făcute sunt cu atât mai mult răsplătite prin recunoștință, cu cât sunt mai puțin datorate.

Dacă d-sa ar fi aplicat legea față de profesorii titulari, aceasta nu-i crea o clientelă, în sensul conservator al cuvântului, explicat de dl Ionescu prin fraza, ce am reprodus mai sus. Titularii ar fi primit sporul ca un lucru ce li se cuvenea după lege, și pe care-l meritau prin activitatea lor trecută, dovedită în modul arătat de lege, prin titlurile lor și prin probele la care s-au supus, pentru a-și dobândi locul. Ei nu s-ar fi socotit obligați ca, drept recunoștință, să se înhame la carul fortunei politice a dlui Ionescu.

Lucrul nu stă tot așa pentru suplinitori. Când iei pe un om, căruia îi lipsește totul pentru a fi profesor, și-l faci profesor; când suspenzi legea pentru niște oameni, cărora lipsa de titluri și de cunoștințe suficiente pentru a trece examenul de capacitate le-ar închide poate pentru totdeauna intrarea în învățământ; când faci totul pentru a le asigura un loc la care altfel nu puteau aspira, trecând peste drepturile celor mai capabili, poți fi sigur, că acești oameni îți vor fi legați pentru veșnicie prin *legătura* care dă clientelelor dlui Ionescu toată coeziunea lor. Așadar nu este exact că dl Ionescu ar fi prost și fricos;¹ d-sa este conservator și.... Take Ionescu, și atât ajunge.

XV²

Discuția, ce am făcut până aici asupra numirilor dlui Ionescu în învățământul secundar, a luat o dezvoltare mai mare decât aş fi voit, din cauza chestiei suplinitorilor, care în zilele din urmă a căpătat o deosebită însemnătate, în urma amânării examenelor de capacitate. Dacă ar fi lipsit această împrejurare, totul s-ar fi redus aproape la o simplă înșirare a inexactităților intenționat debitate de d. Ionescu, în alăturare cu dovezile acestor inexactități.

Apărarea d-sale mai conține lucruri de acelea, la care nici nu știi dacă trebuie să răspunzi. Așa este cu afirmarea d-sale, că cu am creat la minister o tradiție de ilegalitate pe care d-sa nu a urmat-o.

Sunt două luni de când d. Ionescu a pus în campanie pe toți devotații d-sale, ca să-i găsească dovezi de ilegalitățile comise de mine. Nu m-aș mira să aud că a pus și premii pentru descoperirea lor.

La ce a ieșit toată răscolirea de dosare ce a făcut? La înșirarea cazurilor citate în articolele d-sale, din care niciunul nu e adevărat, căci toate sunt făurite pe dintregul.

Regret, pentru d. Ionescu, că d-sa nu va simți niciodată satisfacția pe care o simt eu, de a avea această probă de corectitudinea administrației mele, dată tocmai de cei care au crezut de cuviință de a face să atârne justificarea lor de dovedirea greșelilor mele.

1. Aluzie la niște cuvinte ale lui Take Ionescu, reproduse de autor la p. 151.

2. Publicat în „Voința Națională” din 12 noiembrie 1899.

Tradiția de ilegalitate, ce-mi atribuie d. Ionescu, dispărând, rămâne dar d-sa singur răspunzător pentru violarea de lege ce a comis, când a impus unui profesor ore suplimentare într-un alt liceu, contra textului expres al art. 101. Tot așa când a luat unuia clasele sale și i-a impus altele, mai ales în școlile unde, neaplicându-se noile programe, d-sa nici nu era în drept a atinge pe titulari.

Și să nu se justifice d. Ionescu cu revocarea măsurilor sale ilegale. Revocarea lor a făcut-o nu d-sa, ci un alt ministru, și numai în urma unei campanii energice, care a făcut pe guvern să intre la gânduri. Deja situația lui era departe de a fi strălucită și nu era oportun pentru dânsul să mai creeze nouă nemulțumiri, pe lângă toate cele pe care le crease deja.

Dar, după cum am spus de la început, însăși acea revocare a măsurilor dlui Ionescu dovedește: ori că măsurile d-sale au fost recunoscute ca ilegale chiar de colegii săi, sau că nu erau necesare. În acest din urmă caz, ele încă erau ilegale, căci art. 101 prescrie ca orele de curs ale titularilor să nu fie sporite până la 12 decât numai atunci când nu se va putea face altfel; și în același timp ele dovedesc în mod neîndoios lipsa de pricepere și de tact a ministrului care le-a luat, căci niciunui administrator priceput nu-i va trece prin minte a-și pune în contră-i pe toți administrații lui, când nu este forțat la aceasta prin nimic.

Din această alternativă, d. Ionescu nu a ieșit, căci răspunsul, ce s-a încercat să dea, se întoarce contra d-sale. D-sa zice, și am spus și eu că așa este, că după noua lege nu este deosebire de drepturi între profesorii deosebitelor clase. Dar dacă este așa, ce motiv l-a făcut pe d-sa, spre exemplu, să ia unui titular clasele I-IV A și să-i dea cl. I-IV B, de aceeași materie? Nu rezultă de aici nici economie de ore, nici de plată; nici școala, nici introducerea programei noi nu avea dar nici-un interes a impune profesorului o *schimbare de odaie*, după cum zice însuși d. Ionescu. Atunci, pentru ce să i-o impună? D-sa nu vrea să se numească această măsură o călcare de lege. Fie. Cine însă va contesta că, fiind o măsură inutilă și luată contra voiei profesorului, ea constituia o curată vexațiune?

Tocmai aceasta am căutat și eu să arăt, că d. Ionescu, fie din nepricepere, fie în scopul de a discredita legea sau de a se face neplăcut celor neînscriși prin cluburile conservatoare, s-a dedat la vexațiuni nepermise unui ministru care își dă seama de datoria sa.

Tot așa cu pretenția d-sale de a obliga pe titulari să se însărcineze cu clase care nu erau în nicio legătură cu clasele ce mai aveau; a impune clasa I, spre exemplu, profesorului de curs superior¹. D. Ionescu se scutește de a răspunde, căci nu numesc răspuns o glumă nereușită, pe care ne-o servește d-sa. Dar nici nu am nevoie de răspunsul său. Mă mulțumesc cu acela pe care îl vor da toți oamenii de școală. Atât mai rău pentru d. Ionescu, dacă încă nu știe că nu este indiferent pentru învățământ modul cum se combină clasele unui profesor și nici nu-și dă seama

1. Articolul din „Timpul” din 19 octombrie 1899.

că o administrație nu se poate chema inteligentă, dacă nu se face cu cea mai mică sumă posibilă de nemulțumiri.

Dar, pe lângă toate acestea, învinovățirea principală, că perturbația produsă de d. Ionescu printre titulari constituie o violare a legii, rămâne întreagă, căci art. 101 nu îndreptățește pe ministru a-i atinge decât atunci când aplicarea noilor programe nu s-ar putea face altfel. Aceasta nu a fost cazul în septembrie trecut, de vreme ce asupra celor mai multe din măsurile dlui Ionescu s-a putut reveni în urmă, fără să se fi făcut imposibilă aplicarea noilor programe, așa cum a putut-o înțelege d. Ionescu.

Rămâne întreagă și acuzarea că s-a violat art. 32.

D-sa pretinde că, până la terminarea examenelor de capacitate, acest articol este neaplicabil. Aceasta este neexact pentru numirile din prima linie, prevăzute în acest articol, numiri, pentru care tablourile de capacitate nu sunt necesare. Acele numiri, d-sa le-a făcut fără a se preocupa deloc de art. 32, căci nu este vorba în acest articol numai de împlinirea numărului de 12 ore, după cum afectează de a crede d-sa.

Nu este nevoie să repet ceea ce am mai spus asupra acestui punct, pentru că d. Ionescu nu mi-a răspuns nimic; iar glumelor sale, nu le voi face onoarea a le băga în seamă.

În fine, făcusem vină dlui Ionescu că violase art. 32 și prin numirea ca suplinitori a unor oameni cărora legea nu le dădea niciun drept la aceasta. Am arătat deja cum tineri licențiați au fost lăsați pe dinafară, unii destituiți de la suplinințe, pe care le aveau de mai mulți ani, pentru a fi înlocuiți cu studenți de prin anul I și II de facultate, sau cu foști funcționari administrativi trecuți la pensie, sau cu fii de boieri, ieșiți anul trecut din licee. Am citat câteva cazuri concrete și așa fi putut cita de patru ori mai multe. D. Ionescu se mărginește a tăgădui.

A tăgădui un lucru văzut și știut de toată lumea intră tot în sistemul de a afirma lucruri care nu au existat niciodată. D. Ionescu a ținut să dovedească că practică sistemul în toată întregimea lui.

* * *

Să trecem acum la chestia efectivului claselor.

Acuzasem pe d. Ionescu că a călcat legea, de vreme ce ar fi putut și ar fi trebuit ca anul acesta să fi făcut ca, în clasele I, II și V, să se realizeze efectivul legal de 50 sau 40 școlari pe clasă, pe când d-sa nu l-a realizat nicăieri, nu l-a menținut nici chiar în clasa I, unde fusese realizat anul trecut cu mari greutate.

Ce răspunde d. Ionescu?

Mai întâi, face spirit pe contul claselor I, în care anul trecut reunisem pe repetenții acelor clase¹.

1. Articolul din „Timpul” din 17 octombrie 1899, în care se zicea că aceste clase sunt ca niște colonii de pedepsiți.

S-ar cuveni să nu răspund, pentru că chiar dacă măsurile mele de anul trecut nu ar fi fost bune, nu ele vor justifica ilegalitățile dlui Ionescu de anul acesta. Cu toate acestea, voi spune, pentru lămurirea d-sale, că, dacă anul trecut am separat deosebit pe repetenții clasei I, este că acești repetenți pătrunseseră în liceu, anul precedent, fără nicio restricție, de vreme ce atunci nu era încă o lege care să mărginească admiterile în liceu numai la cei care prezentau garanții că-l vor putea urma cu succes. Nu voiam dar ca acești școlari să împiedice mersul regulat al studiilor celor care erau selecționați în mai bune condiții. Pe urmă, legea se aplica anul trecut celor care intrau în liceu sub imperiul ei, și era un motiv pentru mine de a nu amesteca la un loc școlari supuși la două regime diferite, cu riscul de a compromite studiile și ale unora și ale altora.

Mai adaug că zeflemelele fără sare și fără socoteală sunt de ordinar caracteristica unui spirit superficial, dacă nu mai rău.

În chestie însăși, d. Ionescu spune că în clasa I nu a admis școlari peste efectivul legal de 50! Iar în celelalte clase a admis, pentru că nu putea da afară pe cei legal promovați din clasele precedente și nici nu putea crea multe clase paralele, din cauză că guvernul liberal îi lăsase finanțe rele.

Oare pentru a câta oară afirmă aici d. Ionescu lucruri contrare adevărului?

Am arătat, într-un articol precedent, că este cu desăvârșire contrară adevărului afirmarea sa, că în clasa I nu a admis peste efectivul legal. Tocmai contrariul este adevărat. La toate școlile pentru care posed informații, la toate, acest efectiv a fost întrecut, nu cu puțin, ci mergând până la 100. Dacă această călcare de lege s-ar fi comis de directori, fără știrea ministerului, încă ministrul ar fi vinovat, pentru că el este pus ca să facă a se respecta legea. Dar curajul dlui Ionescu este cu atât mai fenomenal, cu cât legea s-a călcat, nu de directori, ci de d-sa însuși, care, în disprețul regulamentului, a intervenit acolo unde nu trebuia să se amestece, ordonând d-sa însuși a se face înscrieri peste complet și peste termen.

Am cunoștință de înscrieri făcute cu ordin de la minister până în ultimele zile ale lui octombrie. S-au înscris astfel chiar străini, care, după lege și după regulament, nu au dreptul a fi înscriși, decât dacă mai rămân locuri disponibile, după satisfacerea cererilor tuturor fiilor de români.

Este aici o chestie de fapt, asupra căreia discuție nu încape. Dl Ionescu a violat legea, și după aceea a crezut că va scăpa ușor, afirmând un neadevăr. Sistem demn de reprezentantul partidului de ordine, ajuns acolo unde este, în puterea unor neadevăruri și mai mari!

Dl Ionescu, în răspunsul său, abate discuția spre finanțe. Nu au ce căuta aici finanțele, deși aş putea să întreb pe dl Ionescu: cum ar trebui să se califice halul unor finanțe ca acelea pe care le-au lăsat la 1895, conservatorii, cu un deficit de 17 milioane, dacă pe d-sa nu-l mulțumește halul finanțelor ce a moștenit de la liberali, cu un excedent de 12 milioane?

Dar, încă o dată, noi avem a face aici cu chestii școlare, și încă cu o chestie în care dl Ionescu iarăși eludează un răspuns, pe care nu-l poate da.

D-sa spune că nu avea ce face cu școlarii regulat promovați din clasele I și IV și că de aceea efectivul legal a fost întrecut în clasele II și V.

Dar d-sa fusese întrebat asupra desființării, aş putea zice escamotării regulamentului de promoțiuni. L-am întrebat cum a putut d-sa ca, prin o simplă adresă ministerială, nepublicată nicăieri, să desființeze, în partea lui cea mai esențială, un regulament sancționat de M.S. Regele? La această întrebare, d-sa nu răspunde nimic. Ce era să răspundă? Faptul este patent și nu se poate tăgădui: regulamentul de promoțiuni a fost desființat de dl Ionescu, din propria d-sale autoritate, și aceasta pe ascuns, printr-o dispoziție care nu știm dacă nu se va fi aplicat la fiecare școală în alt fel, după convenințele particulare ale dlui Ionescu. Toate ipotezele sunt permise, de vreme ce desființarea regulamentului sancționat de M.S. Regele nu era adusă la cunoștința generală nici prin „Monitor“, nici prin „Buletin“, și nici măcar prin „Timpul“.

Până acum trei săptămâni, eu unul nu știam ce binevoise a pune dl Ionescu în locul regulamentului pe care-l nesocotise. La 19 octombrie, „Constituționalul“ a ridicat un colț din perdea, cel puțin în ceea ce privește liceul Matei Basarab. La acest liceu, ministrul a promovat el însuși, prin ordin direct, dintr-o clasă în alta, pe școlarii rămași repetenți la un obiect, sub cuvânt că acel obiect, după noua programă, nu figurează în clasa următoare; dar, pe urmă, în această clasă, nu a mai aplicat noua programă, iar școlarii ajunși aici, vor continua mai departe studiul unui obiect la care rămăseseră repetenți¹.

Cum să se califice asemenea măsuri? Nu a făcut aici dl Ionescu concurență lui Bosco⁽²³⁾, celui abil în escamotări, pe care-l invocă în articolele sale din „Timpul“! Dar dacă nu este aici o îndrăzneată escamotare, nu rămâne loc decât pentru ipoteza celei mai complete ameteți din câte s-au văzut vreodată. Trebuie să credem că dl Ionescu nu a știut nici ce conține programa veche, nici cea nouă; că nu a știut nici în ce școli va aplica, nici în care nu va aplica noua programă; că fiecare măsură ce a luat, a luat-o fără nicio legătură cu celelalte, după stăruințele momentului, după tocmeala pe care o avea în vedere în momentul prezent, fără a se mai gândi la ce ar ieși din măsura aceea și cum o va lega cu celelalte măsuri ale d-sale.

Dacă există un geniu al dezordinii, el trebuie căutat la dl Ionescu, de când singur și numai cu puterile sale a fost silit să facă față unei chemări mai presus de aceste puteri.

Pentru clasa V îndeosebi, eu arătasem că bugetul era alcătuit în așa fel, încât, dacă se înființau acolo noile secții așa cum le prevedea legea și bugetul, efectivul de 40 nu ar fi fost întrecut nicăieri. Dl Ionescu nu răspunde nimic nici aici. Îndeosebi, aş fi fost curios să cunosc gândul d-sale, când la liceul Mihai Viteazul a înființat două clase V moderne, dintre care una numără 9 și alta 10 școlari, pe

1. Articolul din „Constituționalul“ e intitulat „Cestiuni școlare“.

când la același liceu clasele V reale număra una 69 și alta 71 școlari. De lăsa numai o clasă modernă și de făcea trei clase reale, putea satisface legea. Dar în ochii d-sale, legea și interesul școlii au avut mai puțină trecere decât suplinitorul de limba latină care, în această combinație, nu ar fi putut fi adus din provincie în București, și pentru satisfacerea căruia țara are și ea satisfacerea de a plăti azi întregul personal didactic al unei clase V moderne, care este cu totul inutilă.

Dl Ionescu aruncă pe numărul cel mare de promoțiuni nepăzirea legii, în ceea ce privește efectivul claselor II și V. Când văd că d-sa a călcat legea chiar în clasa I, unde avea mijloc să o păzească, am dreptul a zice că nu cred că ar fi păzit-o și în celelalte clase, chiar dacă numărul promoțiunilor nu ar fi fost cel care a fost. Dar, afară de aceasta, cine este de vină dacă școlarii s-au promovat cu grămada? Nu este tot dlui, care a desființat regulamentul de promoțiuni și a promovat, d-sa însuși, prin ordin direct, pe repetenți? Atunci cu ce curaj vorbește despre numărul cel mare de promovați?

Ce ne vorbește d-sa de neputința de a crea clase paralele la clasele II și V? Asemenea clase nu erau necesare. Economia legii este de a se înființa clase paralele oricât de multe la clasa I, pentru că, cu toată îngrădirea pusă la admiterea în clasa I, se poate concepe dorința fiecăruia de a-și încerca puterea, măcar un an, pentru a urma liceul. Dar atât ajunge. Cei dovediți slabi în clasa I, trebuie opriți, în propriul lor interes, de a-și pierde mai mult vremea în liceu. De aceea, de la clasa II înainte, numărul claselor paralele trebuie să fie foarte restrâns.

Dar dl Ionescu, care nu a înțeles, sau nu a voit să înțeleagă, această parte a legii, cum n-a înțeles nici pe celelalte, a crezut că nu e mare pagubă, dacă va face alegătorilor săi un dar de *joyeux avènement*⁽²⁴⁾, promovându-le copiii cu sutele.

Să fie dar bine constatat că dl Ionescu nu găsește alt răspuns decât afirmarea unui fapt neexact, când e vorba să se apere de călcarea art. 16 din lege; și că nici nu încearcă o justificare, în ceea ce privește desființarea clandestină a regulamentului de promoțiuni.

* * *

Precum în privința desființării clandestine a regulamentului de promoțiuni dl Ionescu se ferește a deschide vorba, tot așa d-sa păstrează tăcerea și asupra altor întrebări ce-i fuseseră puse.

Întrebasem cu ce drept d-sa a schimbat la Buzău, în școală normală de învățătoare, școala care se crea acolo prin buget pentru învățători, cu atât mai mult că ea avea să fie instalată la Episcopie, în clădirile vechiului seminar. Dacă răspundea, ar fi trebuit să ne spună că această schimbare, făcută cu nesocotirea unui vot al Camerei, îi era necesară, pentru că avea nevoie să facă loc unor persoane, cărora nu le putea găsi alte locuri. Dar neconvenindu-i să dea acest răspuns, a tăcut.

L-am întrebat pentru schimbarea școlii secundare de fete din Craiova iar în școală normală de învățătoare, și tot contra unui vot al Camerei. Nu a răspuns

la întrebare, dar, în schimb, m-a acuzat pe mine că am lăsat ca acea școală să se reducă la 13 eleve. Întrebarea nu era la locul ei, cu atât mai mult că d-sa știa prin ce împrejurări, nu create de mine, a ajuns școala aceea a se reduce, și mai știe că suma ce i s-a înscris în buget aceasta era, nu pentru 13 eleve, cum zice d-sa, ci pentru 43. Dar ce sunt schimbările de cifre pentru dl Ionescu?

Îl mai rugasem să ne lămurească, ce este cu prefacerea gimnaziului Șincai în liceu, fără o lege specială, contra art. 99 din lege. S-a adăugat acestui gimnaziu clasa V, sub cuvânt că este divizionară a clasei a V-a de la liceul Matei Basarab! Aceasta este o finețe, cusută cu ață albă. Dacă noua divizionară nu avea loc la Matei Basarab, ceea ce nu este exact, era lesne să se fi trecut la Șincai una din divizionarele clasei I de la Basarab, care să și rămână anexată aceluși gimnaziu, și cu aceasta s-ar fi respectat legea. În loc de a face așa, dl Ionescu trece acolo clasa V care, prin forța lucrurilor, va trebui să conteze ca clasă a aceluși gimnaziu. Numai un om străin de școală va putea crede că o clasă instalată la Șincai va putea funcționa sub supravegherea directorului de la Matei Basarab, cu excluderea autorității celui de la Șincai. D. Ionescu tace.

Mai este și întrebarea ce am pus în privința menținerii în corpul didactic a unui profesor, care este în același timp și primar la Iași. Guvernul, într-un acces de copilărească naivitate, a crezut că face un act de profundă diplomație prin suprimarea art. 243 din regulament, socotind că cu aceasta a dat botezul legalității abuzului scandalos de la Iași. Dacă tot așa a fost diplomația, care i-a servit și în afacerea Porților de Fier și în acea a școalelor din Brașov și în acea a Macedoniei, să nu ne mai mirăm de succesele ce a reputat. Dar cum rămâne cu legea cumulului și cu legea din aprilie 1883, care interzic în mod formal ceea ce se face la Iași?

Asupra acestei violări de lege, cum și asupra celor înșirate mai sus, dl Ionescu păstrează tăcerea. Din punctul de vedere moral, tot e mai bine așa, decât să se apere așa cum s-a apărut pentru altele, afirmând lucruri închipuite.

XVI¹

Am spus, într-un alt articol, că dl Take Ionescu posedă într-un înalt grad geniul dezordinii. Cea mai bună dovadă că e așa, o dă d-sa, mai bine decât oriunde aiurea, pe de o parte în modul cum a înțeles și cum a aplicat noua programă în clasa V de liceu, iar pe de alta, în felul cum se apără asupra acestui punct.

Nu voi repeta descrierea ce am făcut despre oribila încurcătură produsă de dl Ionescu, când a aplicat noua programă în zece licee, și nu a aplicat-o în celelalte zece. Tabloul ce am făcut acum șase săptămâni era departe de a fi exagerat;²

1. Publicat în „Voința Națională” din 17 noiembrie 1899.

2. Vezi articolul cu nr. VII de mai înainte.

acum, culorile lui ar trebui încă accentuate, căci dezordinea a mers crescând, și dl Ionescu continuă a o agrava prin numirile, destituirile și schimbările ce continuă a face mereu.

Dar astăzi nu voi vorbi despre aceste lucruri decât în mod incidental. Vreau numai să expun admirației tuturor apărarea ce-și face dl Ionescu în timpul din 16 octombrie. Procesul este acesta:

Art. 109 din lege zice că la 1 septembrie 1899, noile programe se vor aplica în clasa I și V. Bugetul pe 1899–1900 a fost făcut în sensul aplicării acestei dispoziții a legii. Dl Ionescu însă a aplicat noua programă în clasa V numai la liceele Sf. Sava și Mihai Viteazul din București și la liceele din Iași, Brăila, Severin, Craiova, Bârlad și Piatra; nu a aplicat-o la liceele din Pitești, Ploiești, Buzău, Focșani, Bacău, Galați, Tulcea și Botoșani, precum nici la liceele Lazăr și Matei Basarab din București.

Eu am acuzat pe dl Ionescu că această jumătate de măsură constituie o flagrantă violare a legii și că dă loc la încurcături care, ani de zile, nu se vor putea descurca.

Ca apărare, dl Ionescu ne dă o kiriellă⁽²⁵⁾ de argumente și alte lucruri, înșirate pe trei coloane, în cea mai neasemănată confuzie, în fraze neisprăvite, care lasă ideile să spânzure în vânt, amestecate cu zicători italienești și cu teorii asupra neaplicării legilor care, ce e drept, nu pot să surprindă în proza unui practician așa de expert în asemenea materie, cum este dl Ionescu. Și, ca completare a acestei minunate apărări, găsim iarăși în „Timpul” din 20 octombrie, adică abia peste patru zile¹, un foarte scurt articol, prin care același d. Ionescu răspunde nervos unei aprecieri, de altfel foarte politicoase, a „Constituționalului”², și-i declară că „aplicarea bifurcației în toate liceele era o afacere de câteva ore”. „Calapodul exista, amatori de supliniri erau, fondurile în buget se prevăzuseră. Ceea ce lipsea însă erau localurile, nu numai pentru anul acesta, dar și în vederea nevoilor pentru anul viitor”. Așadar, la 20 octombrie, singurul lucru ce lipsea dlui Ionescu, pentru a aplica legea, erau localurile ce erau să-i fie necesare, nu acum, ci *la anul*; la 20 octombrie, nu mai ducea lipsă nici de program, nici de cărți, nici de fonduri, nici de priceperea profesorilor; în fine, de niciuna din lipsurile care-l turmentau la 16 octombrie.

Oare nu cumva avem a face aici cu vreuna din acele glume *à froid*⁽²⁶⁾, care sunt familiare englezilor? E greu să o credem. Petulanța cunoscută a temperamentului dlui Ionescu nu se potrivește cu o asemenea explicație. Mai simplu este să admitem că dl Ionescu a scris doar pentru ca să poată zice că a răspuns

1. Articol intitulat „Tema noastră” (p. 1).

2. Ziarul „Constituționalul”, polemizând cu „Timpul”, a publicat în cursul lunii august o serie de patru articole relative la chestiunile pe care le-a discutat apoi Haret: „Cestiuni de școală” (12 august), „Fără supărare” (15 august), „Lămuriri negative” (18 august) și „Școalele secundare” (19 august).

ceva, fără să se tulbure de atingerea ce va suferi dintr-un asemenea răspuns reputația sa de dialectician priceput.

Am avut mare greutate ca să stabilesc o clasificare în argumentele cu care dl Ionescu pretinde să susțină măsurile sale. Le voi cerceta pe rând.

1. *Dascălii* – zice d-sa – *nu pot fi pătrunși deodată de noile programe.*

Această necuviință, pe care „Constituționalul” nu lipsește a o releva, trebuie pusă alături cu „*națiunea didactică*” a aceluiași dl Ionescu, și cu zeflemelele greoaie cu care acoperă d-sa lucrarea așa de merituoasă și de muncită a comisiei de 92.

Dar binevoiască dl Ionescu, să ne spună și nouă ce motive a avut de a crede că dascălii de la Sf. Sava și cei de la Mihai Viteazul au fost *pătrunși deodată* de noile programe, iar cei de la Matei Basarab și cei de la Lazăr, nu? Făcut-a d-sa vreo anchetă? Avut-a confidențele unora, ori pe ale altora? Posedă d-sa vreun mijloc telepatic de a ști ce este ascuns în mintea oamenilor, fără să iasă din cabinetul său?

De ar fi așa, aceasta ar fi o explicație; dar atunci de ce nu ne spune? Căci ar fi foarte interesant să știm și noi ce trebuie să facem, ca să deosebim pe dascălii pătrunși, de cei nepătrunși.

Îmi mai permit să întreb pe dl Ionescu: pe ce mijloace conta d-sa, pentru a face ca toți dascălii să se pătrundă de noile programe, înainte de a le aplica? Eu credeam că cel mai bun mijloc era de a-i pune să le aplice. Fără îndoială, la început putea să meargă lucrurile mai greu, ca orice lucru nou. Oare cugeta dl Ionescu să atârne programele la icoane și să le lase acolo până la 1903, ca să se pătrundă dascălii de ele?

2. *Școlarii, pregătiți în cursul inferior după programa veche, trebuiau să treacă în cursul superior la programa trifurcată, pentru care nu erau preparați.*

După bunul meu simț, dacă acesta este un argument la Ploiești, ori la Buzău, el trebuie să fie la Craiova și la Severin. Pentru ce dar dl Ionescu nu se teme de el în unele locuri și se teme în altele, când școlarii din toată țara au urmat după unul și același program?

Pentru acest argument, ca și pentru cel precedent, ca și pentru cele care vor urma, voi zice mereu că dl Ionescu însuși le-a lipsit de orice valoare, atunci când a avut două măsuri pentru diversele licee. D-sa se înșeală când crede că țara este așa de naivă, încât să nu vadă contradicția colosală, în care singur s-a pus cu sine însuși.

Introducerea unei programe noi, numai clasă cu clasă, cum are aerul de a pretinde dl Ionescu că trebuia să se facă, nu s-a făcut niciodată la noi și, pe cât știu, rareori s-a făcut chiar în străinătate. În special, dl Ionescu, care este cunoscut ca om care are obiceiul de a nu se împiedica de nimic când și-a pus ceva în minte, sunt sigur că, de ar fi avut a aplica o programă nouă de liceu, ar fi aplicat-o

deodată în toate clasele. Și dovadă este că așa a făcut cu programa de curs primar din 1893, făcută de d-sa și aplicată deodată la octombrie, după începerea claselor. Unde erau atunci actualele d-sale teorii în această materie? Tot așa s-a făcut la 1881, când la 1 octombrie s-a aplicat deodată, în toate clasele de liceu, o nouă programă, alcătuită pe șapte clase, în locul alteia care era făcută pentru opt.

Dar legislatorul din 1898 a luat precauțiuni care nu erau până acum obișnuite la noi. Și-a dat un an și jumătate, pentru a începe aplicarea noilor programe; a prescris aplicarea lor deocamdată numai în două clase; a cerut alcătuirea de programe de tranziție. Cu aceste precauțiuni, programele cele noi puteau să se aplice cu deplin succes, dacă ar fi avut norocul ca această aplicare să se facă sub auspiciile unui ministru care să aibă grijă de interesul școlii, iar nu de micile sale pasiuni și de existența compromisă a unui partid în descompunere.

Am vorbit despre programele de tranziție și mă opresc un moment asupra lor, pentru că și aici dl Ionescu a găsit mijlocul de a da măsura înțelegerii ce are despre lege. D-sa îmi impută că anul trecut, când am făcut programele de tranziție pentru licee, am uitat să le fac și pentru gimnaziile reale. Care va să zică, d-sa crede că programele de tranziție pentru licee le-am făcut anul trecut. Să afle dar, că anul trecut nu se făcuseră programe de tranziție, ci se profitasă numai de începutul anului școlar, pentru a înlesni trecerea la noile programe, ale căror liniamente generale le dădea legea, prin o modificare de orar în studiul limbilor latină, germană și română. Să afle că programele de tranziție, cerute de lege, nu se puteau face anul trecut, când programele cele noi, la care ele trebuiau să conducă, nu erau încă gata. Afle că programele de tranziție trebuia să le facă d-sa, în aprilie și mai, și că nu le-a făcut, pentru că nici până acum nu știe că era dator să le facă. Mintea d-sale a fost ocupată în altă parte, iar nu ca să învețe ce sunt programele de tranziție. A auzit doar vorbindu-se de ele și s-a servit de acest cuvânt de efect, ca să *epateze* pe lectorii săi.

Nu mă pot iarăși opri de a admira grija ce are dl Ionescu de școlarii care, cu mult studiu de limbă latină din cursul inferior, vor trece în cel superior, unde nu le va mai servi, pe când contrariul se va întâmpla pentru limba germană. Să ne aducem aminte că solitudinea aceasta o manifestă ministrul care a trecut cu grămada pe repetenți, punându-i în poziție de a urma în clasa V limba latină, la care rămăseseră repetenți în a IV-a. Îmi vine să mă întreb și eu: *Qui trompe-t-on ici?*⁽²⁷⁾.

3. *Trebuia să se înființeze deodată toate trei secțiile la toate liceele, iar nu treptat, cum zice legea, pentru ca școlarii să poată alege liber între cele trei secții.*

Dl Ionescu, care în același articol îmi face vină că m-am prea grăbit a introduce noua programă în două clase la septembrie trecut, aici este nemulțumit că cele trei secții nu se înființează deodată la toate liceele. Nu înțeleg care mai este sistemul d-sale. Pe cât se pare, d-sa ar fi voit ca, până la 1903, să nu se înființeze nicio secție la clasa V, iar atunci să se înființeze deodată toate.

Liber este d-sa să creadă că aceasta este mai ușor decât ceea ce prescrie legea și ceea ce preparasem eu prin buget; dar nu i-aș dori să fie ministru la 1903, dacă cumva ar reuși până atunci, să impună sistema d-sale.

Ceea ce este mai surprinzător este că obiecția ce discut acum provine dintr-un scrupul de dreptate. Dl Ionescu îmi reproșează cu asprime că nu am înțeles filosofia trifurcației d-sale, care cere ca fiecare școlar, în fiecare moment, să poată avea alegerea între cele trei secții.

Mai întâi, aș putea răspunde dlui Ionescu, că nimic nu-l îndreptățește a crede că trifurcația, cum am voit eu să fac, este identică cu aceea pe care o concepute d-sa; din contră, ar trebui să-și aducă aminte că a pus două ore ca să combată în Cameră sistema ce propuneam eu; dovadă că nu ne prea lovim la idei asupra acestui punct.

Dar îmi permit să-l mai întreb pe d-sa, care pledează aici cauza dreptății: tot din considerație de dreptate a despărțit d-sa pe școlarii de liceu în două categorii: una care să facă liceul în 7 ani, și alta în 8, una care să beneficieze de noua programă și alta nu? Cine vorbește de dreptate trebuie mai întâi să vadă dacă el însuși are o idee clară de ce va să zică dreptate, și dacă a dat dovezi că o practică.

4. Lipseau cărțile didactice, pentru noile programe.

Dar însuși dl Ionescu spune că, până în septembrie, se făcuseră deja 7 sau 8 cărți. Și e sigur că s-ar fi făcut mai toate cărțile necesare, dacă d-sa, în loc să lucreze din vreme pentru a încuraja și activa pe autori, nu i-ar fi descurajat, din contră, prin o notă răuvoitoare, publicată în mai, și pornită dintr-un sentiment foarte puțin recomandabil.

De altfel, această chestie a cărților didactice și modul cum s-a rezolvat ea în septembrie trecut merită o cercetare mai de aproape, pe care poate o voi face cândva.

Acum însă întreb pe dl Ionescu: cum de lipsa de cărți nu l-a împiedicat să aplice programa nouă în 10 licee? Cum s-a aplicat aici, nu se putea aplica și în celelalte 10? Nu cumva cele dintâi se puteau dispensa de cărți, iar celelalte nu?

5. Programa cea nouă, ieșită din dezbaterile națiunii didactice, nu place dlui Ionescu, care ne asigură că ea nu va fi în vecii vecilor de nimeni aprobată.

Dl Ionescu ne-a deprins deja cu frazele bombastice și puțin gramaticale. Nu mă voi intimidă dar nici de aceasta, care, ca și baloanele umplute cu vânt, dispare îndată ce o înțepi cu vârful unui ac. După cum am mai spus, programele au costat o muncă de un an întreg, și cei ce au lucrat la dânsle pot crede că au cel puțin atâta pricepere în materie cât și dl Ionescu; și când vorbesc așa, fac dlui Ionescu parte destul de bună.

Deja, pe unde se aplică, ele dau cele mai bune rezultate. Acestea sunt argumente, iar nu numai fraze, ca ale dlui Ionescu. Și nu cu fraze goale de sens, cu puncte de exclamație și cu reticențe se tratează asemenea lucruri. Dacă dl

Ionescu ar ști ce sunt programele pe care vrea să le critice, dacă le-ar fi citit măcar o dată, să fie sigur oricine că nu s-ar fi mulțumit d-sa cu două vorbe fără sens, ci ar fi căutat să ne copleșească sub un potop de zeflemele. Dar am văzut mai sus că d-sa nici nu știe ce sunt programele de tranziție; cum va ști dar ce conține volumul gros al programelor definitive? De aceea, voi trata opinia d-sale asupra programelor cu aceeași deferență cu care și d-sa vorbește despre ele, și voi trece înainte, fără a-i mai face onoarea s-o discut.

Ceea ce pot afirma este că programele din 1899 sunt desigur mai studiate, mai raționale și mai practice decât cele făcute de dl Ionescu în 1894, aplicate de d-sa și revocate tot de d-sa peste un an. Eu îl pot asigura că ministrul care a prezidat la confecționarea celor din 1899 nu era expus să pățească rușinea aceasta.

Dar și aici revine eterna întrebare: dacă programele erau rele, cum de le-a aplicat dl Ionescu în 10 licee? După cum am mai spus altădată, pentru a face o experiență, aceasta era prea mult; pentru a satisface legea, era prea puțin. Numai pentru a fi nelogic era destul.

6. Lipseau localurile pentru noile secții de la clasa V, și la anul vor lipsi și mai multe pentru cele de la clasa II și VI(!); iar eu nu luasem nicio măsură pentru a procura acele localuri.

Iacă în fine argumentul principal, acela care la 20 octombrie rămânea singurul din cele pe care le invocase dl Ionescu la 16 octombrie.

Mai întâi, să-mi fie permis a nu mă ocupa de învinovățirea ce-mi face, că nu i-am pregătit, până la aprilie trecut, când am ieșit din minister, localurile ce aveau să fie necesare d-sale la 1 septembrie 1900. De o glumă, râzi dacă e de spirit; dacă nu, dai din umeri; dar, de discutat, nu o discuți. Și-mi place a crede, în interesul chiar al dlui Ionescu, că d-sa vrea să glumească, când ne spune, și încă de două ori, că, dacă a violat art. 109 din lege este că nu avea pregătite localurile, nu numai pentru 1 septembrie 1899, dar și pentru 1 septembrie 1900. Pe calea aceasta, nu văd de ce s-ar opri la mijlocul drumului și nu ar pretinde să aplice programa în clasa V, numai atunci când vor fi gata sălile și pentru clasa VIII.

Eu mărturisesc că am fost mai puțin prevăzător decât dl Ionescu și nu mă preocupasem decât de localurile ce erau să-mi fie necesare anul acesta. Cercetarea mea, făcută înainte de 1 aprilie, îmi arătase că aveam mijlocul de a aplica legea peste tot; și dovada ne-a dat-o însuși dl Ionescu care, fără să se fi ocupat de nimic, fără să cerceteze, fără să prepare nimic, fără măcar să se gândească, înainte de 17 august, că la 1 septembrie va avea să înființeze noile secții, totuși a găsit sălile necesare în 10 licee; și încă-l pot asigura că combinațiile ce a făcut nu sunt cele mai fericite și că putea să facă și mai bine. „Constituționalul“ i-a dat deja câteva indicații¹. Dar d-sa nu avea vreme să se ocupe de asemenea nimicuri.

1. Vezi „Constituționalul“ din 15 august 1899 și urm.

Dintre celelalte licee, unde d-sa nu a voit să aplice legea, nu este mai nici-unul unde să-i fi lipsit sălile necesare anul acesta, ba în cele mai multe chiar pentru la anul.

La liceul Matei Basarab, demonstrația a făcut-o chiar d-sa, prin crearea unei clase divizionare, tocmai la clasa V, care e în cauză.

Liceele Lazăr din Galați, din Bacău, din Botoșani, din Buzău au localuri noi, vaste, unde nu numai cred, dar am cunoștință anume că se află disponibile sălile ce erau necesare. Îndeosebi, cel din Botoșani este construit întocmai după planul celui din Bârlad, unde dl Ionescu ne spune că avea patru săli libere; atunci și la Botoșani trebuia să fie tot așa.

Liceul din Ploiești abia s-a instalat într-un local imens, care a costat aproape un milion și jumătate, încă una din dovezile de grija ce are de banul public dl Ionescu, care ne vorbește rău de finanțele ce i-au lăsat liberalii. Să nu ne spună dar că acolo nu putea găsi o sală.

Liceul din Pitești iarăși s-a instalat deunăzi într-un local nou și foarte vast.

Rămân dar liceele din Focșani și din Tulcea, și încă pentru cel dintâi se construiește un local care va fi gata la anul.

Pentru acestea dar avea dl Ionescu să se ocupe a procura, pentru un an, câte o sală. Nici atâta lucru nu a putut face și mă învinuiește pe mine, care părăsisem ministerul cu cinci luni înainte, în momentul când buget abia intra în aplicare, că nu i-am pregătit aceste două săli! Dar d-sa ce a făcut timp de cinci luni? Când și cum s-a ocupat de chestia localurilor? Atunci când nevoia bătea la ușă, când cursurile aveau să se redeschidă peste zece zile, d-sa nici nu știa măcar ce are să facă cu noua lege, unde o va aplica și unde nu, pentru că toate acestea, în mintea d-sale, erau subordonate singurei considerații a partizanilor de căpătuit. La localuri, cine s-a gândit?

Și cu toate acestea, d-sa are curajul să mă acuze de neprevvedere pe mine, care nici nu am apucat să uzez măcar o zi de bugetul, sub imperiul căruia aveau să se facă noile creațiuni!

Acestea sunt fantezii de gazetar care, în adevăr, cam trec măsura.

XVII¹

Când am întrebat pe dl Ionescu pentru ce a violat legea, care prescria aplicarea de la 1 septembrie 1899 a noilor programe în clasa I și V, d-sa a răspuns că a violat-o din cauză de imposibilitate materială, căci nu d-sa, care este „părintele trifucării“, ar fi capabil să o ucidă.

1. Publicat în „Voința Națională“ din 20 noiembrie 1899.

Să-mi permită a constata că această paternitate nu i-am contestat-o nicio dată, pentru că eu nu fac ca aceia care-și înjghebează un bagaj politic, punând la contribuție munca predecesorilor și chiar a adversarilor lor, și care tot pe ei îi tratează de plagiatori, când cearcă să-și reia ceea ce este dreapta lor proprietate. Asemenea procedare eu o numesc piraterie politică.

De altfel, cum ar fi cu puțină să uit partea ce aparține dlui Ionescu în concepția trifurcării? Sunt doi ani trecuți de când d-sa ne oprește la fiecare colț de stradă, pentru a ne spune: „Știi? Eu sunt părintele trifurcării“. Ideea că este și d-sa părintele a ceva, îl încântă și-l urmărește într-atâta, încât a devenit o adevărată obsesiune pentru d-sa. Aceasta mă face să mă gândesc la acei șefi africani, a căror toată garderobă se reduce la vreo veche teacă de sabie, de care nu se despart nici când se culcă. E cert că dl Ionescu nu ar triumfa în mod așa de zgomotos pe tema trifurcării, dacă o producțiune mai bogată l-ar fi deprins cu asemenea triumfuri.

Este însă regretabil pentru d-sa ca, tocmai atunci când își cântă laudele pentru trifurcare, să ne dea o așa dovadă de chipul cum înțelege realizarea ideii d-sale. În adevăr, nu văd cum ar fi putut procede un adversar declarat al acestei concepții pentru a o discredita cu desăvârșire, altfel decât cum a procedat dl Ionescu.

Punerea în aplicare a unei idei noi este totdeauna un lucru foarte delicat, și pentru că se lovește cineva de ideile admise, cu care lumea este deprinsă și pentru că atunci numai ies la iveală dificultăți, pe care rareori poate cineva să le prevadă de mai înainte pe toate. Meritul unui reformator constă în abilitatea cu care evită a lovi în mod prea fățiș deprinderile oamenilor, și cu care știe să învingă sau să ocolească greutatea ce i se pun în cale.

Dl Ionescu nu a împlinit niciuna din aceste condiții, în ceea ce privește introducerea în clasa V a noilor programe. D-sa ne-a înșirat, la 16 octombrie, dificultățile de ordine materială, de care pretinde că s-a lovit. Analiza, ce am făcut în articolul precedent, arată că niciuna din ele nu este serioasă; ba încă sunt așa de puțin serioase, încât au aerul de a fi fost imaginate *post factum*, pentru a justifica o măsură nechibzuită, luată în vederea cine știe cărui scop ce nu se mărturisește.

De altă parte, măsurile dlui Ionescu sunt așa de incoerente, așa de puțin logice, așa de nepractice, încât orice om care nu le va căuta explicarea – unica explicare ce li se poate da – în considerații de calcule politice și de mici pasiuni personale, va fi tentat a le pune în socoteala legii. Iar dacă, lucrând așa, dl Ionescu nu a căutat să discrediteze legea, nici să-și facă afacerile sale de sectar politic, nu mai rămâne posibilă altă explicație, decât aceea a unei lipse de chibzuință, care întrece orice margine.

Este deja fenomenal faptul de a se face două categorii de licee cu două programe deosebite, când absolut nicio piedică nu era de a se aplica noua programă peste tot în clasa V. E adevărat că dl Ionescu nu este om de școală și că am avut destule dovezi că cei patru ani de minister ai săi nu i-au fost de mare folos, pentru a-i da o competență care-i lipsea. Dar și un om străin de ale școalei putea, cu

puțină cugetare, să-și dea seama de nemăsurata învâlmășeală, pe care o asemenea dispoziție fără precedent avea să o producă și în prezent și în viitor.

În afacerea numirilor, după cum se știe, lucrul a luat proporțiuni epice. Călăriile de legi, lipsa de cugetare, incoerența, favorile și persecuțiile cele mai revoltătoare s-au pus la un loc, pentru a face dlui Ionescu o celebritate nu de invidiat. Presa a înregistrat deja destule exemple: unele le-am citat și eu în aceste articole; ar fi însă imposibil a le cita pe toate.

Am vorbit despre cazul unui profesor titular, căruia, contra legii, i s-au impus ore suplimentare într-o altă școală, pentru că nu era conservator. Am mai vorbit despre crearea a o mulțime de posturi noi de suplinitori, cu câte 6 și 7 ore de curs pe săptămână, plătiți însă cu leafa întreagă pentru 12 ore; numai în București cunosc cinci de aceștia, de la care s-ar putea realiza o economie de vreo 9.000 lei pe an; dar mai știu și alții pe aiurea. S-au format catedre, pentru anumite persoane, de 7 ore de curs, prin unirea geografiei cu desenul și caligrafia. Aiurea, toate catedrele unei școli s-au împărțit încâte două jumătăți, pentru a mări numărul celor împărțâșiți din mana bugetară. Un om destituit acum câteva luni dintr-un post de pedagog, din cauză de alcoolism, a fost readus în învățământ ca profesor. Licențiații au fost lăsați nenumiți cu zecile, unii au fost chiar destituiți fără nicio cauză și, în locul lor, s-au numit studenți în drept, feciori de boieri, „pentru că știau a vorbi franțuzește din familie“, pensionari ieșiți din serviciile administrative, ba și oameni destituiți pentru necinste în manipularea banilor publici.

Toate acestea fără niciun șir, în cea mai completă dezordine, prin ordine, care se urmau și se contraziceau la câteva zile, uneori la câteva ore de interval. Astfel este cazul unui suplinitor numit într-un post pe ziua de 1 octombrie, printr-un ordin de la 25 septembrie și transferat aiurea, tot pe 1 octombrie, printr-un ordin de la 5 octombrie. Aiurea, ordinele de numiri, schimbări și transferări s-au urmat, s-au contrazis și s-au anulat unele pe altele, în număr de 7 în interval de 18 zile, dintre care două în aceeași zi. Aiurea, un titular se transferă în alt oraș fără voia lui și cu toate protestările lui; pe urmă i se dă adaus de ore în suplinință; pe urmă același adaus i se dă ca titular; pe urmă iar ca suplinitor și în fine iar ca titular; iar ca leafă, adausul acela i se plătește când fără nicio reținere, nici chiar cea de 10% pentru pensie (?), când cu un plus peste cel convenit după lege; și când profesorul arată că i se plătește mai mult decât i se cuvine, ministerul îi răspunde că, pe viitor, nu i se va mai face, reținerea de 20%, reținere despre care nici nu fusese vorba!

Regret că nu pot povesti cazul în toată frumusețea lui de înaltă comedie, pentru că nu cred să se mai fi văzut vreodată o asemenea dovadă de nepricepere și de arbitrar într-o administrațiune publică.

Aceeași incoerență în ceea ce privește crearea de divizionare și regularea claselor. Mare priceput va fi acela care va putea da de rostul măsurilor dlui Ionescu.

Pentru ce înființează clasa V divizionară la liceul Matei Basarab, unde lasă tot programa veche, când cu acea clasă putea mai bine aplica programa nouă,

facând din ea una din secțiile prevăzute în lege? Pentru ce această divizionară a liceului Matei Basarab se anexează la gimnaziul Șincai, după ce, de cinci sau șase ori s-au luat hotărâri contradictorii în privința organizării ei? Pentru ce, la liceul național din Iași și la cel din Bârlad, se înființează câte o clasă divizionară la 1 noiembrie, pe lângă niște clase care nu sunt mai numeroase decât altele de pe aiurea, unde nu s-au creat divizionare? Pentru ce la liceul Mihai Viteazul se crează două secții moderne, când amândouă împreună nu au decât 19 școlari, pe când cele două reale de la același liceu au 140? Pentru ce atâta risipă de banul public? Pentru ce atâta batjocură de lege și de bunul simț? Pentru ce atâta sfidare aruncată în fața țării și a oamenilor onești?

Și ministrul, care comite asemenea fapte fără cel mai mic scrupul, care consideră școala ca proprietate a sa, care calcă legea pentru a-și căpățui partizanii din strada Enei, sau pentru a-și mai face alții, în vederea altor izbânzi viitoare de același fel, acest ministru are încă curajul fără seamăn de a vorbi de scrupulele sale de legalitate! Oare ce este legalitatea pentru dl Ionescu?

Și același ministru vorbește, și în programul său de la Iași, și în articolele sale din „Timpul“, despre destrăbălare sufletească! Dar ce este destrăbălarea sufletească pentru dl Ionescu și unde o caută d-sa?

XVIII¹

Cititorii au putut judeca valoarea apărării ce-și face dl Ionescu, contra acuzării de violare a legii, ce i-am adus. Dacă este o apărare a răspunde alături cu chestia sau a nu răspunde nimic sau a plăsmui ilegalități în contul adversarului sau a tăgădui lucruri de notorietate publică, dl Ionescu s-a apărât.

Dar d-sa nu se mulțumește cu atât. D-sa mai creează o nouă teorie asupra călcării legilor, după care „călcarea, violarea unor articole de lege în anume cazuri speciale“ nu constituie „neaplicarea legii“².

Așa fiind, putea dl Ionescu să ne scutească de cele patru articole ale sale, care rămân acum perfect inutile, și să ne fi dat acest singur argument, care era de ajuns.

Dl Ionescu a găsit de cuviință „să violeze unele articole din lege, în anumitele cazuri speciale“ următoare:

în câteva sute de numiri, făcute cu violarea art. 32, 43 și 101 din lege;

în neaplicarea noii programe în jumătate din licee, cu violarea art. 109 din lege;

în transformarea gimnaziului Șincai în liceu, fără lege anume, cu violarea art. 99 din lege;

1. Publicat în „Voința Națională“ din 21 noiembrie 1899.

2. Citate dintr-un articol publicat în „Timpul“, în polemică cu Haret.

în înscrierea în toate clasele secundare, de-a dreptul prin ordin ministerial, a unui număr nelimitat de școlari, cu violarea art. 15 și 16 din lege;

în menținerea dlui Bădăraș în cadrele corpului didactic, cu violarea legii din 1879 și a legii cumulului;

în desființarea, prin o simplă circulară ministerială nepublicată, a regulamentului de promoțiuni, sancționat de M.S. Regele, cu violarea art. 93 din Constituție; și alte câteva mici păcate de același fel.

Sunt recunoscător dlui Ionescu, pentru că a binevoit a-mi înmulți cunoștințele, făcându-mă să cunosc și eu această admirabilă teorie, care deschide un nou orizont asupra modului conservator de a înțelege aplicarea legilor. Însă, pentru ca serviciul să fie deplin, îl rog să binevoiască a-mi spune ce va mai rămâne din lege peste un an, dacă în cinci luni d-sa a găsit deja atâtea „cazuri speciale“.

* * *

Nu voi încheia această discuție înainte de a spune o vorbă și despre legea învățământului profesional, pe care dl Ionescu a nesocotit-o cu totul, dar despre care d-sa găsește de cuviință să vorbească ceva.

Încă de când cu discuția din Cameră, răspunzând dlui Ionescu, eu am spus că ceea ce formează partea principală și fundamentală a acestei legi, este creațiunea învățământului profesional elementar, care până azi nu există deloc. Pentru rest, legea din 31 martie 1899 nu aduce modificării organice stării anterioare de lucruri.

În discuție însă, dl Ionescu nu se ocupase decât de chestiile de detaliu, fără a vorbi nimic despre partea ei esențială și originală.

În răspunsul meu la amenințarea dlui Ionescu că conservatorii vor desființa legea îndată ce vor veni la guvern, eu am zis:

Ori legea va avea timp a fi aplicată de liberali și, în acest caz, conservatorii nu vor putea să o desființeze, pentru că binefacerile ei fiind odată cunoscute, nu-i va lăsa țara să dea drumul instinctelor lor de distrugere contra a tot ce nu a ieșit din mâinile lor și pentru binele lor; sau, de vor reuși a o desființa, va fi încă o dată bine stabilit care dintre cele două partide adverse înțelege trebuințele țării și știe să le satisfacă.

Iar dacă legea nu ar fi avut timp a fi pusă în practică de liberali, după cum s-a și întâmplat, rămânea conservatorilor alternativa: ori de a o desființa, după cum promisese, dând prin aceasta o nouă dovadă de lipsa lor de pricepere și de abnegație; ori de a o aplica, contribuind prin aceasta ei înșiși la opera concepută de adversarii lor.

În orice caz, Partidul Liberal are meritul de a fi conceput învățământul profesional în niște proporții și pe niște baze pe care conservatorii nici nu le-au bănuțit cândva. Și chiar dacă ei vor uza cu această lege, ca și cu altele de mai înainte, de a-i aduce vreo modificare de detalii pentru a și-o atribui pe urmă lor în

întregime, creațiunea învățământului profesional elementar va aparține pentru totdeauna Partidului Liberal și nu-i va putea fi contestată, nici chiar de dl Ionescu.

Dela martie trecut, situația a rămas aceeași.

Dl Ionescu continuă a nu pricepe ce este fundamental și esențial în legea învățământului profesional, nici importanța ei din punctul de vedere economic. D-sa continuă a nu vedea în ea decât dispozițiile de a doua mână, care nu au darul de a-i fi pe plac. Un tânăr subșef de birou din ministerul său nu ar putea vedea lucrurile într-un chip mai îngust decât d-sa.

Să-mi permită dar dl Ionescu a nu sta de vorbă cu d-sa asupra acestei chestii. Pentru d-sa nu am nimic de adăugat, pe lângă cele ce am spus în Cameră. Când cineva înțelege cum a înțeles d-sa o lege ca aceea a învățământului secundar și superior, de care pretindea că se ocupase, asupra căreia propusese și un proiect; când a dat dovezi, că în aplicarea unei legi de o importanță capitală, nu vede altceva decât ocazia de a face micile afaceri ale unei mâini de oameni improvizați guvernanți, nu se știe cum, cum pot eu să discut cu dânsul lucruri mai *subțiri* – pentru a mă servi de un termen deja întrebuințat, cum este chestia învățământului profesional și îndeosebi a celui elementar?

Asemenea lucruri nu sunt de talia dlui Ionescu. Și, deoarece legea învățământului profesional nici nu a fost încă pusă în aplicare, ceea ce-i doresc mai bine este ca nici să fie, până ce va veni vremea ca să fie aplicată cu bună credință, cu pricepere și cu iubire, cele trei condiții indispensabile pentru ca o lege să dea efectele bune ce poate să producă.

XIX¹

În „Monitorul Oficial“ nr. 192 din 25 noiembrie trecut, s-a publicat noul regulament al facultăților de medicină, elaborat în conformitate cu noua lege a instrucției secundare și superioare din 1898.

Art. 2 din acest regulament începe așa:

„Pentru a fi înscris student la facultatea de medicină și a putea obține prima inscripție pentru gradul universitar de doctor în medicină și chirurgie, studentul este obligat a depune la secretariatul facultății următoarele acte: 1. Certificatul de absolvire al examenului general de liceu, *secția clasică*, conform art. 36 și 18 din legea instrucției 1898 ori diploma de bacalaureat *clasic sau real* – legea veche – ori în fine, o diplomă a cărei echivalență a fost recunoscută, conform art. 61 și 109 din lege...”

Acest articol, pe lângă forma sa cam neglijată, cuprinde și niște erori care mi se păreau evidente.

1. Publicat în „Voința Națională“ din 15 decembrie 1899.

Așa era citarea art. 36 din lege, care nu are ce căuta aici, deoarece într-însul e vorba despre gradația profesorilor; și pe urmă era obligația de a se fi trecut *secția clasică* a liceului.

Informațiile, ce am căutat să-mi procur din izvoare autorizate, mi-au arătat că nu mă înșelasem în privința citației articolelor din lege. Mi se spune că trebuia să se invoce art. 3, 6, 18 și 57; dar văd că această eroare încă nu a fost rectificată.

În schimb însă, este exact că se va cere viitorilor medici absolvirea secției clasice de liceu, pe când cei ce vor fi urmat secția reală sau secția modernă după noile programe sunt declarați incapabili de a studia medicina.

Această dispoziție, mai ales contrasemnata de *părintele trifurcării*, mi s-a părut așa de fenomenală, încât, deși încinsesem seria articolelor mele asupra modului cum aplică legea dl Take Ionescu, am socotit că este necesar să cercețez și această chestie.

Pentru a se înțelege bine lucrul, amintesc că, după legea din 1898 și după noile programe, cursul superior al liceului este împărțit în trei secții: clasică, reală și modernă, caracterizată fiecare prin unele studii asupra cărora se concentrează mai cu seamă activitatea școlarilor.

În secția clasică, se face loc de onoare limbilor și culturilor antice; limba latină dispune acolo de 28 de ore pe săptămână și cea elenă de 21 de ore. În schimb, matematicile nu au decât 4 ore, și științele fizice și naturale, iarăși 4.

În secția reală, locul de frunte îl ocupă învățământul științific. Matematicile dispun de 20 de ore, științe fizice și naturale, de 18. Limbile latină și elenă nu figurează deloc.

În fine, secția modernă este o combinație a celorlalte două. Într-însa, limba latină se învață 28 de ore pe săptămână, ca în secția clasică, și științele fizico-naturale 18 ore, ca în cea reală. Limba elenă însă nu se dă deloc, ca și în secția reală, iar matematicile au numai 7 ore.

Această simplă enunțare de cifre este de ajuns pentru a arăta care este tendința învățământului în fiecare secție și care sunt studiile superioare la care prepară cu deosebire ele.

Se susține, și lucrul este întrucâtva exact, că învățământul secundar nu este decât o preparare pentru cel superior. Dacă este așa, este natural ca cineva să caute în învățământul secundar a pune o bază cât mai solidă pentru studiile ce-și propune să facă în universitate, și timpul mărginit de care dispune să-l consacre cu deosebire pentru a căpăta cunoștințele care îi vor fi indispensabile mai târziu, în loc de a-l risipi în niște studii pe care le va părăsi cu totul la ieșirea din liceu.

Medicina este o știință al cărei fundament este cunoștința aprofundată a fizicii, chimiei și științelor naturale. Oricine s-ar fi gândit dar ca, dintre cele trei secții de liceu, facultatea de medicină să aleagă, pentru recrutarea studenților săi, pe acelea în care aceste cunoștințe formau fundamentul învățământului, și acelea sunt secția reală și cea modernă, în care studiilor fizico-naturale se consacră câte 18 ore

pe săptămână. Dar a se exclude de la studiul medicinei tocmai acești studenți, și a se admite numai aceia care sunt aproape cu totul lipsiți de cunoștințele fizico-naturale, și care în schimb nu știu decât să citească pe Virgiliu și pe Homer, mi s-a părut o măsură așa de extraordinară, încât nu am putut crede în realitatea ei și am atribuit-o mai întâi unei erori. A trebuit însă să mă închin înaintea evidenței.

Pentru ca logica să fie deplină, mă aștept acum să mai văd hotărându-se că, pentru a fi admiși în secția de matematici, este interzis studenților să cunoască înmulțirea algebrică; și că, pentru a urma secția literară, să li se impună a nu cunoaște alfabetul elen. Va trebui dar ca, în secția de matematici, să se admită numai absolvenții secției clasice de liceu, iar în secția literară numai liceenii din secția reală.

Lectorul va putea să suradă, citind aceste paradoxuri; dar să spună singur, dacă este cea mai mică deosebire între aceste ipoteze, pe care îmi place a crede că și el le găsește absurde, și ceea ce s-a decretat pentru admisiunea în facultatea de medicină.

Am căutat să mă informez asupra motivelor ce au dictat dispoziția de care mă ocup. Persoana foarte autorizată, care a binevoit să mă lămurească, mi-a arătat că „nu s-a voit a se lăsa studenții facultăților noastre de medicină în inferioritate de cunoștințe umanitare față cu studenții universităților franceze, germane, austriece, italiene, ungare etc., etc. Studenții români care au bacalaureatul real sau certificatul de absolvire al cursului real, după programa nouă, nu mai sunt admiși a urma cursurile facultăților de medicină și aspira la doctorat în facultățile franceze, germane, austriece etc.“.

D-sa mă asigură că mai sunt și „alte multe argumente“; dar fiindcă nu le cunosc și fiindcă presupun că cel de mai sus este cel principal, deoarece, la întrebarea mea, mi s-a dat numai acesta, mă voi ocupa numai de dânsul.

Mai întâi, în principiu nu pot admite ca o chestie în care nu suntem nici într-un fel sub dependența străinătății, să ne socotim obligați a o rezolva numai din punctul de vedere străin. Dacă facultățile noastre de medicină nu ar fi complete; dacă, spre exemplu, ele nu ar libera decât diploma de licență, iar pe cea de doctorat ar fi obligați studenții noștri să meargă să o caute în universitățile străine, s-ar înțelege să fim preocupați de condițiile de admisibilitate în acele universități. Dar nu este așa. Țara face pentru facultățile noastre de medicină sacrificii care nu sunt deloc inferioare celor pe care le fac multe din statele al căror nume se invocă aici. Ea le-a dotat cu institute și laboratoare luxoase, cu catedre numeroase, dintre care unele nici nu au echivalentul lor pe aiurea. Facultățile noastre liberează titlurile academice cele mai înalte și studenții noștri în medicină nu au nevoie să treacă granița pentru a-și termina studiile.

Sunt însă unii tineri care, în loc să-și facă studiile în țară, preferă să și le facă în străinătate. Dar aceștia nu mai sunt astăzi decât o infimă minoritate. Și chiar dacă nu ar fi așa, pe ei îi privește să-și facă preparația în vederea universității, la

care au de gând să meargă, și nu este treaba facultăților noastre de a constrânge pe proprii lor studenții la niște măsuri ce le sunt dăunătoare, din cauza unor tineri care nici nu vor să treacă pragul acestor facultăți.

Mai sunt în fine tineri, deja doctori, din facultățile noastre, care merg în străinătate pentru a-și completa educația medicală, auzind oarecare cursuri sau urmând oarecare lucrări în universitățile de pe acolo. Dar aceștia nu urmează pe acolo ca studenți; ei nu au a trece examene, nici a obține titluri academice și, prin urmare, lor nu li se poate cere acolo împlinirea de condiții de înscriere, pe câtă vreme nici nu cer această înscriere.

În niciun caz dar, facultățile noastre de medicină nu sunt interesate în măsurile pe care facultățile străine pot crede oportun a le lua, cu privire la admisibilitatea studenților lor. Ele sunt datoare a nu avea în vedere decât legile țării și a căuta să le îplinească în spiritul și litera lor. Am luptat prea din greu și am făcut sacrificii prea mari, ca să dobândim independența noastră școlară, pentru ca acum să o lăsăm a se înstrăina astfel fără niciun motiv.

În niciuna din celelalte țări nu s-a întâmplat ca să se elaboreze regulamentele de admisibilitate, în vederea nu a legilor țării, ci a legilor celorlalte țări. Organizația școlară a fiecărei țări formează un tot armonic și de aceea nu se poate compune din părți dispartate, inspirate de idei cu totul deosebite.

În 1898, România și-a dat o lege școlară, pe care a crezut-o ca cea mai potrivită cu nevoile ei și cu mijloacele ce are la dispoziție. În această lege, învățământul secundar, real și modern, intră ca parte integrantă și nu este permis nimănui a trage cu buretele peste dânsule, pe motiv că străinii ar avea alte idei. În țara noastră, noi trebuie să mergem după legile noastre.

Prin urmare, dau la o parte din discuție considerația că, în unele facultăți de medicină străine, nu s-ar admite absolvenții liceului real și mă voi ocupa numai de chestia în sine, dacă, la noi, în România, și din punctul nostru de vedere românesc, este sau nu logică dispoziția din art. 2 al regulamentului din 25 noiembrie 1899.

XX¹

Argumentul că absolvenții secțiilor reală și modernă ar fi „în stare de inferioritate de cunoștiințe umanitare“ față cu absolvenții secției clasice, de demult deja nu mai are decât o valoare istorică.

A fost o vreme pe când se credea că studiul limbii și literaturii latine și elene este nu numai necesar, dar și îndestulător pentru a forma pe om. D. Ionescu-Gion, în raportul său publicat ieri în „Monitorul Oficial“, ne amintește cum s-a obținut, numai ca concesie și ca derogare de la un principiu, ca studiul istoriei

1. Publicat în „Voința Națională“ din 17 decembrie 1899.

patriei să se introducă în învățământ pe lângă acel al istoriei grecești și romane, care mai înainte figura singură în programa claselor umanitare¹.

Timpurile acestea au trecut demult.

Un *umanist* format după ideile din *Ratio studiorum*⁽²⁸⁾, trăind exclusiv în societatea celor antici, dar străin de ideile, de aspirațiile, de nevoile contemporanilor lui, ar fi o curiozitate în timpul nostru, dar nimic mai mult.

Pentru noi astăzi, adevăratele studii umaniste sunt acelea care formează pe om în toată puterea cuvântului; care-l pun în poziție să cunoască mediul în care trăiește, mijloacele lui de acțiune, rezultatele dobândite ale științei, principiile morale și sociale, după care se conduce societatea modernă, principii, care nu sunt deloc inferioare celor de acum două mii de ani și care au avantajul că ni se potrivesc.

Și aceasta este așa de adevărat, încât chiar învățământul clasic nu merge astăzi, fără a fi însoțit de cunoștințe științifice și istorice, care altădată erau proscrise cu desăvârșire din acest învățământ. Ar fi fost o adevărată cruzime a se face din clasiști niște exilați, străini cu totul de societatea în care au să trăiască.

După legea din 1898 și după noile programe, în secția reală și în cea modernă din liceu, se fac studii solide de științe, de istorie, de geografie, de limbi moderne; ba încă, în secția modernă, limba latină se studiază mai bine decât cum era în vechile programe, în liceele așa zise *clasice*.

Întru ce absolvenții acestor secții sunt mai puțin oameni, mai ales din punctul de vedere al studiului medicinei, decât absolvenții secției clasice, care învățau grecește, dar care, în ceea ce privește cunoașterea naturii, se opresc aproape numai la noțiunile căpătate în clasele inferioare? Răspunsul este evident: nu numai că nu este nicio superioritate pentru cei din urmă față de cei dintâi, dar, din contră, dacă vreunii trebuiau să fie excluși de la învățământul medical, erau tocmai aceia cărora le lipsea cu totul preparația necesară, cunoștințele științifice fără care nici nu se poate concepe învățământul medical.

Procedând altminteri, este a condamna acest învățământ să piardă un timp prețios, făcând ceea ce era treaba liceului să facă, în dauna studiilor superioare, care singure trebuie să formeze obiectul preocupărilor unei universități: este a întoarce facultățile de medicină la rolul fostei școale de medicină.

Cu deosebire este neexplicabil ostracismul absolvenților secțiunii moderne.

Aceștia fac studii bune de științe fizico-naturale, cărora sunt consacrate 18 ore pe săptămână, și în același timp fac studii și de limba latină, întocmai ca cei din secția clasică. Ei împlinesc dar și condiția logică de a poseda cunoștințele de științe fizico-naturale, care nu pot lipsi unor viitori mediciști, și aceea de a cunoaște antichitatea mult mai bine decât vechii liceeni, care nu aveau decât

1. E vorba de raportul adresat ministrului de G. Ionescu-Gion, pe atunci inspector general școlar, „Cu privire la studiul istoriei naționale în istoria universală“, publicat în „Monitorul Oficial“ din 14 decembrie 1899.

cunoștințe cu totul insuficiente de limba latină. Singurul lucru ce lipsește liceenilor din secția modernă este limba greacă. Și se găsește că un viitor medic mai lesne se poate dispensa de cunoștința fizicii, chimiei și științelor naturale, decât de limba greacă!

Dar neconsecința trece peste orice margine atunci când același art. 2, care declară nedemni de a fi admiși la studiul medicinei pe absolvenții secțiilor reală și modernă după noile programe, admite la acea onoare pe absolvenții liceelor reale după programa veche. În vechile licee reale, limbile latină și elenă încă nu figurau; prin urmare nici în ele nu se da învățământ umanist, așa cum îl înțelegeau autorii regulamentului. Pentru ce dar favoarea aceasta făcută vechilor realiști, în același articol în care se proclamă excluderea celor care vor absolvi secțiile moderne și reală după noile programe?

Lucrul este cu atât mai puțin explicabil, cu cât scrupulele care au condus la alcătuirea art. 2 sunt de dată foarte recentă. Este știut că, până acum, facultățile noastre de medicină admiteau pe absolvenții liceelor reale. Până acum, nimeni nu găsea că nu poate fi cineva bun medic, dacă nu va ști să conjuge latinește și să decline grecește. Mai mult decât atât: mulți din medicii noștri cei mai distinși și-au făcut studiile prin universitățile cele mari străine, fără a fi avut făcute studii de clasicism. Exemplul lor este cea mai bună dovadă de puținul fundament ce au acum scrupulele celor care fac din cunoștința latinei și greacă principală condiție de admitere la studiul medicinei.

Mai am în fine o nedumerire, în privința citării art. 6 din lege, în considerentele care preced regulamentul. Art. 6 vorbește despre școalele secundare de fete de gradul II, care, în anumite condiții, pot da un certificat de absolvire, echivalent cu acela al secției moderne din liceele de băieți. Dar, de vreme ce acest certificat nu dă dreptul de înscriere în facultățile de medicină, urmează că fetele, care vor urma în școalele secundare ale statului, nu vor putea fi admise niciodată în acele facultăți. Atunci pentru ce se invocă aici art. 6 din lege?

* * *

Cercetarea precedentă va fi dovedit, sperăm, cât de puțin logică este dispoziția cuprinsă în art. 2 din regulament. Dar, ceea ce este mai grav, ea este în opoziție, dacă nu cu litera, cel puțin cu spiritul legii.

Când legiuitorul din 1898 a creat trifurcarea, el a înțeles ca tinerețea din școlile secundare să-și facă studiile în modul cel mai potrivit cu aptitudinile și cu scopurile sale pentru viitor. Dar este evident că cel care se destină a fi medic, trebuie să aibă înclinare deosebită către studiile de observațiune, către studiile fizice și naturale. A obliga pe viitorul medicinist să părăsească aceste studii timp de patru ani, pentru ca în timpul acesta să se ocupe cu altele de o natură cu totul diversă și cu totul inutilă pentru studiul medicinei și poate în completă nepotrivire cu aptitudinile sale, este a merge direct în contra scopului legii.

Ce s-ar întâmpla dacă și celelalte facultăți ar intra în vederile celei de medicină? Și este necontestat că acestea ar putea-o face cu mult mai mare dreptate decât dânsa.

Nu mai vorbesc despre facultățile de litere și de drept, dar chiar de cea de științe. Se știe că imensa majoritate a studenților acestei facultăți se destina carierei didactice și cred că nimeni nu va contesta că viitorii profesori au mai mare trebuință de o educațiune umanistă decât viitorii medici. Dacă dar ar fi exact că secțiile modernă și reală nu dau o asemenea educație, este evident că facultățile de științe ar trebui și ele să nu admită decât pe absolvenții secției clasice și să avem ca studenți în matematicile superioare pe niște tineri care încă nu știu ce este algebra.

Acest rezultat este absurd; dar mai absurd este de a presupune că legislatorul din 1898 a putut crea două ramuri de învățământ secundar, care să se poată desființa prin simple regulamente. Căci un învățământ secundar, căruia i se interzice accesul universității, este un învățământ mort.

* * *

Mă întreb acum, prin ce împrejurări s-a putut introduce în regulament poziția pe care o discut?

După art. 60 din lege, „regulamentul facultăților se elaborează de comisuni mixte din ambele universități, împreună cu delegați ai ministerului. Ministrul, după ce va fi luat avizul facultăților respective, va hotărî asupra lui și-l va supune sancțiunii regale“.

Comisiunea mixtă a facultăților de medicină putea să se înșele asupra semnificării legii și a caracterului învățământului din cele trei secții secundare. Dar ministrul avea delegatul său pe lângă această comisie și el era dator să o lămurească. Știu că delegatul și-a făcut pe deplin datoria și mai știu că o minoritate importantă s-a opus cu energie la adoptarea dispoziției pe care o critic aici. Dar oricare ar fi fost părerile comisiei mixte, ele nu erau emise decât *ad referendum*⁽²⁹⁾. Hotărârea aparținea ministrului; și dacă el vedea că vreo propunere a comisiei mixte nu este în acord cu legea, nici cu logica, el era dator să îndrepte greșeala și să nu supună sancțiunii regale decât un regulament care să fie în acord cu spiritul și cu tendința legii.

În cazul de față, dl Ionescu era cu deosebire angajat să lucreze astfel, pentru că, după cum ne repetă veșnic, d-sa este părintele trifurcării și, după cum ne-a declarat prin „Timpul“, nu d-sa este capabil să-și ucidă progenitura.

Dar am dovedit că art. 2 din regulament ucide această scumpă progenitură. Așadar, una din trei: ori că dl Ionescu nu a înțeles însemnătatea măsurii pe care a luat-o; ori că nu este părintele trifurcării și de aceea nu-i este milă de dânsa; ori că-i este numai părintele adoptiv și ca atare nu-și cunoaște copilul. Eu înclin pentru

această din urmă explicație. Când cu discuția din Cameră de acum doi ani, eu am făcut mențiune de o vorbă ce auzisem, că ideea trifurcării, care de altfel se afla în germen în lucrarea dlui Laurian din 1883¹, fusese sugerată dlui Ionescu de un membru al comisiei, care cercetase proiectul său din 1895. Dl Ionescu a contestat această versiune și eu nu am insistat. Văzând însă în septembrie trecut, nepomenita stângăcie a dlui Ionescu, când s-a găsit chemat să pună în practică ideea a cărei paternitate o reclama cu atâta larmă, am început să bănuiesc că contestația sa din ianuarie 1898 semăna cu afirmările sale în chestia trădării.

Mai văzând și acum că dl Ionescu nici idee nu are de rostul trifurcării față de învățământul superior și că singur cu mâna sa consacră anihilarea ei, încep a nu mă mai îndoi că și aceasta este o idee prinsă în zbor, cine știe de unde, și grămadită în proiectul din 1895, la un loc cu atâtea alte idei culese din proiectul dlui Sturdza de la 1886: toate aceste fără nicio cugetare și fără nicio înțelegere a gândirii autorilor puși la contribuție.

Așa își înjghebează dl Ionescu bagajul său politic.

XXI²

D-nul Ionescu binevoiește să recunoască în fine că am avut și eu dreptate *o dată*.

Abia apăruse primul meu articol, privitor la art. 2 din noul regulament al facultăților de medicină, și dl Ionescu s-a grăbit să publice în „*Timpul*” un articol, pentru a face această declarație³.

Așadar, după dl Ionescu, eu nu am avut dreptate până acum în nimic ce am susținut. Nu am avut dreptate nici când l-am prins pe dlui în flagrant delict de alterare intenționată a adevărului, constatat prin acte oficiale.

De aceea, când am văzut că dl Ionescu mi-a spus că am avut dreptate în ceva, am intrat la grijă: oare nu cumva dreptatea mea va fi semănând cu a d-sale? Căci acum, pentru mine, cea mai bună dovadă că mă aflu pe cale bună, o am atunci când d. Ionescu afirmă că greșesc.

Valoarea afirmărilor d-sale îmi este prea bine cunoscută.

Din norocire, concesia ce-mi face dl Ionescu nu iese din obiceiurile d-sale; găsește în prima frază că regulamentul este greșit, pentru ca în cea de a doua să pretindă că de acea greșeală sunt vinovat eu. Tot așa, nu de mult, un intim amic al său, botezat conservator prin faptul că pentru dânsul se comite una din cele mai îndrăznețe călcări de lege, afirma, tot prin „*Timpul*”, că nu dl Ionescu, ci eu

1. Nu am găsit lucrarea lui D. Laurian, la care se referă Haret aici.

2. Publicat în „*Voința Națională*” din 19 decembrie 1899.

3. E vorba de articolul din „*Timpul*” din 16 decembrie 1899.

sunt vinovat de numirea într-o funcție de încredere și într-un post de profesor a unui om destituit chiar de d-sa, pentru delapidare de bani publici.

Am mai constatat deja că aceasta este pentru conservatori unica tactică posibilă și pe care o urmează cu disperare: grămădesc dovezile de incapacitate, de inerție, de lipsă de simț de datorie; și când sunt luați la socoteală, drept orice apărare, nu pot găsi alt mijloc, decât de a arunca tot ei adversarilor învinuiri, pe care cel puțin nu-și dau osteneala să le facă plauzibile.

Dl Ionescu spune că greșeala a fost făcută de facultățile de medicină, care au prevăzut admiterea numai a absolvenților secției clasice din licee, și că această greșeală provine de acolo că, în lege, eu nu am pus un articol din proiectul d-sale din 1895, prin care se fixa anume în ce facultăți se pot înscrie absolvenții diverselor secții de licee.

La prima parte din această afirmație eu am răspuns deja prin precedentul meu articol, înainte chiar de a cunoaște articolul din „Timpul”¹.

Greșeala nu este a facultăților de medicină, pentru că nu ele fac regulamentul. Ele nu dau decât păreri, iar regulamentul îl face ministrul. Dacă dl Ionescu nu cunoaște încă legea, și dacă încă nu știe care sunt datoriile sale de ministru, îl rog încă o dată să citească art. 60, care-i spune curat că d-sa face regulamentul, iar nu facultățile.

Să nu mai caute dar a scutura pe spatele altora povara greșelilor d-sale. Dl Ionescu și numai d-sa este de vină că s-a supus sancțiunii regale un articol imposibil și care mai are, pentru d-sa în special, inconvenientul de a dovedi cât de puțin știe ce este trifurcarea, din care-și face atâta laudă; sau, dacă nu, cu ce neiertată ușurință se ocupă de afacerile unui minister, pentru a cărei cucerire nu s-a sfiit a se coborî în stradă.

Dl Ionescu ar fi voit ca chestia admisibilității în facultăți să fie regulată prin lege, probabil pentru ca să fie scutit d-sa de a mai reciti ceea ce supune semnăturii regale. Dar eu aveam obicei să studiez regulamentele pe care le contrasemnam; de cele mai multe ori, le făceam eu însumi; și așa fiind, nu aveam trebuință să am mereu lângă mine un articol de lege, care să nu mă lase să semnez lucruri ce nu se cuvenea.

Nu am introdus în lege articolul pe care-l reclamă dl Ionescu, nu numai pentru că era inutil, dar și pentru că ar fi fost vătămător.

După concepția mea, învățământului universitar trebuie să i se lase o completă libertate de mișcări, pentru a se putea adapta cu cea mai mare înlesnire cu progresul continuu al științei.

Un articol ca acela, pe care-l cere dl Ionescu, ar fi fixat în mod invariabil organizarea interioară a facultăților și întrucâtva chiar programele liceelor. Aceasta ar fi fost opus interesului științei, care este în continuă transformare.

1. Vezi mai înainte articolul cu nr. XX, p. 180.

Acum câțiva ani, facultățile noastre de științe aveau două secții; azi au trei. Cele de litere aveau o singură secție; azi au patru. Legea nouă va avea de consecință ca și facultățile de drept să se organizeze cu două secții. Și cine știe dacă nu va veni un timp când extinderea considerabilă a învățământului medical să facă necesară și specializarea acestui învățământ.

Dacă legea din 1864 ar fi conținut articolul reclamat de dl Ionescu, toate transformările deja efectuate în facultățile de litere și de științe ar fi fost imposibile sau, în orice caz, foarte anevoioase.

Scopul unei legi a învățământului trebuie să fie oare de a jena libera lui mișcare? Aceasta nu este părerea mea. Legea, cum s-a făcut, e bine făcută, cu condiție însă ca ministrul de Instrucție să-și facă datoria, să studieze afacerile de care e dator să se ocupe, să cunoască legea și să o înțeleagă. Dl Ionescu însă ar voi ca legea să fie o mașină, care să facă toate aceste lucruri în locul d-sale, iar d-sa se continuă a se specializa în plăsmuirea de trădări. Aceasta nu se poate.

* * *

Fidel eternului său sistem de a schimba terenul discuției, pentru a face să se piardă din vedere învinuirile ce i se aduc, dl Ionescu găsește de cuviință să pună alături cu măsura pe care am criticat-o eu și care este în adevăr „monstruoasă și piramidală“, după propria d-sale expresie, o dispoziție din regulamentul facultăților de litere, promulgat pe când mă aflu eu în capul Ministerului. Dar chiar în acest incident, de importanță secundară, dl Ionescu nu lipsește a aplica metoda sa, de a altera sau de a trunchia faptele, pentru a trage din ele concluziile care-i convin. Asemenea deprinderi constituie o a doua natură pentru d-sa.

Măsura, care nu place dlui Ionescu și pe care promite să o desființeze, este că sunt declarați admisibili în facultățile de litere absolvenții tuturor secțiilor de liceu. D-sa zice: „Să votezi licențiat în litere pe un om care în viața lui nu a făcut cunoștință cu limba elenă, iată un lucru piramidal!“

Să completăm faptele pe care dl Ionescu le disimulează.

Mai întâi, facultățile, despre care vorbește d-sa, nu sunt numai *facultăți de litere*. Titlul lor este: *facultăți de filosofie și litere*. Ele dau o licență specială în filosofie, una în filologie clasică, una în filologie modernă și una în istorie.

Art. 7 din regulament specifică:

că absolvenții secției clasice de liceu pot aspira la oricare din acele patru licențe;

că cei ai secției moderne nu se pot prezenta pentru licența în filologie clasică; iar cei ai secției reale nu se pot specializa decât pentru licența în filosofie.

A se pretinde, cum pretinde dl Ionescu, că nu poate cineva întreprinde studiul istoriei, filosofiei sau filologiei moderne, fără a ști grecește, este în adevăr un lucru piramidal. Și a zice că studiul filosofiei este neaccesibil unor tineri

care posedă cunoștințe solide de științele naturii și de matematici, dar care nu știu grecește, este dovadă că cel care vorbește așa nu cunoaște decât filosofia cu *Barbara, Barilipton*.

Filosofia este astăzi o știință care se sprijină în mod din ce în ce mai exclusiv pe cunoștința fenomenelor biologice; și cel care știe grecește, dar nu posedă bune cunoștințe de științele naturale, va rămâne străin de cunoașterea celei mai însemnate părți din studiile filosofice contemporane. Aș vrea să văd, spre exemplu, că ar face la un curs de psihologie experimentală un elenist, care nu ar cunoaște anatomia și funcționarea creierului și a sistemului nervos.

Dl Ionescu binevoiește a atribui tot unei greșeli a facultăților de litere, de care eu nu aș fi vinovat, introducerea în regulamentul lor a dispoziției pe care o critică. Îi mulțumesc pentru bunăvoință, dar îl asigură că nu o merit. Dispoziția pe care o critică nu mi-a scăpat neobservată; am admis-o în deplină cunoștință de lucru, o găsesc foarte bună și primesc toată responsabilitatea ei.

Dl Ionescu, în recentul său articol, găsește loc ca să mai anunțe desființarea multor lucruri. Era de prisos să ne mai anunțe. Puterea d-sale de distrugere ne este îndestul cunoscută.

Noroc că ceea ce strică d-sa, se vor găsi alții care să dreagă. Lumea va judeca apoi cine are merit mai mare: cel care clădește sau repară, ori cel care distruge.

Templul din Efes a fost clădit prin munca a trei generații de oameni; un singur om l-a distrus într-o noapte.

La legea instrucției au muncit o sumă de oameni, timp de ani întregi; dl Ionescu o distruge în câteva luni. Fiecare-și alege modelele, cum îi convine.

(Articole publicate în ziarul „Voința Națională” 16: sept. – 19 dec. 1899 și în broșură: *Aplicarea legii asupra învățământului secundar și superior*, 126 p., Buc., Tip. Göbl, 1899, Biblioteca Academiei Române nr. II 64.205.)

5.

Schimbarea legilor instrucției

Studiu asupra proiectului de lege depus în Cameră la 13 martie 1900

Take Ionescu a luat portofoliul Ministerului de Instrucție în guvernul conservator format sub prezidența lui G. Gr. Cantacuzino, la 11 aprilie 1899, și l-a păstrat până la 9 ianuarie 1900, când a trecut la Finanțe în locul generalului G. Manu, care a luat Internele. În locul lui Take Ionescu a venit d-rul C. Istrati, care a prezentat Camerei proiectul de lege „relativ la modificarea unor articole din legea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucției, din legea clerului mirean și a seminariilor, din legea învățământului primar și normal, secundar și superior și adăugarea unor noi articole”¹.

Dezbaterile încep la 24 martie 1900, prin citirea raportului lui Al. Bădărău⁽³⁰⁾, și se termină la 25 martie. Vorbește contra proiectului deputatul N. N. Săveanu; iar, pentru susținerea lui, G. Ghibănescu, Bădărău și Take Ionescu. În aceeași ședință se votează luarea în considerație și se discută articolele, în fine se dă votul în total. Această reperițiune se putea realiza, pentru că proiectul se compunea numai din câteva articole numerotate cu cifre romane: I–XIII și în fiecare articol din acestea se cuprindea un mare număr de articole de lege numerotate cu cifre arabe.

Haret socotește că această lovitură dată operei sale de legislație școlară, îndeplinită cu atâta trudă în 1898 și 1899, trebuie să fie combătută. În acest scop începe la 17 martie 1900 a publica în ziarul „Voința Națională”, chiar la câteva zile după depunerea proiectului în Cameră, o serie de articole. Unora din ele le-a răspuns Take Ionescu, în cuvântarea sa rostită în Cameră.

Haret continuă cu articolele sale până la 17 mai 1900. În acest timp, proiectul votat de Cameră trece la Senat și în ședința de la 27 martie dr. Istrati cere urgența, care se admite. La 30 martie încep dezbaterile, prin citirea raportului lui Gr. Tocilescu (*Dezbaterile Senatului 1899–1900*, p. 1217), care continuă și la 31 martie. Vorbește întâi Episcopul de Râmnic (care nu-l combate, ci numai cere câteva modificări cu privire la învățământul seminarial), apoi d-rul G. Bogdan, profesor la Universitatea din Iași (care-l admite în genere, făcând numai câteva observații asupra învățământului superior); în

1. În realitate se modifică și legea învățământului profesional.

fine, d-rul Istrati, ministrul care semnase proiectul, și Take Ionescu, ministrul de Finanțe. În aceeași ședință se face și votul pe articole și se dă votul în total.

Articolele lui Haret, în număr de 26, au fost tipărite și într-o broșură. Le reproducem aici în întregime.

În ziua de 13 martie 1900, dl Ionescu, ministru de Finanțe, a depus la Cameră un proiect de lege, prin care se răstoarnă aproape întreaga economie a legislației noastre școlare¹.

Este adevărat că expunerea de motive este iscălită de dr. C. Istrati, ca ministru al Instrucțiunii Publice. Rog însă pe stimatul meu amic și coleg de la Academie și de la universitate, să-mi permită a atribui lucrarea patronată de d-sa dlui Ionescu și să o discut ca atare².

Sunt o mulțime de motive care mă îndreptătesc la aceasta.

Deja din vara trecută, dl Ionescu anunța că are să răstoarne tot ce se făcuse sub guvernul liberal, în sfera instrucției. De atunci, în fiecare lună, ziarele oficiale dau detalii, ce e drept foarte contradictorii, asupra proiectului d-sale.

În ianuarie, dl Istrati însuși a declarat și la gimnaziul Șincal³ și la Senat, că a găsit în minister un proiect gata, rămas de la dl Ionescu, și că și-l însușește.

Toate acestea ar fi deja de ajuns pentru a ne arăta, fără îndoială posibilă, cine este autorul proiectului depus alaltăieri. Dar mai este unul, care, pentru mine, este mai puternic decât toate celelalte; anume, că lucrarea ce am sub ochi este așa de contrară oricărui spirit științific, încât este imposibil să fi ieșit din pana unui om de știință. În adevăr, nu un om de știință s-ar risca să afirme lucruri neexacte, să-și atribuie merite străine, să-și schimbe convingerile de două ori pe an, dacă nu și mai des, să perturbe mersul regulat al școlii pentru satisfacerea micii sale gloriole sau vrăjmășiei sale contra unui partid advers. Dar toate acestea poate să le facă omul care nu se sfiește a se servi de acte ca acel fabricat de Jancso Benedek⁽³¹⁾, și de aceea fără ezitare eu voi discuta proiectul ca aparținând dlui Ionescu, și nu altuia.

Știu bine ce are să iasă pentru mine de aici, pentru că cunosc metoda de discuție a dlui Ionescu, pe care a definit-o și o pune în practică cu atât *brio*.

Astă toamnă, eu am discutat cu cuviință și în mod obiectiv călcările d-sale de legi și măsurile sale de favoritism pentru unii și de persecuție contra altora⁴;

1. Proiectul e publicat în *Dezbaterile Camerei, sesiunea 1899–1900*, p. 1305. Expunerea de motive nu se vede publicată în „Dezbateri“.

2. În privința acestei chestiuni, cu ocazia dezbaterilor din Senat (31 martie), dr. Istrati a spus că proiectul este opera lui Take Ionescu; iar Take Ionescu a răspuns că proiectul este în realitate *alcătuit încă din epoca primului său ministeriat* (1891–1894), când dr. Istrati era inspector general; deci răspunderea acestui proiect trebuie s-o poarte amândoi.

3. Probabil la sărbătoarea patronului gimnaziului „Șincal” din București.

1. E vorba de articolele intitulate; „Aplicarea legilor instrucției”, ce se găsesc în acest volum de la p. 71 înainte.

d-sa mi-a răspuns prin injurii și trivialități, sau prin plăsmuire de închipuite vine ale mele. Iar în sesiunea care încă durează, violențele de limbaj nu au egalat decât absolutul său dispreț pentru adevăr.

Eu însă nu scriu nici pentru dl Ionescu, nici pentru Camerele sale. Îmi este foarte indiferentă opinia ce va avea d-sa de mine și de părerile mele; nu voi lua deloc în băgare de seamă nici injuriile sale, pe care le prevăd și le aștept. Eu scriu pentru altă lume decât d-sa și cei ce-l înconjoară. Eu scriu pentru oamenii de școală și pentru aceia care cred că interesele țării sunt prea scumpe, prea mari, prea sacre, pentru ca un fiecare să-și permită a face dintr-însele litieră pentru ambițiile sau interesele sale, ori ale coteriei sale.

Îmi rezerv însă dreptul să relev neexactitățile pe care cu siguranță le va spune în discuție, dacă vreo discuție va mai avea loc. Socotesc că aceasta este datoria mea de bun român; căci, dacă s-ar lovi totdeauna fără cruțare neadevărul, ori pe unde se arată, ar veni negreșit vremea ca oamenii să nu se mai poată ameți numai prin îndrăzneală și nu s-ar mai compromite cu atâta ușurință interesele publice de către sofști.

De altfel, ar fi și iluzoriu să cred că o discuție prin presă ar putea avea cea mai mică influență asupra soartei viitoare a proiectului dlui Ionescu. Sistema d-sale constă într-a înnăbuși sau a escamota orice discuție. D-sa crede că demnitatea parlamentului conservator stă într-a tăcea și a vota, și trebuie să recunoaștem că există o perfectă armonie de vederi, în astă privință, între d-sa și aleșii săi. Ce discuție să aștepți asupra legilor instrucției de la niște Camere, în care afacerea Hallier, stornarea celor 13 milioane și atâtea altele au trecut încâte un sfert de oră pe furiș?

D-astă dată, măsurile cele mai strașnice au fost luate, pentru ca nimic să nu transpire din ceea ce se proiecta, pentru ca să se facă imposibilă orice discuție prealabilă.

În 1898, proiectul liberal asupra învățământului secundar și superior fusese publicat cu o lună înainte de deschiderea Camerelor și supus celei mai largi discuții în public, de care s-a profitat pentru îmbunătățirea lui; iar în Camere, el a fost dezbătut timp de patru luni. În 1899, cu toată scurttimea timpului și cu toate că unele împrejurări au împiedicat, totuși asupra învățământului profesional s-a căutat a se provoca cea mai întinsă discuție.

Dl Ionescu are altă sistemă. D-sa nu consultă nici chiar consiliul permanent sau consiliul general și se ascunde cu îngrijire de ochii indiscreți ai tuturor. Proiectul său abia a fost cunoscut de câțiva inspectori și șefi de serviciu, cărora însă li s-a recomandat a nu divulga nimic dintr-însul. El a fost depus la finele sesiunii, cu intenția hotărâtă de a-l face să treacă în două, trei zile, deoarece se pare că proiectul de buget al ministerului este deja alcătuit pe baza lui. Se mai spune cum că s-ar fi imprimat într-un număr mic de exemplare, pentru a împiedica cât mai mult divulgarea lui.

Așa fiind, este sigur că aceste articole nici nu vor fi terminate, când proiectul va fi deja trecut prin Camere și promulgat¹.

Eu însă nu mă preocup de formalitatea vană a trecerii lui prin Camerele dlui Ionescu. Scopul meu este de a lumina pe cei care se interesează de o chestie așa de vitală. Articolele de față vor fi documente care vor fi utile la vremea lor.

* * *

Mai înainte de a intra în discuția proiectului însuși, să caut a pune în evidență seriozitatea ce pune dl Ionescu, când se apucă a produce o perturbare așa de colosală ca aceea a răsturnării unei întregi sisteme de legislație, așa de delicată și de complicată ca aceea a școlilor.

În noiembrie 1892, luam parte în comisia pe care o convocase d-sa la minister, pentru a discuta proiectul său de lege asupra învățământului primar, care, fie zis în treacăt, a mărturisit atunci că fusese alcătuit de dl Virgiliu Arion. În ultima ședință a comisiei, d-sa ne-a anunțat că *peste două săptămâni* ne va chema din nou, pentru a ne supune și proiectul asupra învățământului secundar și superior, pe care nici nu-l începuse încă! D-sa își închipuia că un asemenea proiect se poate înjgheba în două săptămâni, ca o broșură ungurească!

E adevărat că, după ce s-a pus la lucru, a văzut că nu merge așa de lesne. De aceea au trecut nu două săptămâni, ci trei ani, până ce să vadă lumina faimosul său proiect. Dar se vede că pentru dânsul nu a mai găsit un amic priceput și modest, care să consimtă a pune munca și a-i lăsa d-sale cinstea, și de aceea proiectul său din 4 octombrie 1895 este așa de plin de lacune, de obscurități, de contradicții, de lucruri rău studiate și rău exprimate.

Cu proiectul de alaltăieri, se pune și mai bine în evidență maniera conservatoare de a se confecționa legile. Dovezile sunt nenumărate, dar eu voi cita una singură.

În ziarul oficial „La Roumanie“, care a apărut în seara de joi 9 martie, s-a început publicarea expunerii de motive a proiectului care ne ocupă².

Mai întâi, s-ar cuveni să ne întrebăm până la ce punct este cuviincios a se da publicității un asemenea document, înainte de a se fi semnat decretul regal care-i dă valoare. Dar să trecem.

În expunerea de motive dată de „La Roumanie“ se zice textual:

„Legea din 1899 asupra învățământului profesional ... *trebuie să fie desființată*. Odată ce legea din 1899 se desființă, trebuia fără îndoială să se pună din nou în vigoare

1. În adevăr, proiectul s-a discutat în Cameră în zilele de 21 și 25 martie, în Senat în zilele de 30 și 31 martie, și legea a apărut în „Monitorul Oficial“ nr. 6 de la 7 aprilie 1900.

2. Publicarea *Expunerii de motive*, începută în „La Roumanie“ din 9 martie 1900, se continuă tocmai după 15 martie, adică după ce proiectul fusese depus în Cameră.

legea asupra învățământului profesional, care exista înaintea celei din 1899. Prin urmare, școalele de agricultură, de comerț și de arte și meserii vor trece la Ministerul de Agricultură, Comerț și Industrie, unde se află la locul lor; ele vor trece cu organizarea pe care o aveau înainte de a fi alăturate la Ministerul de Instrucțiune Publică; este însă bine înțeles că ministrul le va aduce îmbunătățiri, dacă va crede necesar“.

Așadar, joi seara, la 9 martie, proiectul dlui Ionescu cuprindea desființarea pură și simplă a întregii legi din 1899 și întoarcerea la legea dlui Carp din 1893. Lucrul acesta este zis și repetat de mai multe ori, cu insistență și cu amănunte, ba încă cu lămurirea că îmbunătățirile ce ar fi de adus școlilor profesionale, le va aduce ministrul Domeniilor, dacă va crede necesar.

Mai clar decât așa se poate? Și nu m-am mirat deloc când am citit acestea în expunerea dlui Ionescu. Mi-am adus aminte de rodomontadele d-sale de anul trecut, când declara în Cameră că Partidul Conservator va desființa pur și simplu legea din 1899.

Ce se întâmplă însă? Luni, la 13 martie, adică la patru zile după publicarea făcută în „La Roumanie“, se distribue la Cameră proiectul, în a cărui expunere de motive citesc:

„Legea învățământului profesional din 1899... trebuie modificată. Vom trece la Ministerul Agriculturii, Comerțului și Industriei, unde se găsesc la locul lor, școalele de agricultură și școalele de meserii, cu organizația pe care le-o dăm prin acest proiect de lege, rămânând, bine înțeles, ca ministrul respectiv să le îmbunătățească dacă va crede necesar“.

Așadar, în patru zile, gândurile legislatorului conservator se schimbaseră cu desăvârșire, și împreună cu ele și întreaga lege. De unde joi legea din 1899 nu merita decât gheena focului, luni îi este de ajuns o modificare. Joi, școalele de comerț treceau la Domenii, împreună cu cele de meserii și de agricultură; luni, ele rămân la Instrucție. Dar ce e mai mult: joi, școalele de agricultură și de meserii treceau la Domenii cu organizarea lor din 1893; iar, după schimbarea gândurilor, se renunță la această organizare și li se alcătuiește alta nouă, *numai în patru zile*.

Dacă o lege concepută și alcătuită în asemenea condiții este altceva decât o glumă fără rost, trebuie să ne facem o ciudată idee de chipul cum înțelege Partidul Conservator seriozitatea în confecționarea legilor. A veni cineva să răstoarne o situație de fapt, care, de bine, de rău, era fructul unei munci îndelungate și conștiincioase, pentru a-i substitui o pretinsă lege, ticluită în patru zile, fără niciun studiu, fără niciun șir în idei, cu articole de umplutură făcute în pripă pentru a umplea goluri, este o faptă de care, dacă ar fi o dreptate pentru cei mari, ar trebui să poarte grea răspundere cel care se face vinovat de dânsa.

În asemenea condiții, să nu se mire nimeni de enormitățile ce vom descoperi în proiect, nici de neglijențele de redacție care se găsesc cu grămada. Citez la întâmplare art. 18 din legea organizării ministerului, care, așa cum este redi-jat, nu are absolut niciun sens.

* * *

Expunerea de motive voiește să justifice *stornarea* întregii legislații școlare, prin trebuința ce ar fi de a se stabili într-însa o unitate de concepție. „Guvernul de la 1892, zice ea, a fost nevoit să împartă reforma în mai multe legi, în loc de a prezenta una singură deodată, ceea ce nu a fost bine, din punctul de vedere al unității de concepție; ceea ce n-a putut face la început, este bine să facă astăzi“.

Pentru a se raționa astfel, ar fi trebuit să se demonstreze mai întâi că legislația actuală este lipsită de unitate; cu alte cuvinte: că este incompatibilitate între organizările date diverselor ei părți. Această demonstrație nu s-a făcut și nici nu se poate face.

Părțile principale ale edificiului constau din legea învățământului primar și normal primar din 1896, din legea învățământului secundar din 1898 și din legea învățământului profesional din 1899. Legea organizării ministerului din 1892 privește un organism care este exterior școalei; și dacă ar fi o nepotrivire între ea și partea principală a legislației, s-ar înțelege a se modifica partea accesorie, pentru a se pune de acord cu cea principală, iar nu aceasta din urmă. Dar această nepotrivire nici nu există, de vreme ce nu are nimic a face organizarea generală a învățământului cu legea de pretinsă organizare a ministerului din 1892, care nu este în fond decât o înșirare de numiri de birouri și de condiții pentru numirea în funcțiile administrației centrale.

Cum că nu aici a fost nevoia de a se produce perturbația ce se pregătește, dovadă este că modificările ce se propun în legea din 1892, după chiar mărturisirea *Expunerii de motive*, sunt de ordine cu totul secundară.

Să fi fost dar legea din 1893 asupra seminariilor, care să nu fi intrat în unitatea de concepție dorită de dl Ionescu? Dar această lege nu are decât 9 articole și privește numai 4 școli și nelipsita ei enumerare între legile conservatoare asupra instrucției nu are alt scop decât de a lungi lista.

Să se fi modificat aceste 9 articole, dacă era trebuință; dar nu pentru ele să se desființeze cele trei legi principale, care nu se pot prefăce în patru zile decât numai de oameni care nici nu-și dau seamă de însemnătatea lucrurilor cu care se joacă.

Rămâne dar vorba numai despre cele trei legi principale. Dar acestea sunt izvorâte toate trei din o aceeași ordine de idei și desfid pe dl Ionescu să găsească cea mai mică greutate în funcționarea lor simultană. Tocmai din contră, dlui este acela care s-a ridicat contra trecerii școlilor de la Ministerul de Domenii la cel de instrucție, pentru că unitatea de concepție o găsea că merge prea departe.

Partidul Liberal, când a pus la 1886 bazele reformei învățământului, a avut un plan bine hotărât, de o perfectă unitate, rațional, potrivit trebuințelor țării și studiat până în detaliile sale. Aceasta este așa de adevărat, încât de atunci chiar adversarii lui și în prima linie dl Ionescu însuși nu au putut nimic întreprinde în această direcție, fără a se inspira de la dânsul și fără a face de la el mari și numeroase împrumuturi.

Revenind la putere în 1895, prima grijă a Partidului Liberal a fost să reia opera întreruptă la 1888 și să o continue cu nestrămutată stăruință până la deplina ei desăvârșire. Opera sa legislativă din 1896, 1898 și 1899 nu este decât realizarea planului tras în 1886, cu singurele modificări indicate de schimbările în nevoile țării în acei 10 ani trecuți după 1888 sau de o studiere mai amănunțită a lucrurilor.

Opera liberală nu este dar o lucrare de inspirație momentană, nici o ticluire grăbită făcută în două săptămâni sau în patru zile, cu scopul unic de a-și atribui meritul sec de a se numi reformatorul învățământului național. Ea este fructul unei munci îndelungate, care nu s-a ferit a utiliza toate elementele ce-i puteau servi pentru a ajunge la o soluție bună, chiar când ele veneau de la adversari.

De aceea unitatea de concepție nu lipsește din opera școlară a Partidului Liberal. Va putea dl Ionescu să caute multă vreme să dovedească contrariul; va putea la nevoie să-și inventeze dovezile, cu cunoscuta sa măiestrie. Silințele sale vor putea face efect într-o oarecare sferă, dar nu vor avea nicio valoare în ochii oamenilor serioși și cunoscători în materie.

Ceea ce caută însă dl Ionescu nu este de a stabili *unitatea de concepție*, ci *unitatea de concepție conservatoare*. *Expunerea sa de motive* este destul de clară. Ea vorbește despre legislatorul de la 1892 și despre concepția lui, iar nu de o unitate de concepție nepersonală. Ea nici nu pomenește despre legile din 1896, 1898 și 1899, ca trebuind să conteze drept ceva ca expresie a unor trebuințe reale și a voinței țării, exprimată în mod conștient. Ea voiește a face o legislație școlară care să poarte eticheta conservatoare și nimic altceva.

De altfel, cu ce curaj poate vorbi de unitate de concepție un om care, chiar prin proiectul ce prezintă acum, dă cea mai evidentă dovadă de o completă incoerență în această chestie?

Expunerea de motive spune că, dacă unitatea de concepție ce dorește nu s-a realizat la 1892, cauza este că guvernul conservator nu a prezentat atunci un singur proiect de lege pentru întreaga reformă, ci mai multe.

S-ar înțelege un asemenea argument, dacă diversele legi și proiecte făcute de dânsul ar fi fost opera mai multor persoane deosebite, între care nu ar fi fost o perfectă unitate de vederi.

Dar când toate acelea au fost făcute de unul și același om, de dl Ionescu, ce idee trebuie să ne facem despre consistența convingerilor sale, despre șirul său în idei, despre seriozitatea spiritului său, dacă legea sa din 1893 nu se potrivește în idei cu cea din 1892, iar proiectul din 1895 cu nimic din ce făcuse d-sa mai înainte?

Când cineva întreprinde o reformă, trebuie să știe ce vrea. În 1892, când a prezentat prima sa lege, dl Ionescu trebuia să știe clar unde vrea să ajungă și să tindă acolo și numai acolo, în toate lucrările sale ulterioare.

Expunerea de motive ne spune că nu a făcut așa; atât mai rău pentru d-sa. Asta dovedește că nu a avut o concepție unitară a reformei, ci a lucrat în fiecare zi după inspirația momentului și fără niciun plan.

Dar aceasta se dovedește în modul cel mai complet, chiar în afară de *Expunerea de motive*, prin însuși proiectul depus la 13 martie. Să se compare acest proiect cu ideile realizate sau numai exprimate de dl Ionescu până la 1895 și să-și facă idee fiecare despre ce minunat lucru este unitatea de concepție, așa cum o înțelege d-sa.

Ca să nu citez decât câteva exemple, la 1895 d-sa organizează gimnaziile; la 1900 le suprimă de tot. La 1895, dă liceelor 8 clase; la 1900, le reduce la 7. La 1895 adoptă plata profesorilor secundari pe unități de 4 ore, acum voiește a-i plăti în mod uniform. La 1893 organizează seminariile inferioare, acum le desființează. La 1893 organizează școalele normale de institutori, acum le desființează. La 1895 propune înființarea docenților, acum îi desființează. Cât pentru învățământul profesional, la 1895 d-sa nici nu are cunoștință de dânsul, iar acum se ocupă a-l dezorganiza.

Dacă aceasta înțeleg conservatorii prin cuvintele *unitate de concepție*, recunosc că ea lipsește cu totul din legislația școlară a liberalilor. În aceasta, ca și în multe altele, nicio comparație nu se poate stabili între cele două partide.

Din norocire pentru noi, toată lumea dă cuvintelor sensul pe care li-l dăm noi; iar ceea ce ne prezintă azi dl Ionescu, toată lumea o va considera ca o dovadă pi-păită de o incoerență, de o dezordine intelectuală, cum rareori s-a văzut.

* * *

O lege alcătuită în patru zile, cu o neglijență și cu o lipsă de cugetare ca aceea care s-a pus la confecționarea proiectului dlui D. G. Ionescu, nici nu ar merita să fie discutată. Ea ar fi o dovadă mai mult de seriozitatea oamenilor care ilustrează Partidul Conservator, și atâta tot.

Din nenorocire, această lege este destinată să agraveze încă și mai mult haosul produs în învățământ, în urma scenelor din strada Enei. Pe lângă aceasta, chestiile școlare au păcatul de a fi destul de complexe și în genere puțin cunoscute. Așa fiind, este trebuință ca cineva să lucreze continuu pentru a lumina opinia publică; pe de o parte, pentru motivul de ordine curat morală, ca să fie bine stabilite responsabilitățile pentru dezordinele ce vor urma; iar pe de alta, pentru a facilita repararea răului, atunci când vor fi în sfârșit ispășite păcatele pe care le plătim de un an încoace.

Schimbarea legii de organizare a Ministerului

Coasa dlui Ionescu cade mai întâi asupra legii, făcută chiar de d-sa, a organizării ministerului. Sunt opt ani de când a făcut-o, și convingerile dlui Ionescu nu au durată așa de lungă. Nu mă mir dar că-și exercită acum facultățile sale

distructive asupra propriei sale opere, fie măcar prin mutarea câtorva funcționari inferiori dintr-o cameră în alta, după cum face.

Cu toate acestea, era aici de făcut ceva, un lucru pe care dl Ionescu nu l-a înțeles la 1892 și văd că nu l-a înțeles nici acum, după cinci ani de experiență ministerială.

Defectul capital al organizației Ministerului de Instrucție este că într-însul nimic nu se poate face fără amestecul ministrului, sau cel puțin al secretarului general.

Defectul acesta putea să nu fie prea simțit în alte vremi, când toate afacerile ministerului se puteau cuprinde în două trei dosare. Dar azi, el constituie una din cele mai vaste și mai complicate din administrațiile noastre.

Pe lângă acestea, atât ministrul cât și secretarul general sunt oameni politici, de multe ori străini de chestiile școlare, în orice caz nestabili.

Rezultă de aici, pe de o parte, că afacerile școlare sunt la discreția a doi oameni care, din neкомпetență, pot lua măsurile cele mai nehibzuite; iar pe de alta, că nu este un șir, un spirit de continuitate în ceea ce se lucrează.

Afară de acestea, școala suferă, pentru că nu se poate da toată îngrijirea cuvenită detaliilor care, mai mult decât în alte administrații, sunt de o importanță capitală în administrația școlară, care se ramifică până la infinit.

Pentru aceste motive, proiectul dlui Sturdza din 1886 prevedea, ca organe principale ale administrației școlare, patru directori ai învățământului, care făceau parte de drept din consiliul de instrucție; iar acest consiliu trebuia să-și dea avizul asupra proiectelor de legi și de regulamente, asupra programelor și cărților didactice, asupra tuturor măsurilor generale privitoare la instrucție și în genere ori de câte ori ministrul ar fi crezut de cuviință.

În intenția autorului proiectului, directorii trebuia să aibă în mână administrația școlară, în limitele legilor și regulamentelor; să ia ei de la sine toate măsurile necesare pentru exacta aplicare a lor; să observe rezultatele, să caute mijloacele de îndreptare și să facă propunerile de îmbunătățiri în legislație și în regulamentare, pe care experiența lor continuă li le-ar fi arătat ca necesare. Ei trebuia să mențină neîntrerupt contactul de aproape între administrația centrală și diversele școli, să stabilească și să întrețină între dânsle un continuu schimb de vederi, să provoace, să încurajeze și să utilizeze inițiativa individuală.

Consiliul de instrucție era organul destinat a asigura unitatea de vederi între diversele direcții, a armoniza silințele tuturor a menține continuitatea unei tradiții și perfecționarea ei cu timpul.

Cât pentru ministru, rolul lui era de a reuni în mâinile sale vastul sistem de mijloace de acțiune care i se asigurau astfel, de a face dintr-însele un tot organic și, mai presus de toate, de a uza de dreptul său de inițiativă, susținută și luminată prin concursul unor oameni îmbătrâniți în serviciul școlii. El avea să dea direcția generală, să fie purtătorul cuvântului în numele școlii, apărătorul ei în sfaturile țării.

Aceasta era concepția proiectului din 1886: concepție rațională, pentru că utiliza munca tuturor în modul cel mai producător; concepție democratică, pentru că într-însa cel mai modest membru al corpului didactic putea să aibă părțica sa de acțiune în mersul întregului organism.

Dl Ionescu concepe în alt mod lucrurile. D-sa nu crede că Ministerul trebuie să fie un mănunchi bine armonizat de inteligențe și de voințe. Pentru d-sa, el trebuie să fie o mașină, compusă din roți și roțițe, îmbucate unele într-altele, hodorogind sub impulsia mai mult sau mai puțin energică și clar văzătoare a unui mașinist de ocazie, și strivind sub dinții lor orice inițiativă individuală, orice încercare de a ieși din făgașele bătute. Pentru d-sa, a administra înseamnă a da porunci, care să se strecoare și să se risipească din direcție în direcție, din birou în birou, până la completă dispariție, ca apa cascadelor ce cad prea de sus și din care nimic nu se mai regăsește la piciorul muntelui.

Iată pentru ce ceea ce dl Ionescu numește legea sa de organizare nu a fost decât un lung catalog de numiri de birouri, etichetate și numerotate, ca niște pășări împăiate, tot așa de lipsite de vitalitate și de voință inteligentă și activă ca și dânsule.

D-sa a găsit proiectul din 1886; a văzut în el că se vorbește de directori și de consiliu de instrucție; și precum a luat dintr-însul și alte lucruri ce i-au convenit, a luat și pe acestea și le-a trecut în legea sa. D-sa însă nu a avut puterea lui Pygmalion de a însufleți făptura sa, pentru că și aici, ca și în altele, d-sa a văzut cuvintele, dar nu a înțeles cugetul care le da viață și putere.

Pentru d-sa, directorii nu sunt altceva decât foștii șefi de secție, ornați cu un nume mai frumos, pretext pentru a fi plătiți mai scump și pentru a avea și câte un subdirector; însă acțiunea lor, inițiativa lor, nu au mai mult loc în legea din 1892 decât aceea a șefilor de secție de acum 30 de ani.

Cât pentru consiliul de instrucție din proiectul de la 1886, el a fost înlocuit cu consiliul permanent, care este redus la rolul de simplă instanță judecătorească, fără cea mai mică influență asupra mersului școalelor. Mă și mir ce justifică numirea lui de *Consiliu*, de vreme ce ministrul nu este obligat a-l consulta în nimic serios. Însuși proiectul de lege de care mă ocup aici este, poate, necunoscut și până azi consiliului permanent.

Legea asupra seminariilor

Nu mă voi ocupa de cele trei articole din proiect care se ocupă de seminarii, decât pentru a releva una din nenumăratele probe de neconsecință de care este el plin.

Nu sunt încă 7 ani împliniți de când s-a promulgat legea prin care dl Ionescu organiza învățământul seminarial. Atunci d-sa prevedea existența deocamdată a două seminarii de curs inferior: unul la Roman și altul la Curtea-de-Argeș. Pentru

mai târziu, d-sa conta dar ca acest număr să crească, după cum îndată a și fost, căci seminarul din Râmnicul-Vâlcei niciodată nu a încetat de a exista.

Cu toate acestea, în aceeași lege din 1893, dl Ionescu spunea că, pentru a fi admis în seminarul superior, nu era indispensabil să fi absolvit cineva pe cel inferior, de vreme ce se prevedea că se pot admite acolo și absolvenții unui curs secundar oarecare.

Dacă era așa, care mai era utilitatea seminariilor inferioare, când țara era plină de gimnazii și licee, pe care însuși dl Ionescu le înmulțea neconținut?

În proiectul de acum, dl Ionescu se pare că s-a convins că seminariile inferioare se pot suprima; dar lucru bizar, nu le desființează decât atunci când se vor fi înființat școalele pri mare superioare, care și ele vor veni încet, încet, să înlocuiască actualele gimnazii.

Însă gimnazii și licee sunt azi destule, și gimnaziile nu vor putea dispărea decât în 1904. Atunci dar pentru ce să nu se suprimă chiar de acum seminariile inferioare? Recrutarea efectivului seminariilor superioare este asigurată chiar de acum, din liceele și gimnaziile existente. Pentru ce să se aștepte înființarea școlilor primare superioare? Să fie că dl Ionescu crede că viitorii absolvenți ai acestor școli vor fi mai în măsură de a urma seminarul superior decât absolvenții cursului secundar inferior?

Oricum s-ar răspunde la aceste întrebări și independent de chestia dacă organizarea actuală a seminarului superior mai poate rămâne aceeași, cu noul mod de recrutare ce i se impune acum, înscriem și această dovadă de *unitate de concepție* a dlui Ionescu, în una și aceeași materie, la 1893 și 1900.

Desființarea treptată a învățătorilor și institutorilor bărbați

Din legea învățământului primar, 30 articole sunt schimbate sau desființate.

Una din principalele modificări ce se fac, este aceea a înlocuirii unei mari părți din învățători și institutori prin învățătoare și institutoare, chiar în școalele de băieți.

Așa, în art. 26 se prevede că pentru locurile al doilea, al treilea și al patrulea de învățători se vor prefera femeile și se suprimă dispoziția care zicea că în școalele mixte cu un singur învățător, acesta va trebui să fie bărbat. Prin art. 31 se prescrie că pentru clasele I și II urbane de băieți de vor prefera institutoarele și numai în caz de lipsă se vor lua institutori. Se suprimă restricția că școalele mixte vor avea numai primele două clase; și cum articolul, așa cum se modifică, nu spune nimic în privința sexului institutorilor acestor școli, urmează că se vor putea numi în ele tot femei, chiar la clasele III și IV. Se suprimă și dispoziția că în școalele de băieți și în cele mixte direcția școalei o va avea un institutor, așa că ea se va putea da și unei institutoare.

Expunerea de motive accentuează toate aceste modificări și se feliicită de ele ca de un progres, pe când legiuitorul din 1896, care fusese om practic, care știa cum merg lucrurile în realitatea lor și care se ferise de a face ideologie pe socoteala țării, este tratat de retrograd, pentru că hotărâse ca în școlile rurale cu un singur institutor, acesta să fie bărbat.

Oamenii serioși, care cunosc împrejurările proprii țării noastre, precum și rezultatul experienței de la 1893, vor lăsa pe dl Ionescu să se complacă în adorația sa de sineși, dar vor relega în domeniul fanteziei concepțiile d-sale.

Este ușor să zici că femeile sunt mai bune educatoare decât bărbații; dar un legiuitor serios trebuie să se mai preocupe și de chestia dacă, la noi în țară, cu obiceiurile noastre, cu împrejurările noastre, atât ajunge pentru a se pune soarta întregului învățământ, a cărui bază este cel primar, în mâna unor fete tinere, care nu vor fi în stare a face față greutăților ce vor întâmpina în cale.

Dlui Ionescu îi scapă din vedere o observație, care are însemnătatea ei, anume că învățământul primar al băieților nu este încredințat femeilor decât în America și în Anglia. În Germania, ele formează excepția și merită atențiune împrejurarea că o institutoare nu este menținută în învățământ decât până la căsătorie; odată căsătorită, ea trebuie să iasă din corpul didactic. În celelalte țări europene și în special în acele care se apropie mai mult de a noastră, prin temperamentul populației și prin deprinderi, nicăieri nu se urmează sistemul ce dl Ionescu voiește să ne impună.

Explicația ne-o dă propria noastră experiență.

Dl Ionescu introdusese, la 1893, pe femei ca institutoare în primele două clase de băieți și această dispoziție a fost menținută de dl Poni. Inspectorii și revizorii, precum și toți cei care urmăresc de aproape afacerile școlare, vor putea spune dlui Ionescu cu cât clasele de băieți ținute de institutoare sunt inferioare celor ținute de institutori. Acesta este un fapt cert, a cărui explicație stă în mare parte în aceea că institutoarele nu au energia necesară pentru a domina temperamentul turbulent al băieților noștri, chiar până la vârsta de 9 ani, pe lângă alte cauze pe care ar fi prea lung a le expune aici.

Acesta este faptul brutal, înaintea căruia nu are niciun preț afirmarea dlui Ionescu că femeile sunt mai bune educatoare decât bărbații. Chiar dacă așa este, această superioritate a femeilor este cu prisos compensată prin aceea că la noi femeia are să lupte cu greutatea necomparabil mai mari decât în Anglia și în America.

Acolo lumea toată este deprinsă a recunoaște autoritatea femeii în împrejurări în care la noi ea întâmpină galanterie, dar nu ascultare. Pe lângă acestea, pe terenul școlar, în Anglia și în America, învățătorul, fie bărbat, fie femeie, este asigurat de concursul grăbit și binevoitor al tuturor, particulari și autorități. Tot așa este la noi?

Am zis și repet, fără teamă de a se mai putea dovedi contrariul, că în școlile urbane de băieți, clasele ținute de femei nu sunt superioare celor ținute de bărbați, ci din contră. Las să se judece ce va fi, când tot niște tinere de 18 până la 20 de

ani vor fi însărcinate și cu clasele III și IV, unde vor avea școlari până la 14 ani, și care va fi autoritatea lor.

În școlile rurale însă, substituirea aproape pe toată linia a învățătoarelor în locul învățătorilor va fi un adevărat dezastru. Când se știu condițiile în care este pus învățătorul sătesc; când se știe că el are a lupta contra lumii întregi care-l înconjură: primar, notar, săteni, cârciumar, de multe ori preotul și proprietarul; când se știu condițiile grele de viață, izolarea, lipsa de sprijin în care se află el, este o aberație fără seamăn a pretinde ca o biată fată, născută și crescută la oraș, nedeprinsă cu traiul de la țară, aruncată într-un sat depărtat, la discreția unor necunoscuți, în cea mai mare parte adversari din instinct ai școlii, mai totdeauna oameni de o cultură rudimentară, învățați a nu respecta decât forța; este o aberație, zic, a pretinde că va putea ea să lupte singură, pentru a face să se respecte obligativitatea învățământului, să facă să se aplice amenzile școlare, să oblige pe primar a procura școlii cele necesare, să facă recensământul copiilor în vârstă de școală și să împlinească toate celelalte îndatoriri ale unui învățător. Nu insist și asupra altor considerații, de natură foarte gravă, mai ales când este vorba de școală.

În asemenea împrejurări, chiar femeia anglo-saxonă, cu toată energia ei naturală, dezvoltată încă prin educația proprie națiunii ei, ar fi pusă în imposibilitate de a răspunde chemării ei, și sunt sigur că englezii și americanii, oameni care nu se iau după vorbe goale, s-ar grăbi să adopte tot sistemul urmat de când lumea la noi, al învățătorilor bărbați.

Toate acestea nu sunt vorbe în vânt, aforisme luate de prin cărți, ca fraze din *Expunerea de motive*; sunt lucruri cunoscute de toată lumea, văzute și suferite de noi de ani întregi. Căci învățătoare sătești avem și azi, și toată lumea, afară de dl Ionescu, știe ce sunt școalele care sunt pe mâna lor.

Sper și cred că nu va fi totdeauna așa și că va veni și la noi vremea când femeile să poată utiliza cu ușurință în folosul școlii aptitudinile lor naturale. Dar azi, când postul de învățător este un post de luptător, înainte de a fi un post de educator, este a ne îmbăta cu vorbe, când se pretinde a se impune unor femei o sarcină pe care mulți bărbați nu o pot duce.

Locul și timpul de care dispun nu-mi permit să cercetez chestia pe toate fețele ei, să insist asupra imposibilității materiale în care este femeia de a mai răspunde de bunul mers al unei școale puse sub conducerea ei, atunci când sarcini le căsătoriei și ale maternității vin să se mai adauge peste acele de învățătoare. Însă pentru cei care sunt familiarizați cu dânsa, chestia este deja clarificată, chiar fără explicațiile mele.

Cum se face dar că singur dl Ionescu nu o cunoaște, deși a fost cinci ani ministru de Instrucție și deși are pretenția de a legifera singur asupra ei?

Eu cred însă că ignoranța dlui Ionescu este mai mult aparentă. Când voi face apropiere mai jos între măsura ce discut acum și alte măsuri ce propune d-sa, vom vedea că adevăratul gând al dlui Ionescu este cu totul altul decât de a face, față de femei, „un act de dreptate socială“.

Pentru acum, pot să afirm că unul din principalele motive nemărturisite ale înlocuirii învățătorilor prin învățătoare, este că dl Ionescu consideră pe cei din-tâi ca periculoși pentru societate, ca unii ce ar fi câștigați în mare parte doctri-nelor socialiste: d-sa pune foc morii, ca să ardă șoarecii.

Acest mod expeditiv de a rezolva o dificultate nu este deloc în dezacord cu superficialitatea dlui Ionescu în toate chestiile serioase. Niciodată nu am văzut ieșind din mâna d-sale o lucrare bine și adânc cugetată, care să îmbrățișeze toate datele problemei, să-i caute cauzele depărtate și remediile radicale. Medicul în-țelept și conștiincios nu se mulțumește cu cercetarea manifestațiilor exterioare ale bolii; el caută cauza ei intimă; pe aceea cearcă să o facă să dispară, pentru ca boala apoi să dispară de la sine. Dl Ionescu preferă să se uite numai la suprafață, și să dea soluții grăbite și nechibzuite, care lovesc aiurea decât unde vrea d-sa.

Mai întâi, un om serios ar fi căutat să se convingă dacă acuzarea de socia-lism, aruncată întregului corp învățătoresc, este meritată ori nu. De făcea așa, ar fi văzut că este aici mai multă sperietură decât realitate.

Eu nu zic că printre învățători nu ar fi unii pe care să-i fi tentat niște teorii utopiste și în mare parte neînțelese de dânșii.

Dar să nu uităm că corpul învățătorilor numără peste 4500 membri. Ce ar fi de mirare dacă dintre atâția s-ar găsi câțiva care să cugete altfel decât marea majoritate?

Dar dacă printre învățători se găsesc socialiști, care este corpul, chiar mai puțin numeros și mai instruit, de alte specialități, în care să nu se constate existența acestei anomalii? Sunt socialiști printre medici, ingineri, profesori secundari și superiori, magistrați, funcționari de tot felul, proprietari. Este acesta un motiv pentru a se zice că întregul corp al medicilor, inginerilor etc., este înfeudat ideilor socialiste? Se cuvine ca pentru acest motiv să se caute a se distruge întreaga corporație a funcționarilor, a proprietarilor?

Convingerea mea este că corpul învățătorilor, în proporție cu numărul lui, este relativ mai puțin atins de ideile subversive decât alte corpuri, care cu toate acestea nu deșteaptă temerile nimănui. Știu că acum doi ani, când cu tulburările agrare¹, cercetările cele mai severe nu au putut dovedi conivența decât a vreo patru învățători în patru județe. Mai mulți alții care fuseseră acuzați, unii chiar arestați, s-a dovedit că nu erau decât victima vrăjmășiilor locale, care știu că au un mijloc comod de a se exercita, prin acuzații ce găsesc prea adeseori crezământ. Îmi mai aduc aminte de protestările indignate a o mulțime de învățători,

1. În anul 1898, au fost niște mișcări țărănești în județele Olt și Teleorman, provocate de propaganda socialiștilor, care începuseră a crede că vor avea mai bună reușită acționând în pătura țărănească. În acest scop, ei organizară cluburi politice socialiste prin sate. Ministrul de Interne de atunci, M. Pherekyde, a dizolvat toate aceste cluburi și a dat în judecată pe mai mulți socialiști, dintre care Banghereanu și Ficșinescu au fost osândiți ca agitatori. Atunci s-au adus acuzații contra învățătorilor.

de prin toate părțile țării, care se apărau cu vehemență de învinovățirea de socialism ce se aducea corpului lor. Se știe că socialistul se consideră ca un apostol și ca atare el nu se leapădă în fața nimănui de credințele sale. Învățătorii care se apărau de a fi socialiști, ori vorbeau adevărul, ori, în caz contrar, nu erau periculoși, pentru că nu erau socialiști convinși.

În timpul celor doi ani, cât am condus Ministerul Instrucției Publice, am urmărit cu atenție această chestie și am ajuns la convingerea că propaganda socialistă nu a atins decât în mod sporadic pe un mic număr de învățători, în genere dintre cei mai puțin recomandabili prin calitățile lor de învățători. M-am mai convins că mulți dintr-înșii, care trec drept socialiști, sunt în realitate oameni care și-au manifestat cândva supărarea pe anumite persoane, iar nu contra întregii stări de lucruri existente, ceea ce nu este tot una.

În schimb însă, am avut odată a face cu o încercare de a se organiza printre învățători o vastă mișcare cu caracter răzvrătit; dar autorii acelei încercări nu au fost socialiști, ci membri recunoscuți și mărturisii ai partidului ordinii, cel puțin ai ordinii așa cum se înțelege în strada Enei. Dar tocmai în acea împrejurare s-a dovedit că învățătorii sunt mai înțelepți decât îi cred adversarii lor, căci, cu toate ademenirile și cu toate făgăduielile ce li s-au făcut, încercarea de a-i răzvrăti nu a reușit.

Este dar o dovadă de completă lipsă de chibzuială de a se lua o măsură cu adevărat distrugătoare a școlii rurale, pe motivul neexistent că în orice învățător s-ar afla un socialist.

* * *

De câțiva ani, a ieșit moda de a se arunca acușări colective contra unora din corpurile cele mai însemnate din stat. Se vede că nu sunt de ajuns învinuirile personale ce zilnic ne aruncăm unii altora, pentru a ne satisface mania de denigrare care ne bântuie; am început acum a opera în masă.

Într-o vreme, cei puși pe seletă erau profesorii în genere; au fost apoi magistrații, militarii. Acum reprezentanții ordinii din strada Enei au imaginat să ia la rând pe ingineri. Tot așa, oameni superficiali, deprinși a-și forma convingerile dintr-o frază de ziar sau dintr-o vorbă fără rost a cine știe cui, au înglobat întregul corp al învățătorilor în acuzația de socialism.

Am afirmat și repet și aici că această acuzație este în cea mai mare parte nemeritată. Dar și dacă în cazuri izolate ea este justificată este de datoria noastră, a acelor care am fost sau suntem chemați a conduce afacerile publice, să nu ne pierdem sângele rece, ci să examinăm cu liniște și băgare de seamă care este cauza răului și să căutăm a o înlătura, iar nu a distruge fără cercetare însăși instituția, precum face dl Ionescu.

În prima linie, este de vină modul cum a fost recrutat corpul învățătorilor.

Legea din 1864 nu cerea viitorilor învățători alte cunoștințe decât acele ale cursului primar. Proiectul de lege din 1886 a cerut pentru prima oară absolvirea unei școli normale, ca o condiție indispensabilă pentru a fi numit învățător, și această dispoziție a și fost transformată în lege în 1893.

Cu toate acestea, dl Ionescu, autorul acestei legi, a găsit de cuviință ca, chiar prin legea sa, să-și menajeze mijlocul de a introduce în învățământ, cu titlul definitiv, mai multe sute de învățători suplinitori, cu o preparație de tot nesuficiență pentru această carieră.

Pe lângă aceștia, mai sunt astăzi vreo 1200 de suplinitori, dintre care o mare parte nu posedă studii mai înaintate decât acela al unei sau două clase secundare.

Avem dar un mare număr de învățători rău preparați pentru cariera lor și care din această cauză nu sunt învățători decât cu numele. Gândurile lor sunt mereu îndreptate spre alte obiecte decât școala, și educația lor cu totul imperfectă îi pune la dispoziția celui dintâi venit, care va avea curajul de a cerca să le bage în cap orice absurditate.

Din 1893 încoace, recrutarea a început a se face în mod mai rațional, pentru că nu se mai numesc decât normaliști. Acum însă răul a luat altă față.

Normaliștii învățători sunt mai toți fii de săteni și ei sunt destinați să profeseze și să trăiască tot între săteni. Era dar logic și necesar ca, în școala normală, să li se dea o educațiune potrivită și cu originea lor și cu chemarea lor viitoare.

Ar fi trebuit ca școalele normale de învățători să fie adevărate școli țărănești, așezate la țară, organizate potrivit cu viața țărănească, păstrând și dezvoltând deprinderile și ocupațiile câmpenești la normaliști.

Guvernul liberal dinainte de 1888 a înțeles acest lucru și de aceea el a hotărât ca școalele normale de învățători să fie scoase de prin orașe și dotate cu terenuri întinse, pe care normaliștii să le lucreze cu mâinile lor, ca niște adevărați țărani. Atunci s-a hotărât mutarea Școlii normale *Carol I* din București lângă Câmpulung, a celei din Iași la Copou, a celei din Bârlad afară din oraș, și li s-a și procurat terenuri care au mers până la 25 hectare pentru una.

Dar ideea aceasta nu a fost realizată. Școalele normale au fost în adevăr mutate la câmp, însă instalate în clădiri luxoase, dotate cu lumină electrică, cu mașini cu aburi și cu încălzire centrală; normaliștii au fost îmbrăcați în uniformă, hrăniți ca la oraș și crescuți întocmai la fel cu fiii burghezimii de prin licee, iar pământurile școalelor normale au rămas pretutindeni neîntrebuințate. S-a făcut dar din fiii de săteni niște târgoveți neisprăviți; și după ce li s-a dat deprinderea și gustul pentru viața de oraș, i-am trimis la țară cu 81 lei pe lună, ca să trăiască din nou viața țărănească, fără chip și fără speranță de a se mai întâlni vreodată cu viața de rentieri, pe care le-o făcusem timp de cinci ani. Întors în satul lui, învățătorul va trăi într-o căsuță acoperită cu stuf, cu ferestre cât palma; se va hrăni cu legume, se va lumina cu un capăt de lumânare, va pierde orice amintire din viața intelectuală, care i se revărsa de pe catedră și din contactul zilnic cu orașenii; timpul când

se lumina cu electricitate, când se încălzea cu calorifer, când locuia într-un palat, i se va părea că a fost un vis. Spiritul lui va fi primit în școală numai atâta aliment cât îi trebuia ca să înțeleagă farmecul vieții intelectuale; dar întors la satul lui, el nu va mai avea niciun mijloc de a-și satisface trebuința de a-și ține mintea în activitate, pentru că singura lui lectură va fi „Monitorul” și circularele revizorului¹.

Așa fiind, să ne mai mirăm dacă spiritul acestor oameni va fi în neastâmpăr și dacă ei vor primi fără multă alegere teoriile care proclamă nedreptatea lucrurilor existente!

Urmează însă de aici că situația nu mai are remediu și că singurul leac este focul?

Sunt cu totul de altă părere.

Mai întâi, este absurd ca, în vederea stării excepționale a unei părți, să se ia măsuri de exterminare în privința totului; și apoi, nu merită numele de om de stat acela care caută să desființeze o forță așa de mare, un instrument așa de puternic cum este corpul învățătoresc, numai pentru că nu vrea, nu poate sau nu are curajul să-și impună greutatea de a cerceta cauzele unui rău și de a urmări cu stăruință vindecarea lui.

Chestia aceasta, care s-ar putea numi chestia stării sufletești a învățătorului, eu o consider ca una din cele mai grave din câte privesc învățământul și, deși cu totul absorbit de alte griji în timpul cât am fost în guvern, am căutat să iau oarecare măsuri care să ducă la o îmbunătățire. Știam bine că îmbunătățirea nu va veni repede și că măsurile mele nu vor fi suficiente pentru a o aduce pe deplin; dar voiam, pe de o parte, să fac a se înțelege ordinea de idei în care credeam că trebuie lucrat, și pe de alta, să experimentez oarecum, în mod comparativ, diversele mijloace ce s-ar putea întrebuința.

Deși cea mai mare parte din măsurile mele nu au primit decât un început de execuție; deși unele au fost deja desființate; deși personalul harnic și devotat cu care mă ajutasem a fost înlocuit cu altul, care în mare parte a crezut nemerit a dărâma tot ce se făcuse, eu sunt pe deplin mulțumit de încercarea ce am făcut.

Am dispus ca normaliștii să facă în mod obligatoriu lucrări practice de agricultură și horticultură pe terenul școlii și am modificat programa învățământului agricol în aceste școli, făcând dintr-însul un învățământ efectiv și principal; de aceea am dat fiecărei școli un maestru anume care să dirigă lucrările practice².

Am luat măsuri pentru ca școlile normale și învățătorii normalişti să se ocupe cu plantarea și înmulțirea de arbori, atât la școli, cât și prin sate.

Îmi propuneam încă a modifica regulamentul școlilor normale, pentru a face din ele școli cât se poate mai rustice, în locul celor de azi.

1. Asupra acestei chestiuni vezi în colecțiunea de față, vol. II, p. 287 și urm.

2. Asupra acestei chestiuni vezi în prezenta colecțiune, vol. I, p. 382.

Pentru învățători, am făcut început bibliotecilor rurale, instituție care în 10 ani, nu cu multă cheltuială, putea să fie completată într-un cadru modest, dar totuși foarte util¹.

Aceste măsuri deja puteau să dea rezultate apreciable după câțva timp, mai ales dacă aș fi dispus și eu măcar de jumătate din sumele pe care le-a cheltuit dl Ionescu în cei patru ani de minister ai săi, pentru cheltuieli de lux, dacă nu și mai rău, cum au fost mașinile și electricitatea de la Câmpulung. În orice caz, ele au avut de efect a pune în discuție chestia educației normaliştilor și a da impulsie creațiunii bibliotecilor rurale, chiar în afară de inițiativa statului. Sunt azi o mulțime de învățători care, din propria lor pornire, își dau multă osteneală pentru a forma și ei la școala lor asemenea biblioteci.

E probabil că cei sceptici vor da din umeri, citind toate acestea. Scepticii poate vor fi și ei buni la ceva, dar nu pentru ca să utilizeze bunele calități ale oamenilor, nici pentru a întreprinde ceva însemnat cu mijloace restrânse.

Eu aveam credința că învățătorul reprezintă o forță colosală, care, dacă este desmorțită și întrebuințată cum trebuie, poate realiza cele mai mari lucruri.

E adevărat că ceea ce s-a obținut de la dânsul până acum este prea puțin. Dar cauza nu este numai el. Mai sunt și cauzele pe care le-am înșirat aici mai sus. Dar mai presus de toate, este părăsirea completă în care a fost lăsat învățătorul din partea celor care puteau să aibă o acțiune morală asupra lui.

* * *

Nu contest deloc sacrificiile bănești, care s-au făcut și se fac cu dărnicie pentru școala rurală. Ar fi iarăși nedrept să nu recunosc tragerea de inimă cu care atâția oameni distinși s-au preocupat de soarta învățătorului și de bunul mers al școlii rurale. Găsesc însă că mai toate aceste preocupări au avut de obiect starea materială și mai deloc pe cea morală.

Să ne punem în locul învățătorului, din ziua când, ieșind din școala normală, se duce în satul unde are să profeseze. Din ziua aceea, ce relații mai are el cu marii lui? Numai acelea ale unui funcționar inferior cu superiorii lui: corespondența de serviciu, trimitere de state, primiri de leafă, ordine ca să aplice cutare măsură, din când în când reprimande, pedepse, revizii grăbite. Niciodată însă un consiliu, o vorbă bună, o recunoaștere binevoitoare a silințelor ce-și pune, un îndemn spre mai bine, pe ici pe colo o modestă recompensă. Izolarea în care trăiește el, mediul puțin cultivat care-l înconjoară, nevoile materiale fac că pentru dânsul este o trebuință de primă ordine de a avea semne vădite că nu este părăsit pe lume, că șefii lui se interesează de dânsul, că urmăresc activitatea lui și o prețuiesc când e bună, caută să-l ajute a o îndrepta când nu e bună. Este indispensabil ca inima

1. Asupra bibliotecilor populare rurale, vezi vol. I, p. 381 din prezenta colecțiune.

lui să se poată încălzi la ideea că șefii lui, până la cel mai mare, îi sunt mai mult prieteni decât stăpâni aspri și neîngăduitori.

Care din noi nu înțelege acest sentiment, care este cu atât mai natural, cu cât omul este pus într-o situație socială mai inferioară?

Iată pentru ce m-am silit, atât de mult, să creez ocaziile de a se stabili relații cât mai strânse și mai dese între învățători și organele de toate gradele ale ministerului, fără a excepta nici pe ministru însuși. Doream să se convingă orice învățător de realitatea și de importanța rolului său în societate, și pentru aceasta mă foloseam de orice împrejurare pentru a le dovedi că ministerul prețuiește inițiativa și silințele lor. Voiam să stabilesc între ei și minister, oarecum, raporturi de colaborare voluntară, iar nu numai de impunere cu autoritate. Speram ca cu timpul să se stabilească în mod durabil între învățători și minister relații de încredere, de prietenie, dacă s-ar fi putut chiar de simpatie. Știam bine că prin aceasta măream într-o mare proporție puterea de muncă a învățătorului, dezvoltam inițiativa lui și făceam din el un colaborator inteligent și conștient de ce vrea, în loc de o simplă mașină, care să se miște numai după ordine.

Se înțelege că realizarea unui asemenea plan ar cere mulți ani de silințe continue în același sens și regret că nu mi-a fost posibil ca, în timpul cât am condus ministerul, să-l fi putut mai bine ilustra prin practică, decât pot acum să o fac prin aceste câteva rânduri. Cu toate acestea, rezultatele ce am dobândit mă umplu de mulțumire și-mi dovedesc că vederile mele nu erau greșite.

Sunt mândru și fericit că am văzut pe învățători și pe institutori – căci în această privință nu este nicio deosebire între unii și alții – răspunzând cu cea mai mare însuflețire la așteptările mele. Mi-ar fi imposibil să citez aici toate dovezile ce am avut de ușurința cu care ei au simțit impulsia și de avântul cu care au urmat-o. Mai că nu era zi în care să nu am cunoștință de câte o idee bună emisă și pusă în practică, fie în mod izolat, fie colectiv. Serbarea zilei de 10 mai, introducerea de culturi raționale, excursiuni instructive cu școlarii, la care uneori se asociau și țăranii, răspândirea în tot modul a cunoștințelor igienice în populația rurală, totul dovedea dorința de a face bine și priceperea de a-l face.

Într-o ordine de idei mai ridicată, voi spune că o recompensă acordată unui învățător, care fusese inițiatorul unei societăți de ajutor mutual între săteni, a fost punctul de plecare al înființării de o mulțime alte societăți prospere analoge, sub îndemnul învățătorilor. Pe aiurea, ei au întreprins să introducă și să popularizeze între țărani cultura legumelor, care azi este numai în mâna străinilor. În unele județe, ei au organizat conferințe pentru vulgarizarea cunoștințelor utile, care sunt urmate cu un interes nespus de către săteni¹.

Dar mai presus de toate acestea, un exemplu cunoscut de toți de ce se poate face este ardoarea cu care și institutorii și învățătorii au îmbrățișat instituția filantropică a cantinelor școlare. Ceea ce s-a făcut pentru ele, într-un an și jumătate,

1. Vezi din prezenta colecțiune, vol. I, p. 377, p. 364.

este de necrezut. Mii de copii au primit binefacerea instituției, în unele părți a trecut peste îndoite; și aceasta, numai prin silințele învățătorilor și institutorilor, căci ministerul nu a putut să-i ajute mai cu nimic. Ce dovadă mai evidentă se poate da că există între dânsii și inițiativă, și energie, și pricepere, și că trebuie numai să știe cineva să utilizeze toate acestea, spre binele comun!

Și această forță, care trebuie, și poate să fie principalul mijloc de regenerare a clasei țărănești, dl Ionescu nu știe ce să facă cu dânsa și voiește să o distrugă!

Să sperăm că nu-i va ajuta Dumnezeu.

* * *

Un eveniment important s-a întâmplat în ultimele 24 de ore: onor. d. Al. Bădărău, deputat, primar de Iași și fost profesor, a renunțat pentru câteva ore la numeroasele și importante sale ocupații, pentru a rezezi în discuția legii instrucției buzduganul său, sub forma unui raport. *În mânia sa păgână*, ca să-și facă ghioaga mai grea, d-sa a atârnat de dânsa lichelele vechi, pe care conservatorii le colecționează cu atâta îngrijire în arsenalul lor, pentru a le scoate la zile de grea cumpănă¹.

Acest atac juvenil nu mi-a slăbit inima. Mi-am făcut cruce, am rugat pe Dumnezeu să-mi dea și mie brațe viguroase și m-am hotărât să urmez lupta, chiar și contra dlui Bădărău. Însă, ca om de ordine ce este, sper că d-sa va binevoi să-și aștepte cu modestie rândul, căci doar nu va avea pretenția să-i dau d-sale locul întâi în preocupările mele. Timpul acesta îl va putea utiliza cu folos, studiind legea la care este raportor și cercând să facă să domnească măcar între articolele ei buna înțelegere pe care miniștrii omogeni nu reușesc să o realizeze în declarațiile lor.

Și acum, să revenim la lucrurile serioase.

1. Iată cum începe raportul lui Bădărău: „Învățământul nostru primar, secundar, special și superior este actualmente organizat de legea seminariilor din 1893, prezentată de dl Take Ionescu, legea învățământului primar și normal-primar din 1896, prezentată de dl Ponț, dar care, în realitate, nu este decât o modificare a legii anterioare din 1893 asupra aceleiași materii, prezentată de dl Take Ionescu, de legea învățământului secundar și superior din 1898, prezentată de dl Haret, care, în mare parte, este o copie a proiectului de lege al dlui Take Ionescu din 1895, de legea învățământului profesional, prezentată de dl Haret, o compilație nemistuită bine, discutată și adoptată la finele lui martie 1899, în împrejurările cunoscute de d-voastră toți.”

Restrângerea învățământului pentru săteni

Când m-am ocupat de încercarea dlui Ionescu de a înlocui pe învățători prin învățătoare, am spus că gândul d-sale era altul decât acela de a face pentru femei „un act de dreptate socială“. Ca să-i cunoaștem gândul, să cercetăm proiectul d-sale.

În legea sa din 1893, dl Ionescu crea trei categorii de învățământ primar.

În orașe, copiii primeau învățământul primar complet.

La țară, învățământul primar complet se da numai în *școlile primare superioare*, care nu se înființau decât în satele unde școala era urmată de mai mult de 80 de copii; aceasta era excepția. Regula erau *școlile primare inferioare*, în care erau mai puțin de 80 de copii și în care se predau numai două din trei părți ale învățământului primar.

Erau în fine și *școalele de cătune*, în care nu se da decât o treime din învățământul primar.

Anul trecut, aveam 3575 școli rurale, dintre care numai în 632 s-ar fi putut da învățământul primar complet, după concepția dlui Ionescu. Dar să nu uităm că, după evaluările făcute, pentru a se putea primi în școală toți copiii de țărani, ar mai trebui înființate încă vreo 5000 de școli, care mai toate ar fi din cele cu câte mai puțin de 80 de școlari, deoarece în toate satele cele mai mari s-au înființat deja școli, care intră în numărul celor 632.

Așadar, dintr-un total de vreo 8500 școli, ar trebui să numărăm cel mult 1000, în care, după concepția dlui Ionescu, se putea da învățământul primar complet. Cu alte cuvinte, de binefacerile învățământului primar complet nu puteau să se bucure decât mai puțin de a opta parte din fiii de țărani. Ceilalți, care nu avuseră norocul a se naște într-un sat mare, trebuia să se mulțumească cu crâmpie de învățătură, pe care să o capete până la 10 ani și să o și uite îndată, ca orice lucru neisprăvit și nemistuit.

De altă parte, prin proiectul său din 1895 asupra învățământului secundar și superior, faimosul proiect pe care l-aș fi copiat eu pe dintregul, se prevedea că în cursul secundar nu se vor primi decât copii cu cursul primar absolvit întreg și se puneau și niște restricții de etate, care făceau imposibilă intrarea în școlile secundare pentru cei mai mulți din absolvenții puținelor școli sătești complete.

Intenția legiuitorului conservator era așa de evidentă, încât pe nimeni nu putea amăgi. Era de a se priva de beneficiile art. 23 din Constituție cea mai mare parte din populația țărănească; era de a se face din învățământ un adevărat monopol pentru un mic număr de privilegiați; era teoria *elitei sociale*, pe care, pe atunci, nu se găsisese încă nimeni care să aibă curajul a o formula și a o susține pe față, dar pe care se sileau a o realiza pe ascuns.

De altfel, părerile Partidului Conservator în această materie sunt bine cunoscute. El nu a scăpat nicio ocazie de a manifesta ideile sale în privința răului

pe care pretinde că-l face oamenilor lățirea prea mare a instrucției, și uneori frunțașii lui nu s-au sfiit a proclama aceste vederi chiar de la tribuna Parlamentului.

Negreșit că Partidul Liberal nu putea admite cu niciun preț nici teoriile conservatoare asupra unui punct fundamental al oricărui program politic liberal, nici chipul cum dl Ionescu căutase să le realizeze. Aceasta a fost una din principalele cauze pentru care el a fost silit să modifice în 1896 legea învățământului primar făcută de dl Ionescu¹.

Acum însă, d-sa revine la asalt. Îmbătat de victoria din strada Enei, d-sa crede serios că a exterminat Partidul Liberal și a întreprins acum să extermineze și ideile liberale din țara aceasta.

Cunoaștem fabula broaștei care voia să se facă cât boul de mare; dar până la dl Ionescu, nimeni nu imaginase încă o broască care să vrea să înghită boul.

Proiectul ce se discută acum readuce și agravează sistemul din 1893. El hotărăște din nou că în școalele de cătun nu se va preda decât cursul inferior al învățământului primar; ba încă el cuprinde acum un lucru, care în 1893 nu se cutezase a se scrie, anume că în școalele cu un singur învățător, adică în marea majoritate a școalelor rurale, numai învățământul inferior și mediu este obligator. Se creează dar pentru copiii de la țară o altă obligativitate decât pentru cei de la oraș; se pune o barieră absolută între unii și alții; se face de către o mână de oameni, pe care nici meritele lor, nici numărul lor nu-i îndreptătesc a confisca școala în folosul lor, o lege care exclude de la beneficiile ei pe imensa majoritate a populației țării și încă tocmai pe aceea care, ca și brazda în tovărășia căreia trăiește, este izvorul nesecat din care se alimentează neîncetat puterile istovite ale tuturor păturilor sociale.

Dacă mai are cineva îndoială asupra scopului ce se urmărește prin asemenea dispoziții, să se vadă și partea proiectului care se referă la învățământul secundar, la școalele normale de învățători, la școalele primare superioare, la școalele practice și centrale de agricultură, de silvicultură, de arte și meserii, de comerț, profesionale. Pretutindeni, condiția expresă ce se cere pentru admitere este absolvirea cursului primar *complet*. În toate aceste școale, este interzisă intrarea pentru copiii a șapte din opt părți din săteni, care nu au unde să-și completeze învățământul lor primar, pe câtă vreme dl Ionescu decretează că în satul lor nu se va preda decât o parte dintr-însul.

Pentru licee, în special, se mai pune în fața oropsiților copii de țărani o nouă piedică, pentru a opri și pe cei câțiva care vor fi reușit a trece prin vreuna din cele 632 școale complete. Se pune anume o condiție de etate mai grea decât pentru orașeni. Pentru aceștia din urmă, se pune ca limită maximă de vârstă 12 ani, cu puțința de a se mai da o dispensă de un an în plus; pentru săteni, limita este de 13 ani, cu o dispensă numai de 6 luni. Pentru ce această deosebire? Școala rurală este de 5 ani, pe când cea urbană este de 4. Pentru a menține egalitatea de

1. Adică legea din 1893, modificată de P. Poni, ca ministru al Instrucțiunii în 1896.

condiții între orășeni și săteni, trebuie dar ca limita pusă pentru unii să fie mărită cu un an pentru ceilalți. Când această limită se reduce cu 6 luni, cu aceasta se face o evidentă nedreptate sătenilor, cu atât mai mult că ei se află în condiții mai grele pentru a urma școala, încep de multe ori mai târziu și pierd mai multă vreme până să termine; din această cauză, după cum știe orice revizor școlar, rareori un copil de sătean termină școala primară înainte de 14 ani.

Aceasta o știe și dl Ionescu și tocmai de aceea pune d-sa pentru dâșii o limită de dispensă pe jumătate mai mică decât pentru orășeni.

Era însă în legea dlui Poni o dispoziție, foarte naturală de altminteri, ca în școalele rurale cu patru învățători, durata cursului, în loc de a fi de cinci ani, ca în celelelalte școli rurale, să fie numai de patru, ca în cele urbane.

Școlarii acestor școli ar fi putut prin urmare să termine cursul primar la aceeași etate ca și cei de la oraș și, prin urmare, limita de vârstă pusă anume pentru ei să nu-i mai împiedice de a merge mai departe cu studiul.

Dl Ionescu s-a grăbit să închidă și această porțiță. D-sa a suprimat dispoziția dlui Poni; deși având patru învățători, ca și o școală urbană, școala rurală, oricât de mare ar fi, va avea tot cinci clase; școlarii ei vor absolvi-o tot cu un an mai târziu decât la oraș, și intrarea lor în liceu va fi tot așa de imposibilă.

Dar ostracismul acesta al copiilor de săteni nu se creează numai pentru liceu, ci și pentru toate școalele fără excepție. Nu este nicio școală mai sus decât școala primară, în care intrarea lor să fie posibilă în condițiile normale. Nici chiar școalele practice de agricultură, nici cele de meserii, nici cele normale de învățători nu vor fi accesibile pentru 88 la sută din copiii de țărani. Este o interdicție absolută pentru dâșii de a căpăta cunoștințe mai ridicate decât citirea și scrierea și în același timp de a-și crea mijloace inteligente de a-și îmbunătăți soarta.

Când o lege școlară duce la consecința că majoritatea fiilor de țărani nu pot intra în școalele de agricultură și de meserii, ce se mai poate zice despre dânsa?

Un lucru se poate zice, în orice caz: guvernul, care a căpătat voturi favorabile în afacerea fânului, a Porților de Fier, a afacerii Hallier, a stornării celor 13 milioane, va căpăta desigur unul și pentru legea dlui Ionescu¹. Cred însă că nimeni nu va socoti că, cel puțin asupra punctului de care m-am ocupat aici, Partidul Liberal va putea vreodată tranzige.

1. Aluziune la diferite chestiuni politice din acea epocă. *Afacerea fânului* era o acuzație ce se adusese lui N. Fleva, ministru de Domenii, că a păgubit statul și a avut câștiguri personale. Fiind un an de secetă, guvernul cere Camerei un credit de 1 milion pentru a cumpăra mei și furaje. Camera acordă 2 milioane, dar Fleva cumpără de 6 milioane și jumătate numai fân. Acest fân a fost cumpărat din Ungaria și nu din Bucovina, unde era mai ieftin; s-au primit vagoane cu fân de calitate foarte rea, deși comisiunile de recepție comunicaseră guvernului cum stau lucrurile. Mai târziu guvernul nostru a renunțat la unele vagoane și cu ocazia aceasta s-au plătit despăgubiri atât de mari cât ar fi costat dacă fânul se aducea în țară. Pagubele acestea au fost numite de cineva *stornare*, care e un termen italian de contabilitate, cu sensul de

* * *

Nu voi încheia cele ce aveam de zis asupra încercării dlui Ionescu de a desființa de fapt obligativitatea învățământului pentru cea mai mare parte din copiii de săteni, fără a atinge și principalul argument pe care-l invoca d-sa la 1893, care nici atunci nu avea mare valoare, dar care azi este redus chiar la nimic.

D-sa invoca atunci imposibilitatea pentru un învățător de a preda deodată la cinci clase deosebite; și de aceea, în școalele cu un singur învățător, d-sa nu introducea decât cursul inferior și pe cel mediu, care împreună cer trei clase.

Ar fi de răspuns că greutate era, în adevăr, dar nu imposibilitate. Pedagogia dă unui învățător mijlocul de a conduce deodată cinci clase, și în alte țări, chiar foarte culte, învățătorii sunt adesea însărcinați chiar cu mai multe decât cinci.

Dar acum discuția aceasta nici nu mai are vreun obiect, căci în 1897 s-a adus programei învățământului primar rural o modificare, care reprezintă una din cele mai însemnate îmbunătățiri realizate în acest învățământ de mai mulți ani încoace¹.

Deși această reformă s-a realizat în timpul când eram în capul ministerului, pot să vorbesc astfel despre dânsa, căci meritul ei revine membrilor secțiunii primare din consiliul general, care s-au gândit la dânsa, și au găsit mijlocul de a o realiza.

trecere a unei sume de la un capitol bugetar la altul, fără să fie vorba de pagubă. Despre *afacerea Hallier*, vezi în colecțiunea de față vol. V, p. VII. Chestiunea *Porților de Fier* este critica adusă de liberali guvernului conservator că n-a apărut interesele țării cum trebuie. Iată de ce era vorba. Congresul de la Berlin din 1878 a dat mandat Austro-Ungariei să execute lucrările necesare pentru a face ușor navigabilă Dunărea la Porțile de Fier și – firește – să perceapă taxele de trecere de la vapoare pentru a se despăgubi. Lucrările acestea interesau țărmurile Dunării aparținând Austro-Ungariei, Serbiei și României. Tratatul de la Berlin constituise pentru controlul acestei chestiuni două comisii: una *europeană*, alta *riverană*. Austro-Ungaria zicea că, deoarece i s-a dat dreptul de a pune și încasa taxe, are și dreptul de a dispune cum va voi de navigația pe Dunăre între Moldova-Veche și Turnu-Severin, fără vreo înțelegere cu cele două comisii. România era nedreptățită prin această procedură. Ea protestase în conferința de la Londra din 1883 și mai târziu, susținând că procedura Austro-Ungariei este o *călcare* a tratatului din Berlin. Ministrul de Externe din guvernul conservator din 1899 (I. Lahovari) susținea din contră că Austro-Ungaria are temeiul procedurii sale chiar în textul tratatului și acuza pe liberali că nu au luptat de la început contra acestui text. Liberalii au făcut atunci interpelări pe această chestie și Parlamentul a aprobat punctul de vedere al lui Ion Lahovari. Deoarece activitatea lui Haret n-are vreo legătură mai de aproape cu aceste chestiuni, am dat numai indicațiuni cu totul sumare, pentru cei ce nu cunosc timpurile acelea.

1. E vorba de programa școalelor primare rurale, publicată în „Monitorul Oficial” din 22 ianuarie 1898, pe când Haret era ministru. Această programă împarte toate materiile de predare în trei diviziuni, așa ca chiar în școalele cu un singur învățător să se poată face lecțiuni cu toate cinci clasele. Pentru aceasta, elevii din cele 5 clase rurale erau împărțiți în 3 diviziuni (clasa I; cl. II–III; cl. IV–V). Această programă, împreună cu orarele respective, se găsește și în *Colecțiunea legilor instrucțiunii*, 1864–1901, tipărită în 1901, p. 1198.

Reforma constă în aceea că programele rurale s-au dispus în așa fel, că materiile clasei II pot alterna cu ale clasei III; iar cele ale clasei IV, cu ale clasei V. Rezultă de aici că școlarii claselor II și III pot fi reuniți în aceeași clasă, și cei de cl. IV cu cei de cl. V; iar în anul următor, cei care fuseseră în clasa II vor fi reuniți cu cei de clasa I, și cei din clasa III cu cei din clasa IV. Cu modul acesta, învățătorul nu are a face decât cu trei clase deodată, în loc de cinci. Prin urmare, scopul ce urmărea dl Ionescu, când suprima pentru cele mai multe școli cursul ultimelor două clase și care era de a face ca învățătorul să nu aibă a predă decât la trei clase, a fost atins întocmai, fără a fi nevoie să se suprimă nimic și menținând învățământul primar integral pentru toată lumea.

Este cu puțință să credem că dl Ionescu, în cele noi luni cât a fost de rândul acesta în capul Ministerului Instrucțiunii, nu a aflat despre această reformă și nu i-a cunoscut existența, atunci când a venit cu măsura sa absurdă din 1893? Aceasta nu o pot crede; nu pentru că d-sa m-ar fi deprins cu ideea că studiază afacerile departamentului său, dar pentru că a avut pe lângă d-sa pe unul din principalii autori ai reformei¹.

Să fie dar bine constatat că, de rândul acesta, d-sa nu are nici măcar un pretext, pe care să-l poată invoca în favoarea măsurii sale reacționare. O ia, pentru că intră în ideile partidului din alte vremuri, pe care-l reprezintă, ca să întoarcă țara cu 60 de ani înapoi.

Am ținut să pun în evidență acest lucru, amintind în același timp și importanța reformei din 1897, căci altfel dl Ionescu nu ar fi lipsit să-i conteste existența sau să-și atribuie meritul ei și să pretindă pe urmă că a fost plagiată de la d-sa.

Tot așa, țin să se constate că principiul înaintării pe loc a învățătorilor, prevăzut de dl Ionescu la art. 61 din proiectul său, nu-i aparține. Un proiect de lege în acest sens și aproape în aceeași termeni ca și art. 61 al său a fost depus de mine pe biroul Camerei în sesiunea din 1898–1899 și a și trecut prin comitetul delegaților; partidul ordinii însă a proclamat obstrucțiunea și a început dezordinea pe strade, și din această cauză învățătorii nu au putut beneficia de măsura ce propusesem.

Acum comitetul delegaților Camerei conservatoare a găsit că leafa de 150 lei pe lună, ce prevăzusem eu pentru învățătorii înaintați pe loc, și pe care o admisesse și dl Ionescu, este prea mare și a redus-o la 120 lei. Va rezulta de aici pentru stat o economie de 3600 până la 7200 lei pe an; dar în același timp se va fi obținut rezultatul, prețios în ochii democraților asimilați, de a lua cu o mână ceea ce se părea că se da cu cealaltă și de a se reduce aproape la nimic avantajele pe care proiectul depus anul trecut căuta să le creeze învățătorilor meritoși. Și pentru a completa ideea, aceiași domni mai adaugă restricția că aducerea la oraș a acestor învățători nu se va putea face decât în lipsa de absolvenți ai școalelor normale de institutori.

1. Vezi nota de mai sus la p. 182.

Salariile institutorilor

Institutorii vor păstra amintirea reformei dlui Ionescu, căci ea va lăsa urme simțite în pungile lor.

Prin legea din 6 martie 1883, menținută în acest punct și prin cea din 1896, leafa institutorilor era fixată la 225 lei pe lună, plus gradația.

Dl Ionescu a găsit că această cifră este prea mare și o reduce la 160 lei, cu excepție de 6 orașe mai mari în care li se mai acordă o *indemnizație*, nesupusă gradației, de 40 lei.

Socotind și gradația, așa cum o regulează acum proiectul de lege, maximul de plată la care va putea ajunge un institutor, după 25 de ani de serviciu, va fi dar de 224 lei, iar în orașele mari de 264 lei pe lună.

Eu enunț doar cifrele. Cei care se pricep, vor spune dacă un institutor poate trăi cu atâtă, el și familia lui.

E adevărat că expunerea de motive zice că reducerea aceasta se poate face fără niciun inconvenient, pentru motivul că institutorii se vor înlocui prin institutele și că acestea consumă, se îmbracă, se încălzesc și își nutresc copiii mai puțin decât bărbații. Acesta este un chip inedit de a face actul de dreptate socială, care-i stă la inimă dlui Ionescu.

Eu unul cred că se putea lăsa în pace bieții institutori, singurii pe care dl Ionescu aruncă păcatul de a echilibra bugetul statului; iar economia ce se realizează rupându-le bucată de la gură se poate realiza mult mai lesne și mai repede, fără chiar a se atinge legea existentă, ci, din contră, făcând-o să se aplice strict.

Încă de la 1864, comunele au obligația de a procura localurile pentru școalele primare. Această obligație ele și-au împlinit-o foarte rău, căci foarte puține comune, abia în timpii din urmă, și-au clădit localuri sistematice și încăpătoare pentru școli. Majoritatea au pentru școli numai case închiriate, dăruite sau cumpărate de ocazie, așa de improprii și de neîncăpătoare, încât de unde legea prevede că un institutor poate să aibă până la 80 de școlari, în realitate clasele nu pot conține decât 40, 30 sau 20 de copii.

Rezultă de aici că statul plătește azi 1410 institutori, pentru 74.000 școlari, pe când cel mult 1000 institutori ar fi de ajuns, după lege. Cu alte cuvinte, pentru că comunele nu-și împlinesc datoria ce le impune legea, statul își impune sarcina de a plăti 410 institutori pe care nu e dator să-i plătească, ceea ce reprezintă o sumă de cel puțin 1.400.000 lei pe an.

Să se oblige dar comunele a-și clădi localurile necesare și să se reducă treptat numărul institutorilor. Nu e pericol că prin aceasta se vor lăsa institutori pe din afară, căci facerea clădirilor în orice caz va lua mai mulți ani, și în timpul acesta se vor face de la sine destule goluri.

Lucrul se poate realiza fără prea multă greutate, dar cu oarecare energie. Sunt sigur de aceasta, pentru că am făcut însumi încercarea. Am apăsas asupra

comunelor, ca să-și împlinească datoria, și multe din ele au ieșit din indiferența lor trecută. Legea dă ministrului un mijloc de acțiune eficace și sigur: acesta este regularea circumscriptiilor școlare urbane. Operația aceasta începusem să o fac în mai multe orașe, și chiar în București; ea însă a fost părăsită cu totul de dl Ionescu.

* * *

Intenția mea nu este de a analiza articol cu articol proiectul dlui Ionescu. Această onoare nu o merită o elucubrațiune, alcătuită în câteva zile, fără nicio preocupare alta decât aceea de a distruge o operă a Partidului Liberal, fără măcar de a se căuta să se pună în loc ceva serios și studiat cum se cade.

Pe lângă aceasta, o asemenea lucrare ar lua proporții foarte mari, pentru că nu este o linie care să nu conțină ceva criticabil.

De aceea mă voi mulțumi să completez ceea ce aveam de spus asupra părții din proiect care privește învățământul primar, menționând în puține cuvinte încă câteva măsuri care se pot ușor aprecia de cei interesați și de oamenii care cunosc cheștiile școlare.

Cum înțelege dl Ionescu rostul școlilor normale, se cunoaște din aceea că d-sa prevăzuse în proiectul său că școlarii lor pot fi și externi; și ca culme: că directorii școalelor normale se vor putea lua și dintre *doctorii în medicină*!

Întâlnind această admirabilă dispoziție, eram tentat să mă și opresc, căci nu credeam că voi mai găsi în proiect altceva mai piramidal decât aceasta.

Ferice de școalele a căror soartă este dată pe mâna unui om care le înțelege în acest fel! Mă mir pentru ce dl Ionescu s-a oprit la mijlocul drumului și nu ne-a dat puțința de a vedea școli normale conduse și de veterinari, dentiști, farmaciști, droghiiști, fabricanți de instrumente chirurgicale, ortopediști, bandajiiști etc. etc. Pe câtă vreme dl Ionescu crede că, pentru a conduce cineva o școală specială, în care trebuie să se facă educația de învățători a normaliiștilor, este destul să se fi ocupat cu cheștiile de anatomie și patologie, alegerea este mult mult mai largă și nu văd pentru ce să se mărginească numai doctorii în medicină.

Regret sincer că comitetul delegaților s-a amestecat să facă să dispară aceste două perle, care ar fi contribuit atât de mult să ilustreze „pecetea spiritului larg și solid“ al dlui Ionescu, căruia cu ochi umezi de lacrimi de admirație îi cântă diti-rambe dl Al. Bădărău.

Cât de mult invidiez soarta dlui Ionescu de a avea un panegirist ca dl Bădărău și cât plâng pe dl Sturdza și pe mine însumi, care nu știu prin ce am greșit înaintea d-sale și ne-am atras săgețile condeiului său cel ager și veridic!

Suprimarea școalei normale de institutori

Proiectul dlui Ionescu desființează școala normală de institutori și cu această ocazie dl Bădărău vorbește cu o adâncă satisfacție despre desființarea acestei școli, „singurul vestigiu de încercările de reformă ale dlui Dim. Sturdza“.

Am aici o nedumerire.

Pe cât știu, după anul 1886, când dl Sturdza a creat vestigiul acesta, a urmat o perioadă de 7 ½ ani, în care s-au succedat la Ministerul de Instrucție vreo 12 miniștri conservatori. Unul din ei, dl Ionescu, actualul semizeu al dlui Bădărău, a deținut singur puterea timp de 4 ani. Cum se face că atunci nu' s-a făcut să dispară vestigiul care excită acum indignarea dlui Bădărău? Ce zic? Este o lege, din 1893, propusă de un dl Take Ionescu, în care, nu numai vestigiul dlui Sturdza s-a menținut, dar încă din el s-a făcut unul din organele principale în recrutarea corpului didactic primar.

Poate că dl Bădărău va avea greutate a-mi răspunde, pentru că sunt 7 ani de atunci și pentru că în tabăra din care d-sa face parte, zilele se urmează și nu se aseamănă. Unde mai sunt ideile conservatoare de acum 7 ani! Unde mai sunt convingerile de ieri ale dlui Ionescu și ale dlui Bădărău! *Mais ou sont les neiges d'antan!*⁽³²⁾

În ceea ce privește pe dl Ionescu, este abia un an de când d-sa, în ședința Camerei de la 16 martie 1899, cerea reînființarea școalei normale de institutoare din Craiova, în locul căreia eu dispusesem a se înființa o școală secundară de fete. Anul trecut, d-sale nu-i erau de ajuns două școale normale de institutori, câte conservam eu, iar anul acesta le desființează și pe acestea și se bucură că le desființează. E consecințe, ca totdeauna.

Cred însă că dl Al. Bădărău, raportorul de la 23 martie 1900 al legii dlui Ionescu, ar putea să se informeze asupra acestui punct, ca și asupra altora, de la omonimul d-sale, un dl Al. Bădărău, care printr-o curioasă coincidență a fost și el raportorul legii din 1893 a dlui Ionescu. Nu ar putea oare dl Bădărău din 1893 să explice dlui Bădărău din 1900, care au fost motivele pentru care atunci școala normală de institutori era așa de bună, încât ea se pune ca temelie la un întreg edificiu?

Până când să vină răspunsul, eu îmi permit a ajuta pe dl Bădărău din 1900 în merituoasa sa vânătoare contra vestigiilor dlui Sturdza și-i indic aici încă vreo câteva, care se vede că i-au scăpat din vedere și pe care trebuie să se grăbească a le face să dispară de asemenea.

1. Organizarea serviciului de control al învățământului, așa cum era făcută în „încercarea de reformă“ a dlui Sturdza din 1886, la art. 13–14, funcționează și azi, consacrată fiind prin legea din 1892 a dlui D. G. Ionescu, art. 43–55, care amplifică cele două articole din 1886, dar nu le modifică decât în detaliu.

2. Casa Școalelor ca „autoritate de supraveghere și control asupra administrării averilor lăsate școalelor“ se vede figurând la art. 17 și 18, din „încercarea“ de la 1886. Suprimați-o!

3. Prescripțiile care să asigure în mod efectiv frecventarea obligatorie; dispozițiile privitoare la formarea listelor de copii în etate de școală; sancțiunile legii în privința celor care nu o vor aplica; amenzile școlare; regularea învățământului primar privat; dispensele: au fost pentru prima oară studiate în amănunțime și regulamentate în art. 21–29 din „încercarea“ de la 1886, pe când se știe că legea din 1864 nu cuprindea decât indicațiuni de principii, fără a regula nimic. Legea din 1893 s-a inspirat în cea mai largă măsură din „încercarea“ de la 1886 și mecanismul ei este organizat întocmai pe bazele date de ea. Îndeosebi, formarea listelor de copii supuși obligativității școlare de către învățători, una din dispozițiile principale ale legii, este luată de acolo; ba încă îmi aduc aminte că în discuția din Senat a legii sale, în 1893, dl Ionescu a pus această dispoziție a sa sub protecția *încercătorului* de reforme din 1886¹.

4. Principiul esențial, ca cheltuielile comunelor pentru școală să se înscrie din oficiu în bugetul lor și ca sumele respective să se verse la stat, se găsește expus pentru prima oară în „încercarea“ din 1886, la art. 32–37, și menținut în legea din 1893. Unele dispoziții sunt *copiate* întocmai, precum este art. 36 din 1893, reprodus la art. 82 din 1893.

5. „Încercarea“ din 1886 a pus pentru prima oară principiul ca școlile rurale să se repartizeze după importanța *aglomerațiilor* de locuințe, în loc de sistemul pe *comune*, admis în 1864. E adevărat că la 1893, dl Ionescu conserva acest din urmă sistem, mai restrângându-l încă, ceea ce i-ar fi permis a nu crea nici 3000 de școli rurale, dacă ar fi voit. Însă, la 1896, s-a revenit la sistemul „încercării“ dlui Sturdza și văd că acum dl Bădărău nu zice nimic. Nu ar fi oare timpul a se suprima și acest *vestigiu*, ceea ce ar permite a se desființa vreo 600 de școli rurale și să se facă fonduri pentru a se plăti dl Hallier?

6. Tot „încercarea“ din 1886 (art. 41) regulează numărul învățătorilor după numărul școlarilor, lucru care se regăsește și în legea din 1893 la art. 27, cu alte cifre.

7. Rotația, atât în școlile urbane, cât și rurale, a fost introdusă pentru prima oară în „încercarea“ din 1886 și menținută în toate legile și proiectele ulterioare.

8. „Încercarea“ a introdus pentru prima oară conferințele obligatorii ale absolvenților cursului primar până la vârsta de 14 ani (art. 48), pe care dl Ionescu le-a prevăzut la art. 33 din legea sa, sub numele de *cursuri de repetiție*.

9. Atelierele de lucru manual în școlile rurale se prevăd pentru prima oară în „încercare“ (art. 49) și se introduc apoi și în legea din 1893 (art. 31).

1. Adică a adus ca argument faptul că aceeași dispoziție se găsește și în proiectul lui Sturdza din 1886.

10. Dl Sturdza și-a permis ca, înainte de dl D. G. Ionescu, să renunțe la concurs ca mijloc de recrutare a corpului didactic și să facă din școlile normale primare pepiniera unică pentru recrutarea învățătorilor și a institutorilor. D-sa a prevăzut crearea școlilor de aplicație pe lângă aceste școli normale. D-sa a substituit, în locul concursului, numirea în corpul didactic primar după tablouri de capacitate, în care se înscriu în ordinea meritului absolvenții școalelor normale.

Întreg acest sistem aparține în propriu dlui Sturdza și formează una din părțile fundamentale ale „încercării” sale din 1886. El a fost adoptat întocmai de dl Ionescu în legea sa, cu deosebire că, pe când „încercarea” nu intra în detaliul organizării școalelor normale, ci se mulțumea a pune numai principiile, legea din 1893 intră în detalii de organizare. Deosebirea aceasta se explică prin faptul că adevăratul autor al legii, dl Virgiliu Arion, fusese mai multă vreme profesor și director de școală normală și a ținut să introducă în lege rezultatele experienței sale¹.

11. „Încercarea” a dat pentru prima oară o sancțiune numirii *provizorie* care se dă celor ce intră în corpul didactic, prevăzând că cei ce se vor dovedi incapabili în timpul provizoratului vor putea fi depărtați din învățământ, pe când în legea veche se știe că nu era nicio deosebire între numirea provizorie și cea definitivă. Inovația „încercării” a fost trecută și în legea din 1893.

12. În timpul legii din 1864, învățătorii și institutorii nu erau inamovibili. Ei puteau fi transferați și chiar destituiți de-a dreptul de către ministru. Pentru învățători, mai ales, situația era netolerabilă; adeseori ei erau destituiți numai de revizor sau prefect, iar ministerul lua doar act de destituire.

„Încercarea” dlui Sturdza este aceea care pentru prima oară a pus pe institutori și chiar pe învățători pe același picior cu toți ceilalți membri ai corpului didactic și i-a făcut inamovibili, hotărând că nici transferarea, nici suspensiunea, nici destituirea nu se pot aplica decât ca măsură de pedeapsă, aceste două din urmă numai în urma unei judecăți de către o comisie independentă de minister.

Este adevărat că în acest punct, dl Ionescu, în 1893, nu a urmat pe dl Sturdza, de vreme ce d-sa a rezervat ministerului dreptul de a transfera după plac pe institutori și învățători și numai pentru excludere îi trimitea la judecată înaintea consiliului permanent, care este tot un organ al ministrului. Însă la 1896, dl Poni a revenit la sistemul dlui Sturdza, așa că stabilitatea de care se bucură azi institutorii și învățătorii este încă un vestigiu de la dl Sturdza, pe care-l recomand atenției binevoitoare a dlui Bădărău.

13. „Încercarea” a prevăzut excluderea de drept din corpul didactic a membrilor lui condamnați pentru motive infamante, și legea din 1893 a călcat pe urmele ei.

14. Tot „încercarea” a interzis în mod formal membrilor corpului didactic exercițiul de comerț sau de industrie, care figurează și în legea de azi.

1. Virgil Arion fusese profesor la Școala normală din Galați, apoi în 1891–1894 secretar general al Ministerului de Instrucție, fiind ministru Take Ionescu.

Mărginesc aici această listă, care nu privește decât învățământul primar, rezervându-mi a indica la timp și alte *vestigii* de ale dlui Sturdza, în ce privește învățământul secundar și superior.

Toate acestea au trecut în legea dlui Ionescu din 1893 și se află în vigoare și azi, sub regimul legii din 1896.

Rog pe dl Bădărău să se țină de vorbă și să profite de ocazie că împrejurările cunoscute l-au pus să legifereze pentru școală, ca să facă să dispară și aceste vestigii din încercarea de reformă a dlui Sturdza. Nu va fi rău ca, cu aceeași ocazie, să recomande amicului său, onor. dl Ionescu, ca pe viitor, dacă cumva va mai fi chemat a legifera asupra instrucției, să fie cu mai multă băgare de seamă a se feri de a alcătui proiectele sale pe baze care să semene așa de mult cu cele puse în grosul volum de la 1886. Nu de alta, dar ar putea cineva să-l bănuiască că *a copiat* pe dl Sturdza și știu că dl Ionescu este foarte sensibil în această chestie.

Ce va mai rămâne însă din reformele dlui Ionescu, după ce se va scoate dintr-însele tot ce va fi luat de la dl Sturdza, asta este o întrebare, la care las să răspundă cei care ne ascultă și ne judecă și pe dl Ionescu și pe dl Bădărău și pe mine.

Erori, contraziceri și imposibilități

Atât la 1886, cât și la 1896, legislatorii liberali s-au silit să asigure în cea mai largă măsură posibilă stabilitatea membrilor corpului didactic de orice grad, și a-i sustrage de la acțiunea politicianilor. După cum am spus mai sus, exclusiv lor se datorește că institutorii și în special învățătorii nu mai pot fi tratați azi așa cum erau altădată.

Proiectul dlui Ionescu pune însă regulă și aici. El cuprinde un mic articol care pune din nou totul în cestiune. Iacă-l:

„Art. 70 bis. În interesul aducerii la un loc al învățătorilor soț și soție, ministerul va putea face permutările necesare, cu avizul conform al consiliului permanent“.

Așadar, transferarea încetează de a mai fi o măsură de pedeapsă, aplicabilă numai în urma unei culpe. Ea redevine o simplă măsură administrativă, aplicabilă de ministru după voia lui. Redacția articolului este astfel că ea va permite ca, pentru a se reuni doi soți, să se poată face transferări între o mulțime de învățători.

Las să se vadă ce va fi această armă în mâna dlui Ionescu care, chiar cu legea actuală, avea curajul să amenințe pe învățătorii și institutorii suspecti cu transferarea în Dobrogea. Ceea ce voia să facă d-sa era ilegal; de acum înainte, persecuțiile d-sale vor fi puse sub scutul legii.

Aș vrea însă să știu: art. 70 bis privește în adevăr numai pe învățători, ori institutorii sunt lăsați afară numai din uitare?

Această din urmă ipoteză nu m-ar mira deloc. Proiectul dlui Ionescu este alcătuit cu așa zor, cu atâta nepricepere, neglijență și amețală, încât este un monument unic în felul lui. Voi cita aici numai câteva dovezi, pe lângă altele care-mi vor mai veni înainte mai târziu.

În noua redacție a art. 18 din legea organizării ministerului s-a făcut economie de toate verbele; să fie oare tot pentru echilibrarea bugetului?

Școalele normale de institutori și institutoare se suprimă. Cu toate acestea, se menține al. V din legea de la 1896, care zice că absolventele a trei clase din secția normală de la Azil au dreptul a fi primite la concurs pentru *școala normală de institutoare*.

Tot așa, la art. 61 se spune că examenele pentru înaintarea pe loc a institutorilor se vor face după programa *școalelor normale de institutori*. Când aceste școli nu vor mai fi, cum se vor mai face examenele de înaintare pe loc?

La art. 88 se zicea în proiectul guvernului că institutorii școalelor primare superioare vor fi numai absolvenți ai *școalei normale de institutori*. Prin urmare, când această școală ar fi dispărut, peste patru ani, recrutarea corpului didactic al școalelor primare superioare ar fi devenit imposibilă.

La art. 98, al. II, s-au uitat învățătorii și învățătoarele. În același articol și aliniat se spune că actualii institutori provizoriu vor continua a primi și de aici înainte leaful lor de azi; se uită însă a se pune această dispoziție pentru cei definitiv. Să fim siguri că dl Ionescu va profita de această uitare pentru a reduce pe institutorii definitivi bănuți de colectivism la 160 lei pe lună. L-am văzut noi agățându-se de argumente mai slabe decât acesta, pentru a comite fapte și mai grave.

Dl Ionescu alătură o secție normală pe lângă externatele secundare de fete, pentru prepararea învățătoarelor. Însă la art. 41 d-se spune că „pentru prepararea corpului didactic al școalelor primare rurale, vor servi școalele normale de învățători și școalele normale de învățătoare“ și uită secțiile normale de la externate.

Dispoziția ca elevele din școalele normale să nu se primească decât până la numărul prevăzut prin buget se trece într-un alineat modificat de la finele art. 45, care privește exclusiv pe Azil, în loc de a se pune ca articol separat.

Rezerv pentru locul lor alte dovezi și mai minunate de incoerență ce domnește în acest proiect de dezorganizare.

Pe unele, comitetul delegaților s-a cercat să le îndrepteze. Pe altele, și pe cele mai însemnate, le-a lăsat să subziste. Proiectul, așa cum s-a votat, poartă dar în adevăr „pecetea spiritului larg și solid“ al dlui Ionescu.

Ca să nu contrazic pe dl Bădăraș, voi admite și eu că spiritul dlui Ionescu este larg; mă tem însă că s-a lărgit așa de mult, încât s-a subțiat de tot, așa că nu mai putem crede decât cu rezerve în soliditatea lui.

Chestia creării școalelor primare superioare

Înainte de a continua cu analiza proiectului dlui Ionescu, care în momentul acesta a și devenit lege¹, vreau să lămuresc un mic punct de istorie.

În *Expunerea de motive*, p. IV, coloana II, se zice: „Reforma de competenție din legea ce propun este *crearea învățământului primar superior*“.

Iar mai la vale, în diferite locuri:

„Școalele primare superioare pe care *propun să le înființăm*...”

„*Crearea* unei astfel de școli va da o însemnată economie”...

„Desființarea claselor paralele de la gimnaziile, pe măsură ce *se vor crea școale primare superioare*“.

Așadar, dl Ionescu afirmă în mod repetat că d-sa este creatorul învățământului primar superior și încă spune că această creațiune este reforma sa de competenție.

E bine înțeles că isonul veridicului și imparțialului dl Bădărău nu lipsește de a însoți și a întări glasul dlui Ionescu. Pe o pagină întreagă din raportul său, on. d. primar de Iași și fost profesor cântă laudele *inovațiunii fericite* a dlui Ionescu.

Îndoiăla dar nu poate fi; după acești domni, creațiunea învățământului primar superior aparține regimului din strada Enei.

Să lămurim însă în ce chip este dl Ionescu creatorul învățământului acestuia. Procedura d-sale este foarte simplă și caracterizează de minune și omul și regimul din care face parte.

În proiectul de lege propus de dl Sturdza, în 1886, este un art. 60, astfel redijat: „Când s-ar simți trebuința, statul, comunele sau județele vor putea crea cu spezele lor *școli primare superioare*, cu o programă mai dezvoltată decât a școalelor primare ordinare. În acest caz, partea de cheltuieli care va trece peste cheltuiiala regulată a unei școli primare ordinare va privi exclusiv pe autoritatea care face creațiunea. Administrația acestor școli se va face întocmai după normele stabilite prin această lege pentru școalele primare ordinare.— Pentru a le înființa, e nevoie de o autorizare specială a ministrului, care fixează în același timp organizarea și programele lor“.

Acest articol a fost reproduș în legea din 1896 a dlui Poni, aproape cuvânt cu cuvânt. El formează acolo art. 33.

Prin urmare, nu numai ideea, dar chiar realizarea ideii școalelor primare superioare aparține în mod necontestat Partidului Liberal și, în special, aceluia d. Sturdza, ale cărui vestigii se îndeletnicește azi dl Bădărău să le facă să dispară. Creațiunea a fost legiferată în bună regulă, în mod așa de larg și de înțelept, încât se puteau înființa școli primare superioare oricât de multe, fără a fi nevoie

1. Când a apărut articolul cu această parte din studiul lui Haret (1 aprilie 1900), proiectul lui Take Ionescu fusese votat de Parlament și promulgat.

a se face nicio lege nouă pentru aceasta. Proiectul din 1886 și legea din 1896 lăsau ministrului facultatea de a le da organizarea și programele ce ar fi voit, numai prin măsuri de regulament.

Dl Ionescu nici nu și-a dat seama de ce este acest învățământ primar superior, din care acum vrea să-și facă atâta laudă și căruia îi acordă atâta importanță, încât face din el înlocuitorul în mare parte al învățământului secundar. Dacă ar fi știut ce este, l-ar fi introdus în legea sa din 1893¹ și nu ar fi lăsat dlui Poni meritul de a-l legifera pentru prima oară. Nu numai că dl Ionescu nu a făcut așa la 1893, dar în Senat s-a și opus la un amendament propus de dl Sturdza, care tindea să dea învățământului complementar o însemnătate mai mare, pentru a-l apropia, măcar cât de puțin, de ceea ce este învățământul primar superior.

Când cineva are așa de puțin înțelegerea unui lucru, este destul de extraordinar să-l vezi emițând pretenții de a fi inițiatorul lui. Dar, deși cunoșteam curajul dlui Ionescu în asemenea materie, nu credeam că d-sa să meargă până unde a mers, pentru a escamota în folosul său meritul unei creațiuni de care este cu totul străin și care este proprietatea dreaptă și necontestată a altuia.

Iacă ce face d-sa: pe de o parte suprimă art. 33 din legea dlui Poni, prin care se creează școalele primare superioare; iar pe de alta, introduce ceva mai jos alte articole, prin care înființează aceleași școli *pentru băieți*. Și atâta-i ajunge d-sale pentru a se proclama creatorul școalelor primare superioare!

Așadar, după dl Ionescu, ca să fie cineva creator, îi este de ajuns să scoată de pe un obiect marca creatorului lui și să și-o pună pe a sa. Cu socoteala aceasta, i-ar fi lesne dlui Ionescu să-și atribuie meritul a tot ce s-a făcut și se va mai face în țara aceasta. Îi va fi de ajuns să aplice metoda sa de *démarquage*⁽³³⁾ la întreaga noastră legislație; să suprimă, prin câte un articol, toate codurile, toate legile, și să facă imediat alte articole, prin care să pună la loc lucrurile desființate de d-sa cu zece linii mai sus.

Nu e vorbă, nu ar fi aceasta întâia dată când Partidul Conservator își va fi manifestat în acest fel puterea sa productivă. De când este el, totdeauna a dat dovezi de cea mai completă neputință de a crea ceva prin sine însuși; totdeauna nu a făcut decât să altereze ideile altora, de cele mai multe, ori fără măcar să le înțeleagă și să și le atribuie sieși, închipuindu-și că, dacă le-a schimbat haina, nu le va mai recunoaște nimeni.

Dar, în cazul de față, încercarea este așa de îndrăzneată; ea se face cu un dispreț așa de mare de ceea ce va zice lumea, încât niciodată ea nu va putea fi tratată cu toată severitatea ce merită.

În codul penal este un art. 332 care pedepsește pe „acel care, în vedere de a împărtăși folos, face să se nască o amăgire în paguba averii altuia, sau făcând

1. Legea lui Take Ionescu din 1893 a fost discutată în Senat începând de la 3 mai 1893. Propunerea lui Sturdza e în ședința de la 6 mai.

să treacă de adevărate fapte mincinoase, sau prefăcând în mincinoase fapte adevărate, ori suprimându-le de tot“.

În cazul de față, dl Ionescu voiește să *împărtășească folosul* de a trece drept autorul unei creațiuni, în care nu are niciun drept. D-sa cearcă să facă a se *naște o amăgire* în spiritul public, în *paguba* capitalului politic al Partidului Liberal, voind să facă să treacă drept adevărat faptul mincinos că d-sa este creator al unor școale propuse deja de liberali de acum 14 ani și create tot de ei acum 4 ani. D-sa mai cearcă a *preface în mincinos faptul adevărat* că școlile primare superioare sunt create de liberali în 1896, iar nu de d-sa în 1900. D-sa mai cearcă să *suprime de tot* dreptul necontestabil al Partidului Liberal de a se numi creatorul învățământului primar superior, ca unul ce pentru prima oară l-a propus, pentru prima oară l-a prevăzut în lege și i-a dat puțința de a se dezvolta oricât de mult și pentru prima oară i-a dat și un început de execuție, prin câteva școli create deja, în 1897 și 1898.

Sunt dar aici toate elementele cerute de articolul citat mai sus din codul penal și nu e îndoială că, dacă obiectul operațiunii, în loc de a fi niște școli, ar fi un palton sau o pălărie, justiția ar ști să intervină pentru a reda fiecăruia ceea ce este al lui.

Din nenorocire, în politică nu merge ca în viața civilă. Ceea ce aici se cheamă lucru necinstit, în politică poate servi pentru a forma un capital politic unui om incapabil de a și-l agonisi pe altă cale.

Cel puțin dl Ionescu aduce vreo inovație, face vreo creațiune, care să nu fi putut încăpea în limitele art. 33 al dlui Poni? Chiar așa de era, trebuia să se adauge legii unul sau mai multe articole care să o completeze, dar nu să se suprimă art. 33, care este fundamental în cauză, pentru a se înlocui cu altul având același scop. Manopera este așa de *grosieră*, pentru a mă servi de un termen devenit celebru, încât nu poate înșela pe nimeni.

Dar articolele substituite de dl Ionescu în locul celui *suprimat* nu au nici măcar meritul de a fi introdus vreo idee nouă, vreo idee care să nu se fi putut realiza în limitele art. 33 al dlui Poni. Din contra, ele restrâng numai la băieți un învățământ pe care legea din 1896 nu oprea de a se înființa și pentru fete. Încolo, ele fixează durata studiilor la *trei sau patru* ani, condițiile de admitere a școlarilor, programa, numărul elevilor într-o clasă, regulile de promoție și disciplină, recrutarea corpului didactic, drepturile absolvenților. Care dintre aceste dispoziții nu se putea lua în virtutea chiar a textului art. 33 din 1896, care da ministrului dreptul de a fixa *organizarea și programele școalelor* primare superioare? În orice caz, care din ele era în opoziție cu art. 33 și reclamau suprimarea lui?

Până și dispoziția ultimă a dlui Ionescu, care prevede transformarea gradată a gimnaziilor în școli primare superioare, era inutilă, pe câtă vreme era prevăzută de art. 85 al legii învățământului profesional din 1899, cu deosebire că acest articol era redijat cum se cade, pe când al dlui Ionescu este alcătuit cu așa

fel de îngrijire, încât lasă a se înțelege că s-ar tinde la desființarea claselor I–IV din toate liceele și gimnaziile.

Nu pot iarăși trece sub tăcere precauțiunile luate de dl Ionescu pentru a perpetua fapta sa și care dovedesc temerea d-sale de a nu se descoperi mica operație de schimbare de proprietar ce voia să comită. Iacă dovada.

Pretutindenii d-sa pune în fața articolului pe care-l modifică dispozițiile modificatoare. Așa și trebuie să se facă. În ceea ce privește însă art. 33, d-sa imprimă în fața lui cuvintele *se suprimă*, la p. 24; iar articolele substituite de d-sa în locul articolului pretins suprimat le imprimă ca articole noi tocmai la p. 35. Cine putea să se gândească să întoarcă 11 pagini, pentru a apropia dispozițiile dlui Ionescu de ale dlui Poni și a se convinge de realitatea pretențiilor de creator ale dlui Ionescu? Desigur că nimeni. Dar tot așa ar fi fost dacă articolele de la p. 35 se puneau în fața celui de la p. 24, după cum era *onest* a se face? Ar mai fi putut atunci cineva să ia în serios pe ministrul care pe jumătatea din stânga a paginii suprima un lucru, pe care-l reînființa pe jumătatea din dreapta a aceleiași pagini? Ar mai fi putut el să treacă drept creator, fie chiar în ochii dlui Bădărău? Desigur că nu. Dl Ionescu știa aceasta și de aceea s-a ferit de a face posibilă o comparație, care i-ar fi fost dezastroasă.

Chestia creării școalelor profesionale de băieți

Ceea ce a făcut cu școalele primare superioare, dl Ionescu a cercat să facă și cu școalele profesionale.

Școlile profesionale de fete există deja de la 1876; organizarea și existența lor nu erau însă consacrate nici prin lege.

Prin legea învățământului profesional din 1899 se umplea acest gol, precum și acela, încă și mai simțit, de a se înființa asemeni școli și pentru băieți.

Atât discuțiile urmate în Parlament cu privire la această lege, cât și expunerea de motive care o însoțea, au lămurit destul de bine caracterul acestor școli, faptul că cele de băieți se creau atunci pentru prima oară, precum și scopul lor¹.

Dl Ionescu a găsit și aici că era ceva bun de anexat și nu a lipsit să o facă, după metoda ce am văzut mai sus cu ocazia școalelor primare superioare. Pe de o parte, d-sa suprimă art. 38–52 din legea liberală de anul trecut, prin care se creează școalele profesionale de băieți; iar pe de alta, face 11 articole noi, prin care creează aceleași școli. După aceea, cu fruntea senină, scrie în expunerea sa de motive că „prevede *crearea* de școli profesionale și pentru băieți“ și-și face o coloană de laude pe tema aceasta.

1. Vezi acestea în colecțiunea de lată, vol. IV, p. 176 și urm.

De data aceasta, însă, d-sa perfecționează metoda. Articolele suprimate nici nu le mai imprimă în volumul său. D-sa se mulțumește a strecura pe ascuns, la p. 74, în capul art. IX, *care nu are nimic a face cu aceste școli*, dispoziția că art. 38–52 din legea din 1899, „care privesc școalele de meserii, altele decât școalele de arte și meserii ce trec la Ministerul Domeniilor“, se suprimă și se înlocuiesc cu art. X, care este pus tocmai la p. 81.

Să se observe îngrijirea cu care, în această redacție întortochiată, se evită numirea de *școli profesionale*, pe care aceste școli, câte există, o poartă de 24 de ani, precum și orice aluzie la natura, scopul și organizarea școalelor suprimate.

Pentru ce art. 38–52, care se suprimau, au fost astfel escamotate? Pentru ce nu s-a pus sub ochii legiuitorilor textul articolelor a căror desființare li se cerea? Ce valoare are un vot dat astfel cu ochii închiși, fără a ști măcar ce se votează? Și care este scopul acestui scandal?

Cauza este că dl Ionescu nu voia să lase să se audă că școalele pe care pretindea că le creează d-sa nu sunt în realitate decât școalele create anul trecut de liberali, prin o lege pe care d-sa nu a aplicat-o, anume pentru a putea să-și atribuie meritul creațiunilor ce cuprindea ea. Procedarea onestă, care în mod inevitabil trebuia urmată, era de a se imprima față în față textul articolelor suprimate și al celor care le înlocuiau, după cum se face totdeauna, și după cum s-a făcut chiar în proiectul dlui Ionescu pentru articole mai puțin importante decât acestea. Dar o procedare onestă nu era compatibilă cu întregul spirit al proiectului dlui Ionescu, al cărui unic scop este de a înscrie numele d-sale pe o lucrare făcută de alții. Lucrurile necinstite nu se pot face prin mijloace cinstite.

Dacă nu ar fi decât aceste două dovezi de gândurile, care au condus pe dl Ionescu în alcătuirea proiectului său, încă ar fi de ajuns pentru a-l judeca și a-l clasa unde merită. Regret foarte mult că datoria ce am de a nu lăsa să izbutească această nouă încercare a dlui Ionescu de a plăsmui lucruri neadevărate și vătămătoare țării mă obligă să mă ocup mai departe de această parodie de lege.

În vechiul Egipt, când după o perioadă de strălucire a venit o serie de faraoni incapabili, umbre palide și ridicole ale eroilor care mai înainte umpluseră lumea cu faima lor, s-au văzut urmașii degenerați ciocănind numele glorioșilor lor predecesori de pe monumentele nepieritoare ce ridicaseră și înscriind în loc numele lor necunoscut.

Partidul Conservator găsește că este bine pentru dânsul să calce pe urmele anticilor... schimbători de texte. Din fericire, lumea de azi are mai bune mijloace decât cea faraonică de a cunoaște adevărul și de a judeca pe oameni după faptele lor. Ea știe ce a făcut Partidul Liberal pentru țară; știe ce face și Partidul Conservator, și în special acea fracțiune a lui care și-a primit consacrarea în strada Enei; vede acum și mijloacele ce întrebuintează el pentru a arunca praf în ochi și a-și ridica pedestal cu pietre furate de la vecini. Dacă un asemenea partid va mai rezista încă ridicolului cu care se acopere prin asemeni manopere, nu vom mai avea nimic de ce să ne mirăm pe lume.

* * *

Mulți poate se vor mira de stăruința ce pun întru a lămuri aceste chestii de prioritate. Pentru țară, ele sunt de o ordine așa de secundară, încât nici nu ar trebui amestecate într-o discuție așa de importantă, ca aceea a legii instrucției.

Aceasta este și părerea mea personală și a Partidului Liberal. În 1892 și în 1893, când dl Ionescu pune la o așa de largă contribuție proiectul liberal din 1886, pentru a alcătui legile sale asupra organizării ministerului și a învățământului primar, nimănui din Partidul Liberal nu i-a trecut prin minte să-i facă o vină din aceasta, nici să revendice vreun drept de prioritate. Din contră, eu, care avusesem o parte destul de însemnată la elaborarea proiectului liberal, nu am ezitat a răspunde la chemarea dlui Ionescu și de a-i da ajutorul ce-mi cerea, pentru a face ca legile d-sale să iasă cât se poate mai bune.

Cauza este că în Partidul Liberal se crede că interesul țării primează toate micile interese de persoane și de partid; că întemeierea unei legi așa de însemnate ca aceea învățământului este o lucrare la care e bine să colaboreze toate forțele vii ale țării, iar nu numai unele. Se mai crede că munca depusă de cineva în timpul cât a condus afacerile publice este căzută în domeniul public; căci pentru a-și da munca sa pentru binele comun este cineva chemat la funcții înalte, iar nu pentru a-și împlăti cununi. De aceea Partidul Liberal nu a văzut, nici cu părere de rău, nici cu invidie, ca adversarul său politic cel mai neîmpăcat și mai nedrept să se folosească de documentele adunate cu atâta muncă și de ideile propuse de dânsul în 1886; ci s-a mărginit numai a discuta soluțiile propuse de dl Ionescu, când credea că nu sunt cele mai bune.

Atunci când, în 1897, eu însumi am adus în dezbatere proiectul meu de lege asupra învățământului secundar și superior, desigur partea dintr-însul care îmi era personală era cu mult mai considerabilă decât aceea care aparținea dlui Ionescu în toate lucrările sale anterioare. Cu toate acestea, oricine a putut vedea cu câtă îngrijire am evitat de a vorbi despre ceea ce îmi revenea de drept; cum am căutat, din contră, a pune bine în evidență ceea ce aparținea fiecăruia din predecesorii mei în lucrarea mea și a o prezenta, nu atât ca o lucrare personală, cât ca o sinteză a ideilor și a stăruințelor tuturor celor care lucraseră pentru școală, din orice partid ar fi fost. Lucrând așa, eu mă sileam a da legii ce era în dezbatere caracterul unei lucrări comune, în care fiecare să recunoască ceva din al său, și prin urmare să țină la dânsa ca la o lucrare proprie a sa¹.

Cum am fost recompensat, fiecare o știe. Împrumutasem de la dl Ionescu ideea trifurcării. În acest fapt, d-sa a văzut îndată un mijloc de a face politică de cea mai proastă specie și a încercat să revendice ca a sa întreaga lucrare, pe când

1. Vezi Expunerea de motive în prezenta colecțiune, vol. IV, p. 44 ș.u. Asemenea, discursurile lui din Cameră și Senat, p. 77 ș.u., p. 121 ș.u.

îmi era așa de lesne să dovedesc filiația fiecăreia din ideile principale dezvoltate în proiectul meu, urcând-o peste capul dlui Ionescu, până la proiectul din 1886, din care d-sa luase mai tot, fără a-i zice nimeni nimic.

A fost dat dlui Ionescu să scoboare discuția la nivelul unei certe de prioritate, pe când eu mă sileam să o țin în sfera intereselor superioare ale țării. Este partea d-sale, se vede, a amesteca peste tot calculele meschine ale zgomotoasei sale personalități.

Calculul său este ușor de înțeles; și dacă nu l-am fi priceput chiar de la început, faimosul program politic de la Iași, cel cu irigațiile, ar fi fost de ajuns ca să ne lumineze. Era vorba de a se răpi Partidului Liberal meritul uneia din cele mai considerabile din lucrările sale și de a se mări cu dânsa patrimoniul sărăcăcios al celui alt partid, care, în loc să lucreze și să producă, găsește că e mai comod a-și petrece vremea în intrigi și în comploturi și a-și mări capitalul politic în contul altora.

Găsesc că este prea multă vreme de când durează această comedie și că a venit timpul ca să se pună lucrurile la locul lor. Cred că este de datoria tuturor celor care nu admit că neadevărul trebuie să fie principalul element în viața unui partid politic, să lupte cu energie pentru a se împiedica depravarea spiritului public, prin falsificarea sistematică a adevărilor celor mai patente.

Acestea sunt motivele pentru care sunt decis a nu tolera niciuna din încercările dlui Ionescu de a revendica paternități nejustificate. Și cum eu nu argumentez decât armat cu fapte concrete, iar nu fraze goale, am siguranța absolută că până în cele din urmă voi izbuti pe deplin.

* * *

După ce de doi ani trecuți, dl Ionescu se încearcă prin toate mijloacele să facă a se da o importanță mult mai mare decât merită părții sale de acțiune pe terenul școlar, văd acum, cu destulă surprindere, o neașteptată schimbare de atitudine. Atât la Cameră cât și la Senat, în discuția proiectului de lege de care mă ocup, ambii miniștri de Instrucție, cel real și cel nominal, au declarat că „schimbările ce se aduc legislației școlare în ființă nu ating decât un mic număr de articole” și că „ele nu constituie o reformă fundamentală”.

Este locul să mă întrebăm, ca personajul lui Beaumarchais⁽³⁴⁾: *Qui trompe-t-on ici?* Opinia publică, corpul didactic, sau altcineva? Și care să fie scopul acestei noi încercări de a învălui adevărul? Căci nu este îndoială că această încercare este reală.

Articolele din legislația actuală, care sunt atinse și care au fost schimbate sau înlocuite la Cameră în 25 de minute, sunt în număr de 199, iar nu numai câteva. Ele ating întregul organism școlar în părțile lui esențiale. Numai în partea privitoare la învățământul primar, pe care l-am cercetat până aici, am văzut cum se

modifică din fundament bazele învățământului rural: modul de recrutare a instituțiilor; se înlocuiesc învățătorii prin învățătoare; se reduc salariile și gradațiile; se închide drumul școalelor mai ridicate pentru fiii de săteni, fără a mai vorbi de altele. Mai departe, *se creează*, după pretenția însăși a dlui Ionescu, învățământul primar superior și școalele profesionale de băieți; se desființează gimnaziile; se abolește întreaga lege a învățământului profesional din 1899; se restabilește baccalaureatul; se suprimă seminariile inferioare și școalele de comerț de gradul I; se modifică din fundament modul de plată al profesorilor secundari; se răstoarnă sistemul de recrutare al corpului universitar; se iau în fine dispoziții de acelea care angajează viitorul pentru cel puțin 30 de ani, precum este dispoziția de se a da numirea de titulari la mai toți suplinitorii, licențiați sau nu, ceea ce ne dă cu cel puțin 22 de ani înapoi.

Acestea sunt numai câteva din punctele principale ale legislației actuale, atinse, zdruncinate, schimbate sau răsturnate prin legea escamotată zilele acestea. Și dnii miniștri de Instrucție zic că nu fac o reformă fundamentală?

Dar dlor înșiși, prin expunerea lor de motive, și dnii raportori, prin rapoartele lor, dau dezmințire acestei afirmări. Nu vorbesc dlor cu toții, fără încetare, de marile reforme ce fac, de necomparabilele creațiuni ce au imaginat?

Fără îndoială, este aici ceva pe care nu mi-l pot încă explica. Faptul cert însă este că dnii miniștri de Instrucție se silesc să ducă escamotarea legilor instrucției și până dincolo de incintele Parlamentului.

Incoerența în chestia învățământului profesional

Ușurința, lipsa de șir în idei și de cugetare serioasă, de care dl Ionescu a dat pretutindeni dovadă, de câte ori s-a amestecat în treburile instrucției, nicăieri nu s-a pus mai bine în evidență decât în ceea ce privește învățământul profesional.

Am arătat încă de la începutul acestui studiu cum s-a alcătuit partea care-l privește, din proiectul dlui Ionescu.

Acum un an, și anume în ședința de la 6 martie 1899, dl Take Ionescu zicea de la tribuna Camerei: „Una din cele dintâi datorii care ni se impune, în ziua când vom putea să transformăm părerile noastre în hotărâri de ale statului, va fi de a desființa cu totul proiectul de lege care ni se propune astăzi“. O asemenea declarație presupunea ca proiectul dlui Ionescu să conțină, în privința învățământului profesional, un singur articol, care să zică: „Legea din 27 martie 1899 este și rămâne desființată; se pune din nou în vigoare legea învățământului profesional din 1893“.

Este cert că d-sa a avut veleitatea de a face așa. Expunerea sa de motive, publicată în mod anticipat la 9 martie de un ziar oficios, spunea fără niciun înconjur că „desființează legea din 1899 și că toate școalele de comerț, agricultură și arte

și meserii trec înapoi la Ministerul Domeniilor, cu organizarea lor din 1893“. Cu toate acestea, proiectul depus la Cameră la 13 martie nu mai vorbea decât de *modificarea* legii din 1899: nu mai trecea școalele de comerț la Ministerul Domeniilor, iar despre școalele de agricultură și de meserii, pe care le trecea, dl Ionescu nu mai zicea că le redă organizația din 1893, ci „organizația pe care le-o dă prin acest proiect de lege“.

De atunci, am fost în poziție de a afla că legea cuprindea întâi un singur articol, privitor la învățământul profesional, prin care se puneau lucrurile pur și simplu în starea dinainte de 1899; dar că în ultimele două zile, înainte de depunerea la Cameră, s-a schimbat totul, introducându-se cele 88 de articole ce conține ea acum asupra acestui subiect.

Ce valoare mai are lucrarea unui ministru care se joacă astfel cu legile; care dă așa dovadă de neseriozitate; care arată în mod așa de evident că ceea ce pretinde să impună ca lege organică este o alcătuire făcută din zor, în câteva zile; care arată că asupra unei materii așa de importante ideile sale fluctuează de la o zi la altă, cum se schimbă fumul după bătaia vântului? Și când vedem pe dl Ionescu, care schimbă în 48 de ore întregul său sistem, afirmând că acest sistem este rezultatul meditațiilor sale de opt ani, ne întrebăm dacă am auzit bine sau dacă d-sa voiește să-și bată joc de cei care îl ascultă!

Nimic nu este exact din ce spune. Meditațiile sale asupra acestor lucruri se reduc la zero. Proiectul său l-a făcut fără cea mai mică meditare, fără niciun studiu, fără nicio convingere. În momentul când a luat condeiul să-l scrie, atunci s-a gândit la ce va pune într-însul și cum va rezolva chestiile cu care se lua la luptă. Aceasta reiese din tot: din ușurința cu care l-a schimbat de trei ori în 16 zile; din erorile, din uitările, din contradicțiile colosale ce conține la fiecare linie.

Cât pentru meditațiile dlui Ionescu, ele se îndreaptă în alte direcții. D-sa se ocupă să înjghebeze trădări imaginare, în colaborare cu mercenarii de peste hotare; să zdruncine temeliile statului, substituind regimul străzii în locul regimului legii și al ordinii; să organizeze „necesitățile inexorabile“; să umple serviciile publice cu oameni lepădați de morală și având drept unică recomandare de capacitate înscrierea prin cluburi conservatoare. Este însă incapabil de a-și fixa mintea asupra unui lucru care cere un studiu aprofundat, pentru a găsi soluția cea mai bună a unei dificultăți. Ca o pasăre călătoare, inteligența sa atinge numai vârfurile lucrurilor, trece neîncetat de la unul la altul, este în neputință a se opri mai mult asupra unuia. În lucrurile cele mai grave, d-sa se mulțumește numai cu aparența și clădește într-o clipă un întreg edificiu, ale cărui baze stau pe nisip, dar care-l mulțumește, dacă poate *epata* pe cei naivi și superficiali. Ce-i pasă dacă, pe urmă, edificiul său îl va lua vântul sau dacă îl va arunca la pământ prima lovitură ce-i va da experiența! În minutul acela, d-sa a avut satisfacția sa de amor propriu și a reușit să scape din încurcătura momentului. Ce va mai fi pe urmă, va vedea.

Această superficialitate nevindecabilă explică multe neajunsuri pe care dl Ionescu le seamănă în drumul său, pentru toți, adversari și amici.

Anul trecut își pusese în minte să fie ministru, îndată, numaidecât. A pus în mișcare mijloacele cunoscute și a fost. Dar pe urmă, nu a mai știut ce să facă cu victoria sa. Ca să nu vorbesc decât de afacerile ministerului care mă ocupă aici, cine nu știe cum timp de șase luni nici nu a plecat urechea ca să audă nevoile școlii; iar când a binevoit să se ocupe și de ele, a luat în trei zile măsuri care ar fi reclamat luni de studiu. Ce a ieșit de aici, o știm cu toții.

Ridicase lumea pe chestia rentei școalelor din Brașov. Naivii credeau că are soluția gata în buzunar. Deloc. După ce a ajuns ministru, a luat cea dintâi soluție ce i s-a prezentat, și fără alegere, fără o încercare măcar de a găsi ceva mai bun, s-a grăbit să adopte ceea ce i se oferea, puțin păsându-i dacă prin aceasta puneă totul în chestie, și în prezent și mai ales în viitor. Timpul ce ar fi trebuit să consacre în studiu și muncă, l-a consacrat pe urmă ca să-și organizeze reclama, ca să înăbușească glasul rațiunii prin sunetul cimbalelor¹.

Un întreprinzător îndrăzneț și fără scrupule ridică pretenții absurde și jignitoare pentru onoarea și creditul țării; el reușește a-și asigura protecția puternicilor din alte țări. Cu puțină cercetare, osteneală și stăruință, era ușor să se scape țara de rușinea ce se cerea a i se impune. Dl Ionescu însă nu se gândește așa departe; d-sa acordă iute ce i se cere, rămânând ca mâine să caute tot așa să scape de dificultățile ce i le va fi creat precipitarea sa de azi, a treia zi de cele de mâine și așa mai departe.

Cu un ministru care înțelege în acest fel treburile statului, învățământul, în genere, și cel profesional în particular nu aveau să se aștepte la lucruri bune. În asemenea materie, expedientele nu merg; lungile meditații de 48 de ore nu sunt suficiente pentru a se face lucruri temeinice, și perioadele retorice pregătite în liniștea cabinetului nu pot dregi stricăciunile cauzate de lipsa de chibzuială.

Dl Ionescu ne vorbește de lungile sale meditații asupra chestiilor de învățământ. Ce consistență au meditațiile acestea, dacă nu l-au dus la o convingere hotărâtă? De la 6 martie 1899 până la 9 martie 1900, convingerea d-sale era că școlile de comerț trebuie să treacă, împreună cu cele de agricultură și de meserii, la Ministerul Domeniilor. Ideea aceasta d-sa a susținut-o cu o mare abundență de vorbe – nu și de fapte – când cu discuția legii învățământului profesional. Deodată însă, între 9 și 11 martie 1900, convingerea sa se dărmă ca o clădire luată de apă și la două zile după ce vorbea despre „necesitatea inexorabilă” de a se desființa tot ce se făcuse în 1899, ne pomenim că școlile de comerț rămân tot la Ministerul de Instrucție!

Tot așa, până la 9 martie 1900, dl Ionescu se convinsese, din meditațiile sale, că se impune restabilirea legii din 1893 a dlui Carp. Două zile în urmă, nu

1. Vezi în prezenta colecțiune, vol. II, nota de la p. 89.

mai este așa; d-sa restituia cele șapte școli pentru care făcuse atâta zgomot, însă nu cu organizarea din 1893, ci cu o altă organizație, pe care ne spune d-sa că le-o dă prin proiectul său de lege.

Pentru dl Ionescu, și pentru admiratorii săi, se poate ca o asemenea lege să se cheme o lege serioasă, nu însă pentru oamenii serioși. Și nu trebuie să fie cineva mare profet, pentru a prezice că nu ea va fi în stare să prezideze la dezvoltarea învățământului nostru profesional.

Ar fi interesant să știm prin ce raționament dl Ionescu, care a susținut anul trecut, și cred că susține și acum, că școlile de agricultură și meserii nu pot rămâne la Ministerul de Instrucție, pentru că nu e competent să le administreze, găsește totuși că el este competent să le dea o organizație și așa organizate de el să le restituie celui de Domenii!

Toată lumea știe că trebuie mai multă competență ca să organizezi un lucru, decât ca, odată organizat, să-l conduci după reguli deja trase. Expunerea de motive a dlui Ionescu este însă de părere opusă: încă una din minunile d-sale.

Cu toate acestea, să nu ne grăbim a crede ceea ce spune expunerea de motive. Am avut răbdarea să cercetez de aproape organizarea care se spune că se dă școlilor de agricultură și de meserii și am constatat, cu destulă surprindere, că nu e alta decât întocmai acea din legea de la 1893 a dlui Carp, cu o singură deosebire, despre care voi vorbi.

Ce să fie aceasta?

În prima redacție a proiectului său și a expunerii de motive, dl Ionescu abolea pur și simplu legea din 1899 și revenea la cea din 1893; în a doua, tot revine la aceasta din urmă, nu însă prin abolirea celei din 1899, ci prin restabilirea articol cu articol a celei din 1893; iar în expunerea de motive umblă să disimuleze această revenire, afirmând un lucru neexact, anume că dă școlilor în cauză o organizare nouă, pe când în realitate nu e așa; căci modificarea de detaliu, impusă prin *crearea* școlilor primare superioare, nu poate justifica pretenția de a numi organizare *nouă* aceea care se dă acestor școli.

Este dar și aici un mister, pe care poate îl vom putea pătrunde odată. Când îl vom afla, poate vom ști totdeodată și pentru ce d. Ionescu și-a prefăcut jumătate legea în interval de două zile, și pentru ce caută acum să ascundă că revine la legea din 1893, după ce un an de zile a anunțat că va face aceasta.

Adânci și nepătrunse sunt misterele officinelor în care se făuresc legile conservatoare!

Economia legii din 1893, asupra învățământului profesional

Nu este deci nevoie să discut punct cu punct partea din legea dlui Ionescu care se ocupă de învățământul profesional. Pe câtă vreme d-sa nu face altceva decât să strice tot ce s-a făcut anul trecut, fără să pună la loc nimic alt decât școlile profesionale de băeți, care nici acelea nu-i aparțin, chestia rămâne întreagă și se va rezolva la vremea ei în întregime, precum merită o chestie de așa însemnătate. Ba încă trebuie să ne felicităm că e așa, pentru că amestecul dlui Ionescu într-însa nu ar fi făcut decât să o încurce și să o compromită pentru multă vreme, după cum s-a întâmplat cu învățământul primar, secundar și superior, unde nenorocirea a voit ca d-sa să intervină tocmai în momentul transformării.

Totuși, nu pot să mă opresc de a constata iremediabila îngustime de vederi de care cu această ocazie a dat o nouă dovadă Partidul Conservator.

La 1893, el a făcut o lege pe care a intitulat-o *a învățământului profesional*. O lege care purta acest titlu trebuia, negreșit, să aibă drept obiect de a tinde la crearea și întărirea unui învățământ propriu pentru a deștepta și a încuraja pornirea spre comerț și industrie și de a crea în același timp elementele necesare pentru înființarea industriei însăși. Era dar locul a se trage atunci un plan general, care să îmbrățișeze întreaga chestie și care să se execute gradat într-un șir de ani mai mult sau mai puțin lung¹.

În loc de a face așa, legea din 1893 nu s-a ocupat decât de cele 14 școli care erau atunci în ființă și numai cu așezarea de reguli privitoare exclusiv la dânselle. Singura ei inovație a fost școala de silvicultură, care și aceea nu a fost creată atunci, ci numai despărțită de cea de agricultură de la Herăstrău. Cine o citește vede chiar fără greutate că ea este în realitate o reunire de trei legi distincte și juxtapuse. Și faptul este că ele sunt opera a trei persoane care s-au ocupat în parte, unul cu școlile de agricultură, altul cu cele de meserii și al treilea cu cele de comerț. Fiecare a avut în vedere numai școlile cu care avea a face, și rezultatul a fost că legea nu are nicio unitate. Ea este lipsită de o idee generală, care să cuprindă la un loc și agricultura și meseriile și comerțul, să caute a le sprijini unele pe altele și a forma din ele împreună un organism viu, în care fiecare parte să aibă rolul său bine determinat în viața și dezvoltarea statului.

1. E vorba de legea din 7 aprilie 1893, prezentată de P. P. Carp, ca ministru de Domenii. Textul acestei legi s-a publicat în „Monitorul Oficial” din 9 aprilie 1893. Când am adnotat discursul lui Haret din 1899 (vol. IV, p. 176) nu putusem da peste textul legii citate de el acolo, deoarece legea lui Carp nu era publicată în Colecțiunile de legi ce am avut la îndemână. Acum am văzut-o publicată într-o broșură separată, care nu se află în Biblioteca Academiei Române, ci am găsit-o în Biblioteca „Monitorului Oficial” (sub nr. III, 857). Observațiile făcute de Haret în acest pasaj ne scutesc de a mai analiza conținutul ei.

Dar chiar dacă legea de la 1893 nu voia, sau nu putea să ridice până acolo concepția sa, ea avea înaintea sa problemele învățământului agricol, al meseriilor, al comerțului, care erau întregi și așteptau soluția lor.

În adevăr, într-o țară unde cinci din șase părți ale populației se ocupă și trăiesc numai cu agricultura și unde totul este de făcut pentru a prefăce întregul nostru sistem agricol, este cu puțință a se crede că cele patru școli de agricultură ce aveam și pe care le avem și azi vor putea fi de ajuns? Ani întregi am trăit cu iluzia că transformarea agriculturii noastre se va face prin cei de sus. Aceasta nu este și nu poate să fie. Proprietarii, în mare parte, își arendează moșiile; arendașii au interes să scoată de pe ele cât pot mai mult în cel mai scurt timp și nu-și tulbură mintea cu perfecționări și îmbunătățiri pe care să le experimenteze pe socoteala lor; iar statul exploatează imensele sale domenii întocmai ca proprietarii care nu dau niciodată pe la moșiile lor și-și cheltuiesc numai veniturile pe care vin de li le varsă regulat arendașii lor.

Îmbunătățirea nu poate veni decât de la aceia care sunt în realitate agricultori, de la țărani, care trăiesc exclusiv din pământ, și pentru care cea mai mică perfecționare în sistema de lucru reprezintă o creștere de venit neprețuită, având în vedere modestia singurului venit din care trăiesc. Acolo trebuie lucrat pentru a se determina cu încetul o schimbare în bine. A se crede că se poate face agricultură bună fără țărani instruiți în meseria lor este o absurditate. Dar a se crede că instrucția lor o vor face isprăvniceii și logofeții boierești este o naivitate, ca să nu zic mai mult.

Care sunt însă mijloacele noastre de a lucra asupra imensei mase țărănești? Ce am făcut noi pentru a face să se infiltreze într-însa, măcar cât de încet, cunoștințele practice agricole de care are trebuință? Ce am făcut pentru a învinge forța de inerție care este inerentă oricărei mulțimi și pentru a o pune în mișcare către ținta pe care pretendem că o urmărim? Nimic.

Am înființat, e adevărat, cele patru școli de agricultură, din care una datorată inițiativei private. Fără îndoială, înființarea lor face onoare celor care le-au creat, căci ele răspundeau unor trebuințe evidente. Dar ele nu răspund decât unei părți din problemă, și încă părții celei mai ușor de rezolvat.

În adevăr, școala superioară de la Herăstrău, după cum se mărturisește în legea de la 1893, are de scop a forma personalul necesar serviciilor statului și buni administratori pentru moșiile particulare; iar școlile practice de agricultură au de scop de a forma isprăvniceii și logofeții, tot pentru moșiile particulare, după cum i-a scăpat vorba să spuie anul trecut în Senat însuși dl P. Carp, autorul legii.

Unde mai este loc aici pentru simplul țăran, care nu are să fie nici administrator de moșie, nici isprăvniceii, nici logofăt? Unde să se instruiască în agricultură modestul proprietar de 11, de 7 și de 4 pogoane, care din ele trebuie să hrănească, să îmbrace și să încălzească toată familia sa? Desigur dl Carp nu spera să-i încarzameze pe toți în cele trei școli practice ale sale, să-i îmbrace pe toți în uniformă și să-i hrănească pe toți cu rasol cu hrean, după spirituala observație a unui înalt funcționar de la Ministerul Domeniilor, care a scris asupra acestei chestii.

Ajungem dar la acest rezultat fenomenal că pentru țărani nu este niciun loc în sistemul de învățământ agricol al legii din 1893. Atâta este de ajuns ca să o judecăm.

Legea din 1893 este legea școlii de la Herăstrău și a celor trei școli practice de agricultură, dar nu este legea *învățământului* agricol.

Ceea ce zic pentru învățământul agricol se poate repeta aproape cuvânt cu cuvânt și pentru acel al meseriilor și al comerțului.

Este o închipuire că cu cele două școli de meserii din București și Iași vom avea vreo influență serioasă asupra înjghebării unei industrii naționale; ele abia sunt de ajuns pentru a da mecanicii necesari căilor ferate. Este o iluzie a spera că din gimnaziile și liceele comerciale de la 1893 vor ieși tineri care să stea la tețghea.

Legea din 1893 este dar legea celor două școli de meserii, a școlilor de comerț de orice grad veți voi, dar nu e legea *învățământului* meseriilor și al comerțului.

Sistemul conceput de legea din 1893 – dacă a avut în adevăr în vedere un sistem – este acela al unui vârf de piramidă fără bază. El construiește părțile de sus ale edificiului și nici nu bănuiește că ar fi nevoie să se ocupe și de cele de jos.

Acesta este defectul lui fundamental.

Învățământul profesional trebuie să se adreseze cu deosebire straturilor de jos ale populației. Pe câtă vreme nu se va înțelege adevărul acesta, nu vom avea învățământ profesional.

Legea din 1899 se deosebea în această privință cu totul de cea din 1893.

Pe când aceasta din urmă nu se ocupă decât de un învățământ rezervat unui mic număr de aleși, legea liberală dă principala sa atențiune învățământului elementar profesional și se silește a-l face cât mai răspândit posibil, cât mai ieftin și cât mai accesibil oamenilor săraci, care formează grosul armatei agricole, industriale și comerciale. Legea liberală se silea să lumineze și să formeze pentru muncă masa cea mare a muncitorilor, în loc de a se mulțumi să lucreze numai asupra pojghiței de la suprafață.

Asupra modului cum a căutat ea să realizeze acest scop, putem diferi în vederi; Partidul Conservator poate să creadă contrariul de ceea ce credem noi. Dar când vedem că nici azi încă el nu înțelege necesitatea absolută a învățământului profesional elementar, suntem în drept a repeta că nu Partidul Conservator va fi acela care să întemeieze învățământul nostru profesional.

Mai înțelegem că la 1893 să se fi făcut o lege necompletă, ca aceea de atunci. Dar acum, când problema a fost pusă anul trecut în toată generalitatea ei, a vedea că un partid care se pretinde de guvernământ continuă a avea tot vederile înguste de acum șapte ani și că nici lucrările altora nu-l pot îndruma spre o concepție mai largă a lucrurilor, este a pierde orice speranță de a avea din partea lui vreun contingent de muncă spornică în rezolvarea acestei chestii însemnate.

Considerații privitoare la legea din 1899 asupra învățământului profesional

DI Ionescu a crezut că a spus tot ce era de spus în privința legii din 1899, când în patru-cinci linii i-a aruncat câteva învinuiri. Nu este însă una dintr-însele care să reziste la o critică serioasă.

D-sa zice că „legea de anul trecut distribuia matematiceste un număr egal de școli de același fel în fiecare județ, fără nicio considerare pentru mijloacele relative ale diverselor județe“.

Aceasta este neexact. Legea prevedea *ca un minimum* numărul de patru școli de fiecare fel pe județ, pentru că cu mai puțin decât atâta, chiar în județele cele mai mici, nu se putea zice că ar fi existat un învățământ elementar serios; nimic însă nu împiedica înființarea de oricâte școli peste acest număr, în județele mari și avute. Întocmai aceeași dispoziție se află și în legea învățământului primar, când se impune crearea unei școli în fiecare cătun care are 40 de copii în vârstă de școală, fără considerație dacă cătunul este avut sau nu.

De altfel, este neexactă și afirmația dlui Ionescu că crearea acestor școli ar fi dat loc la o cheltuială excesivă. În expunerea mea de motive de anul trecut, eu am făcut socoteala aplicării legii ce propunem și demonstram că ea nu ar fi costat pe stat mai mult de o jumătate de milion pe an, exigibil în 6 ani. DI Ionescu se mulțumește numai să afirme, fără să ne dea nicio cifră. D-sa are oroare de cifre și de fapte clare și precise, precum am și eu oroare de vorbe goale, de declamații seci, de sofisme și de neadevăruri.

Pentru ce nu ne spune și d-sa cât va costa realizarea sistemului său de învățământ primar superior, de la care cere să ție locul învățământului profesional? De ce nu ne face socoteala și a școlilor profesionale, de băieți și de fete, așa cum le organizează d-sa, în comparație cu costul lor după organizația ce li se dăduse anul trecut?

Pentru aceste din urmă, nu s-ar putea face de altcineva un asemenea calcul, pentru că proiectul guvernului nu dă destule indicații în privința intențiilor ce are el; nu se știe nici ce număr de școli crede să înființeze, nici care sunt detaliile lor de organizare, pe care ar trebui să le cunoaștem, pentru a stabili bugetul lor aproximativ. Pe cât se pare, principala economie ce crede să realizeze dl Ionescu de aici, ar proveni din schimbarea de nume a profesorilor, pe care-i va intitula institutori, pentru a le plăti 225 lei pe lună, în loc de 360 lei.

În ceea ce privește însă școlile primare superioare, evaluarea este mai ușoară. Socotind în mijlociu la 3240 lei pe an leafă împreună cu gradația unui institutor, calculate după legea dlui Ionescu, o asemenea școală ar costa cel puțin 13.000 lei pe an; așa că, din cei 500.000 lei cu care, după legea liberală din 1899, se putea înființa 250 școli elementare și cel puțin 32 școli practice, care să poată

instrui cel puțin 28.000 de copii, în sistemul dlui Ionescu nu se mai pot face decât 38 de școli cu un efectiv de cel mult 7.600 de școlari și care nu vor răspunde la trebuințele pe care căuta să le satisfacă legea liberală.

După aritmetica dlui Ionescu, asta va să zică că sistemul său este mai ieftin, și nu va ruina țara ca sistemul liberal.

Mai critică dl Ionescu legea liberală, pentru că fixa prea de aproape organizarea unor școli care trebuie să fie în veșnică transformare. Este adevărat că aceste școli trebuie să fie în veșnică transformare; dar numai ele sunt în cazul acesta? Nu este aceasta tot așa de adevărat și pentru școalele primare, ca și pentru cele secundare, ca și pentru cele superioare? Evoluțiunea este legea comună a tuturor organismelor vii, și dacă școala este, după cum nu se poate contesta, un sistem organic, trebuie să evolueze și ea.

Asta însă nu va să zică că legea nu trebuie să prevadă oarecare norme, care să regularizeze această evoluțiune pentru un număr de ani. Meritul legiuitorului este cu atât mai mare, cu cât el poate discerne mai bine și pentru un timp mai lung desfășurarea fenomenelor care sunt în legătură cu materia pe care o legiferează, și cu cât el se pricepe a stabili norme mai în acord cu dănsese, așa că evoluțiunea materiei legiferate să se facă cât se poate în mod mai concomitent cu aceea a factorilor cu care ea este în relațiune.

Dar facultățile omenești sunt mărginite și de aceea legiurile au nevoie a fi din când în când revăzute, pentru a se pune mersul lor în același pas cu mersul societății, precum trebuie din când în când să se potrivească mersul unui ceasornic. Tot de aceea, este prudent a se lăsa unei legi oarecare elasticitate, pentru a-i permite să se acomodeze ea însăși cu împrejurările, în oarecare limite.

Dl Ionescu găsește că nu m-am potrivit la vederi cu d-sa în stabilirea acestor limite. Aceasta este chestie de apreciere. Eu cred că o lege, oricât de elastică ar fi, pentru ca să-și merite numele, trebuie să reguleze ceva; dl Ionescu crede că, pentru a face o lege, e de ajuns a stabili oarecare numiri și a lăsa cu totul în vag limitele între care se vor mișca organismele reprezentate printr-însele.

Dar discuția aceasta este și inutilă aici, pe câtă vreme dl Ionescu suprimă pur și simplu toate creațiunile liberale, afară de aceea a școlilor primare superioare și a școlilor profesionale de băieți, pe care și-o anexează sieși. Dacă defectul legii liberale era de a fi prea strânsă, dl Ionescu trebuia să o lărgască; dar să suprimi cu totul niște lucruri, sub cuvânt că au fost prea mult legiferate, ce fel de logică este aceasta?

De altfel, putem vedea și judeca și sistema pe care dl Ionescu ar fi opus-o sistemii din 1899, prin ceea ce face cu școalele profesionale de băieți. D-sa ia din legea liberală cele mai multe din dispozițiile care le privesc, mulțumindu-se a suprima împărțirea lor în trei cursuri și împingând *elasticitatea* legii sale până la *a lăsa în alb* cifra salariului maeștrilor! Atâta elasticitate, se înțelege că eu nu voi admite niciodată pentru vreunul din proiectele mele.

Cât pentru împărțirea școalelor profesionale în trei cursuri, atât mai rău dacă dl Ionescu nu a conservat-o; cu aceasta a dovedit că d-sa nu discerne bine desfășurarea evenimentelor despre care vorbeam mai sus, căci dacă vreo reformă era logică, era desigur aceasta. Școalele profesionale de fete, pe care le avem de 24 de ani, tind în mod fatal și nerezistibil spre această organizare; și în sesiunea consiliului general din 1897, la care au luat parte multe persoane de o competență recunoscută, organizarea aceasta a rezultat dintr-un lung șir de discuții. Eu am introdus în legea din 1899 această organizație ca ceva dobândit și care putea servi ca punct de plecare. Dl Ionescu preferă contrariul. Eu persist a crede că sistema d-sale nu constituie un progres.

Vin, în fine, la cea din urmă din criticile sale, la aceea asupra căreia a insistat aproape exclusiv în discuțiile din Cameră de anul trecut; anume, că „școalele profesionale, după legea liberală, erau de mai multe grade, suprapuse unul altuia și servind în ordine ascendentă fiecare de pepinieră pentru școala imediat superioară și în ordine descendentă de școală normală, care să furnizeze dascăli pentru școala imediat inferioară“.

Cum că prima acuzare nu are niciun temei, se vede de oricare va citi legea din 1899. Pentru fiecare fel de școală, recrutarea se prevede a se face din mai multe *pepiniere*, dintre care una era, negreșit, și școalele de același fel de categoria inferioară. Ce rău vede aici dl Ionescu? Este un rău ca un tânăr care a studiat începuturile agriculturii într-o școală elementară, să voiască a-și completa studiile într-o școală mai superioară, tot de agricultură? Asemeni învinovățiri nici nu merită atenție; ele sunt inventate numai pentru a permite autorului lor de a-și lungi discursurile.

Cât pentru a doua critică, voi observa dlui Ionescu că legea din 1893, făcută de dl Carp, colegul pe atunci în minister al dlui Ionescu, cuprindea întocmai aceeași dispoziție. Ea zicea textual că „printre celelalte scopuri ale școalei superioare de la Herăstrău, este și acela de a forma personalul didactic pentru școalele practice de agricultură“. Unde se afla dl Ionescu, cu teoriile sale actuale, pe când se vota acea lege a dlui Carp? Pentru ce nu l-a făcut atunci să vadă că este absurd a se gândi cineva să pună ca maeștri la o școală profesională pe absolvenții unei școli profesionale de același fel, dar de un grad mai înalt?

La 1893 însă, dl Ionescu nu se afla în fața unei legi liberale, căreia să aibă interes a-i căuta cusururi, fie cât de glumețe. Dl Carp a înscris liniștit în legea sa această dispoziție, de care nu se putea dispensa niciun legiuitor serios. Și e sigur că dacă legea sa ar fi prevăzut mai multe categorii de școli de meserii, ea ar fi cuprins și pentru ele dispoziția, naturală pentru orice legiuitor altul decât dl Ionescu, ca maeștrii unei școli să fi trebuit să absolve o școală de ordin superior.

Dar asemenea lucruri nu se pot discuta cu dl Ionescu. Ca să se convingă cineva de logica d-sale în asemenea materie, să vadă legea ce a expediat d-sa în 25 minute la Cameră. Ea nu spune nimic în privința condițiilor ce trebuie să împlinescă

personalul didactic al școalelor practice de agricultură, iar pentru cele de meserii, spune doar că „candidații trebuie să dovedească că au absolvit o școală industrială sau profesională a statului sau din străinătate“. Cu alte cuvinte, absolventul unei școli profesionale de băieți va putea fi șef de atelier sau maestru în școala de meserii din strada Polizu, care-i este cu mult mai superioară. Pentru ca să dărâme legea liberală, care era logică și consecventă, d-sa nu s-a sfiit a înscrie în legea sa absurdități ca aceasta, numai pentru că au meritul de a fi antiteza sistemului liberal. Iacă considerațiile de care se conduce dl Ionescu, când vine să arunce în școală cea mai colosală perturbație ce a căzut peste dânsa, de când există.

Nu pot trece sub tăcere încă un fapt caracteristic. Am zis că dl Ionescu, sub cuvântul de *modificare* a legii din 1899, n-a făcut altceva decât restabilirea pură și simplă a legii dlui Carp din 1893. Aceasta însă cu o singură excepție: d-sa a suprimat dintr-însa dispoziția că „școala de la Herăstrău să poată da personal didactic școalelor practice de agricultură“. A preferat ca aceste din urmă școli să nu aibă de unde-și lua personalul didactic, decât să lase în pace pe legislatorul liberal, care nu a făcut decât să urmeze și el regula urmată de când e lumea: că, pentru că să fii profesor la o școală mai de jos, trebuie să fi făcut o școală mai înaltă de același fel.

Este imposibil să credem că dl Ionescu nu înțelege că teorii ca ale d-sale nu sunt bune decât pentru întrunirile în care se caterisea d-l Sturdza, iar nu pentru oameni serioși. Dar când e vorba să strice ceea ce au făcut liberalii, vederile d-sale se întunecă până într-atât, încât nu este nicio enormitate pe care să nu o poată comite.

Legea din 1900 asupra învățământului profesional

Nu ar avea niciun interes să ne mai ocupăm de partea din legea dlui Ionescu care se ocupă de învățământul profesional, pe câtă vreme ea nu este decât reproducerea aproape literală a legii din 1893. Cu toate acestea, nu mă pot abține de a nu culege și din ea câteva dovezi de ce au fost „lungile meditații“ de care ne tot vorbește dl Ionescu.

Am arătat cum „lungile meditații“ au produs o lege în care s-a uitat a se spune cum se va recruta corpul didactic al școalelor practice de agricultură și în care s-a spus că absolvenții unei școli profesionale inferioare pot fi maestri și șefi de ateliere într-o școală superioară.

Dar nici măcar copierea legii din 1893 nu s-a făcut cum se cuvine. În art. 56, în loc de *aplicări de cultură*, s-a copiat *explicări de cultură*, ceea ce nu are niciun sens; la art. 55, *mecanica lucrătorului*, în loc de *mecanica necesară lucrătorului*; la art. 66, se cere ca candidații de maestru să fi *participat*, în loc de *practicat* în ateliere. În art. 71, relativ la școalele comerciale de gradul I, s-a

uitat a se copia un întreg alineat, că *școlarii vor fi externi*, care însă este pus la școalele de gradul II; și nenumărate altele de același fel, care s-au votat așa, și care vor rămânea ca să ilustreze seriozitatea legilor conservatoare.

Dar, dintre toate, aceea care le întrece este lăsarea în alb a cifrei salariului maștrilor școalelor profesionale, la art. 98. Aceasta este prima dată când un proiect de lege se supune semnăturii Regelui și se depune pe biroul Parlamentului, cu uitări așa de extraordinare. Știam că dl Ionescu nu respectă nimic; dar, pe cât știu, până acum încă nu ajunsese așa de departe.

Ei bine, legea a trecut prin două comitete de delegați, prin două Camere și a fost votată – ce votare! – cu toate aceste uitări și schimbări, care-i dau aspectul cel mai caraghios, pentru cel care o citește cu atenție. Asta va să zică pentru dl Ionescu o lege rezultată din „lungi meditații!”

Ce ar fi fost, Doamne, dacă meditațiile ar fi fost mai scurte! Dar cum era să fie mai scurte decât două zile? – căci în atât s-a ticluit ceea ce pretinde d-sa să ne impună ca lege a învățământului profesional.

Dacă crede dl Ionescu că o asemenea glumă se poate trece, se înșeală foarte mult. A trecut vremea când țara românească servea de jucărie boierilor celor mari; cu atât mai puțin se va lăsa ea azi să fie jucăria d-sale.

* * *

Nu pot să închei ceea ce aveam de zis asupra părții din legea dlui Ionescu privitoare la învățământul profesional, fără să constat că pretenția d-sale de a fi legiuitor în această materie este de dată foarte recentă, și că sistemul său, dacă se poate numi astfel, nu poate nici într-un caz să fie fructul a opt ani de „lungi meditații”, după cum ne asigură d-sa.

În adevăr, în 1895 a lăsat un proiect de lege, prin care se lauda că „desăvârșește” reforma învățământului nostru, public și privat. În acel proiect se ocupă de toate: școli secundare, superioare, de belle-arte, de muzică și declamație. De organizarea însă a unui învățământ profesional nu se ocupă deloc. Și cu toate acesta d-sa avea pe atunci în resortul său un număr de școli profesionale de fete care datau de 20 de ani și al căror număr întrecea întregul număr al școalelor ce depindeau de Ministerul Domeniilor. Afară de aceasta, învățământul lucrului manual luase început în școalele primare și era evident că trebuia să se preocupe cineva de viitorul lui.

Pentru dl Ionescu însă, la 1895, aceste chestii însemnate nu existau deloc. Meditațiile sale asupra lor nu pot dar să dateze de atunci.

În această privință, ca și în multe altele, este o completă deosebire între d-sa și legislatorul liberal, care încă de la început a considerat problema în întregimea ei, în sensul că pentru dânsul organizarea învățământului profesional a fost privită încă de la 1886 ca făcând parte integrantă și indispensabilă din sistemul organizării

rațională a învățământului național. În adevăr, proiectul din 1886 vorbește în repetate rânduri, și în text și în expunerea de motive, despre necesitatea acestei organizări. Iar în 1898, când cu proiectul asupra învățământului secundar și superior, s-a anunțat în mod precis apropiata prezentare a unui proiect asupra învățământului profesional, considerat ca o completare necesară a celui dintâi.

Pentru dl Ionescu, aceasta era materie nouă, și în pretenția legiitorului din 1898 de a se ocupa de învățământul profesional, d-sa nu a văzut alt decât o meschină ambiție de a încălca în domeniul altui minister. Când cu discuția în Camera a legii din 1899, d-sa a luat cuvântul de nenumărate ori; nu a făcut însă nimic altceva, decât să insiste asupra acestei ipoteze copilărești, sau să se agațe de chestii infime de detaliu, pentru a trage din ele, după obiceiul d-sale, concluzii în proporție cu importanța lor. Niciun moment însă nu a dovedit că, cel puțin atunci, la patru ani după faimosul său proiect din 1895, ajunsese a-și face o idee clară despre această importantă chestie și că și-a dat seama de economia proiectului liberal.

Niciun moment, spre exemplu, nu l-am văzut ocupându-se, nici chiar în treacăt, de învățământul profesional elementar, pe care proiectul liberal îl crea pe dintr-unul și pe care-l punea ca bază întregului său sistem.

Prin urmare, acum un an dl Ionescu era încă tot așa de străin de cele ce priveau învățământul profesional ca și în 1895. Meditațiile sale sunt dar de dată și mai recentă.

Anul acesta, la 13 martie, prezintă un proiect, care la 9 martie încă nu exista. Și aceasta ne permite a fixa în fine vechimea meditațiilor sale: originea lor este posterioară zilei de 9 martie 1900.

Suntem dar departe de cei opt ani de vechime, pe care le-o atribuie dl Ionescu.

Rezultatul cugetărilor d-sale se rezumă acum în aceste puncte:

a) A desființat ceea ce au făcut liberalii; aceasta era ținta sa principală și esențială, pe lângă care toate cele de mai jos nu sunt decât pretexte.

b) A trecut înapoi la Ministerul Domeniilor un număr de șapte scoli, care vor avea destinul de a fi conduse de vreun șef de birou de acolo, care va mai avea, ca principală ocupație, afaceri de exploatarea de băi minerale, de arendări de moșii și de tăiere de păduri.

c) A conservat la Ministerul de Instrucție școalele de comerț, contra teoriei susținute tot de d-sa până în ziua de 9 martie 1900 inclusiv.

d) A conservat biroul comercial, înființat de legea liberală pe lângă aceste scoli, și combătut de d-sa anul trecut¹.

e) A conservat clasa comercială de pe lângă școalele secundare de fete, înființată tot în 1899 și combătută de d-sa, deși în același timp susținea crearea clasei

1. În legea lui Haret din 1899 (art. 71) se prevede între cursurile școalelor de comerț și *biroul comercial*. În proiectul lui Take Ionescu din 1900 este *păstrat*, dar înlăturat prin propunerea comitetului delegaților.

normale pe lângă aceleași școli. Pentru dl Ionescu, se vede, e mai lesne să formeze o învățătoare decât o prăvăliașă și de aceea susținea că creațiunea liberală nu va da niciun rezultat.

f) A încercat să-și atribuie meritul creațiunii școlilor primare superioare și a școlilor profesionale de băieți, create deja de liberali, unele în 1896, celelalte în 1899.

g) A desființat întregul învățământ profesional elementar, creat în 1899.

Nimic din toate acestea nu merită numele de reformă, pe câtă vreme nu cuprinde nicio creațiune originală și proprie a dlui Ionescu, ci din contră, distrugerea a ceea ce exista deja.

Legea dlui Ionescu dar nu a făcut alta decât să ne dovedească încă o dată cât de puțin înțelege d-sa și partidul d-sale chestiile cele mari privitoare la învățământ, câtă sterilitate de idei de organizare se ascunde sub potopul de cuvinte sub care înecă lucrurile cele mai simple și mai evidente, câtă înverșunare au de a strica ceea ce nu au fost, nu sunt și nu vor fi în stare să facă ei singuri.

Legea aceasta nu înseamnă altceva decât o oprire și din multe puncte de vedere un regres în istoria dezvoltării învățământului profesional la noi; ea însă lasă întreagă problema lui, a cărei soluție va veni la vremea ei și în condiții astfel încât să nu mai fie posibil oricărui ambițios de rând să-și exercite asupra ei furia lui destructoare.

Organizarea liceelor și a gimnaziilor

Trec acum la partea din legea dlui Ionescu care se ocupă de învățământul secundar.

Prima idee pe care o întâmpin aici este suprimarea gimnaziilor și înlocuirea lor prin școlile primare superioare.

Este ingrată și fastidioasă sarcina aceluia care trebuie să pună în evidență contradicțiile și lipsa de șir în idei, chiar în lucrurile cele mai însemnate, ale reformatorului conservator. Aș putea zice că în niciunul din punctele principale atins de pretențiile de reformă ale dlui Ionescu, ideile sale de azi nu se mai potrivesc cu cele susținute de d-sa în 1892, în 1895 și chiar în 1899.

Am dat deja dovezi despre acest adevăr în ceea ce ce privește învățământul primar și profesional; am arătat cum anul acesta dl Ionescu adoptă lucruri pe care anul trecut le combătea. Nicăieri însă incoerența d-sale nu a mers așa de departe ca în privința organizării învățământului secundar.

Este știut că niciodată nu s-a dat învățământului liceal și gimnazial o dezvoltare mai mare, mai repede și mai puțin chibzuită decât în cei patru ani ai primului minister al dlui D. G. Ionescu. Nu era an în care să nu se înființeze gimnazii noi și clase divizionare, fără nicio socoteală; iar gimnaziile existente se

transformau în licee. În orașe, a căror populație totală nu trecea peste 6000 de suflete, se înființau câte două clase I divizionare, după ce se ridicaseră barierele pe care dl Sturdza, la 1885, încercase să le pună unei invazii prea mari a cursului secundar de către cei care nu erau în stare să-l urmeze cu profit.

Abia revenit la guvern în 1899, dl Ionescu reia însă cu mai mare vigoare acțiunea sa întreruptă în 1895; d-sa înființează clase divizionare absolut inutile, ca cele de la liceele Mihai Viteazul și Sf. Sava, și transformă în liceu gimnaziul Șincai, aceasta din urmă cu călcarea fățișă a art. 99 din legea de la 1898.

Aceste din urmă înființări sunt cu deosebire caracteristice, pentru că ele se făceau într-un an de criză mare, când orice economie nu trebuia neglesă⁽³⁵⁾. Ele veneau apoi în urma încercărilor miniștrilor liberali de a stăvili pe cât posibil curentul care împingea tinerimea în mod aproape exclusiv către învățământul secundar.

Când dar în septembrie 1899, dl Ionescu nu ținea seamă de aceste încercări și revenea la vechea sa sistemă de a înmulți mereu clasele secundare, se putea crede că pentru d-sa era un sistem de a face din licee și gimnazii pepiniera exclusivă din care să scoată tot ce era necesar țării, pe terenul cultural. Sistemul era absurd, nu e vorba, dar totuși ar fi avut meritul de a reprezenta o convingere, deși această convingere costa pe țară pentru învățământul secundar un buget colosal și cu totul în disproporție cu ceea ce se consacra învățământului primar și mai ales celui profesional.

Dar proiectul din 1895 cuprindea un sistem cu totul opus celui pe care dl Ionescu îl pune în practică, atât înainte de dânsul, cât și după dânsul. Pe când, pe de o parte, d-sa era unul din cei mai aprigi întemeietori de gimnazii, pe de alta, proiectul său le desființa de fapt, pe câtă vreme făcea din ele un fel de școli hibride, calificate de d-sa ca școli secundare, dar nemeritând acest nume ambițios. În adevăr, d-sa le da numai patru clase, pe când bifurcarea în licee o făcea după clasa V. Afară de aceasta, programa gimnaziilor diferă cu totul de a cursului inferior de liceu. Din aceste cauze, era interzis absolvenților gimnaziului de a-și continua și termina studiile în liceu. Ce fel de școli secundare erau dar gimnaziile d-sale, pe câtă vreme învățământul lor nu făcea parte din învățământul de tranziție între cel primar și cel superior?

De altfel, la 1895, ideile dlui Ionescu asupra definiției învățământului secundar erau destul de confuze, deoarece îl vedem grupând sub acest nume până și școlile profesionale de fete!

Reiese dar din toate acestea că, până la septembrie 1899, spiritul solid al reformatorului conservator plutea încă în nesiguranță. Pe de o parte, în fapt dădea învățământului secundar o dezvoltare exagerată, nevoind să profite cel puțin de silințele celor din urmă miniștri liberali de a schimba direcția curentului; iar pe de alta, în proiectul său de lege restrângând acel învățământ a se da numai în licee.

Proiectul său, devenit acum lege, din 1900, vine să mărească încă confuzia. Într-însul, dl Ionescu renunță și la sistemul practicat de d-sa, și la acel propus în

1895 și adoptă un al treilea. D-sa desființează până și numele gimnaziilor; pune în locul lor școlile primare superioare, pe care la 1893 nu voise să le ia, ca pe alte lucruri, din proiectul dlui Sturdza de la 1886; le dă 3 sau 4 clase, în loc de numărul fix de 4, cât dădea gimnaziilor la 1895; reduce pe profesorii actualelor gimnazii la rangul de institutori.

Fi-va acesta sistemul său definitiv? Ajunge-va oare vreodată d-sa să știe însuși și să spună și țării ce vrea? Reuși-va în fine să stăpânească imaginația sa neastâmpărată, care inventează la fiecare 24 de ore câte un nou sistem de învățământ și are și pretenția de a-l impune țării? Nu avem niciun motiv de a crede că va fi așa. Rămâne însă ca oamenii, care înțeleg interesele cele mari ale țării și care-și dau seama că ele nu pot să servească de jucărie ambițiilor oricărui pretendent la numele de reformator, să vadă dacă se cuvine să permită mai departe acest joc revoltător.

* * *

În expunerea sa de motive, dl Ionescu binevoiește cel puțin a ne da motivul pentru care adoptă acum școlile primare superioare. Ar fi fost interesant să ne fi dat și motivele pentru care la 1893 le respingea.

Motivele d-sale actuale sunt: că gimnaziul, considerat ca o jumătate de liceu, este o instituție bastardă și că el conduce prea mult la funcționarism.

Este cert că gimnaziul, așa cum exista înainte de legea din 1898, nu avea niciun rost, pentru că el nu constituia o școală de sine stătătoare, ci era, în adevăr, o jumătate de liceu, după cum zice dl Ionescu. Ce poate fi mai absurd, spre exemplu, decât să se vadă timp de 19 ani aplicându-se o programă după care jumătate din fizică se predă în clasa IV, iar cealaltă jumătate în clasa V, așa că marele număr de absolvenți de gimnaziu care nu puteau urma cursul superior al liceului, de multe ori din cauză că nu era liceu în orașul lor, să rămână cu cursul de fizică neterminat? Și tot așa era și cu alte materii.

Dl Ionescu însă, care în timp de patru ani nu-și dăduse seamă de acest lucru, și nu căutase cel puțin a atenua răul prin alcătuirea unei programe mai înțelepte, nu binevoiește nici acum a ține seamă că legea din 1898 cuprindea în art. 3 fraza următoare: „Aceste obiecte (din programa gimnaziului) vor fi predate în așa mod, încât să formeze un ciclu complet de cunoștințe“. Această frază făcea din primele patru clase secundare un ce de sine stătător, așa că imputarea dlui Ionescu, care ar fi avut valoare înainte de 1898, astăzi nu se mai potrivește la nimic.

Știu bine că d-sa a pretins în 1898 că va fi imposibil a se realiza dezideratul legii. Dar de atunci s-au alcătuit programele analitice, care-i dovedesc contrariul. Cu aceste programe și cu metodele noi de predare, care trebuia să se introducă în mod obligatoriu și în cursul secundar, pe unde încă nu erau introduse, este cert că realizarea dezideratului legii din 1898 era nu numai posibilă, dar chiar relativ ușoară.

De altfel, legea din 1898 asupra acestui punct are în favoarea sa un fapt care-i face multă onoare, și de care se vede că dl Ionescu nu are cunoștință. Anume, comisiunea însărcinată de Camera franceză ca să facă o vastă anchetă asupra învățământului secundar și să propună măsuri, comisie care a lucrat la începutul anului 1899, a publicat anul acesta rezultatul lucrărilor sale (*La réforme de l'enseignement secondaire*, de A. Ribot, președintele comisiei). Printre propunerile ce face ea, găsim și pe aceasta: „învățământul clasic și învățământul modern vor fi împărțite fiecare încâte două cicluri, de câte trei ani fiecare”¹.

Așadar, ideea împărțirii cursului secundar în două cicluri nu numai că nu este o idee așa de nepracticabilă, cum pretinde dl Ionescu, încât să nu merite nici onoarea unei mențiuni în expunerea sa de motive, dar încă se prezintă în mod natural minții oamenilor distinși care, în urma noastră, se ocupă în Franța cu reorganizarea învățământului secundar. Ba încă ei cred posibil a se face în trei ani un lucru pentru care legea din 1898 acorda patru.

Această confirmare strălucită a unei idei, pe care eu am susținut-o cu stăruință încă de la 1884, mă consolează cu multă ușurință de dezinvoltura cu care dl Ionescu o aruncă la o parte, fără măcar o vorbă de explicare².

Cât pentru credința dlui Ionescu că școlile primare superioare vor fi o stavilă curentului spre funcționarism, ce să mai zic? D-sa însuși scrie în legea sa că „absolvenții școalei primare superioare se bucură de aceleași avantaje ca și absolvenții gimnaziilor, afară de dreptul de a se înscrie în cursul superior al liceelor”. Dar toată lumea știe că absolvenții gimnaziului, care nu pot trece în liceu, din orice cauză ar fi, sunt toți postulanți de funcții. Ei formează adevărații decasați ai societății; pentru că, odată ce au gustat din o clasă ori două mai sus decât clasa primară, ei nu se mai întorc la plugul sau la meseria părintească, ci toți asediază autoritățile cu cereri de funcții, oricât de mici.

Din aceștia se recrutează armata nenumărată a copiştilor de la suprefecturi, a notarilor de sat, a inspectorilor de bariere, a șefilor de măturători, a aprozilor și ușierilor de pe la ministere, și, în lipsa acestora, a bătauşilor care asediază primăria Capitalei ziua în amiaza mare. Cel care a terminat liceul, tot mai are oarecare rost în viață; dar cel care a făcut una, două, trei sau chiar patru clase peste cele primare este cu desăvârșire scos din rândul oamenilor. El și-a pierdut anii cei mai buni, în care se poate învăța o meserie, fără a-și crea niciun mijloc de existență; ce să devină el altceva decât ceea ce am spus mai sus?

E adevărat că dl Ionescu își face iluzia că absolvenții școlilor primare superioare, odată „bine pregătiți cu o doză de cunoștințe generale vor fi mai apti

1. E vorba de reforma învățământului secundar în Franța, care s-a făcut în 1902, în urma unei lungi anchete, al cărei rezultat s-a publicat în mai multe volume. (Se pot găsi în Biblioteca pedagogică a Casei Școalelor.)

2. Vezi în raportul din 1884 publicat în prezenta colecțiune, vol. I, p. 233.

spre a-și însuși cunoștințele speciale ale fiecărui comerț sau ale fiecărei meserii“. Cu alte cuvinte, d-sa speră că tinerii care vor ajunge la vârsta de 16 ani, învățând în școala primară superioară, vor începe de atunci înainte să învețe o meserie, pe care camarazii lor, ieșiți odată cu ei din școala primară, dar intrați îndată în școala profesională, vor poseda-o deja la aceeași vârstă de 16 ani.

Asemenea ipoteze nici nu se discută.

Tot așa, refuz de a discuta alineatul adăugat de d. Bădărău, pentru a corija, se vede, utopia articolului dlui Ionescu. Acel alineat zice: „La aceste școli (primare superioare) se vor putea alipi secții profesionale“. Promit însă să mă ocup de dânsul, atunci când dl Bădărău va binevoi să ne lămurească cum înțelege d-sa că în școlile primare superioare, în trei sau patru ani, se vor putea învăța, pe lângă materiile proprii programei acestor școli, și o meserie care, în școlile profesionale, reclamă de regulă cinci ani pentru a fi învățată ea singură.

Când se apucă cineva să facă legi, se cuvine să se gândească la ce scrie și să facă o socoteală, măcar cât de sumară, de cum ar realiza el ceea ce pune în lege.

* * *

Voi scurta foarte mult dezbaterea asupra chestiilor privitoare la învățământul secundar. În adevăr, votarea legii din 1898 a fost însoțită de discuții așa de însemnate, de îndelungate și de obiective, încât se poate zice cu drept cuvânt că nu s-a lăsat atunci în umbră nimic din ce interesa organizarea învățământului secundar.

A venit pe urmă dezastruosul minister al dlui Take Ionescu, care a distrus în mod sistematic, cu pismă și înverșunare, întreaga lucrare atât de muncită a atâtor oameni devotați școlii. Aceasta mi-a impus obligația, grea și neplăcută, de a discuta în public măsurile ilegale sau nechibzuite ale d-sale și, cu această ocazie, am putut lămuri încă multe lucruri, despre care poate nu se vorbise în-deajuns când cu discuția din Cameră.¹

Ar fi dar acum o repetiție inutilă și obositoare să revin asupra aceluiași lucru cu argumente deja expuse, și la care dl Ionescu nu a opus argumente contrarii, ci numai arbitrariul său distrugător.

Mă voi mărgini dar a trece în revistă principalele dispoziții ale legii din urmă a dlui Ionescu, pentru a pune doar în evidență contradicțiile, uitările, greșelile de care e plină. Cei care au urmărit această discuție de la început, vor putea apoi trage singuri concluziile.

1. Chestiunea este discutată în lucrarea cu titlul: *Aplicarea legilor Instrucției* în prezentul volum, p. 67 și urm.

* * *

Dl Ionescu dă acum liceului șapte ani de curs, în loc de opt, cât îi da legea din 1898. În proiectul său de la 1895, și d-sa îi da tot opt clase. Argumentele pe care ni le dă acum pentru a face această reducere ar fi putut să le dea și în 1895; pentru ce dar atunci d-sa propunea liceul de opt clase? Să fie și această contradicție unul din rezultatele lungilor sale meditații?

Este însă de notat că, pe când dl Ionescu reduce clasele liceului la șapte, pentru a face economie de un an de studiu, pe de altă parte restabilește instituția odioasă și absurdă a bacalaureatului, care va face pe cei mai mulți absolvenți ai liceului să piardă mai mult decât anul ce se pretinde că li s-a economisit, înțeleagă cine va putea logica aceasta.

Expunerea de motive mai vorbește cu mulțumire despre sistemul trifurcației, pe care se felicita că l-a conservat ca în legea din 1898, ca unul ce a fost propus pentru prima oară prin proiectul din 1895. Cred însă util să fac aici cunoscut că nu cu mult înainte de depunerea în Cameră a proiectului de lege al dlui Take Ionescu, locțiitorul său de la Ministerul de Instrucție mi-a cerut părerea asupra oportunității de a se înlocui trifurcarea prin bifurcare.¹ Negreșit că eu, care nu-mi schimb părerile așa de lesne ca dl Ionescu și care, când adoptasem ideea d-sale de trifurcare, o făcusem numai după ce mă convinsesem bine de utilitatea și posibilitatea aplicării ei, m-am opus la înlocuirea despre care mi se vorbea. Și deoarece desigur actualul ministru de Instrucție nu ar fi luat asupra-și răspunderea de a reveni asupra singurei idei originale emise de dl Ionescu la 1895, și din care d-sa își face atâta laudă, fără a fi avut aprobarea prealabilă a autorului ei, se vede că eu am fost pus în situația neașteptată de a apăra ideea trifurcării în contra veleității de a o distruge a propriului ei autor.

Dacă atâta ține dl Ionescu la ideea sa favorită, căreia i-a consacrat dragostea pe care o are un părinte pentru fiul său unic, de ce să ne mai mirăm dacă asupra altor lucruri își schimbă de două ori pe an părerile pe care le-a împrumutat de la alții?

Tot cu privire la trifurcare, țin să mai constat un lucru.

Atât în proiectul său din 1895, cât și în legea din 1900, dl Ionescu nu a prevăzut trifurcarea decât pentru ultimele trei clase. Ba încă în legea sa din anul acesta, s-a adăugat un alineat prețios, pentru că lămurește punctul de vedere din care a privit dl Ionescu trifurcarea. Acel alineat zice: „Programele se vor alcătui astfel încât în clasa VII a liceului cel mai mare număr de ore să fie dat limbilor clasice în secția clasică, matematicilor în secția reală“.

Pentru cine știe că studiul limbilor clasice este centrul învățământului clasic, precum al matematicilor este centrul celui real, dispoziția aceasta înseamnă

1. Adică dr. C. Istrati.

că caracterizarea reală a celor două învățăminte nu se va face decât în clasa VII. Nu este dar vorba aici de două învățăminte dezvoltate fiecare în toată deplinătatea, ci numai de o pregătire pentru trecerea examenului de bacalaureat, așa de scump dlui Ionescu. Sistemul d-sale nu este altceva decât sistemul bifurcării franceze, introdusă la 1857 de Fortoul și desființată peste 12 ani, din cauza relor ei rezultate, deoarece prefăcuse liceul într-o simplă școală de preparare pentru cele două bacalaureate.

Asupra acestui punct, legea dlui Ionescu diferă și de sistemul propus în 1883 de dl D. A. Laurian¹ și de acel al legii din 1898. Aceasta din urmă a voit a da fiecăruia din cele două învățăminte existența sa proprie și a admis în mod franc și complet sistema trifurcării, în loc de a lua numai aparența lucrului. De aceea, în 1898 trifurcarea se făcea în ultimii patru, iar nu în trei ani, și în tot timpul aceste limbile clasice absorbeau partea principală din atenția școlarilor din secția clasică, științele exacte pe ale celor din secția reală.

Această deosebire capitală între ambele sisteme este evidentă mai ales pentru cine studiază de aproape alcătuirea programelor analitice din 1899. Ea este desigur mai însemnată decât aceea care există între sistemul de recrutare al corpului didactic, acela de plată a lui, acel de organizare a universităților, așa cum le admisesse dl Ionescu în 1895, și sistemele corespunzătoare din proiectul de la 1886 al dlui Sturdza. Eu aș fi fost dar mai în drept a ridica pretenții la paternitatea trifurcării, decât a fost dl Ionescu de a se pretinde autorul legii din 1898 și chiar al propriului său proiect din 1895. Nu am făcut-o însă și nici nu aș face-o, pentru că eu țin tot atât a nu-mi însuși lucrul altuia, pe cât nu permit altuia a-și atribui merite pe care nu le are.

Restabilirea examenului de bacalaureat

Dl Ionescu restabilește examenul de bacalaureat, însă numai pentru absolvenții de liceu care vor să urmeze universitatea.

Această dispoziție este absurdă. Ori studiile făcute în liceu sunt îndeajuns sancționate prin examenele de fine de an, și în acest caz un examen final este inutil; ori nu sunt îndeajuns sancționate, și atunci examenul final trebuie impus tuturor. Când consacră cineva șapte ani din viața sa pentru a urma liceul este pentru a face studii serioase, care să-i formeze cugetarea; acesta nu este un apanagiu numai al celor care vor urma universitatea. Măsura trebuie dar să fie una și aceeași pentru toți.

1. Dim. A. Laurian (1846–1906) a fost profesor la liceul Sf. Sava din București, ziarist și om politic. A ocupat de câteva ori funcțiunea de secretar general al Ministerului de Culte și Instrucție. A fost consultat de multe ori de miniștri, sub diferite guverne, de Dim. Sturdza, de Take Ionescu (în timpul căruia a fost secretar general), de Sp. Haret.

Dar absurditatea sistemului se vede mai ales, când ne întrebăm pentru ce bacalaureatul să se ceară celor care se vor înscrie la universitate și să nu se ceară celor care vor urma o altă școală superioară, cum, spre exemplu, școala de poduri și șosele, sau o școală de mine, sau școala politehnică din Paris? Crede oare dl Ionescu că un viitor inginer are mai puțină trebuință de a avea bine formată cugetarea sa, decât un viitor avocat de judecător de pace?

Poate că întrebarea mea nu este la locul ei, adresată fiind dlui Ionescu, căci se știe că regimul sofismului nu vede cu ochi buni pe ingineri, care nu sunt deprinși a răstălmăci lucrurile; de un an, nu e zi în care să nu le dovedească în toate ocaziile. Dar eu am spus deja că nu scriu ca să conving pe dl Ionescu.

Restabilirea bacalaureatului constituie o adevărată erezie. Bacalaureatul este instituție franceză, și francezii se muncesc de 32 de ani să scape de el. Mai ales de la Jules Ferry încoace, ei se silesc să introducă și la ei un sistem analog cu acela al legii din 1898 și să suprimă bacalaureatul, care ridică protestările unanime ale oamenilor ce cugetă drept. Să introducă acum cineva această instituție decrepită și discreditată într-o lege nouă de organizare este ca și când ar condamna pe un om tânăr și viguros să trăiască legat de un cadavru.

Este adevărat că dl Ionescu nu caută a reintroduce bacalaureatul în mod fățiș. D-sa păstrează fraza fundamentală din legea de la 1898, că scopul acestui examen va fi de „a dovedi influența studiilor asupra formării cugetării școlarelor”. Îi dă însă toate caracterele bacalaureatului: îl pune în septembrie, în loc de iunie; îl ține numai la București și Iași, în loc de a-l ține în fiecare liceu; îl face numai la universitate, înaintea unei comisii de profesori de liceu și de universitate, în loc de a se face chiar de profesorii prin mâinile cărora au trecut școlarii, deosebite esențială. Pe lângă acestea, introduce în lege până și enumerarea probelor ce se vor trece și care nu mai lasă nicio îndoială asupra naturii examenului. În fine, însuși numele odios de *bacalaureat* este reintrodus. El se găsește în art. 18 al. X, care zice curat: „Candidații respinși de trei ori nu se mai pot prezenta la examenul de *bacalaureat*”. Se mai găsește presărat și în alte părți în lege.

Caut explicația acestei persistențe a dlui Ionescu, de a menține o instituție care nu a făcut decât rău și nici nu poate să facă altceva; nu găsesc alta decât că d-sa știe numai ceea ce a văzut la Paris, dar este străin de cele ce se fac pe aiurea, și chiar de cele ce se scriu în Franța însăși asupra chestiilor de învățământ.

* * *

Trebuie să relev aici încă una din nenumăratele dovezi de neglijența nepomenită cu care s-a alcătuit legea dlui Ionescu. Este evident că d-sa a căutat să evite nemulțumirea generală, pe care știa bine că o va produce reintroducerea bacalaureatului, și de aceea o învăluie în atâtea circumlocuții. Cu toate acestea, îi scapă cuvântul însuși de *bacalaureat*, după ce în toată legea, și în expunerea de motive,

îl numește *examen de absolvire*. În aceeași ordine de idei, găsesc la art. 31 din legea organizării ministerului zicându-se că în consiliul general vor figura trei delegați numiți din lista delegaților liceelor și *gimnaziilor*. La art. 18 al. II al legii învățământului secundar, se vorbește despre diploma de absolvire a *gimnaziului*. Cum asta? Gimnaziul este desființat prin legea dlui Ionescu; până și numele lui dispare de prin școli. Ce înseamnă dar această glumă de a ni se vorbi aici despre reprezentanții gimnaziilor în consiliul general și despre diploma de absolvire a gimnaziului? Și nu e vorba de o eroare de copist, care nici aceea nu era scuzabilă într-o lege. În art. 18, diploma gimnaziului se bucură de un alineat special, alături cu un altul consacrat diplomei de liceu. Este dar evident că la art. 18 se creează o diplomă fictivă, rezultat numai al neasemănatei ameteți care a domnit la toată plămădirea acestei nemaipomenite dovezi de incapacitate, de neglijență și de manie distructivă, ce este legea discutată și votată în 25 minute luna trecută.

Tot așa, la art. 8 din legea organizării ministerului, se pune între atribuțiile direcției învățământului secundar și superior și inspectoratul superior, când prin art. 46 al aceleiași legi acest inspectorat se suprimă.

Îmi propuneam ca la sfârșitul acestor articole să fac o înșirare a tuturor contradicțiilor și erorilor de acest fel. Bag însă de seamă că ele sunt așa de multe, încât singure ar putea forma o broșură. Mă voi mulțumi dar a arăta pe ici, pe colo, pe cele mai fenomenale dintr-însele, rămânând ca, dacă voi găsi că o asemenea elucubrațiune mai merită onoarea de a mă mai ocupa de dânsa, să fac această cercetare altădată.

Constat însă că alcătuiți ca legea dlui Ionescu nu au trebuință să fie împinse ca să cadă la pământ. Ele se dărâmă de la sine și se aruncă la o parte, ca un lucru netrebnic.

Restrângerea numărului burselor în licee

Este caracteristică insistența cu care legea dlui Ionescu impune ca nu cumva numărul burselor din internatele secundare să treacă peste un sfert din numărul total al locurilor.

Existenței burselor din licee și gimnazii, o mulțime din oamenii cei mai de seamă ai țării datorează puțința de a-și fi făcut studiile și de a fi devenit utili patriei lor. Chiar dl Ionescu trebuie să cunoască bine pe unii care, fără acest mijloc, nu ar fi ajuns ceea ce sunt astăzi.

De azi înainte, nu va mai fi așa. Fiii de oameni săraci, oricât de merituosi ar fi, nu vor mai putea urma liceul, decât în proporția de cel mult unul din patru. Restul locurilor se va rezerva feciorilor de bani gata, care vor fi în stare să plătească „taxa anuală de cel puțin o mie de lei, deosebit de plata pentru muzica instrumentală și fără puțință de a fi dispensați de plata taxei sub nici un motiv și în

niciun caz“. Prin urmare, de aici înainte reprezentanții teoriei elitei sociale nu vor mai fi scandalizați de spectacolul fiilor din popor ajunși prin munca și inteligența lor la cele dintâi poziții în stat, pe când ei, deprinși a-și cheltui tinerețea în petreceri și trândăvie, să fie reduși a executa meseria de cărămidari sau de samsari de afaceri veroase, pentru a-și duce viața.

E adevărat că dl Ionescu a conservat dispoziția din legea liberală ca cel puțin un sfert din numărul locurilor de bursieri în licee să fie rezervat fiilor de săteni; dar cum numărul burselor nu poate trece peste un sfert din numărul total al internilor, urmează că abia a 16-a parte din internii din licee vor putea fi fii de săteni. După numărul de azi al internilor, cele cinci milioane de săteni ar avea drept la 27 locuri în internatele statului; fiii burghezimii, la 83; iar restul de 329 de locuri ar aparține de drept clasei sociale care a avut fericirea de a-și asimila pe dl Ionescu.

Vom vedea dacă dreptatea distributivă a dlui Ionescu va fi și pe gustul celor care muncesc și plătesc. Mă tem însă că bucuria clienților d-sale din strada Enei nu va fi de lungă durată.¹

Nu pot iarăși să trec cu vederea dispoziția de a se pune o limită superioară de vârstă pentru admiterea în liceu. Această măsură este îndreptată tot contra copiilor săraci, care foarte adeseori sunt siliți să lupte ani întregi până să-și creeze puțința de a-și face studiile. De cele mai multe ori, tocmai aceștia sunt cei care merg mai bine și mai departe, pentru că numai oameni cu voință tare și cu energie pot astfel să înfrunte greutățile, pentru a atinge un scop. Pe cât timp va dura legea dlui Ionescu, calea lor va fi închisă.

Toate aceste măsuri fac parte din întregul sistem al legii dlui Ionescu, care tinde prin toate mijloacele a face din învățământ un monopol al pretensei elite sociale, care visează să readucă timpurile de acum 60 de ani. Memoriul corpului didactic de deunăzi a dat acestei năzuințe adevăratul ei nume: *Obscurantism*.²

Sper însă că se va convinge în curând dl Ionescu și partidul său că legea dlor a venit cu câteva decenii prea târziu, și că pentru astăzi ea nu mai este viabilă.

* * *

Proiectul guvernului, la art. 16, prevăzuse dispoziția că „nicio nouă școală secundară nu se poate înființa decât prin *legea bugetară*“, și comitetul delegaților Camerei menținuse și el această dispoziție. Nici guvernul, nici delegații nu

1. Adică cei ce au ajutat pe conservatori în mișcările care au dus la retragerea guvernului liberal în martie 1899.

2. Membrii corpului didactic din București s-au adunat în câteva ședințe (26–28 martie 1900) și au arătat părerile lor în privința proiectului lui Take Ionescu. Apoi au numit o comisiune care a redactat un memoriu publicat și împărțit atunci în toată lumea școlară. (Vezi: „Voința Națională“, 28 și 30 martie 1900).

observaseră însă că legea din 1898 cuprindea un art. 99, care zicea că „niciun gimnaziu sau liceu nu se va mai putea înființa decât printr-un anume *proiect de lege*“. S-a lăsat dar să subziste și acest articol, alături cu cel nou introdus și cu care se bătea în cap.

Ce dovadă mai bună se poate da de scandaloasa neglijență cu care s-a alcătuit legea? D. Ionescu nici măcar nu și-a dat osteneală să citească legea pe care umbla să o desființeze, după ce că nu și-a recitat nici propria sa lucrare, în care a lăsat să subziste mulțimea nenumărată de greșeli și contraziceri, din care nu am semnalat până aici decât o mică parte.

Liber este d-sa să aibă despre Camerele d-sale opinia ce voia, și pe care ele au dovedit că o merită, prin modul cum și-au bătut joc de ele înseși, votând o asemenea lege în câteva minute. Dar era o supremă necuviință a se arunca țării întregi desfiderea de a i se impune o lege, pentru care autorul ei nu și-a dat nici osteneala de a masca, cel puțin pentru ochii lumii, incompetența, graba și necugetarea cu care a alcătuit-o, mai ales când știa că ea interesează un corp numeros și luminat, care nu va lăsa să treacă neobservate asemenea monstruoziități.

Contradicția despre care vorbesc aici a fost relevată de dl N. N. Săveanu, singurul membru din opoziție care a făcut legii dlui Ionescu onoarea nemerită de a se ocupa de dânsa.¹ Numai grație acestei împrejurări, ea nu a fost promulgată cu două articole contradictorii. Am arătat însă, într-un alt articol, că îndreptarea nu s-a făcut nici ea în mod corect; căci, după ce legea a fost votată la Camera fără nicio modificare, articolul cu pricina a fost escamotat pe urmă în textul care s-a depus la Senat.

Nimic nu lipsește dar legii dlui Ionescu, pentru a fi demnă de originea ei, până nici fraudă.

Recrutarea corpului didactic secundar

Dispozițiile privitoare la recrutarea corpului didactic secundar au fost modificate de dl Ionescu în mai multe privințe, al căror caracter comun este de a căuta să slăbească seriozitatea operațiilor de selecțiune a candidaților. Astfel, a împuținat numărul lecțiilor care constituie probele de practică pedagogică, a mărit de la doi la cinci ani durata înscrierii pe tabloul de capacitate și a dispensat de proba experimentală pe licențiații care au obținut diploma de mai mult de 5 ani. Vom continua dar, grație d-lui Ionescu, să avem profesori de științe fizice, de acei care nu vor putea face cea mai neînsemnată experiență de fizică sau de chimie, în fața școlarilor lor. Școala națională va plăti cheltuiala necesităților electorale ale dlui Ionescu.

1. E vorba de deputatul N. N. Săveanu (actualul președinte al Camerei), care a ținut discursul său în ședința de la 24 martie 1900. (Vezi *Dezbaterile Camerei 1899–1900*, p. 1349.)

Printre celelalte modificări, este însă una care merită o mențiune deosebită.

Legea liberală prevăzuse că, dintre probele ce erau a se trece pentru examenul de capacitate, „cele *orale* să fie extemporale“. Dl Ionescu a șters cuvântul *orale* și a făcut ca și probele orale, și cele scrise să fie tot extemporale. Cu modul acesta, un examen așa de important ca acel de capacitate se va face fără ca candidații să aibă niciodată ocazia sau posibilitatea de a da dovadă de chipul cum știu să expună cunoștințele lor, nici de a trata vreo chestie în mod complet și dezvoltat. Se vor numi profesori în urma unui examen la care vor fi putut răspunde numai prin monosilabe.

Iată ce va să zică o lege făcută de un om care nu cunoaște nici măcar valoarea termenilor pe care-i întrebuințează. Ce rău ar fi fost dacă dl Ionescu ar fi întrebat pe vreunul din cei trei sau patru inspectori cu care s-a consultat ce înseamnă cuvântul *extemporal*? De făcea așa, poate nu scotea la iveală un articol ca acela, care va provoca mirarea, dacă nu și mai mult, a întregii dascălimi.

Dar, pentru ca dovada incoerenței care a domnit în mintea legiuitorului să nu lipsească nici aici, voi spune că, pentru catedrele de religie, dl Ionescu a conservat dispoziția din legea liberală ca numai probele orale să fie extemporale.

* * *

Pentru profesorii de limbi moderne, dl Ionescu prevede dispoziția de favoare ca ei să poată fi admiși la examenul de capacitate, neavând alte studii făcute decât liceul sau școala secundară de fete.

Să apropiem această dispoziție de acele privitoare la recrutarea măestrilor, cărora nu le cere decât să fi făcut (fără să absolve?) o școală oarecare de specialitate lor, precum și de aceea că, până la înființarea școlii normale superioare de fete, d-sa numește la catedrele școalelor secundare de fete pe absolventele acelorași școli, și va deveni evident și pentru cei mai optimiști că tendința dlui Ionescu, în această parte a legii sale, a fost peste tot de a scoborî nivelul capacității viitorilor profesori și măestri secundari mai jos chiar decât cum fusese înainte de legea din 1898; căci, încă de la 1879, profesorii de limbi moderne tot trebuia să posede diploma de licență.

E adevărat că dl Ionescu înlocuiește această diplomă prin calitatea de absolvent de școli private sau prin aceea de străin, căci pentru d-sa, ca și pentru întreaga clasă socială în care s-a introdus, calitatea de a nu face parte din neamul oropsit care stăpânește această țară, primează pe toate celelalte. D-sa își promite dar să ne facă să asistăm la spectacolul scandalos al numirii unor străini lipsiți de orice studii serioase, lipsiți până și de cunoștința limbii române, pe care nu le-o cere, cu preferință asupra românilor, pentru care condiția licenței rămâne obligatorie. Ar voi să facă posibile pentru totdeauna și să dea putere legală unor numiri revoltătoare, ca acele pe care le-a făcut d-sa astă toamnă, la

catedrele de limbi moderne și la acele de maeștri. Și nu poate înțelege că pot fi oameni în care să mai fi rămas un pic de demnitate și de simț de dreptate și care să se indigneze contra unor asemenea apucături.

Din fericire, țara reală nu este țara dlui Ionescu. Pentru d-sa, simțul demnității nu poate fi altul decât al acelor care l-au ridicat pe umerii lor acolo unde este. Însă nu tot așa simte restul. Și poate că riscă să se înșele cel care crede că ea va suferi perpetuarea sistemului dlui Ionescu.

Numirea și plata profesorilor secundari

Legea din 1898, la art. 22, prevăzuse cosmografia ca specialitate deosebită. Scopul era de a permite licențiaților în științe să se prezinte la examenul de capacitate pentru cele două specialități cerute de lege, fără a se scobori nivelul acestui examen. În adevăr, pentru un licențiat în litere este totdeauna posibil a trece examenul pentru două specialități, fără o preparare anumită pentru una din ele. Cel care posedă licența în specialitatea filologică, spre exemplu, poate lesne să se prezinte pentru limbile latină, elenă, română, franceză. Cel din secția filozofică poate fără mare greutate să se prezinte pentru istorie sau pentru limba latină, ca specialitate secundară. Nu este tot așa la științe. Acolo, licențiatul în matematici nu se poate prezenta nici pentru științele fizice, nici pentru cele naturale. Abia dacă licențiatul în științe fizice poate trece examenul de matematici ca specialitate secundară și licențiatul în științe naturale pe cel de științe fizice; și încă și această șansă depinde de oarecare dispoziții, care totdeauna se pot schimba, în regularea examenelor anuale ale facultăților de științe.

Pentru a înlătura acest inconvenient, legiuitorul din 1898 introdusese specialitatea cosmografiei, pe care lesne o puteau trece toți licențiații în științe, pentru a satisface exigențele legii. Dar spiritul larg și solid al dlui Ionescu a trecut și pe aici și a lăsat urme. D-sa a suprimat cosmografia ca specialitate și, pentru a ajunge la scopul ce-și propusese legiuitorul din 1898, a scoborât, *pentru toate specialitățile secundare fără deosebire*, nivelul examenului de capacitate, până la acela al unui simplu examen de liceu.

Deja de la 1897 nu se mai numeau profesori secundari numai cu cunoștințele de liceu. Legea dlui Ionescu ne întoarce acum înapoi la epoca aceea.

În legătură cu aceste năzuințe și cu cele ce am semnalat prin articolul precedent, la art. 24 al. X, legea dlui Ionescu cuprinde dispoziția prohibitivă ca, pentru probele de practica pedagogică, „să nu se facă mai mult de două lecții pentru fiecare specialitate”. De când lumea, o lege care are de scop să asigure recrutarea cât mai serioasă a corpului didactic poate să pună o limită inferioară pentru numărul probelor de făcut; dar să le pună o limită superioară și să se opună chiar ea ca examenul să aibă gradul de seriozitate cerut de împrejurări, aceasta

nu s-a mai văzut, nici chiar în legile conservatoare; căci până la dl Ionescu, înșiși conservatorii încă nu formulaseră în mod așa de deschis și de îndrăzneț intenția lor de a micșora cu orice preț calitatea învățământului public.

Dl Ionescu a mai găsit de cuviință să suprimе și desenul liniar dintre specialitățile prevăzute de legea din 1898. Legiuitorul de atunci știa că lipsa cunoștinței desenului liniar constituie pentru absolvenții liceelor noastre o foarte însemnată cauză de inferioritate, când întreprind să facă studii superioare de științe aplicate, chiar dacă preparația lor curat științifică este foarte bună. În momentul când, prin trifurcare, se da învățământului real dezvoltarea pe care o aștepta de aproape 25 de ani, legiuitorul liberal a socotit că nu va face o lucrare deplină, dacă va lăsa neisprăvită instrucția viitorilor realiști, necompletând-o prin învățământul desenului liniar. De aceea, a prevăzut el și specialitatea desenului liniar, care nu are nimic a face cu aceea a desenului artistic. Aceasta o știe oricine; dar nu o știe dl Ionescu, pentru că nu a găsit desenul liniar printre materiile prevăzute în programele liceelor franceze și de aceea s-a grăbit să-l șteargă, precum a șters și cosmografia.

Ca model de știință de redacție și de înțelegere a legii care se desființa, voi mai cita un exemplu.

Legiuitorul liberal prevede geografia ca specialitate care făcea parte atât din grupa literară cât și din cea științifică. El exprimase acest lucru în mod foarte simplu, punând geografia sub. lit. A, în enumerarea specialităților, și zicând pe urmă: „Specialitățile de la lit. *a* până la lit. *k* inclusiv formează grupa literară; cele de la lit. *k* până la *o* inclusiv, grupa științifică“. Cu modul acesta, era evident că geografia făcea parte din ambele grupe.

Legiuitorul conservator a simțit însă nevoie să inoveze și aici. El a schimbat redacția din 1898 și a zis: specialitățile de la lit. *a* până la lit. *k* inclusiv formează grupa literară; cele de la lit. *l* până la *n* inclusiv, grupa științifică“.

După această redacție, este iarăși evident că geografia, cea de sub lit. *k*, rămânea cuprinsă numai în grupa literară și exclusă din cea științifică.

Dar cu patru linii mai jos, după ce se vorbește de lucruri cu totul de altă natură și se pare că s-a închis chestia clasificării specialităților, istețul legislator conservator își aduce aminte să mai adauge noul aliniat următor: „Geografia face parte din ambele grupe“.

Cum se potrivește asta cu ceea ce se spusese cu patru linii mai sus? Și cum să calificăm această furoare de a se strica un lucru bine făcut, pentru a se pune în locul lui un altul prost chiar când intenția este de a se lăsa în fond tot ceea ce fusese și mai înainte?

* * *

În al. I al art. 24 din legea dlui Ionescu se mai găsește dispoziția că „nici limba engleză, nici limba italiană nu se pot socoti în numărul de două specialități“ cerute unui candidat pentru a putea fi numit profesor.

Nu-mi pot explica deloc rostul acestei prescripții. Poate că scopul este de a se rezerva aceste limbi ca un mijloc de a se introduce în învățământul secundar mai mulți străini, de aceia pe care ministrul îi va putea numi, fără să posede cunoștința limbii române, și fără niciun titlu universitar superior absolvirii liceului, a unei școli secundare de fete, sau chiar unei școli private oarecare?

Cât pentru maștrii și maestrele secundare, dl Ionescu își acordă fără nici-un înconjur dreptul de a-i numi direct cu titlul provizor, fără niciun concurs, examen sau altă probă de capacitate, decât bunul său plac; căci nu se poate lua în serios prescrierea nedefinită de a se face „lucrări și lecții practice *de specialitatea lor cu succes*“. Această frază poate dovedi lipsa de cunoștințe gramaticale ale celui care a scris-o, dar nu are nicio valoare pentru a îngrădi cât de puțin apucăturile arbitrare ale unui ministru ca dl Ionescu.

Să ne aducem aminte că d-sa a comis adevărate scandaluri, care au dezonorat învățământul, prin numirile ce a făcut, atunci când avea o lege expresă, care prescria anume normele cum trebuia să se facă numirile. La ce va trebui să ne așteptăm acum, când d-sa desființează acea lege și-și arogă dreptul de a numi direct un sfert din personalul didactic secundar!

Negreșit, nu putea nici aici să nu se găsească nelipsita prescripție a introducerii străinilor.

* * *

În ceea ce privește remunerarea corpului didactic secundar, am arătat cu altă ocazie cum părerile dlui Ionescu au variat până acum de patru ori. Îndeosebi, în proiectul său din 1895 copiasse întocmai dispozițiile dlui Sturdza din 1886, fără ca pentru aceasta să-i fi opus cineva pretenții de paternitate, cum face d-sa pentru toate nimicurile și chiar pentru lucrurile care nu-i aparțin. Cu toate acestea, la 1898 aceasta nu l-a împiedicat de a combate proiectul propus de mine, care în acest punct era identic și cu proiectul dlui Sturdza și cu al d-sale.

Dacă niște meditații de opt ani nu au avut pentru dl Ionescu un alt rezultat decât a-l lăsa în aceeași stare de nehotărâre și de neștiință a lucrurilor în care era de la început, cred că ar avea motiv d-sa să regrete că nu a întrebuințat acei opt ani cu mai mult folos în alte lucruri.

Oricum ar fi, d-sa se oprește acum, în 1900, la sistemul de a pune o cifră fixă ca salariu pentru profesorii și maștrii secundari, fixând în același timp la 15 ore pe săptămână cantitatea de lucru ce li se poate impune, „în specialitatea lor sau într-o specialitate înrudită“. Asupra motivelor care au dictat dlui Ionescu această nouă schimbare la față, expunerea de motive este cu totul mută; ea constată lucrul, fără a-l explica. Ceea ce rezultă de aici este numai că dl Ionescu nu cunoaște sau nu este în stare să răstoarne argumentele care au făcut pe legiuitorul din 1898 să adopte sistemul plății pe unități de ore. Sau poate că,

atunci când a fost chemat să-l aplice în toamna trecută, a băgat de seamă – cam târziu – că nici nu-l înțelesese atunci când îl copiasse în proiectul său din 1895.

Sistemul adoptat în legea din 1898 era excelent și ar fi dat cele mai bune rezultate, aplicat fiind de un ministru care ar fi avut respectul și înțelegerea legii. Sistemul actual al dlui Ionescu readuce pur și simplu toate cauzele care conduseseră, sub regimul legii din 1864, la neregularitățile care făcuseră indispensabilă o reformă. Ba încă dl Ionescu agravează răul, prin mărirea numărului obligatoriu de ore de curs de la 12 la 15; căci, dacă exigențele programei împiedicau chiar mai înainte a se da unui profesor cele 12 ore, cum se poate crede că va fi mai lesne a i se da 15?

E adevărat că dl Ionescu a găsit leacul în „specialitățile înrudite“. Profesorii secundari, care au avut deja ocazia să încerce pe socoteala lor elasticitatea pe care o are sensul cuvintelor la dl Ionescu, vor avea ocazia în curând să facă o experiență și mai simțită. Dl Ionescu care astă toamnă a găsit mijlocul de „a înrudi“ dreptul cu limba franceză și istoria cu științele naturale, va putea acum și cu mai mare înlesnire, la adăpostul legii sale, să înrudească contabilitatea cu religia, igiena cu limba elenă, gimnastica cu mecanica, filosofia cu caligrafia.

Se vor mai vedea frumoase lucruri și cu ocazia aplicării ingenioasei dispoziții de a se tocmi profesorii cu ceasul pentru ore suplimentare de curs, care li se vor da și li se vor lua absolut după voia ministrului. Vom vedea atunci sistemul *Sultanului-Mezat*⁽³⁶⁾ practicându-se în școală, pe o scară mai mică, dar în rânduri mai repetate decât în alte afaceri, în care de regulă înflorește industria, eminamente boierească, a sămsăriei.

Să se aștepte dascălii nu bine cugetători a face cunoștință de aproape cu modul conservator de a înțelege aplicarea legilor, căci ce a fost în toamna trecută nu a fost nimic pe lângă ce va fi de acum înainte.

Se zice că, în ziua de 4 octombrie 1895, când dl Ionescu a părăsit ministerul, d-sa ar fi spus că de rândul acela pusese la regulă pe învățători și pe instituitori și că, atunci când va mai reveni la minister, își propune să facă tot așa și cu profesorii secundari și superiori.

Nu știu dacă această anecdotă este adevărată; dar eu văd că dl Ionescu lucrează ca și când ar fi adevărată și ca și când și-ar prepara mijloacele de a se ține de vorbă. Modul cum astă toamnă presa oficioasă trata pe *dăscălașii* care cutezau să protesteze contra abuzurilor de putere ale dlui Ionescu și cum îi amenința cu fulgerele ministeriale, dacă nu și cu cele polițienești, este de natură de a ne face să credem că tocmai așa este.

Suprimarea autonomiei universităților

Am observat deja tonul domol cu care cei doi miniștri de Instrucție Publică au apărut în Cameră și în Senat proiectul lor de lege, prezentându-l doar ca o modificare parțială și puțin importantă a legilor existente. Am arătat cum această pretinsă modificare parțială constă în realitate în abolirea completă a legii învățământului profesional și în înlocuirea principiilor fundamentale ale celorlalte prin principii de reacționarismul cel mai pronunțat.

În ceea ce privește învățământul superior, legea dlui Ionescu suprimă sau schimbă toate dispozițiile fundamentale din legea de la 1898, și le înlocuiește cu altele, al căror caracter va rezulta în mod evident din simpla lor expunere.

* * *

Tendința legii din 1898 fusese de a face din universități niște instituții autonome într-o măsură cât mai largă.

Fără a mai vorbi de motivele care atunci au dictat legiuitorului liberal adoptarea acestui principiu, ceea ce s-a întâmplat anul acesta cu legea instrucției ar fi fost de ajuns pentru a-l justifica. S-a văzut că este încă posibil la noi ca o întreagă legislație, de o însemnătate și de o complicație așa de mare ca legislația școlară, să fie desființată în 25 de minute, fără nicio discuție și fără nicio cercetare, și înlocuită prin o alcătuire înjghebată în patru zile de un ministru al cărui unic mobil a fost dorința de a strica ceea ce făcuse partidul advers și de a-și pune numele său pe o lucrare ce nu-i aparține. Când legislația noastră este încă în așa stare de nestabilitate și expusă a fi răsturnată la fiecare moment pentru motive așa de josnice, nu este evident că se impune, ca o măsură de cea mai elementară prudență, de a crea puncte de sprijin, care la asemenea momente de criză, să nu lase ca ruina să fie deplină?

Universitățile erau indicate pentru aceasta. Aceste instituții supreme de cultură și de educație trebuie să aibă în învățământul național un rol directiv și ponderator, pe care nicio altă instituție nu-l poate împlini. Înalta situație socială, cunoștințele și experiența corpului lor didactic, prestigiul și resursele de tot felul de care se bucură ele fac dintr-însele depozitarul natural al tradițiilor și înaintemergătorul progresului școalei naționale.

Pentru aceste motive, legea din 1898 nu a ezitat de a acorda universităților toată autonomia care era compatibilă cu legile noastre și cu ideea noastră de stat.

Știu bine că adversarii universităților pretind că ele nu sunt coapte încă pentru această autonomie și chiar d. dr. Istrati¹, în ședința Senatului în care a

1. Vezi dezbaterile Senatului, ședința de la 31 martie 1900.

trecut legea dlui Ionescu, a zis că, în această privință, legea din 1898 nu a dat bune rezultate.

Dar ea nu s-a pus în aplicare decât la 1 septembrie 1898, și într-un an nu se pot judeca rezultatele unei asemenea legi. Afară de aceasta, era natural ca în primul moment universitățile să aibă oarecare ezitări și nesiguranțe la aplicarea noii legi în spiritul, nu numai în litera ei. Rolul ministrului era de a le diriguia la început și de a le face să se pătrundă de adevăratul spirit al legii celei noi. Și acest rol de mentor nu era nevoie să-l aibă multă vreme. Curând universitățile și-ar fi dat seamă de situația, de drepturile și de datoriile ce li se creau prin noua lege și ar fi știut ele pe urmă să-și urmeze calea, fără intervenția nimănui.

Nenorocirea însă a voit ca aplicarea noii legi să revină unui om a cărui preocupare unică și exclusivă este aceea a considerațiilor politice, în sensul lor cel mai rău. La un moment când un alt ministru ar fi căutat să-și facă un titlu la recunoștința țării, căutând să scoată cel mai mare bine posibil din aplicarea unei legi care-i deschidea un câmp de activitate așa de vast și de mănos, dl Ionescu nu a căutat decât foloasele ce putea trage dintr-însa pentru a-și crea partizani și pentru a lovi în adversari. Și pentru aceasta, nu s-a sfiit a stoarce textul, a tortura sensul cuvintelor, sau chiar a călca legea pe față, pentru a scoate dintr-însa beneficii ilicite pentru un partid care nu-și mai poate plăti datoriile către cei ce-l susțin decât în socoteala țării și a instituțiilor ei.

În asemenea condiții, ce este de mirare dacă s-a produs confuzie chiar de la primul moment și dacă prescripții clare și precise al căror efect util era evident, nu au dus la rezultate bune?

Dar ceea ce trece peste marginile celor permise este că același ministru, care s-a făcut vinovat de călcarea sau falsificarea legii, să invoce pe urmă relele făcute de dânsul, pentru a cere desființarea ei.

Să cercetăm pe rând principalele dispozițiuni ale dlui Ionescu.

Legea liberală prevedea (art. 54) că „fiecare facultate va putea fi împărțită în secțiuni“ și că „cursurile, conferințele, lucrările practice, examenele privitoare pe fiecare secțiune se vor fixa printr-un regulament comun, elaborat de comisii mixte din ambele universități, împreună cu delegați ai ministrului“ (art. 60).

Prerogativa aceasta de a-și regula învățământul după propria sa chibzuială este cea mai însemnată și aceea care mai mult decât oricare alta face ca o universitate să-și merite numele. Legiuitorul din 1898 căutase să asigure acest drept universităților noastre, îngrădindu-l cu prescripții care stabileau solidaritate nu numai între facultățile acelea și universități, dar chiar între ambele universități și minister.

Această tendință, de a stabili cea mai strânsă legătură între diversele facultăți și de a nu lăsa să se facă nimic important în universitate fără concursul tuturor facultăților ei, este generală în legea din 1898. Ea avea scopul bine determinat de a face din fiecare universitate o instituție unitară, iar nu o simplă juxtapoziție de facultăți, cum era mai înainte. În adevăr, sub regimul legii din 1864, fiecare facultate

lucra în mod cu totul independent de celelalte, așa că nu era nicio legătură, niciun sprijin între învățămintele lor, iar numele de universitate nu se putea aplica decât unei clădiri comune în care se adăposteau patru sau cinci școli distincte și nicidecum unei singure instituții, ale cărei organe să fie diversele facultăți.

Regimul pe care voia să-l stabilească legea din 1898 era acela pe care-l urmează de regulă universitățile germane, austriece, italiene și suedeze, și care a asigurat strălucirea și admirabila dezvoltare a lor. Regimul care domnea sub legea din 1864 era acel francez, sub care nici numele de universitate nu exista. Dar inconvenientele acestui din urmă sistem erau așa de evidente, ele constituiau o piedică așa de mare pentru dezvoltarea culturii înalte, încât francezii înșiși au renunțat la el și au adoptat și ei pe acel german, prin constituirea unor adevărate universități.

Legea liberală avea dar o țintă bine determinată, la care tindea peste tot, în urma unei hotărâri luate după matură chibzuință. Din această ordine de idei derivă creațiunea Senatului Universitar, cu toate prerogativele lui, intervenția lui în numirea personalului didactic superior, în chestiile generale de organizare universitară etc.

Dl Ionescu nu a știut să distingă această idee dominantă a legii liberale și de aceea-l vedem luând dispoziții pe care nu știe cineva cum să le califice.

D-sa conservă Senatul Universitar cu o bună parte din atribuțiile lui; conservă și art. 60, citat mai sus. S-ar părea dar că admite și d-sa ca universitatea să fie un corp unitar, solidar și autonom, în loc de o juxtapunere de școli mai superioare decât liceul, dar nediferând deloc de dânsul ca organizare. De altă parte însă ia măsuri care, în mod evident tind să reducă universitățile la regimul francez dinainte de noua lege care a creat și în Franța universitățile.

Așa, la art. 54, d-sa introduce noul alineat următor: „Împărțirea în secțiuni poate *oricând* fi modificată de către ministru, cerând și avizul consiliului *facultății respective*“.

Nu mai este aici vorba deloc despre colaborarea ambelor universități și a ministrului, nici chiar despre colaborarea facultăților similare ale ambelor universități; căci dl Ionescu cere avizul *facultății*, iar nu al *facultăților* respective. Vom reveni dar la sistemul absurd ca întreaga organizare să difere între facultățile de același nume și ca diplomele Universității de București să nu se potrivească cu ale celei din Iași.

De altă parte, nu mai este nici vorba despre autonomia universităților, pe câtă vreme ministrul va putea *oricând* să creeze sau să desființeze secții, împreună cu toate cursurile, conferințele, examenele și diplomele ce presupun existența unei secții, din propria sa pornire, fără ca universitatea, ca universitate, măcar să știe. Acestea înseamnă a ne duce la o stare mai înapoiată decât aceea a legii din 1864; căci atunci cel puțin se dăduse unei dispoziții cam obscure din lege interpretarea că ministrul să nu atingă regulamentele facultăților fără avizul lor *conform* și, de

la această interpretare, pe cât știu, niciun ministru nu s-a abătut. De acum, vom vedea birourile ministerului luând dispoziții care vor interesa în gradul cel mai înalt învățământul universitar în ce are el mai esențial; și cine a văzut cum se pot alcătui legile, când ministrul este un om superficial și dominat de gânduri străine de interesul școlii, își va putea închi pui ce va fi când va fi vorba despre crearea sau desființarea de secții și de diplome. Să nu ne mirăm dacă vom vedea întreaga organizare a unei facultăți răsturnată dintr-o zi într-alta numai în vederea asigurării succesului vreunui prețios Beniamin de cărămidar.

* * *

Legea dlui Ionescu (art. 18) specifică ea însăși în ce facultate anume dă dreptul de înscriere diploma de *bacalaureat* clasic, modern sau real.

Aceasta e o nouă și însemnată micșorare a autonomiei universităților, stabilită prin legea din 1898, și aceasta tocmai într-un punct în care ea era mai necesară.

În adevăr, într-o instituție de cultură înaltă, cum este universitatea, unde învățământul trebuie să aibă toată libertatea de mișcare, necesară pentru a se ține mereu în curentul științei, care este în perpetuu progres, nimeni altul mai bine decât universitatea însăși nu poate să stabilească și programele învățământului său și condițiile necesare pentru a-l urma cu succes.

Știu bine că și aici părerile dlui Ionescu sunt altele. Pentru d-sa, idealul unei universități este ca ea să fie un simplu serviciu dependent de unul oarecare din birourile ministerului, care să primească de acolo ordinele în privința lucrurilor celor mai în afară de priceperea funcționarilor, și prea adeseori și chiar de a ministrului însuși. Altfel cum s-ar explica dispoziția, pe care am analizat-o mai sus, ca ministrul să poată *oricând* să creeze sau să desființeze secții, fără amestecul universităților?

DI Ionescu este logic, căci crede că cine poate face mai mult poate face și mai puțin; și este evident că de mai mică însemnatate este dreptul ce-și ia de a hotărî însuși, fără să fi consultat pe nimeni, unde anume să se înscrie cutare sau cutare fel de *bacalaureat*, decât acela de a preface cu de la sine putere întreaga organizație a universității.

Dar chestia aceasta eu am tratat-o deja îndeosebi într-o serie de trei articole, și nu voi insista acum asupra ei.¹ Nu pot însă să nu relev persistența în eroare a dlui Ionescu, când văd modul îngust cum înțelege d-sa lucrurile. Văd că d-sa nu recunoaște *bacalaureatului* modern decât dreptul de înscriere la facultățile de drept și de medicină, pe când el este așa de propriu pentru secțiile de istorie și filosofie de la facultățile de litere și pentru cele de științe fizice și naturale de la

1. E vorba de partea din acest studiu care începe cu titlul „Suprimarea autonomiei universității“, vezi p. 227.

facultățile de științe. Pentru dl Ionescu, concepția facultăților de litere și de științe este tot aceea care i-a rămas în minte de când era școlar în liceu, pe când se credea că la cele dintâi nu se învață decât să facă cineva versuri și discursuri, iar la cealaltă să rezolve probleme de matematici.

Desigur că universitățile înțeleg mai bine lucrurile decât dl Ionescu, și ele ar fi făcut parte mai bună fiului prea iubit al d-sale, *bacalaureatului* modern, decât i-a făcut însuși d-sa. Nouă dovadă de cât de puțin a cugetat d-sa asupra lucrurilor pe care le-a pus în proiectul său de la 1895 și cât de puțin și-a dat seama de însemnătatea chiar a aceluia pe care-l revendică cu atâta stăruință ca aparținându-i exclusiv.

Nu pot iarăși să nu mă întreb, cum se potrivește fixarea aceasta a secțiilor universitare unde se pot înscrie *bacalaureații*, cu necesitatea ce va fi de a se modifica cu timpul actuala împărțire a facultăților în secții și mai ales cu dreptul ce și-a luat ministrul de a face el însuși această modificare oricând. Trebuie-va ca la fiecare dată când regulamentul facultăților se va schimba în acest punct, să se schimbe în același timp și legea? Logica comună așa ar cere. Dar dl Ionescu are logica sa proprie și e posibil ca d-sa să fi crezut că nu e nicio legătură între una și alta. Mai probabil însă este că nici nu s-a gândit la această urmare a legii sale, precum nu s-a gândit nici la atâtea altele.

* * *

În art. 58, dl Ionescu a introdus noul alineat următor: „Studentii facultății de teologie vor fi datori să urmeze la facultatea de litere cursul de limba latină și de limba greacă, obligați fiind a lucra în seminariile acestor cursuri”.

Ce rost are în lege această dispoziție, care privește exclusiv regulamentul facultății de teologie? Sau, dacă dl Ionescu a crezut că e bine să se amestece aici, pentru ce nu a mers până la capăt? Pentru ce nu a prevăzut, spre exemplu, că studenții de la drept, care trebuie să citească pe Justinian⁽³⁷⁾, să urmeze cursul de limba latină de la facultatea de litere și mai ales pe cel de logică, pentru a se mai micșora cu timpul nevoile ce cad pe fiecare zi asupra țării din disprețul cu care logica este tratată de atâția torturatori ai legilor, ajunși oameni mari? Dar de unde știe dl Ionescu care vor fi și care sunt necesitățile învățământului superior și cum vor înțelege universitățile să uzeze de alineatul introdus chiar de d-sa la art. 54: „Unele din cursurile universității pot să fie comune la mai multe facultăți”?

Chiar în privința facultăților de teologie, odată ce dl Ionescu a crezut necesar să le indice cursurile ce trebuie să le mai anexeze din facultatea de litere, cum de nu a prevăzut și pe cel de limba română, pe lângă cele de limba latină și elenă? Viitorii preoți vor avea datoria a vorbi din amvon, datorie care pentru ei trebuie să primeze pe toate celelalte. Afară de aceasta, art. 29 din lege supune pe aceia din ei care vor să devie profesori de religie la un examen de capacitate

de limba română. Pentru orice om care cugetă, aceste argumente sunt cel puțin tot atât de tari cât și acelea care au făcut pe dl Ionescu să impună viitorilor teologi urmarea cursului de limba latină.

Dar am spus deja că dl Ionescu cugetă asupra lucrurilor pe care le legiferează just atâta timp cât trebuie ca să le scrie.

Recrutarea corpului didactic universitar

Parte din legea dlui Ionescu care se ocupă de corpul profesoral universitar este una din acelea în care s-a exercitat cu mai multă putere mania sa distructoare și în care totdeauna se pune mai bine în evidență lipsa de seriozitate și de cunoaștere a subiectului, la acest specimen tipic de legislator conservator.

Legea din 1898 zicea, la art. 62: „Corpul profesoral al universităților se compune din profesori, agregati și docenți“. Și în articolele următoare, se lămurea destul de bine rolul lor; iar discuțiile urmate, în Camere și aiurea, nu au mai lăsat îndoială în spiritul nimănui, afară de al dlui Ionescu, asupra scopului ce urmarea legiuitorului liberal.

La doi ani după promulgarea acelei legi, vine dl Ionescu și zice: „Corpul profesoral al universităților se compune din profesori și agregati“. Iar expunerea sa de motive ne dă această foarte scurtă explicație asupra cauzei suprimării docenților: este că „ei fac dublă întrebuințare cu agregatii“.

De astădată, dl Ionescu a reușit să ne dea într-o singură linie de cinci cuvinte măsura largimii și solidității spiritului sau, precum și a valorii legilor ce făurește d-sa.

Voi explica care era economia legii liberale, nu pentru dl Ionescu care nici acum nu o va înțelege, ci pentru aceia care vor fi pierdut din vedere chestia întrucâtva.

Încă prin proiectul liberal din 1886, corpul universitar se împărțea în profesori ordinari, profesori extraordinari, docenți și maestri de conferințe. La 1898, s-a simplificat sistemul, prin faptul, că maestrul de conferințe s-a lăsat a se lua dintre docenți; iar celor care la 1886 se numeau *profesori extraordinari*, li s-a zis la 1898 *agregati*, fără a se schimba însă vreun punct esențial dispozițiile care-i priveau.

După această organizare, agregatii din legea liberală nu aveau nimic comun cu agregatii din facultățile franceze de drept și de medicină, afară doar de nume.

Ei corespundeau în parte cu foștii profesori provizorii din legea de la 1864 și în parte cu profesorii extraordinari din universitățile germane. Art. 65 era destul de clar: „Profesorii și agregatii fac cursurile universitare fundamentale sau dezvoltătoare, precum și conferințele și lucrările practice, care se raportă în mod nemijlocit la aceste cursuri“. Agregatii erau dar adevărați profesori universitari, de care nu se deosebeau decât prin aceea că, dacă numirea lor ca agregati se

făcuse în urma unui concurs, conform art. 70, această numire nu rămânea definitivă decât după trei ani și după împlinirea oarecăror condiții. Dar tot așa era și cu profesorii provizorii din legea de la 1864, și cu toate acestea nimănui nu-i trecuse prin minte a le contesta titlul și calitatea de adevărați profesori universitari.

Iată acum în ce mod definea legea din 1898 pe docenți: „Ei fac în universitate, asupra oricărei ramuri de știință, cursuri *libere și gratuite, sau retribuite numai de studenții care le ascultă, în afară de cursurile făcute de profesori sau agregati, sau paralele cu acestea...* Docenții nu sunt salariați pentru cursurile ce fac ca docenți“.

Ce asemănare va fi găsit dl Ionescu între aceste două categorii de oameni, încât să pretindă că fac dublă întrebuințare unii cu alții, este un adevărat mister; nu însă pentru acel care va fi cunoscând iremediabila d-sale superficialitate.

Ceea ce a încurcat pe dl Ionescu a fost numirea de *agregat*, întrebuințată de legiuitorul liberal. D-sa nici nu și-a dat osteneala să mai citească legea, ca să vadă care era sensul ce se dă acestui cuvânt; sau, dacă a citit-o, nu și-a dat osteneala de a-i înțelege rostul. Când a auzit de agregati, d-sa a crezut că e vorba despre agregati ca acei din facultățile franceze de drept și de medicină, care, în adevăr, nu au nimic a face cu profesorii, precum nu au a face nici cu agregatii din legea de la 1898. Și fiindcă agregatii francezi au o situație cam lăaturalnică, față de învățământul universitar, după cum își închipuie dl Ionescu că au și docenții din legea liberală, a crezut d-sa că, nu mai este nicio deosebire între ei, și s-a grăbit să desființeze pe docenți și să justifice măsura sa prin argumentul că „fac dublă întrebuințare cu agregatii“. D-sa și-a închipuit că legea de la 1898 a fost făcută după sistemul conservator, de a se lua de prin toate părțile lucrurile ce ies înainte, fără nicio cercetare, fără nicio încercare de armonizare, și de a alcătui din ele o înjghebare oarecare, fără grijă dacă ea răspunde vreunei trebuințe, și dacă are sorti de a trăi.

În acest punct, ca și în nenumărate altele, dl Ionescu s-a înșelat.

Legea din 1898 a voit să facă din postul de profesor universitar cea mai înaltă situație în învățământ, recompensa supremă a unei activități științifice de prima ordine. Dar se putea întâmpla să nu se dispună oricând de oameni cu titluri științifice care să corespundă la o așa de înaltă situație. De altă parte, catedrele universităților nu puteau rămâne neocupate, până ce să se ivească candidați demni de titlul de profesori universitari. În fine, era și necesar ca locul cel mai înalt în învățământ să nu se capete decât după un stagiu în care candidatul să fi putut da măsura capacității sale și să fi avut chiar puțința de a și-o dezvolta. Pentru aceste motive, legiuitorul din 1898 a admis ca normă ca profesorii să se ia dintre acei care făcuseră deja un stagiu în învățământul superior ca agregati, indicând însă cu precizie și cazurile când un candidat cu merite excepționale putea să fie dispensat de acest stagiu (art. 69).

Adevărata deosebire între agregatul și profesorul universitar nu stă dar în felul serviciului pe care unul sau altul era chemat a-l face, ci în aceea că, pe când

cel dintâi era un om încă nou în știință, sau un simplu erudit chemat a răspunde la trebuințele curente ale învățământului universitar, cel de al doilea mai răspundea, pe lângă aceasta, la condiția de a se fi ilustrat prin lucrări proprii, de acele care fac să progreseze știința. Prin condițiile severe sub care legea liberală acorda titlul de profesor, ea căuta pe de o parte să facă din acest titlu un stimulent pentru cei tineri, ca să cultive cu stăruință știința; și, pe de alta, ea voia să evite inconvenientul legii din 1864, de a suprima de la început orice îndemn la muncă, prin acordarea cu prea multă înlesnire a locului celui mai înalt în învățământ unor oameni încă tineri, încă nu destul de deprinși cu activitatea științifică și care din această cauză renunțau prea curând la o muncă ce nu mai era pentru dânsii un mijloc de a-și deschide calea către o situație mai bună. Cu un cuvânt, legea din 1864 permitea a se ajunge cu prea multă înlesnire la gradul suprem, care nici nu avea destul preț în ochii celui care-l căpăta, tocmai din cauza acestei înlesniri.

Cu această organizare, universitățile legiuitorului din 1898 ar fi putut la rigoare să funcționeze, căci cursurile, lucrările practice, examenele și celelalte lucrări ale lor avea cine să le facă și afară de aceasta dintr-însele ar fi putut să iasă și lucrări originale, care să le illustreze.

Însă concepția liberală era mai largă. Ea voia ca universitățile să reunească într-un mănunchi întreaga activitate științifică a țării și să o întărească prin contactul între cei care se consacră ei.

Scopul acesta nu putea fi atins, dacă se mărginea numai la profesori și agregări. Numărul lor era de nevoie limitat prin considerațiile bugetare; și așa fiind, universitatea ar fi rămas o școală închisă, al cărei principal, dacă nu unic scop, ar fi fost eliberarea de diplome. Ea nu mai era un centru puternic de cultură, o tribună liberă de pe care să se propage știința în toată nemărginita ei varietate, mărită încă prin transformarea ei continuă. Învățământul dat mai mult sau mai puțin în vederea unei diplome este prin natura lucrurilor restrâns între oarecare limite, dintre care anevoie poate uneori să iasă; și o școală care ar fi organizată numai în acest scop, nu mai poate profita de o mulțime de forțe intelectuale care, și fără a ținti la o răsplată bănească, sunt foarte mulțumite să aibă puțința de a se manifesta.

Iacă pentru ce legea din 1898 crea docenții. Ea avea credința că, sub acest nume, universitățile își vor asigura concursul activității științifice a o mulțime de tineri, că va canaliza și va reuni numeroasele curente care iau naștere zilnic, și care îndată se pierd, pentru că nu se cunosc și nu se susțin între dânsule.

Știm bine că dl Ionescu și alții au pretins că nu se va găsi nimeni care să aspire la titlul de docent, din cauză că nu era plătit. Cei care raționau așa nu cunoșteau realitatea lucrurilor. Nu este greu să se citeze o mulțime de tineri, care nu cer mai bine decât să consacre o parte din timpul și din activitatea lor învățământului universitar, fără altă recompensă decât satisfacția de a face parte din corpul universitar și de a găsi un câmp larg în care să se manifeste. În acești doi ani, unii au și cerut abilitarea lor ca docenți, cu toate nenumăratele șicane și

piedici ce li s-a pus ca să nu li se acorde. Dacă nu s-ar fi văzut că ministerul este vrăjmașul declarat al legii și al instituției docenților, dacă nu ar fi rezultat de aici o mare nesiguranță pentru doritorii de a se abilita este neîndoios că am fi avut azi un număr destul de însemnat de docenți.

Pe lângă acestea, este inexact a se zice că legea din 1898 nu acordă niciun avantaj situațiunii de docent. Dacă nu ar fi decât prescripția că un stagiu de trei ani ca docent dă drept de a fi numit agregat și chiar profesor, precum și aceea că cursul gratuit al unui docent, dacă avea merite suficiente, putea după trei ani să devină curs obligator, iar docentul să capete de drept titlul de agregat, încă era destul pentru a face ca acest titlu să fie destul de căutat.

În fine, însăși legea prevedea că docenții puteau ocupa posturile plătite de ajutoare la seminarele universitare, conferențieri, șefi de lucrări practice, prosecutori sau preparatori, șefi de lucrări în laboratorii, asistenți de clinică în spitalele alipite pe lângă facultatea de medicină. În momentul acesta, există sub acest nume în ambele universități un număr de 118 posturi. Toate acestea ar fi putut fi ocupate cu docenți, dându-se prin aceasta mijloc de studiu mai departe la tot atâția tineri, care ar fi fost o excelentă rezervă pentru viitor. În același timp s-ar fi asigurat o recrutare rațională unui personal al cărui rol în învățământul superior devine din zi în zi mai însemnat și care până acum s-a recrutat numai la întâmplare.

Dar să zicem că toate aceste argumente nu valorau nimic. În orice caz, ce rău făcea instituția docenților? Ea nu costa niciun ban, nu aducea nicio jignire învățământului, ci, din contră, putea prea bine să-i aducă un contingent însemnat. Atunci ce nevoie era să fie desființată?

Înțelegeam ca dl Ionescu să nu știe să se servească de această creațiune liberală. Dar să o desființeze, când ea nu-l putea tulbura întru nimic în realizarea vastelor d-sale concepții, aceasta nimeni nu o va putea înțelege. Singura explicație posibilă este și aici sentimentul puțin recomandabil de a distruge ceea ce d-sa nu a fost în stare să facă și ce au făcut adversarii săi.

Pentru unii, ambiția stă în năzuința de a face mai bine decât alții și de a merita prin aceasta recunoștința contemporanilor lor; aceasta este un sentiment nobil.

Alții se silesc a rămâne ei mai sus, căutând să scoboare pe ceilalți mai jos decât dâșii; aceasta constituie unul din cele șapte păcate capitale, și cel mai urâcios din toate.

* * *

Am văzut cum distruge dl Ionescu; acum să vedem cum edifică. Cu această ocazie, vom putea constata încă o dată și încă una din chestiile cele mai însemnate: lipsa totală de convingere și de reflecție a omului care are pretenția de a legifera școala cu orice preț.

În proiectul său din 1895, dl Ionescu împărțea corpul didactic universitar în profesori, agregati și docenți. Pe lângă aceștia, mai prevedea șefi de lucrări sau

conferențieri, asistenți, prosectori, preparatori, ajutori, desenatori, custozi, mecanici etc.

Aceasta era tocmai organizarea propusă la 1886, cu deosebire că numele de *agregați* înlocuia pe acela de *profesori extraordinari*. Zic numele, căci în realitate *agregații* de atunci ai dlui Ionescu „aveau toate îndatoririle profesorilor și se bucurau de toate drepturile profesorilor, de la care nu sunt excluși“ (art. 75). Modul lor de numire, prin examene de capacitate, sau dintre docenți, numirea provizorie de trei ani erau identice cu cele din proiectul de la 1886. Pe docenți de asemenea dl Ionescu îi admitea, ca și dl Sturdza, și nu găsea că „fac dublă întrebuințare cu *agregați*“.

De la 1895 au trecut cinci ani, s-a scurs multă apă pe Dâmbovița și s-au prefirat multe sisteme prin mintea dlui Ionescu. Acel pe care l-a prefăcut în lege anul acesta nu seamănă deloc cu cel din 1895.

Anul acesta, d-sa suprimă pe docenți. Ei erau buni acum cinci ani; dar, pentru nenorocirea lor, ei au fost înființați acum doi ani, de un guvern liberal și de aceea anul acesta nu mai meritau decât anatema conservatoare.

Cât pentru *agregați*, dl Ionescu se îndură să le conserve numele; dar când căutăm să vedem ce mai reprezintă acest nume, găsim lucruri diametral opuse, nu numai celor din legea de la 1888, dar și celor din proiectul de la 1895.

Agregații de drept și de medicină din noua fabricație se numesc prin concurs, la care, în unele cazuri, sunt admiși chiar candidații care nu posedă decât diploma de licență. Leafa lor este redusă la 300 lei pe lună. În fine, chiar această leafă nu li se plătește decât cinci ani, după care ei rămân să funcționeze gratuit, „deși vor avea aceleași drepturi și datorii ca și *agregații* care vor primi leafă“. De altfel, legea este mută asupra atribuțiunilor ce vor avea acești *agregați*.

Toată această înjghebare nu este decât copia servilă a legii franceze. În Franța, în facultățile de drept și de medicină, ca și în celelalte, învățământul universitar propriu-zis se face numai de profesori, care sunt în număr suficient pentru a face față tuturor trebuințelor. În adevăr, se știe că studenții în drept și în medicină sunt așa de numeroși și plătesc niște taxe așa de însemnate, încât din ele se acoperă toate cheltuelile de personal și material al facultăților și rezultă încă și un beneficiu pentru stat.

Pe lângă profesori, mai sunt însă și *agregați* în medicină și în drept, care suplinesc la cursuri pe profesorii absenți, fac unele cursuri accesorii sau iau parte în comisii ca examinatori. Ei se numesc prin concurs, pentru un termen de zece ani, în care sunt plătiți, și după care conservă numai numele de *agregat*, deși cei mai mulți din ei nu mai continuă a face niciun serviciu în facultate.

În Franța dar instituția *agregaților* este o instituție accesorie care nu joacă decât un rol foarte șters în mersul învățământului superior. Ea se pare a fi destinată mai mult pentru a crea titluri onorifice pentru câțiva medici sau avocați, decât de a contribui în mod real la dezvoltarea învățământului medical și juridic.

Altădată ea exista și în facultățile de științe și de litere; a fost însă desființată încă de acum 30 de ani, ca inutilă. Să se compare acum superfetația fără miez creată de dl Ionescu cu instituția fecundă a agregatilor, așa cum îi înțelesese legiutorul liberal, și să se tragă concluzia. Pe când dl Ionescu nici nu știe cum să definească rolul agregatilor săi în învățământul superior, legea din 1898 făcea din ei adevărați profesori și le impunea și condiții de recrutare serioase. Dl Ionescu îi numește numai cu diploma de licență și-i plătește cu 300 lei pe lună, adică cu 50 lei mai mult decât un ajutor de șef de birou din minister, sau cu jumătate din leaful unui subprefect. Pe lângă aceasta, îi ține numai cinci ani în învățământ, căci doar nu-și va închipui cineva că, atunci când nu vor mai primi nimic, agregatii d-sale vor mai conserva vreo legătură cu universitatea. În rezumat, legea liberală se silea să grupeze în jurul universităților cea mai mare parte posibilă din activitatea științifică a țării; ea căuta să o utilizeze pentru a întări și dezvolta învățământul superior, considerat nu numai ca un mijloc de a se ajunge la diplome, ci în sensul cel mai larg și mai nobil al lui.

În schimb, concepția conservatoare este ca universitățile să continue a fi școli închise, consacrate exclusiv la fabricarea de mandarina, refuzând în mod sistematic orice concurs serios ce le-ar veni din partea celor care nu au ajuns deja la gradul suprem, ferindu-se de orice contact cu altă lume decât aceea a studenților înscriși în matricolele ei.

O singură țară este în Europa care a moștenit din alte timpuri această organizare și care face silințe energice ca să se scape de dânsa, și dl Ionescu tocmai acolo se duce să-și caute modelul de imitat, și încă agravându-l. Dacă era vorba să ajungem aici, după 36 de ani de silințe, de studii și de lucrări, ce nevoie mai era să schimbăm legea din 1864? Creațiunea dlui Ionescu instituie un organism parazit, care, ca orice parazit, nu poate face niciun bine, dar poate face destul rău. Mai bine ar fi fost dar să se lase ceea ce era.

* * *

Am constatat în nenumărate rânduri până acum deplina lipsă de consistență a ideilor dlui Ionescu în materie de organizare școlară. Am văzut cum omul cu lungi meditații nu se sfiește a-și schimba părerea asupra unuia și aceluiași lucru de câte mai multe ori pe an, și uneori în interval numai de câteva zile, cum s-a întâmplat anul acesta între 9 și 13 martie.

Trebuie însă să fim dreți și să recunoaștem că este cel puțin un punct asupra căruia năzuințele sale nu au variat niciodată: acela de a căuta să facă din universități niște simple agenții electorale conservatoare.

Nu este locul să reiau aici istoria celor patru ani ai primului minister al dlui Ionescu și să înșir toate împrejurările în care a trecut chiar peste cele mai elementare reguli de cuviință – căci de legalitate și de dreptate nu putem vorbi cu

d-sa – când a fost vorba să facă să servească universitățile la scopurile sale de sector politic.

Dar aici mă ocup numai de lege și vreau să vorbesc numai despre dânsa.

Deja în proiectul său de la 1895, dl Ionescu introdusese, la art. 74, alineatul următor: „Cei dintâi agregați, în numărul care se va hotărî prin regulamentul de punere în aplicare a acestei legi și care nu va trece de... la Universitatea din București și de... la cea din Iași, se vor numi direct cu titlul definitiv de către ministru, fără nicio altă condiție de admisibilitate decât diploma de studiu specificată mai sus“. Diploma aceea putea să fie și cea de licență.

De când există o organizație școlară în țara noastră, niciodată nu s-a văzut un ministru cutezând să-și aroge un drept așa de exorbitant ca acela de a numi el însuși, de-a dreptul și în mod definitiv, pe membrii corpului didactic celui mai înalt. Aceasta nu s-a făcut niciodată nici la noi, nici pe aiurea. Își poate închipui oricine ce ar fi fost asemenea numiri, făcute de dl Ionescu, care în septembrie trecut, sub imperiul unei legi precise, cum era cea din 1898, prin care se excludea cu totul arbitrariul aventurierilor politici ce s-ar fi găsit aduși în capul școlilor, a avut cu toate acestea tristul curaj de a face numiri sub condiția de înscriere în cluburile conservatoare!

Căderea „din considerații de ordine morală“ a conservatorilor de la 1895 a scăpat pentru atunci universitățile de umilința și de dezastrul pe care li-l pregătea dl Ionescu.

Dar, în această materie, d-sa nu dă înapoi niciodată. Și, de aceea, în legea sa de anul acesta a inserat dispoziția că „în caz când examenul (de agregați) nu va da niciun rezultat, sau comisiunea timp de două luni de la convocarea ei nu va recomanda pe nimeni, ministrul poate numi de-a dreptul agregat pe orice persoană care întrunește condițiile legii“.

După o altă dispoziție, „Ministrul mai poate numi (ca profesor universitar) și dintre românii ajunși profesori ordinari, agregați, prosectori sau profesori extraordinari în universitățile renumite din străinătate“.

Scopul acestor dispoziții este evident și uzul ce va face de dânsese dl Ionescu este și mai evident. Dacă atunci când avea o lege care-l oprea, d-sa a putut să recompenseze prin numiri în învățământ servicii făcute în nedemna aventură din strada Enei, ce va fi acum? Poate că vom trăi să vedem universitățile reduse la rolul de deversor al clientelei actualei administrații a Primăriei Capitalei, care nu va mai avea loc de căpătuială acolo.

Nu pot însă să nu relev dispoziția, care ar fi ridicolă în alte împrejurări, ca ministrul să poată face numirea atunci când concursul nu va da niciun rezultat. Așadar, dacă candidații ce se vor fi prezentat la un concurs vor fi toți de o nulitate absolută, nu se va putea evita nici într-un chip numirea cuiva care ar fi în bunele grații ale vreunui inspector polițienesc; căci, dacă comisia va respinge pe toți candidații, va da prin aceasta ministrului dreptul de a numi el pe oricare va voi.

În adevăr, îmi este greu să-mi închipuiesc ce înjosire mai mare decât aceasta se putea face universităților și mă întreb ce altă rușine nu va mai putea să le infligă⁽³⁸⁾ un ministru de felul dlui Ionescu, deoarece li s-a putut impune aceasta.

* * *

Ca să termin cu cele ce aveam de zis în această ordine de idei, să mai amintesc și dispoziția că destinația catedrelor universitare se poate schimba prin legea bugetară.

Legea din 1898, consecventă cu ea însăși, exclusese această din urmă posibilitate, pentru că a socotit că nimeni nu poate cunoaște mai bine decât universitatea însăși trebuințele învățământului ei și destinația cea mai potrivită ce se poate da unei catedre universitare.

Dl Ionescu, de asemenea consecvent cu sine însuși, a crezut că nu se cuvine să lase universităților nici acest drept natural al lor și că e bine ca învățământul superior să poată fi tulburat prin intervenția nesocotită sau interesată a oricărui deputat care va găsi în Cameră cinci iscălituri.

În acest punct, ca și în atâtea altele, legea dlui Ionescu organizează dezordinea.

De asemenea, văd reînviată dispoziția dintr-o fostă lege ce fusese făcută tot de dl Ionescu, ca, după treizeci de ani de serviciu, profesorii universitari și agregatii să poată fi puși la pensie din oficiu, cu simplul aviz conform al consiliului permanent. Cu modul acesta, situația ce se creează din nou pentru profesorii universitari este mai rea decât aceea care se face prin art. 46, tot al legii de anul acesta, profesorilor și maștrilor secundari. În adevăr, la aceștia se mai cere hotărârea motivată a consiliului inspectorilor, precum și statul personal cu notele de inspecție al profesorului sau maestrului; și, la nevoie, consiliul permanent poate hotărî o nouă inspecție, făcută sau de inspector sau chiar de unul din membrii săi. Pentru profesorii superiori, toate acestea lipsesc: simplul aviz al consiliului e de ajuns. Dar se știe că sub miniștri ca dl Ionescu acest aviz niciodată nu se refuză.

În orice caz, consiliul dlui Ionescu din primul său minister nu a fost pentru d-sa o piedică la luarea unor măsuri de cel mai revoltător arbitrar, îndreptate contra unor adversari politici sau unor simpli vinovați că nu fuseseră destul de docili în fața omnipotenței conservatoare.

Deja văd pe cei care, până să nu se împlinescă 12 luni, vor fi victima acestei arme pusă în mâna guvernului din strada Enei, precum și pe aceia care le vor lua locul.

Chestia profesorilor străini la universități

Ideea aducerii de profesori temporari din străinătate la universitățile noastre este o idee proprie actualilor miniștri de Instrucție și, ca atare, nu putea lipsi din legea de la 1900, cum n-a lipsit nici din proiectul de la 1895.

Deși sunt de acord cu marea majoritate a profesorilor noștri, care găsesc că foloasele ce-și promite dl Ionescu de pe urma acestei inovații sunt curate iluzii, nu am nimic de zis contra introducerii ei în legea d-sale. Aceasta este una din foarte puținele dispoziții ale ei care nu au drept unic scop de a distruge ceva și care, având deja o vechime de șase ani, are aerul de a proveni din convingerea celui ce a emis-o. Astfel fiind, ea poate fi discutată în sine. Dar lucrul acesta s-a făcut deja de către dl N. Iorga, în *L'Independance Roumaine*, și de aceea cred că e de ajuns să repet și să completez aici argumentele d-sale, care în cea mai mare parte mi se par fără replică.

Este o iluzie a crede că noile cursuri vor atrage la noi studenții din țările circumvecine.

Aceia din ei care vor avea mijlocul a-și face studiile aiurea decât în țara lor vor continua a se duce tot la universitățile cele mari din Occident sau din Rusia. Ei vor găsi acolo un învățământ complet, expus în una și aceeași limbă, care singură le va fi de ajuns pentru a-și face studiile. Cei ce vor merge la Paris, spre exemplu, vor trebui să cunoască singura limbă franceză. Nu tot așa va fi cu cei ce ar veni la noi. Ei ar trebui să cunoască și limba română și limbile tuturor profesorilor străini ce și-ar propune ei să asculte la noi; căci este evident că aceste cursuri vor trebui să se completeze unele pe altele, de vreme ce nu e de gândit ca să organizăm o universitate străină completă alături cu cea română a noastră. Este oare de crezut că studenții bulgari, sârbi sau greci vor întreprinde studiul limbii române, anume pentru a ajunge la acest slab rezultat?

De altfel toată lumea știe că studenții care merg să studieze afară din țara lor nu caută numai cursurile universităților străine, ci și mediul social mai înaintat sau de o organizație diferită de a celui din țara lor, al cărui studiu să deschidă orizonturi noi cugetării lor. Așa fiind, este evident că nu România va fi aleasă, mai cu seamă când în alte părți, toate avantajele, până și acelea ale vieții materiale mai comode și mai ieftine, sunt mai mari decât la noi.

Este încă a-și face iluzie cineva de a crede că niște cursuri, mai mult conferințe, de câteva luni, vor putea avea vreo influență serioasă asupra direcției și calității învățământului nostru superior. Oamenii de știință de o valoare excepțională nu vor consimți niciodată să vină la noi pentru câteva lecții, iar ceilalți nu văd ce autoritate vor avea pentru a se impune și pentru a determina un curent oarecare la noi. Cu atât mai mult, că cercul unde ar trebui să-i căutăm este foarte restrâns, pe câtă vreme limba franceză este, putem zice, singura în care am putea admite a se profesa la noi.

O experiență s-a făcut, în astă privință, cu aducerea dlui Binet, acum câțiva ani.¹ Care au fost rezultatele ei? Sala unde se țineau cursurile d-sale era plină de o lume, în cea mai mare parte străină de studiile înalte; ca efect de curiozitate, nu se poate contesta că el a fost mare, dar ca influență asupra învățământului nostru superior, ea a fost nulă, ca să nu zic negativă, după cum afirma dl Iorga.

Nu insist asupra chestiei bugetare, care nu are nevoie să fie amintită, pentru a fi înțeleasă de oricine. Nu știu cât au costat conferințele dlui Binet; dar chiar dacă nu ar fi costat decât jumătate din cât se zice, încă este cert că nu adeveseori am putea să ne permitem asemenea fantezii, care vor rămâne prin urmare totdeauna ca niște încercări izolate. Unde mai sunt atunci strălucitele rezultate ce-și promite expunerea de motive a legii dlui Ionescu?

Este permis a bănuî că originea acestei inovații stă tot în veșnica neîncredere cu care conservatorii au tratat totdeauna poporul românesc și tot ce face el. Nu trebuie multă socoteală ca să vadă cineva că, cu ceea ce-și propune dl Ionescu să cheltuiască cu profesorii săi străini, se poate face foarte mult pentru a se utiliza mai bine forțele intelectuale pe care le avem la noi. Trebuie să fie cineva detot orbit de prevenții, ca să nu vadă și să înțeleagă că aceste forțe există la noi în mai mare cantitate decât sunt întrebuințate, și este lucru paradoxal a se adresa cineva străinătății pentru a-i cere forțe noi, când cele pe care le avem în țară sunt departe de a fi dat tot ce pot da. Am cunoștință că tineri instruiți, care nu cer mai bine decât să lucreze și să producă, au primit de la puternicii zilei îndemnul formal de a se duce să-și caute de lucru în alte țări, căci la noi nu au la ce să fie întrebuințați; și, în același timp, se promulgă o lege prin care se face apel la concursul străinilor!

Cred că nu este greu să se prevadă că concepția dlui Ionescu are foarte puțini sorți de reușită.

Chestia suplinitorilor

Dintre dispozițiile tranzitorii ale legii dlui Ionescu, nu voi releva decât pe aceea cuprinsă în art. 105 și relativă la suplinitorii învățământului secundar.

În seria articolelor ce am publicat în septembrie trecut, am denunțat angajamentele luate de dl Ionescu față de suplinitori și intenția d-sale de a-i numi în bloc cu titlul definitiv, chiar pe cei lipsiți de diploma de licență. Am arătat atunci cu de-amănuntul răul ce va rezulta din această măsură extraordinară.

În proiectul prezentat la Cameră, am constatat însă, cu surprindere, că dispoziția ce prevedea nu figura și că partea legii din 1898 privitoare la suplinitori

1. Alfred Binet (1857–1911), cunoscut prin lucrările sale de psihologie fiziologică, a ținut la Universitatea din București, o serie de prelegeri foarte interesante și foarte frecventate. El este autorul celebrei scrieri: *Les idées modernes sur les enfants*. În laboratorul său din Paris a lucrat mai mult timp compatriotul nostru N. Vaschide.

rămânea aproape neschimbată. Surprinderea mea venea de acolo că știu că dl Ionescu nu este om care să dea înapoi când are în vedere un câștig politic, fie el și în socoteala țării, și prezumțiunea mea nu merge până a crede că modestele mele articole de gazetă ar fi avut efectul de a-l face să-și schimbe părerea.

Surprinderea mea a încetat însă, când am văzut legea așa cum a fost depusă la Senat. Într-însa, dispozițiile cu pricina au fost introduse pe dintregul de comitetul delegaților și încă agravate prin modificările ce li s-au adus în ședința Camerei de la 25 martie, atunci când, după cum am constatat deja, s-au introdus în proiectul delegaților modificări nevotate de Cameră.

Fuse dar vorba pur și simplu că dl Ionescu voise să scoată cărbunii din foc cu mâna altuia, după cum făcuse și cu taxele pentru învățământul secundar.

Să fie oare că se sfiește și d-sa de ceva pe lumea asta?

Ce va fi de făcut

Termin aici cu examinarea legii dlui Ionescu.

Am dus până la capăt această lucrare obositoare, cu convingerea că îmi împlinesc datoria ce am, ca cetățean, de a căuta pe cât pot să împiedic săvârșirea unui lucru rău.

Din cele ce am arătat, fiecare își poate face convingerea dacă legea dlui Ionescu este făcută în vederea binelui public sau dacă din contră ea este o lucrare de vrăjmășie politică, de invidie, de manie destructoare și neputincioasă, de incoerență și lipsă de cugetare. Cei care se interesează de școală vor judeca precum merită pe ministrul care a crezut că ea poate servi de jucărie în mâinile unui politician fără scrupule și ca obiect fără valoare în calculele meschine ale unui pretins partid politic, cules de pe stradă, care, incapabil de a crea ceva, se mulțumește să probeze existența sa numai prin ruinele ce acumulează împrejurul lui.

Dl Ionescu a crezut de cuviință să profetizeze că întocmirile sale, fruct de 48 de ore de lungi meditații, monument de nepricepere și de reavoință, vor rămâne neatinse atunci când va înceta perioada de scădere națională, creată și reprezentată de regimul din strada Enei.¹

Îmi permit a crede că era mai bine să nu mai facă preziceri, când știe că au ieșit așa de rău chiar acelea a căror realizare depindea exclusiv de d-sa. Să-și aducă aminte că la 31 ianuarie 1898, d-sa zicea în Cameră: „Noi nu vom fi animați deloc de dorința copilărească și deșartă de a strica ceea ce au făcut alții, numai ca să stricăm“. Punem alături această declarație cu legea din martie 1900 și ne întrebăm întru ce se deosebește dl Ionescu de ceilalți profeți veniți după Cristos?

1. Adică guvernul format la 11 aprilie 1899, după tulburările din strada Enei.

Eu nu-l voi urma pe d-sa pe terenul profetic. Știu, însă, că pentru Partidul Liberal chestia organizării învățământului constituie unul din punctele principale ale programului său politic, a cărui realizare el a urmărit-o cu neînfrântă energie timp de zeci de ani. Convingerile lui în această privință nu sunt izvorâte nici din pofta nesăbuită de a trece în ochii agramaților drept legislator, nici din furia de a distruge cu orice preț lucrul făcut de alții, fără măcar să știe ce va pune în loc. Meritul acesta îl lasă celor care înlocuiesc prin spiritul de intrigă și prin lipsa de scrupule, calitățile de muncă, de onestitate și dezinteresare politică, indispensabile omului de stat demn de acest nume.

Așa fiind, Partidul Liberal ar trebui să renunțe la trecutul său de muncă conștiințioasă pentru binele public și pentru dezvoltarea instituțiilor democratice ale țării, pentru ca să poată tolera ca dezorganizarea creată de dl Ionescu să dureze cât de puțin. Am convingerea că Partidul Liberal va ști să-și facă datoria, cu tăria reclamată de mărimea răului ce va avea să îndrepte.¹

Nu voi zice și eu că „una din cele dintâi datorii ce se vor impune Partidului Liberal va fi de a desființa cu totul“ legea dlui Ionescu. Aceasta ar fi o fanfaronadă de rău gust și am avut ocazia să văd în ce situații ridicole se găsesc uneori puși cei care se fac culpabili de asemenea intemperante. Ceea ce cred însă că pot afirma, fără temere de a mă înșela, este că remediile ce se vor adopta la vremea lor nu vor fi remedii empirice, de acele care încap într-o frază de două linii și care se adoptă în 25 de minute, ci remedii bine chibzuite și apropiate răului. Dar, odată admise, ele vor fi aplicate cu toată energia pe care o va da convingerea că se face o bună lucrare de îndreptare și de curățire. Recompensa Partidului Liberal, pentru această muncă de reparațiune, va consta pe de o parte în recunoștința țării, iar pe de alta într-o nouă recrudescență de vrăjmășie din partea celor care vor vedea zădărnice silințele lor de a opri în loc și chiar de a da înapoi Școala românească, în mersul ei spre progres.

Se înțelege, nu cutez să afirm că lucrurile vor putea fi repuse întocmai în starea în care erau înainte de această trecere a dlui Ionescu la Ministerul de Instrucție.

Se poate ca curentul devastator care va fi trecut peste școală să fi cauzat unele rele neraparabile, precum focul, pe unde trece, tot lasă urme neșterse, cu toate silințele ce și-ar da cineva de a le face să dispară. E cert însă că lucrarea de reparație va fi întreprinsă în întregimea ei, cu curaj și energie, și urmărită ani întregi, de va fi necesar. A fost țara în stare să șteargă urmele și ale altor nenorociri, și mai mari, ce au căzut peste dânsa în alte vremuri. De ce să disperăm acum?

1. În realitate, toate schimbările făcute prin legea modificatoare din 1900 au fost înlăturate în 1901, când Haret a devenit a doua oară ministru de Instrucțiune.

Consultarea corpului didactic

Ca să lichidez pe deplin, de astă dată, afacerea pe care o discut, voi sta un moment de vorbă și cu câțiva *seigneurs sans importance*⁽³⁹⁾, care au crezut de cuviință să intervină într-însa.

La acuzarea perfect fundată ce se făcea legii dlui Ionescu, că a fost alcătuită în pripă, pe ascuns și cu toate precauțiunile posibile pentru a se evita cunoașterea și discutarea ei din vreme, unul din acești domni, al cărui nume îmi pare rău că-mi scapă din memorie, a găsit de cuviință să afirme că legea din 1898 se alcătuisese în același fel, deoarece părerile cerute consiliilor școlare nu fuseseră luate în seamă la redijarea definitivă a legii.

Lucrurile sunt încă proaspete în memoria tuturor și de aceea aș putea să mă dispensez de a răspunde onorabilului anonim. Doresc și Partidului Conservator să ajungă vreodată a avea la activul său o lege – măcar una – care să fi fost discutată în mod așa de larg și de complet ca legea din 1898 și care să reprezinte ca dânsa părerile aproape ale unanimității celor care s-au ocupat de chestie.

Cred, însă, că se cuvine să mă opresc un moment asupra acestei acuzări, pentru că-mi dă ocazia să arăt încă o dată deosebirea care este între modul de alcătuire al unui proiect ca cel din 1898 și al unuia ca cel de anul acesta.

Se știe că la ieșirea sa din minister, în noiembrie 1895, dl Poni lăsase un proiect de lege asupra învățământului secundar și superior. Succesorul său, dl Mârzescu, a crezut necesar să ceară avizul corpului didactic asupra acestui proiect. Discuțiile urmate atunci au dat loc la numeroase memorii, dintre care unele imprimate, pe care, la venirea mea în capul ministerului, le-am găsit deja reunite. Într-însele am găsit numeroase păreri, între care multe foarte raționale, de care am ținut seamă într-o largă măsură în alcătuirea anteproiectului meu.¹

Vom cita în special două cestiuni, în care avizele consiliilor școlare au avut o influență mare în soluțiile ce am adoptat.

Una este aceea a recrutării corpului didactic secundar și a modului de distribuire a orelor de curs. Partea aceasta se părușe că dădea loc la nesiguranțe în proiectul dlui Poni; consiliile școlare semnalaseră inconvenientele și multe din ele făcuseră și oarecare propuneri. În anteproiect, eu am profitat de toate acestea.

A doua chestie este aceea a trifurcării. Separația studiilor clasice de cele reale în ultimele clase ale liceului, după cum am mai spus și altădată, fusese obiectul unor discuții foarte serioase încă de când cu proiectul din 1886. Sistemul acesta existase în Franța, sub numele și sub forma de bifurcare; era aplicat în Belgia, sub forma de ramificare succesivă, și se introdusese de curând în

1. Afară de acestea, s-au mai trimis ministerului, și unele s-au publicat, încă alte memorii ale diferitelor școli, după ce Haret a venit la minister în 1897.

Norvegia. Era dar imposibil să fi scăpat din vederea legiuitorului din 1886. Dar, afară de aceasta, între persoanele cu care se consulta atunci dl Sturdza, era un om de școală, dl D. Laurian, al cărui cuvânt a fost totdeauna foarte ascultat în asemenea materie¹. D-sa era apărătorul convins al bifurcării și-mi aduc aminte îndeosebi de o ședință în care d-sa, timp de mai bine de o oră, a susținut cu tărie adoptarea sistemului său. Unul din adversarii săi atunci am fost eu; nu însă pentru că eram opus din principiu sistemului bifurcării, pe care încă de atunci îl găseam bun, ci pentru că mă temeam că corpul nostru didactic și publicul însuși vor primi cu prea mare neîncredere o asemenea inovație radicală, cu ideea căreia încă nimeni nu era deprins la noi și care încă nu se ridicase din discreditul în care îl aruncase fiascul ce suferise în Franța. Afară de aceasta, proiectul din 1886 conținea prea multe alte inovații, care, după cum era lesne de prevăzut, aveau să facă foarte grea admiterea lui. Era dar prudent ca să se amâne pentru mai târziu o reformă pentru care, după părerea mea, nu eram încă destul de preparați.

A trecut însă vreme de atunci. În timpul acesta, încercarea făcută în Norvegia reușea așa de bine, încât ea se generaliza în mai toate liceele de acolo, ceea ce, negreșit, a contribuit mult pentru a face populară ideea bifurcării. De altă parte, la noi în țară, oameni convinși ca dl Laurian continuau a-și apăra ideile și a deprinde lumea cu dânsle. Aceasta explică faptul că în 1895 dl Ionescu a avut curajul a introduce în proiectul său, nu numai ideea bifurcării, dar de a merge chiar până la trifurcare, ceea ce și constituie originalitatea sistemului său, dar a cam deșteptat neîncrederea inițiatorului, dl Laurian, care și azi exprimă încă temerea că succesul propagandei sale a mers prea departe. Aceasta explică încă pentru ce inovația dlui Ionescu nu a fost întâmpinată cu mișcarea de neîncredere de care se lovesc toate inovațiile; este că terenul era deja întrucâtva pregătit pentru a o primi.

În aceste împrejurări, în 1897 am fost chemat la onoarea de a prezenta proiectul de reorganizare al învățământului secundar și, prin urmare, să mă ocup și de chestia distribuirii învățământului clasic și real. Dacă aș fi fost animat de spiritul dlui Ionescu – care nu s-a sfiit a declara însuși în Cameră că a renunțat la unele idei ce admisesese în 1895, nu pentru că erau rele, ci numai pentru că fuseseră mai înainte propuse de dl Sturdza – m-aș fi grăbit să arunc la o parte trifurcarea, ca un lucru care ar fi fost contaminat prin apariția lui în proiectul unui adversar așa de puțin... scupulos ca dl Ionescu. Eu însă mi-am înțeles altfel datoria mea de ministru și, de aceea, singura mea preocupare a fost de a vedea dacă obiecțiile ce prezentam la 1886 mai aveau ființă sau nu.

La aceasta mi-au răspuns avizele consiliilor școlare, cerute de dl Mârzescu. În mai multe din ele, provenind din centrele școlare cele mai importante, se opina pentru admiterea trifurcării. Îmi aduc aminte cu siguranță că între acestea era Iașii și, dacă nu mă înșel, și Ploieștii, Bârladul și Craiova. Aceasta era o dovadă că

1. Despre Laurian vezi mai sus p. 217.

ideea separării celor două învățăminte în liceu își făcuse drum de la 1886, așa că principalul motiv care mă făcea atunci să mă tem de adoptarea ei nu mai exista.

Iată pentru ce nu am ezitat a introduce în proiectul meu o idee a unui adversar politic, chiar cu riscul de a provoca temerile unora din amicii mei, cu mai multă experiență politică decât mine, care prevedeau, ceea ce s-a și întâmplat, că acest incident va da pretext dlui Ionescu și sateliților săi de a ridica glumele revendicări cunoscute.

E adevărat că am adus sistemului dlui Ionescu modificări destul de însemnate, pentru ca să justifice din partea d-sale un discurs de două ore pentru a le combate. De eram în locul dlui Ionescu, aceasta m-ar fi îndreptățit să revendic ca al meu întregul sistem. Aceasta însă nu a împiedicat nici pe dl Ionescu de a pretinde ca al său tot ce s-a făcut în astă privință, nici pe mine de a-i lăsa nediscutat meritul întreg, convins fiind că am de unde să fiu generos cu d-sa. Și se înșală d-sa când zice că eu continui a susține că ideea ar fi fost emisă de un membru al comisiei ce a consultat, și nu de d-sa. D-sa știe bine că, îndată ce a contestat acest lucru, pe care-l spusese pentru că-l auzisem și fără a-i da nicio importanță, m-am grăbit a-i da dreptate, și de atunci niciodată nu am mai revenit asupra acestei legende. În orice caz, greșeala mea atunci a fost mult mai mică decât aceea ce aș fi comis dacă aș fi făurit acte false, pentru a arunca contra unui adversar o acuzație infamantă, cu scopul de a culege din această faptă necinstită profituri nepermise.

Dar ca să revenim la chestie, iată un punct din cele mai importante din legea de la 1898, în care părerile emise de consiliile școlare au avut cea mai hotărâtoare influență în alegerea soluției adoptate.

Cum rămâne dar cu afirmarea onorabilului care spunea că nu am ținut nicio seamă de părerile corpului didactic? Se vede, din contră, că aceste păreri au avut o parte însemnată chiar la redactarea anteproiectului. Și nici nu se putea altfel. Ce logică ar fi fost ca, în momentul când împingeam dorința de a profita de priceperea tuturor până la adoptarea chiar a ideilor dlui Ionescu, să disprețuiesc contingentul de idei și experiență ce-mi putea aduce corpul didactic, și care prețuia desigur mult mai mult decât bagajul dlui Ionescu?

Când anteproiectul fusese alcătuit în asemeni condiții, eram în dreptul meu să mă mulțumesc cu cât făcusem și să-l depun în această stare pe biroul Camerei. Cu toate acestea, ca exces de precauțiune, cu șase săptămâni înainte de a-l depune, i-am dat cea mai întinsă publicitate și am adunat cu îngrijire observațiile la care a dat el loc. Au rezultat și de aici oarecare modificări într-insul, dintre care unele de oarecare însemnătate.

Ar fi voit însă onorabilul anonim să vadă anteproiectul răsturnat pe deplin în urma acestei noi consultații? De făceam așa, aș fi dat dovadă că nu am cunoștință de rolul meu de ministru, nici de răspunderea ce aveam în fața Parlamentului. Aș fi dovedit că credințele mele în materie nu aveau nicio consistență – ca ale dlui Ionescu, spre exemplu – și că asupra principiilor înseși ale legii îmi pot

schimba părerile dintr-o zi într-alta. Cu ce autoritate aş fi susţinut eu atunci proiectul subsemnat de mine? Eu nu eram ministru conservator, ca să-mi permit a aduce înaintea Parlamentului un proiect alcătuit în ultimele 48 de ore, şi nici Camerele liberale nu erau Camere conservatoare, care să lase nepedepsit pe ministrul care şi-ar fi permis această supremă necuviinţă.

Dar, pe urmă, consultaţia din octombrie 1897 nici nu putea să ducă la modificări radicale în proiect. Pe câtă vreme principalele deziderate ale corpului didactic se găseau în cea mai mare parte deja satisfăcute încă de la alcătuirea anteproiectului, era evident că această a doua consultaţie nu putea să dea loc decât la observaţii de detaliu, iar în privinţa punctelor principale, numai la repetarea acelor deziderate care deja fuseseră formulate la prima consultare şi pe care din convingere nu le adoptasem atunci.

Nu trebuie în fine să se creadă că nevoia ce este ca, în alcătuirea unei asemenea legi, să se țină seamă de părerile oamenilor de meserie, merge până acolo ca ministrul să renunţe la dreptul său de iniţiativă. În ceea ce mă priveşte, declar că sunt lucruri asupra cărora părerile mele erau aşa de bine stabilite, încât chiar dacă m-aş fi găsit în opoziţie cu întreg corpul didactic, nu aş fi ezitat a le menţine. În cazul meu, aceasta nu s-a întâmplat pentru niciuna din chestiile cele însemnate, căci toate soluţiile ce am propus au fost admise cel puţin de o însemnată parte a corpului didactic, când nu au fost admise chiar de toţi. Spun însă aceasta pentru acei care ar fi tentaţi să mă acuze că, atât prin procedarea mea ca ministru, cât şi prin unele din articolele de faţă, aş manifesta ceva apucături demagogice. Cred, în adevăr, că procedurile unui ministru de Instrucţie trebuie să fie altele decât ale altui ministru, care ar fi chemat să conducă un corp mai puţin numeros şi luminat decât corpul didactic; dar de acolo şi până a mă înrola în şcoala dlui Fleva este depărtare mare.

* * *

Acum, ca termen de comparaţie, să vedem cum a procedat dl Ionescu.

Proiectul său, cu toate cele zise de d-sa şi de dl Istrati, atingea în părţile sale esenţiale nu numai o parte din organismul şcolii, ci şi întreaga legislaţie şcolară. El schimba, răsturna, strica, distrugea şi desfiinţa 199 de articole dintr-însa, şi în unele părţi avea pretenţia de a crea sisteme noi. Cu toate acestea, dl Ionescu, după ce l-a alcătuit în secretul cabinetului său, l-a ținut ascuns de orice vedere străină până la ieşirea sa din minister. Înlocuitorul său l-a citit, cu permisia d-sale; şi ca să se acomodeze şi cu cerul, a făcut o consultaţie cu patru inspectori şi şefi de serviciu din minister, însă cu poruncă straşnică ca nimic din ce se făcea acolo să nu ajungă la urechile publicului şi ale infamei opoziţii. În cele din urmă, proiectul s-a imprimat în 200 de exemplare, care s-au trimis sigilate acasă la dl ministru, pentru ca nu cumva să se rătăcească vreun exemplar în mâini indiscrete. El s-a depus

la Cameră și nu a fost de ajuns ca să se împartă la toți deputații, ceea ce a provocat protestarea chiar a unuia din membrii Panurgianei⁽⁴⁰⁾ majorității. Dl dr. Istrati s-a scuzat zicând că nu a avut bani ca să imprime mai multe exemplare! Regret foarte mult că nu am știut din vreme de această împrejurare neplăcută, pentru că m-aș fi grăbit să organizez o colectă la clubul liberal, pentru a procura guvernului cei 50 de lei de care avea trebuință. Faptul însă este că, din ordin, proiectul nu s-a comunicat nimănui, nici chiar foștilor miniștri de Instrucție care legiferaseră asupra materiei! Eu însumi abia am putut să-mi procur, printr-un amic deputat, exemplarul care mi-a servit pentru a începe discuția de față.

Cât pentru ediția primitivă a proiectului, aceea care a fost modificată pe dintregul în 48 de ore și pe care „La Roumanie“ începuse să o publice la 9 martie, de abia mi-a fost procurată acum trei zile de o mână conservatoare, care tremura la ideea primejdiei la care se expunea, comițând crima de a divulga secretele conservatoare în materie de făurire de legi.¹

Cât despre discuția din Cameră, ce să mai vorbesc? Ce se poate spune despre nedemna parodie petrecută acolo, despre trecerea în câteva ore prin secții și prin comitetul delegaților, despre votarea în 25 de minute a 199 de articole, despre organizarea de bande de întrerupători, conduse de însuși dl Ionescu, care să întrerupă și să facă imposibilă vorbirea singurului deputat liberal care a încercat se ieie cuvântul, despre introducerea în fraudă de articole nevotate?...²

Toate acestea măresc bagajul politic conservator, dar nu-i strică omogenitatea, căci se găsesc în bună companie alături cu discuțiile chestiilor Hallier, a rentei școalelor din Brașov, a Porților de Fier și a atâtor alte turpitudini.

Pentru dnii Bădărău și Delavrancea

În discursul său din 25 martie trecut, dl Ionescu constată că, după cum au mers dezbaterile asupra proiectului său, d-sa are motive să fie măgulit.

Este necontestat că și preoții, și paracliserii și-au făcut datoria în conștiință și că nici cântările, nici tămâia nu au lipsit zeului în templul umplut de dânsul cu adoratori. Dar aceasta era lucru natural și lesne de prevăzut. Contrariul ar fi trebuit să ne surprindă.

În această privință însă, pot și eu să spun, ca și dl Ionescu, că am avut destule motive de a fi măgulit; căci dacă numele d-sale a fost pronunțat de multe ori în discuție, al meu a fost pronunțat și de mai multe ori.

E adevărat că a fost oarecare deosebire în chipul cum ambele noastre nume au intervenit în dezbateri. Dar eu sunt om modest și mă mulțumesc cu puțin. Din

1. Aceasta explică întreruperea publicării *Expunerii de motive* în „La Roumanie“. Vezi nota noastră, p. 160.

2. Despre chestia, aceasta vezi partea finală a acestui studiu, p. 251.

partea unei Camere, ca aceea care a votat, așa cum a votat, un proiect ca al dlui Ionescu, eu mă mulțumesc cu elogiile ca acele ce mi-au făcut dnii Bădărău și Delavrancea. Ce zic? Mă simt chiar foarte onorat de dânsule. Dat fiind că această Cameră este aceea care a votat desființarea în parte a obligativității învățământului primar pentru săteni și restrângerea învățământului secundar și a celui superior, care a făcut din cultura țării mijloc de căpătuială necinstită pentru nulițiile înrolate în bandele din strada Enei, care a desființat învățământul profesional, abia înființat anul trecut este lesne de înțeles că mă voi simți cu atât mai măgulit, cu cât se vor grămădi mai mult dovezile că absolut niciun punct comun nu poate să fie între mine și o asemenea Cameră.¹ De altă parte, știu că intensitatea și persistența atacurilor adversarilor este cel mai bun mijloc pentru a-și măsura cineva propria sa putere de acțiune. În această privință, oratorii dlui Ionescu nu mi-au lăsat nimic de dorit.

* * *

Onor. dl Bădărău este unul din aceia care mai mult mă onorează cu deosebita sa atențiune. În articolele sale de gazetă, d-sa întreprinde să dovedească că de numirea dlui Dogaru, vechea cunoștință a dlor Istrati și Vîrgolici,² nu dl Ionescu ar fi de vină, ci eu; tot așa precum un alt asimilat, cam de aceeași apă cu dl Bădărău, pune în socoteala dlui Sturdza afacerea Hallier,³ împreună cu propriul d-sale vot, cu sămsăriile fraților miniștrilor și cu necesitățile inexorabile. În raportul său asupra legii, preocuparea dlui Bădărău nu este atâta legea însăși, cât de a dovedi că eu am plagiat necomparabilele producțiuni ale dlui Ionescu și că d-sa nu a putut digera pe cele pe care nu le plagiasem. În discursul său din Cameră, d-sa s-a ocupat să demonstreze completa mea nepricepere în materie de școală.

Regret că neînsemnata mea personalitate a putut distrage eminenta activitate a dlui Bădărău de la alte obiecte mai demne de dânsa. II asigur că nu merit

Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité.⁽⁴¹⁾

Eu nu am pretins niciodată că priceperea mea ar fi întru ceva comparabilă cu a dlui D. G. Ionescu și că spiritul meu ar avea felul de largime și de soliditate a spiritului d-sale și nici nu am plătit laudători care să spună asemeni lucruri în locul meu. Atunci pentru ce atâta muncă, ca să se spargă o ușă deschisă?

1. Aluzie la criticile făcute în discursurile lor de către Bădărău și Delavrancea contra lui Haret cu privire, afară de activitatea lui ca ministru, și la raportul din 1884.

2. Asupra acestui fapt vezi volumul de față p. 33.

3. Asupra acestei chestiuni vezi în colecția de față, vol. V, p. 6.

În chestia măsurilor administrative ale dlui Ionescu, acum de când știu că dl Sturdza este autorul afacerii Hallier, după cum probabil este și al măcelului de la Slatina și al afacerii fânului, nu fac nicio dificultate ca să recunosc că eu sunt vinovat. Nu exceptez nici chiar cumpărarea laudelor dezinteresate ale unui onorabil primar, cu prețul a două lefuri ce i se plătesc din punga țării, cu călcarea a două legi.

Afacerea plagiatelor o socoteam deja lămurită, căci se însărcinase cu aceasta însuși dl Ionescu, când astă toamnă nu știa nici de unde să înceapă aplicarea unora din părțile legii din 1898, care se aflau și în proiectul său din 1895, după ce se aflaseră și în cel din 1886. Credeam că era deja admis că adevăratul vinovat era și aici tot dl Sturdza, care la 1886 nu se pricepuse să plagieze în mod inteligent proiectul dlui Ionescu din 1895.

Rămâne chestia stomacului dlui Bădărău, care se plânge că nu a putut digera legea învățământului profesional din 1899. Dar aceasta este o chestie de idiosincrazie, în care nu văd ce parte de vină am eu. Se știe că sunt stomacuri care mistuie cu ușurință lucrurile cele mai indigeste, dar nu pot asimila altele mult mai ușoare. Struțul digeră pietre și nu știu dacă ar digera pe dl Bădărău. Tot așa dl Bădărău a mistuit vagoanele de fân, afacerea Hallier, pe cea de la Slatina, pe cea a Porților de Fier, pe a celor 13 milioane și altele multe, plus două lefuri de dascăl, d-sa care nu este dascăl; pe când același stomac nu a putut mistui legea învățământului profesional. A cui e vina? Aceasta din urmă era un aliment intelectual și se știe că creierul nu lucrează bine după ospățuri copioase. Dacă dl Bădărău voia să mistuie legea din anul trecut, ar fi trebuit să nu-și fi deranjat stomacul la ospățul conservator.

* * *

Onorabilul primar al primei Capitale a țării nu a voit să rămână mai prejos de colegul său din cea de a doua Capitală. A ținut și d-sa un discurs, în care a întreprins să extermină ceea ce mai rămăsese din mine după dl Bădărău.

E adevărat că nu am siguranța deplină dacă acest discurs a fost ținut în adevăr. Ziarele oficiale, care, după cum se știe, spun totdeauna adevărul, au dat extracte dintr-însul; unii deputați și unii asistenți din tribune pretind chiar că l-au auzit; în „Monitor“ însă până azi, șapte săptămâni după ședință, el nu se vede publicat, și nici nu se face cel puțin mențiunea obișnuită: „Aici urmează discursul dlui X, care nu s-a trimis“. Prin urmare, ori că discursul nu s-a ținut deloc ori că el a fost *stornat*¹. Dar în acest din urmă caz, ar trebui să admitem că dl Delavrancea a făcut însuși d-sa onorurile coșului unuia din discursurile sale politice,

1. *Stornat* înseamnă aici: „dat la o parte, ascuns“. Aluzie și la întâmplări politice din acel timp. Vezi nota de la p. 181 din acest volum.

și, pe cât știu, d-sa nu are acest obicei. De ordinar, lasă grija aceasta adversarilor d-sale, sau posterității.

Chestia nefiind lămurită, voi urma versiunea ziarelor oficioase și voi admite că discursul a fost ținut în adevăr.

Dl Delavrancea are cea mai proastă opinie despre oamenii muncitori, după cum a declarat odată la Iași. Părerea aceasta, din partea unui fiu de muncitor, poate să surprindă.

Fiecare însă are dreptul de a avea opiniile sale, și eu respect pe a dlui Delavrancea, precum respect și pe ale unui alt cunoscut al meu, care are cel mai adânc dispreț pentru oamenii ce nu se pricep decât să vorbească și care pun facultatea lor de palabrare la infinit în serviciul oricărei cauze, dar care încolo nu sunt buni de nimic.

Însă legea instrucției este un lucru foarte complicat și nu ar fi fost rău, în interesul chiar al însemnătății discursului său, ca dl Delavrancea să-și fi dat puțină osteneală, ca să știe măcar despre ce este vorba. Cu aceasta s-ar fi dispensat de a afirma lucruri fără ființă și care nici nu comportă un răspuns.

Dar poate că în această împrejurare dl Delavrancea nu a voit decât să-și împlinească însărcinarea ce are în Partidul Conservator, și care amintește industria ce exercita acum 3500 de ani un onorabil cetățean din vremurile biblice, numit Balaam. Despre dânsul zice Biblia: „Și trimise Balac soli către Balaam, zicându-i: Vino și blestemă poporul acesta, că mai tare decât mine este, doar îl vom putea bate. Și înjunghie Balac oi și viței, și trimise lui Balaam“.

Precum vedem, meseria de blestemător cu plată nu datează de astăzi; doar că azi cei ce o exercită nu se mai mulțumesc numai cu trimiteri de oi și de viței.

Constatare

Când am întreprins seria de articole intitulate *Schimbarea legilor instrucției*, am spus că nu le scriu în vederea discuțiilor din Parlament.¹ În condițiile în care se lucrase și se depusese în Cameră proiectul de lege, știam bine că acele discuții nu erau să fie decât o curată parodie, cum au și fost.

De aceea, eu le consider ca un incident fără nicio importanță și am continuat lucrarea mea, fără să le dau vreo atenție.

Dar, pentru ca să se știe bine care este seriozitatea regimului care ne guvernează, chiar în lucrurile cele mai grave; ca să se cunoască ce respect are el pentru Camerele pe care singur și le-a alcătuit în chipul cunoscut, și pentru că fiecare lucru trebuie să vie la timpul lui, fac aici o constatare.

1. Adică articolele care formează studiul de față.

Se știe că, în Cameră, proiectul dlui Ionescu a venit la ordinea zilei la finele ședinței din 24 martie, când a vorbit numai dl N. N. Săveanu. În cea de a doua zi, 25 martie, au urmat mai întâi discursurile dlor Ghibănescu și Bădărău, Delavrancea și Take Ionescu. Acesta din urmă vorbea încă în discuția generală la ora 5 și jumătate; iar la 6 și 25 minute, ședința s-a ridicat, după ce se votase legea în total cu bile.

Prin urmare, într-un interval de mai puțin de o oră a avut loc votul cu bile asupra luării în considerație, citirea proiectului, care are 115 pagini de tipar, votarea pe articole și votul cu bile în total. Singură citirea legii ar fi reclamat un timp cel puțin îndoit. Fără să fi asistat cineva la ședință, poate dar afirma *a priori* că nici citirea proiectului nu s-a făcut; cu atât mai puțin e de crezut că ar fi putut avea loc măcar vreo umbră de discuție.

Ziarele oficioase nu permit nicio îndoială în astă privință.

„Epoca“, dând seamă de ședința din 25 martie, zice, în numărul său care poartă data de luni, 27 martie 1900, la p. 3, col. V: „Se încheie discuția. Se ia în considerare (legea). Se trece la votul pe articole. Se votează nemodificate art. I–XIII (cel din urmă). Se pune la vot legea în total și se admite. Ședința se ridică“.

Iar „Timpul“, în numărul cu data de marți, 28 martie 1900, la p. 3, col. III, zice: „Discuția se încheie, proiectul se ia în considerație. Articolele I, II, III, IV, V și VI se votează fără discuție. La art. VII, dl Dimitrescu-Mirea dezvoltă și propune un amendament, *care se respinge*. Art. VIII, IX, X, XI, XII XIII și cel din urmă se admit cu mici și neînsemnate discuții, *respingându-se amendamentele propuse*. Se pune la vot legea în total, și se admite cu unanimitatea de 73 de voturi. Ședința se ridică la orele 6 și 25 minute“.

Deputații care erau prezenți și publicul care asista din tribune știu că ambele aceste relații sunt exacte și că, în ședință, nicio modificare nu s-a votat la proiectul prezentat de comitetul delegaților.

Cu toate acestea, în textul depus la Senat luni, 27 martie, se dă ca votat de Cameră un proiect de lege ce diferă cu totul de proiectul comitetului delegaților Camerei, care fusese votat de aceasta fără nicio modificare și cu respingerea tuturor amendamentelor propuse.

Nu pot înșira aici toate schimbările care s-au introdus astfel în textul votat de Cameră, pentru că abia acum am reușit a-mi procura un exemplar din proiectul depus la Senat, și eu, ca simplu colectivist ce sunt, nu am facultatea miraculoasă de a da gata în 45 de minute o lege organică de 190 de articole, cum pot să facă reprezentanții națiunii conservatoare. De altfel, guvernul a luat precauțiunea prudentă de a nu indica prin tipar deosebit părțile schimbate, după cum se cuvine, așa că este foarte lung și greu a se face o colajonare de aproape.¹

1. Despre aceste lucruri, vezi articolele „Falsurile în legile instrucției“ în „Voința Națională“ din 23 și 25 mai 1900.

Cu toate acestea, pot indica chiar acum următoarele puncte de deosebire între textul prezentat la Senat și cel votat de Cameră.

La art. 30 din legea organizării ministerului, alineatele III și IV sunt adăugate cu dispoziții noi, incomplete și acelea, care nu se aflau în textul comitetului delegaților Camerei.

La art. 16 din legea învățământului secundar s-a suprimat un alineat, pe care și guvernul și comitetul delegaților îl introduseseră, deși era în opoziție flagrantă cu art. 99 din legea învățământului secundar și superior, pe care-l lăseseră neatins. Această dovadă de ce prețuiau *lungile meditații* ale dlui Ionescu o făcuse în ajun dl Săveanu. Nu convenea însă dlui Ionescu și majorității sale să recunoască ceea ce le spunea dl Săveanu; au preferat mijlocul mai puțin cinstit, dar mai apropiat de sistema dlui Ionescu, de *a altera* un text.

La art. 105, s-a scoborât la 10 ani vechimea cerută suplinitorilor licențiați pentru a fi numiți de-a dreptul titulari.

La art. 85 din legea învățământului profesional, s-a restabilit ultimul alineat din legea liberală, care înființa clasa comercială pe lângă școalele secundare de fete și care se suprimase la Cameră.

Aceste alterări le-am observat îndată ce am deschis cartea. Trebuie să fie încă multe, pe care o cercetare mai de aproape ni le va arăta și pe care le voi expune și eu la timp.

Deocamdată, cele ce am arătat aici sunt de ajuns pentru a demonstra că, după ce aproape jumătate din lege a fost prefăcută de sus până jos în interval de două zile, între 11 și 13 martie, după cum am arătat în primul meu articol, ea a fost iarăși prefăcută în intervalul dintre seara de sâmbătă, 25 martie, și dimineața de luni, 27 martie, de astădată însă cu circumstanța agravantă că se falsifica un vot al Camerei. Nu e vorbă, că voturile unei Camere care dă gata o asemenea lege în câteva minute nici nu merită un tratament mai bun; dar e bine să o constatăm acum, pentru ziua când ne va cere socoteală dl Ionescu de ce nu respectăm fructul *îndelungilor sale meditații*.

* * *

Constatarea ce am făcut prin articolul precedent a căpătat o deosebită gravitate, în urma revelațiilor făcute de dl G. A. Geanoglu, fost șef al serviciului proceselor verbale ale Camerei prin o scrisoare a sa către dl Președinte al Camerei, publicată în „Voința Națională” din 12 mai.

Acea scrisoare, nu numai că confirmă în totul constatările făcute de mine, dar încă arată că lucrurile petrecute sunt mai grave decât le știam. Dl Geanoglu arată cum „din potopul de amendamente ce cădeau la birou, în timp ce legea se discuta pe articole, niciunul nu s-a citit, nici nu s-a supus votului Adunării, ci fiecare s-a investit numai cu rezoluția prezidențială: *admis*”.

„După ce s-a proclamat de birou că Adunarea a adoptat proiectul de lege, dnii G. Ghibănescu și Bădărău, împreună cu dl ministru de Finanțe,¹ au dat definitivă redacție textului legii“. La 31 martie, când dl Geanoglu se ocupa cu redactarea dezbaterilor Adunării, relative la zisa lege, d-sa a constatat că legea reimprimată și trimisă de guvern în dezbaterile Senatului *nu era întocmai cum se votase de Adunare*, căci în cea reimprimată *se intercalaseră părți de articole ce fuseseră respinse de Adunare și se suprimaseră alineate întregi, deși adoptate de Adunare*“.

Mai pe urmă, în urma reclamațiilor dlui Geanoglu, dar *după ce legea fusese votată de Senat cu alterările ce i se aduseseră de dnii Ionescu, Bădărău și Ghibănescu*, s-a retipărit un exemplar așa cum fusese votat de Adunare și s-a depus în arhiva ei, desființându-se exemplarul ce se trimisese la Senat și după care se făcuse votul acestuia.

Din toate aceste deosebite redacții, prefăcute și falsificate, eu posed câte un exemplar, așa că nu se pot contesta tripotajele la care a fost supusă legea, în trecerea ei prin Cameră și Senat.

Este ceva fără precedent ca o lege să fie promulgată altfel decât cum a fost votată. Dar de la un regim ieșit din fraudă și fals, ce se putea aștepta alt decât fraudă și fals?

(Articole publicate în „Voința Națională“ în numerele din 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 29, 31 martie, 1, 2, 6, 9, 13, 14, 19, 21, 23, 28, 29 aprilie, 3, 5, 10, 12, 14 și 15 mai 1900; – apoi adunate în broșură sub titlul: *Schimbarea legilor instrucțiunii*, Buc., 1900, Tip. „Voința Națională“, 233 pagini, Biblioteca Academiei Române, nr. I.105734.)

1. Adică Take Ionescu.

6.

Societatea corpului didactic primar și liga învățământului

În anul 1900, Societatea institutoarelor și institutorilor din București a hotărât să convoace în zilele de 1, 2 și 3 iulie un congres al membrilor învățământului primar urban și rural din România. În ședințele acestui congres, primul de acest fel, s-au pus în discuție și câteva chestiuni de interes general, între care era una formulată astfel: „Educațiunea națională privită din punctele de vedere care să contribuie la adevărata propășire a neamului nostru“, apoi: orarul școalei primare, școalele de adulți etc. S-a vorbit atunci și de alcătuirea unei asociațiuni care să cuprindă pe toți membrii învățământului primar din țară. Ședințele s-au ținut, cu mare însuflețire, în sala Senatului și la ele au fost de față atât ministrul Instrucțiunii de atunci, dr. C. Istrati, cât și Sp. Haret, fostul ministru. D-nul Istrati a ținut o cuvântare, care a măgulit mult pe membrii congresului, fiindcă i-a numit „învățători ai neamului“. Haret a prezidat efectiv câteva ședințe și, în această calitate (pe care i-o confera titlul de membru de onoare al Societății institutorilor), a semnat moțiunile votate.

Chestiunea educațiunii naționale a fost expusă de I. I. Teodoru, care propune la sfârșitul disertației sale să se formeze o ligă a învățământului pentru răspândirea culturii în popor. Această ligă ar cuprinde atât pe membrii corpului didactic de orice grad, cât și pe preoți și pe toți românii. Ea ar avea și un scop economic, căci sub egida ei s-ar forma: „Societăți economice de producțiune, consumațiune și credit“.

Nu va fi fără interes să reproduc aici, în întregime, moțiunea votată în ședința de la 3 iulie, prezidată de Sp. Haret.

„Membrii congresului didactic primar întruniți în primul congres ținut în București, ascultând, în ședințele de la 1 și 2 iulie, cuvântările rostite în ședințele publice și având în vedere discuțiunile și soluțiunile propuse asupra chestiunii „Educațiunea națională privită din acele puncte de vedere care să contribuie la adevărata propășire a neamului nostru“, exprimă dorința:

I. Cultivarea sentimentului național și religios în noile generațiuni ale poporului românesc să fie preocuparea cea mai de căpetenie a învățătorilor și preoților, care trebuie să lucreze uniți pentru realizarea acestui măreț ideal național, sădind în sufletul săteanului iubirea de Dumnezeu, iubirea de neam, de moșie și solidaritatea morală între individ și națiunea din care face parte.

Pentru realizarea acestei dorințe propunem: învățătorul și preotul, uniți, să fie icoana vie a dragostei de țară, de muncă și a datoriei în fața consătenilor lor. Să se utilizeze materialul de istorie și religie de acești doi factori, prin predici naționale, ținute în biserică,

școală și societate, cu ocaziunea sărbătorilor religioase și a celor naționale. Preotul să fie obligat a preda religia, sub formă de predici, în școală o dată pe săptămână, (sâmbătă după prânz), explicând evangeliile duminicale și importanța sărbătorilor bisericești din cursul săptămânii.

Să se înființeze coruri religioase și naționale. Se vor organiza serbări naționale școlare, petreceri duminicale cu caracter național, jocuri și excursiuni la locurile istorice, având din partea statului sprijinul transportului gratuit pe căile ferate. Să se utilizeze tablourile istorice și scrierile populare cu subiecte din istoria națională prin explicațiuni vii și răspândirea lor prin casele românilor.

II. Răspândirea instrucțiunii elementare în masa poporului, cu scopul de a micșora numărul neștiutorilor de carte.

Pentru realizarea acestei dorințe propunem: să se înființeze școli de adulți pentru neștiutorii de carte, care vor funcționa numai în serile de iarnă; să se ajute elevii săraci cu cărți și îmbrăcăminte; să se înființeze biblioteci rurale; să se înființeze școli fröbeliene, mai cu seamă în locurile unde sunt puțini români; să se dea o mai mare importanță și întindere școlilor regimentare, spre a învăța primele cunoștințe elementare pe toți soldații neștiutori de carte; să se reducă un an din serviciul armatei acelor tineri care vor vedea, printr-un concurs, că n-au pierdut cunoștințele cursului primar.

III. Pentru îndrumarea noilor generațiuni pe calea economică din punct de vedere agricol, comercial și industrial, suntem de părere a se da o mare importanță învățământului utilitar, în scop ca avuția națională să se mărească și să fie în folosul românilor.

Pentru realizarea acestei dorințe propunem: învățătorul, preotul și cărțile scrise în acest scop să contribuie la îndrumarea românilor către emanciparea economică, îmbunătățirea stării igienice și alimentare; să se înființeze grădini agricole școlare pe lângă școală și ateliere după trebuințele regiunii; să se înființeze în fiecare plasă școli profesionale practice, în care să se primească cel puțin câte un elev din fiecare comună; școlile să aibă caracterul unor ferme model; absolvenții unor asemenea școli se vor întoarce în comuna lor cu capitalul câștigat prin munca lor proprie, spre a servi de model în comună: să se înființeze ferme model pe lângă cazărmi; preoții să cultive sistematic pământul bisericii; să se înființeze în fiecare comună comitete compuse din învățător, preot și fruntașii satului, având de scop a înființa societăți economice de producțiune, circulațiune, consumațiune și credit; în fiecare oraș să se înființeze un magazin central pentru desfacerea produselor din grădini, ateliere și ferme; magazinul va fi condus de o societate cooperativă, ai cărei membri vor fi membrii societăților economice din sate.

Pentru îndeplinirea tuturor acestor deziderate, să se înființeze o ligă cu sediul în București, din care să facă parte toți membrii corpului didactic, toți preoții și toți românii. În comitetul central va fi reprezentat fiecare județ printr-un delegat.

Comitetul societății va studia aceste deziderate și va face lucrările necesare pentru a se ajunge la realizarea lor.

(ss.) HARET

Îndemnat de discuțiile ce s-au desfășurat atunci și ascultând pe mulți institutori și mai ales învățători care trăiau în mijlocul satelor, Haret s-a gândit să-și spună părerile lui în mod dezvoltat și, în acest scop, după congres, a trimis revistei „Convorbiri didactice“

un articol intitulat: „Societatea corpului didactic primar și Liga învățământului“. Articolul s-a publicat în nr. 7–8, august–septembrie 1900, al revistei.

Revenind ministru în 1901, el a pornit marea sa acțiune, criticată de unii, admirată de cei mai mulți, a activității extrașcolare. Această acțiune își avea temeiul teoretic în articolul din „Convorbiri didactice“. De aceea l-a tipărit într-o broșură separată, pe care cu data de 15 februarie 1902, a trimis-o tuturor membrilor corpului didactic primar, spunându-le: „Vă rog să-l citiți și să vedeți înșivă întrucât puteți răspunde la dorințele exprimate prin el“.

Haret recunoaște că „programul este așa de vast, încât nimeni nu se poate gândi a-l îmbrățișa în întregime. Știu bine – zice el – că învățătorul are nevoile lui, foarte mari, care nu-i dau răgaz a se gândi la nevoile altora; dar el poate să fie un amic, un sfătuitor pentru poporul în mijlocul căruia trăiește...“ și termină apelul său cu aceste cuvinte: „La lucru dar cu toții și să facă fiecare ce poate, căci mult pot puținii buni împreună; cu atât mai mult vor putea învățătorii care nu sunt puțini“.

Dezvoltarea nespus de repede și viguroasă, pe care a luat-o țara noastră în ultimii 50 de ani, este desigur unul din fenomenele cele mai însemnate din întreaga noastră istorie națională.

Este adevărat că noi, contemporanii, care ne aflăm prinși în mersul evenimentelor, nu ne putem da bine seamă de însemnătatea lor, pentru că o perioadă istorică, întocmai ca și un vast peisaj, nu se poate judeca în întregimea ei decât de la oarecare distanță. Urmașii noștri însă vor fi mai bine puși decât noi, pentru a prețui cu dreptate și după adevărata sa valoare epoca în care trăim.

Mai bine decât noi, ei vor putea compara rezultatele dobândite și azi, și în trecut și vor recunoaște mai lesne, decât vrem și putem să recunoaștem noi, că încordata activitate ce punem de o jumătate de secol încoace, pentru dezvoltarea noastră intelectuală, morală și economică, nu contează deloc mai puțin, pentru consolidarea și asigurarea viitorului patriei, decât, torențele de sânge ce am vărsat în epocile cele glorioase ale istoriei noastre.

Din acest punct de vedere, și chiar dacă am face abstracție de virtutea militară a neamului nostru, dovedită din nou cu atâta strălucire acum 23 de ani, momentul istoric în care trăim va forma desigur una din epocile cele mai mari ale neamului nostru. Această constatare trebuie să ne dea încredere în viitor și să ne mulțumească, pentru că pătași la munca rodnică pentru întărirea și binele țării suntem cu toții, de la mare până la mic, fiecare în cercul puterilor sale, cu voia sau fără voia sa.

Nu trebuie însă ca mulțumirea să ne orbească, până într-atât încât să nu recunoaștem că, pe lângă ce s-a făcut, mai rămâne încă nespus de mult de făcut. Ar fi o ingratură de a nu recunoaște și prețui rezultatele dobândite; dar ar fi o greșală mare de a nu vedea în același timp și umbrele tabloului.

Cea mai însemnată din criticile ce se pot face modului dezvoltării noastre în ultima jumătate de secol este că ea nu s-a făcut după un plan armonic și bine

hotărât; dar nu putem face mai mult decât să constatăm lucrul și, dacă se poate, să căutăm a-l îndrepta, fără însă a judeca cu asprime pe oamenii eminenți, care au condus destinele țării în timpul acesta. În adevăr, împrejurările istoriei noastre contemporane au fost astfel că nevoie ar fi fost a se lucra altfel decât cum s-a lucrat. Nu trebuie să uităm că, acum 60 de ani, țările noastre erau mai tot așa de străine de mersul civilizațiunii occidentale, pe cât sunt astăzi unele țări pierdute din Asia. În acest scurt timp, a trebuit ca noi să recâștigăm tot timpul pierdut și să realizăm în câteva decenii toate progresele care în Apus s-au realizat în mai multe sute de ani.

Dacă greșeli se vor fi făcut, singură împrejurarea aceasta ar fi de ajuns pentru a le explica; căci este ușor de înțeles că este o mare deosebire între transformările ce se produc într-o societate încetul cu încetul, prin experiența dobândită sau prin forța evenimentelor, și acele care se produc repede, într-o societate nu totdeauna destul de pregătită pentru asemenea prefaceri. În acest din urmă caz, care a fost tocmai cazul nostru, se poate prea lesne întâmpla ca unele reforme să nu fie cu ușurință primite de toată lumea, pentru că nu toți au avut timpul sau putința de a se convinge de utilitatea lor. Se poate încă ca reformele să nu se facă totdeauna în ordinea cea mai logică sau cea mai naturală, pentru că rareori oamenii sunt stăpâni pe împrejurări, ci de mai multe ori ei sunt siliți să facă cum pot și ce pot, iar nu ce vor.

Noi am avut să ne lovim de o greutate care de multe ori nu lipsește nici în țările cele mai vechi în cultură, cu atât mai mult în țările cele tinere; vreau să vorbesc de lipsa unui personal destul de numeros, capabil și deprins cu mănuierea afacerilor publice. Conducerea destinelor unei țări este lucru foarte greu, care cere nu numai pricepere și iubire de țară din partea celor puși în fruntea ei; se mai cere încă ca acești conducători să găsească împrejurul lor destui oameni cinstiți și pricepuți, care să știe să realizeze reformele și să le facă să dea roade, iar nu să le lase numai pe hârtie; se cere un personal instruit, harnic și onest.

În ceea ce privește conducătorii, România a avut norocul de a nu fi lipsită de ei, în perioada redeșteptării sale. Ea a avut, chiar de la început, o pleiadă de oameni de primă ordine, mari patrioți și inteligențe excepționale, care ar fi făcut onoare oricărei țări, oricât de înaintată în cultură. E de prisos a-i enumera aici, pentru că numele lor sunt cunoscute de toată lumea. Acești oameni au dat impulsia, au semănat ideile, au deschis drumul cel bun și l-au urmat cu energie, trăgând țara după dânșii.

Nu tot așa a fost însă în ceea ce privește personalul chemat a aplica în mod efectiv reformele. Acesta nu se poate forma numai în câteva zile sau luni, mai ales când ne gândim ce groaznică moștenire ne lăsaseră, în astă privință, vremurile fanariotice. Trebuia dar mai întâi multă vreme, până ce să se dezrădăcineze deprinderile rămase din secolul trecut și pe urmă să se înjghebeze pe de-a-ntregul un întreg personal, neatins de cangrena corupției trecute.

Rezultatul acesta este pe cale de a se realiza; pentru mai multe din corpurile cele mari ale statului, este chiar realizat. Nu este însă mai puțin adevărat că, până să se ajungă aici, s-au zădărnicit multe din năzuințele cele mai nobile ale celor care au creat România modernă.

Este de prisos a merge mai departe cu cercetarea altor cauze mai puțin însemnate, care s-au opus până acum la realizarea mai deplină a aspirațiilor noastre. Este destulă constatarea consolantă că toți cei chemați a conduce destinele țării nu au lipsit de la datoria lor de a lucra cu râvnă și cu toate puterile lor pentru a-și face datoria, atâta pe cât puteau să și-o facă în împrejurările în care se aflau puși; și această constatare trebuie să fie pentru noi un îndemn pentru a duce mai departe și pentru a completa opera, începută cu atâta noroc și tragere de inimă.

S-a adus de multe ori poporului nostru învinovățirea că este lipsit de inițiativă și că așteaptă totul de la guvern. Aceasta este foarte exact. E adevărat că pentru o țară care este într-o stare de lucruri învechită, pentru a apuca o cale cu totul nouă este un moment de ezitare, până să cunoască bine calea pe care intră. Până atunci, ea așteaptă impulsia de la cei care o conduc și care sunt datori să o inițieze.

A venit însă vremea ca să începem a lucra și prin noi înșine. Unui popor inteligent și vioi, cum este poporul românesc, trebuie să-i fie de ajuns 50 de ani, pentru a înțelege rostul vieții sale naționale și să știe a lucra prin sine însuși, fără să aibă veșnic nevoie să fie dus de mână.

De altfel, cu cât timpul trece, cu atât nevoile noastre publice se înmulțesc și se complică, și a ajuns deja momentul când un guvern, oricât de capabil și de harnic ar fi, nu mai poate face față el singur la tot ce este de făcut, dacă nu vom da cu toții contingentul muncii și priceperii noastre pentru binele public.

Nu este una din ramurile activității publice în care să nu se găsească câte un imens câmp de activitate pentru oamenii de bunăvoință. Eu însă mă mărginesc aici a mă ocupa numai de ceea ce cred că intră, în mod natural, în cercul activității învățătorilor și institutorilor; căci, dintre toate corpurile cele mari ale statului, cred că nu este niciunul care să fie chemat la o activitate mai vastă, mai spornică și mai binefăcătoare decât corpul didactic, mai ales cel primar; și aceasta este cu atât mai mult adevărat, cu cât, în mediul unde se reclamă acțiunea lui, nu este nimeni altul care să poată produce ceea ce poate produce el. Este un lucru evident și recunoscut de toată lumea că diversele păături ale societății românești nu au fost atinse în mod egal de binefacerile noii stări de lucruri, inaugurată mai cu seamă prin mișcarea de la 1848. Lucrarea de transformare a început de sus în jos și era de prevăzut că ea se va exercita mai întâi și cu mai multă intensitate asupra straturilor superioare ale societății. Aceasta trebuia să se întâmple și pentru motivul că aceste straturi erau mai puțin profunde și aveau deja un oarecare grad de cultură, care înlesnea pătrunderea într-însele a ideilor noi; pe când partea de jos a poporului, mult mai numeroasă, nu era ajutată prin nimic, ca să înțeleagă rostul și utilitatea noii stări de lucruri ce tindea să se

creeze, așa că-i lipsea principalul mijloc de a se pune în mișcare. De altă parte, cine nu știe că cei mici sunt totdeauna cei din urmă care au parte de foloase? Așa a fost de când lumea și e probabil că așa va fi până la sfârșitul ei.

Dar dintre toate, piedica cea mai puternică care s-a opus ca toți să se bucure deopotrivă de binefacerile noii stări de lucruri a fost desigur lipsa mijlocului de a se stabili o relațiune intimă, constantă și activă între cei care dau impulsia și cei care trebuiau să o primească. S-au făcut și se fac mereu legi excelente, în care se găsesc tezaure de sollicitudine și de intenții bune pentru clasele muncitoare; dar punerea lor în practică este încredințată în cele din urmă unor oameni incapabili de a le înțelege și mai cu seamă incapabili de a convinge pe cei interesați de utilitatea acestor legi. Spre exemplu, cum vor putea primarii rurali să facă să se respecte obligativitatea învățământului, și mai ales cum vor putea ei să convingă pe țărani că pentru binele lor s-a decretat această obligativitate, pe câtă vreme ei înșiși, primarii chemați a o aplica, sunt lipsiți de cultură, așa că nu înțeleg nici ei ceea ce sunt chemați a lămuri altora? Și acesta este numai un exemplu din o mie. De aceea mulțimea cea mare rămâne nepătrunsă de încercările ce se fac împrejurul ei și legile ce se votează pentru dânsa se scurg fără să lase urme, ca picăturile de ploaie pe o stâncă.

Tot așa ar fi dacă în mijlocul poporului, în contact intim și continuu cu dânsul, am dispune de niște agenți de propagandă culți, inteligenți și plini de iubire pentru dânsul?

Poporul nostru nu a avut și nu are sfătuitori. El nu cunoaște pe cei ce pretind că-i vor binele decât sub forma de prefect, sub-prefect, primar sau vătășel, toți aceștia înarmați cu legi represive și cu putere de a-l pedepsi, de multe ori pentru lucruri de care nici nu-și dă seama. Care din aceștia vine însă să se așeze la vatră împreună cu el, să stea cu el de vorbă ca om cu om, pentru a-l învăța prietenește ceea ce e bine pentru el? Sfaturile îi vin sub formă de circulari, adresate primarului, care, în cazul cel mai bun, se lipesc pe ușa primăriei, fără să le citească nimeni de ordinar, primarul însuși este cel dintâi care le uită. Și încă tot e bine când circulara nu se termină cu o amenințare de pedeapsă cu amendă sau cu închisoare pentru cei ce nu i se vor supune și care nici nu o cunosc, necum să-i înțeleagă folosul.

Lucrările vor rămâne așa și nicio îmbunătățire nu va veni, pe câtă vreme guvernele nu vor dispune și de alte organe de acțiune decât acele pe care le au astăzi. Felul oricărei legi este de a avea caracter imperativ și organele administrative sunt chemate să aplice legile, iar nu să le explice, nici să le facă populare; tot e bine când își fac datoria de a le aplica! Cu atât mai mult când e vorba de lucruri care nici nu se pot impune prin legi sau pe cale administrativă și nu pot fi decât fructul inițiativei private.

Este dar de neapărată trebuință ca, ceea ce guvernele nu pot face, să facă oamenii de bunăvoință, bunii patrioți, care trebuie să înțeleagă că e de datoria tuturor de a lucra pe cât pot pentru binele comun.

Corpului didactic îi revine de drept cea mai mare parte din această datorie, pentru că el singur întrunește toate condițiunile ce se cer pentru împlinirea acestei sarcini de onoare.

El este cel mai numeros; membrii lui sunt răspândiți pe toată întinderea țării, până în unghiurile cele mai ascunse și mai depărtate. Întocmai ca rădăcinile unui arbore puternic, corpul didactic își întinde ramificațiile peste tot, pătrunzând în toate păturile națiunii și confundându-se cu dânsule, și acest neprețuit avantaj singur el îl are.

Învățătorii de orice grad – și prin această numire înțeleg pe toți cei chemați a lumina neamul românesc, de la învățătorul de sat până la profesorul de universitate – continuă a face parte din poporul din care au ieșit; ei păstrează contactul cu dânsul; sunt țărani cu țărani și orășeni cu orășenii. Aceasta le permite să stabilească și să conserve cu consătenii sau cu concetățenii lor relații de cordialitate și să le capete încrederea, care va face ca vorba lor să fie primită ca vorba unui prieten, iar nu ca a unui slujbaş oarecare, totdeauna mai mult sau mai puțin înstrăinat de cei ce-l înconjoară, chiar prin natura însărcinării sale.

Învățătorii de orice grad au o cultură care lipsește în mare parte organelor obișnuite ale puterii centrale. Ei pot lucra ca organe inteligente, care știu ce vor, și care își dau seama de însemnătatea scopului ce sunt chemați să realizeze. Chiar în chestiile care le-ar fi mai puțin familiare, ei sunt în stare să-și formeze cu ușurință o educație și să lucreze cu competență acolo unde alții nu ar putea fi decât instrumente, neștiutoare de aceea ce sunt chemate să facă.

Învățătorii au neprețuitul avantaj de a se bucura de o stabilitate absolută și de a putea avea, prin urmare, în acțiunea lor o continuitate, care lipsește altora.

Și, în fine, învățătorii pot pune, ca principal mobil în serviciul cauzei pentru care vor lucra, sentimentul întăritor și binefăcător al iubirii de aproapele. Nimic nu îndulcește inima ca contactul zilnic cu copiii. Slăbiciunea și inocența lor abat vederile noastre de la trista realitate a lucrurilor și ne fac de mai uităm că interesul și ura între oameni determină mai adeseori acțiunile lor, decât iubirea și buna înțelegere. Învățătorul, în școala lui, are o chemare de pace și de iubire, și aceasta îl prepară pentru misiunea de pace și de iubire pe care trebuie s-o aibă și în afară de școală.

Căci misiunea la care chem prin aceste rânduri pe învățătorii de toate gradele este un adevărat apostolat, în sensul cel mai bun și mai înalt al cuvântului. Întocmai ca modeștii tovarăși ai lui Christos, care au schimbat fața lumii, ei trebuie să-și ia sarcina de a semăna vorba cea bună printre cei săraci și ignoranți, să ducă sfat și îndemn celor mici și slabi.

Ca și pentru apostolii lui Christos, puterea lor va sta numai în dreptatea și înțelepciunea vorbelor și a sfaturilor lor, în iubirea care va însufleți faptele lor. Sunt destui alții care cred că e bine și meritoriu să propage ura și dușmănia între oameni; exemplul acestora este încă o dovadă de stârpiciunea muncii celor pe care

ura-i inspiră. Fie a învățătorilor cinstea de a dovedi încă o dată care este puterea celor încălziți de sentimentul creștinesc al iubirii de aproapele. Să lase altora privilegiul de a-și împietri inima în trista îndeletnicire de a se înnegri unii pe alții. Să facă ei dovada că mult mai mult se poate dobândi prin apelul la bunele sentimente ale oamenilor, decât prin propagarea între dâșii a vrajbei și a vrăjmășiei.

Un câmp de activitate vast și mănos se deschide înaintea corpului dascălesc. Dacă el se va pune la lucru cu entuziasmul ce trebuie să provoace o asemenea mare chemare, el va merita recunoștința țării și în special a modestelor clase muncitoare. Intervenția lui va face să se recâștige în mare parte și pentru dâșele timpul pierdut din atâtea cauze diverse, dar mai ales din pricină că se pierde în discuții zadarnice timpul ce s-ar cuveni să se întrebuințeze în a lucra.

Entuziasmul nu va lipsi. Am avut ocazia a mă convinge că dascălimea știe să-l pună în serviciul cauzelor naționale și filantropice, atunci când vede clar o țintă mare de urmărit.

Atâta însă nu ajunge. Lupta pe tărâmul cultural va fi o luptă mare și îndelungată, care, pentru a reuși, trebuie dusă după un plan hotărât și cu mult spirit de continuitate. Aceasta reclamă nu numai multă abnegație, dar încă și multă coeziune și spirit de disciplină.

Până mai ieri, coeziunea lipsea corpului didactic. Este adevărat că, în câteva ocazii, el a primit impulsia de sus, și atunci el a știut să o înțeleagă și să o urmeze. Dar impulsia de sus este numai intermitentă, și uneori poate să fie dată în direcții contradictorii. Era mai bine dar ca corpul didactic să găsească chiar prin sine însuși și în sine însuși elementele coeziunii și disciplinei sale, pentru urmărirea unui scop asupra căruia toți să fie înțeleși și pe care toată țara să-l aprobe.

Mi se pare că acest pas, mare prin urmările ce poate avea pentru țară, s-a făcut cu ocazia congresului corpului didactic primar din iulie trecut¹.

Este deja un însemnat element de succes hotărârea ce s-a luat de a se reuni învățătorii cu institutorii în aceeași societate. Colaborarea lor la un loc nu poate fi decât folositoare, și pentru unii și pentru alții, și nu se poate înțelege pentru ce atâta vreme a domnit între unii și alții un oarecare sentiment de neîncredere, pe care nimic nu-l justifica.

Consider însă ca un semn și mai important liniștea și demnitatea cu care au urmat dezbaterile, și mai ales cele câteva hotărâri patriotice care s-au luat. O reunire așa de numeroasă, în care s-a discutat cu chibzuială chestii așa de importante, punându-se la o parte revendicări de acelea pe care nimeni nu le contestă, dar a căror realizare ar fi imposibilă în momentul de față, este o dovadă certă de maturitate și o încurajare pentru cei care, ca mine, își pun atâtea speranțe pe acțiunea învățătorilor de orice grad, în lucrarea de înălțare națională.

1. Vezi introducerea la acest articol.

Iacă pentru ce am crezut că este potrivit momentul, ca să dau aici oarecare păreri, cu totul personale, asupra modului în care cred că ar fi util a se dezvolta acțiunea viitoare a societății constituite astă-vară.

Este adevărat că societatea a însărcinat o comisiune, care să concretizeze hotărârile luate de dânsa atunci. Dar acele hotărâri s-au limitat numai la două sau trei puncte, și cu drept cuvânt, pentru că ar fi fost o mare greșală ca societatea să-și fi pus de la început o țință prea greu de realizat, înainte de a lua puteri și de a se organiza bine pentru lucru. Scopul meu însă este de a arăta, mai mult prin exemple, care ar trebui să fie, după părerea mea, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, cercul și modul de acțiune al societății corpului didactic primar.

* * *

Declar mai întâi că principala mea preocupare în cele ce urmează va fi mai cu seamă pentru clasa țărănească. În adevăr, această clasă este cea care a fost mai puțin atinsă de mișcarea noastră de regenerare națională. Cauzele sunt multiple; o parte din ele le-am arătat mai sus. Insist însă asupra aceleia că tocmai asupra acestei clase, care este cea mai numeroasă și cea mai puțin cultă, și în care era mai mult de făcut, guvernele au fost lipsite de organe de acțiune destul de numeroase și de instruite. E destul să amintim că organul aproape unic de acțiune a fost primarul rural și... să nu mai insistăm.

Fără îndoială, este mult de făcut și la orașe. Dar aici situația este mult mai bună, acțiunea puterii centrale este mult mai energică și mai imediată, mijloacele de îmbunătățire mult mai numeroase. Și apoi, nu voi lipsi de a da câteva păreri care vor conveni peste tot.

Se va zice că întreprinderea de a introduce în masa cea mare țărănească o sumă de idei noi este foarte grea. Perspectiva aceasta nu trebuie să îngrijească pe învățători. Ei trebuie să-și proporționeze silințele cu greutatea ce vor avea să învingă, dar să intre negreșit în luptă, cu curaj și hotărâre, și să fie siguri de succes. Oricât de grea ar fi întreprinderea, ea tot trebuie dusă odată la bun sfârșit, și aceasta cât mai neîntârziat, pentru că deja s-a pierdut destulă vreme. Și dacă este cert, după cum sper că am dovedit mai sus, că nimeni alții nu pot lua asupra-le această întreprindere cu mai multă probabilitate de reușită decât învățătorii, este pentru dânsii și o mare datorie patriotică de împlinit.

De altfel, să nu se preocupe de vechea vorbă, repetată în orice ocazie și fără nicio socoteală, că țăranul nostru este refractar la orice încercare de a i se îmbunătăți soarta. Acestea sunt vorbe scoase de aceia cărora le-au lipsit ori abilitatea, ori stăruința, atunci când au încercat să introducă o idee nouă între țărani. În fapt, țăranii noștri sunt departe de a fi mai îndărătnici sau mai puțin inteligenți decât cei de prin alte țări; din contră, prea puține sunt țările unde deșteptăciunea naturală să fie într-o așa de mare măsură partea clasei țărănești. Dacă însă pe aiurea țăranimea

stă mai bine decât la noi, în ceea ce privește bagajul intelectual, este că s-a lucrat asupra ei decenii, sau chiar secole întregi, cu mult spirit de continuitate și prin mijloace apropiate. La noi, din contră, oamenii de bunăvoință au lucrat mai totdeauna izolați și mai niciodată nu au știut să vorbească țăranului limba înțeleasă de dânsul, nici să-i capete încrederea. Prea adeseori, sfaturile cele mai folositoare au fost înfășurate în formule abstracte, sau au păcătuț prin câte o parte nepractică, care, ori le făcea neînțelese ori ducea la nesuccese. În fine, prea adeseori țăranul a avut ocazia a se convinge că multe din protestările⁽⁴²⁾ de prietenie ce i se făceau nu erau dezinteresate. A cui e vina dar dacă este așa de neîncrezător și se sfiește a urma orice povață?

De altfel, sfiala țăranului de a renunța la vechile lui proceduri mai are o explicațiune foarte simplă în însăși sărăcia lui. Celui care are zece mii de pogoane, îi este ușor să facă experiențe pe o sută de pogoane, pentru că și dacă experiența nu reușește, prin aceasta nu-i este pusă în joc însăși existența sa. Dar cel care are numai cinci pogoane, cu ce curaj să facă pe ele încercări, înainte de a fi absolut sigur că aceasta nu-l va costa hrana de toate zilele pe un an întreg? Împrejurarea aceasta, împreună cu lipsa lui de cultură, care-l face mereu să se teamă de necunoscut, ar fi de ajuns pentru a explica puținul succes de până acum. Atunci însă când s-a pus stăruință și pricepere, când printr-un lung șir de dovezi s-a probat țăranului utilitatea unei schimbări, el a făcut-o fără ezitare. Cine nu-și aduce aminte de greutatea ce era acum vreo 20 de ani de a-i face să adopte plugurile de fier? Astăzi însă nu este niciun țăran care să nu aibă plug de fier, sau să nu muncească ca să și-l procure. Tot așa este cu deprinderea ce au luat ei în multe părți de a face ogoare, cu introducerea culturii porumbului cincantin și cu multe altele.

Este dar cu desăvârșire fals că țăranul nostru va refuza în mod absolut să adopte procedee noi.

Trebuie însă să știe cineva să-l convingă. Pentru aceasta se cere ca cel care-i vorbește să se pună la nivelul înțelegerii lui, să nu caute să *pozeze* în ochii lui prin o vorbire neînțeleasă sau prin o făloasă arătare de știință fără socoteală, și mai presus de toate să-i dovedească prin exemple și prin încercări practice, ori de câte ori se va putea. Poate că nu totdeauna lucrul va merge ușor chiar de la început; dar este imposibil ca cu răbdare și cu stăruință să nu se ajungă în cele din urmă la un rezultat bun.

De altfel, un învățător inteligent va ști totdeauna să întrebuințeze în fiecare caz particular mijloacele cele mai potrivite pentru a căpăta încrederea consătenilor săi și a-i face să-i urmeze sfaturile.

* * *

Îmbunătățirea soartei materiale a claselor muncitoare trebuie să ocupe un loc de frunte în preocupările celor pe care-i îngrijește viitorul nostru național; și noi, cei care urmărim cu interes mișcarea corpului didactic primar, am văzut cu

mulțumire că el și-a dat foarte bine seama de strânsa legătură care este între asigurarea naționalității noastre și dezvoltarea noastră economică. La congresul de astă-vară, în care se pusese discuția asupra educației noastre naționale, s-au luat rezoluții care privesc într-o măsură însemnată și cestiunea economică.

E bine înțeles că nu aștept și nici nu cer ca această grea problemă să fie rezolvată de corpul învățătoresc. Ea este prea vastă și cere punerea în mișcare a unor forțe prea considerabile, pentru ca soluția ei să se poată găsi numai în cercul restrâns al activității dascălești. E cert însă că sunt la îndemână o mulțime de mijloace de acțiune care, fiind bine utilizate, pot să dea rezultate excelente și care sunt în putința corpului didactic a le întrebuința.

Cele dintâi și cele mai energice stăruințe trebuie puse pentru îmbunătățirea soartei materiale a țăranului; aş putea chiar zice că această grijă trebuie să primeze pe aceea a îmbunătățirii stării lui culturale, deși în realitate una nu merge fără cealaltă.

Sătenii au împrejurul lor numeroase izvoare de câștig, pe care le lasă neutilizate, pe unele pentru că nu le cunosc, iar pe altele pentru că nu-și dau seama de ce însemnat ajutor le-ar putea fi.

Unele din ele nu reclamă nicio îngrijire și mai nicio cheltuială. Orice țăran, cât de sărac, poate să aibă împrejurul casei sale câțiva copaci fructiferi și să crească câteva păsări. Fructele, pasărilor și ouăle se vând cu preț bun la oraș. Tot asemenea, laptele, pe care-l sug vițeei și mieii, fără ca să-l consume cel puțin țăranul sau familia lui. Este ușor de calculat că, în cazul cel mai rău, un menaj de săteni ar putea oricând realiza numai de aici un beneficiu de 50 până la 100 lei pe an.

Să nu se zică că suma este meschină și că nu merită atenție. Să se ia în băgare de seamă că bugetul obișnuit al unei familii sărace de sătean nu trece peste 300 lei pe an. Pentru dânsa, adaosul despre care vorbesc ar reprezenta dar o creștere de venit de 17 până la 33%, adaos aproape sigur, care nu ar depinde nici de ploaie, nici de secetă. Învățătorii, care nici ei nu sunt bogați, pot să-și dea seama de însemnătatea acestui ajutor pentru niște oameni săraci și câte goluri nu se pot umplea cu dânsul. Și încă importanța acestui câștig poate crește până la îndoit și mai mult, îndată ce atenția oamenilor va fi atrasă asupra lui și își vor da puțină osteneală, pentru a-și îngriji și înmulți copacii, pentru a-și înmulți păsările de curte, pentru a-și lucra laptele și pentru a învăța să-și vândă cu folos produsele, scăpând de specula precupeților.

Învățătorii vor face dar un mare serviciu consătenilor lor, învățându-i să se folosească de acest bun, pe care îl au sub mână și pe care-l pierd. Trebuie să-i învețe a nu-l lăsa să se irosească, ci să se deprindă cu ideea de a vinde pe bani buni laptele, pasărilor, ouăle și fructele; căci, lucru curios, majoritatea sătenilor noștri au o neînvinșă repulsie pentru ideea de a vinde asemenea lucruri, considerând ca ceva înjositor pentru ei vânzarea lor. De aceea deseori se întâmplă să nu-și poată procura cineva într-un sat, pe bani, un pahar de lapte sau un pui.

Este mai greu pentru mine, care nu sunt special în materie, să vorbesc de ceea ce pot face învățătorii în direcția îmbunătățirii agriculturii țărănești. Cu toate acestea, văd și aici servicii mari pe care le pot aduce ei.

Spre exemplu, cu toții suntem întristați și îngrijați, văzând cum țăranul nu se hrănește decât cu ceva ierburi, cu o ceapă sau cu mere pădurețe fierte în apă. Negreșit, bine ar fi să-l vedem hrănindu-se cu carne, pește, ouă și lapte, ca să-și dea putere pentru munca pe care o face; dar aceasta este mai greu și, ca să ajungă până acolo, mai trebuie multă vreme. Pentru ce însă să nu se nutrească și țăranul măcar ca țăranul irlandez, care e mult mai sărac decât al nostru? Acesta are cartoful, a cărui valoare nutritivă este necomparabil mai mare decât a șteviei și a melor pădurețe. Cum se face că cartoful este încă o legumă de lux pentru țăranul nostru? Pricina poate să fie că cartofii se vând bine la oraș și că țăranul crede că lui nu i se cuvine să consume asemenea lucruri scumpe. Dar să se lățească peste tot cultura cartofului, care este așa de ușoară și de rentabilă; atunci prețul lui va scădea, și țăranul nostru nu va mai crede că lui îi este interzis să consume cartofi. Aceasta îi va pune la dispoziție un element nutritiv de prima ordine, care îi va permite să aștepte vremea cea bună, când va putea și el să aibă la oricare prânz al său o bucată de carne sau de brânză. Un pogon de loc, bine cultivat, poate produce până la 18.000 kilograme de cartofi pe an, prea de ajuns pentru a hrăni întreaga familie a unui țăran și, în parte, chiar vitele lui.

Parmentier⁽⁴³⁾ se numără printre cei mai mari binefăcători ai omenirii, pentru că, prin o luptă de o viață întreagă, a reușit să facă să intre cartoful în hrana ordinară a țăranului francez. Gloria lui Parmentier să lupte învățătorii noștri ca să o capete. Să lucreze fără preget ca să popularizeze cartoful printre țărani și, de nu vor fi făcut decât atâta, încă vor fi adus o imensă binefacere țării lor.

Astăzi cultura cartofului formează monopolul aproape exclusiv al grădinariilor bulgari, precum și cultura legumelor și zarzaturilor în genere. Este nu numai dureros, dar și odios, revoltător chiar, de a vedea că țăranii noștri, a căror meserie unică este de a lucra pământul, nu au împrejurul casei lor nici măcar o brazdă de ceapă, ci, când le trebuie, o cumpără de la bulgari cu prețuri exorbitante, de care ei nici nu-și dau seama, pentru că le plătesc în natură. De atâta vreme se petrece sub ochii lor și ai noștri fenomenul acesta, al unui popor de o cultură și de o pricepere necomparabil inferioară culturii și priceperii poporului nostru, care vine în fiecare an cu buzunarele goale și pleacă toamna cu ele pline, umplute sub ochii noștri și în socoteala noastră; și este de neînțeles cum de nimeni nu s-a gândit încă să facă să înceteze acest lucru. A trebuit să se întâmple evenimentele din urmă¹ pentru ca să ne deschidă ochii și să ne facă să ne gândim la o îndreptare. Tocmai acum s-au făcut statistici și s-a văzut că peste 60.000 de lucrători străini scot din

1. Probabil că se gândește la răcirea relațiilor între țara noastră și Bulgaria, în urma uciderii lui Ștefan Mihăileanu.

țară pe fiecare an câte 20 de milioane de lei, și încă desigur aceste cifre sunt mai prejos de adevăr. Adevărul este că un pogon de loc, lucrat în grădinărie, produce până la 1.000 de lei și mai mult, pe an. Ceea ce câștigă bulgarii de la noi și în socoteala noastră ar fi dar de ajuns ca să plătească birurile celor un milion de familii de țărani și le-ar mai rămâne încă ceva în pungă.

De altfel, țăranii noștri trebuie să știe multe din acestea, pentru că și ei cultivă uneori unele legume. Cum de nu văd foloasele acestei culturi și cum de o lasă pe mâna unor străini?

Anul trecut se făcuse o lege a învățământului profesional, care avea, între alte scopuri, și pe acela de a lăți cunoștința și gustul culturii legumelor printre țăranii. Desființarea ei a amânat, pentru moment, începerea unei lucrări sistematice pentru atingerea acestui scop. Dar aceasta nu va să zică că nu trebuie să facem nimic, ci din contră, trebuie lucrat, măcar pe alte căi, pentru că nu este timp de pierdut¹.

Acum de curând s-au înființat societăți, pentru încurajarea și dezvoltarea industriei grădinăriei printre țăranii români. Este o datorie pentru învățători să dea tot concursul lor pentru buna reușită a unor asemenea societăți, cel puțin a acelor care vor prezenta garanții de seriozitate și de pricepere în conducerea lor. Trebuie făcută o propagandă energică, neîntrepută, pentru reușita și înmulțirea lor; și dacă până în doi ani de astăzi se va mai vedea pe undeva un grădinar străin în țara românească, să se știe că învățătorul, în preajma căruia se va afla acel străin, nu și-a făcut datoria de bun român.

Într-o ordine de idei prea puțin diferită, voi zice un cuvânt despre trebuința ce este de a se face propagandă stăruitoare pentru popularizarea culturii oricăror plante utile și în special a plantelor furajere și a fânețelor artificiale.

Toată lumea se plânge de dezastrul căzut pe capul țăranimii, prin dispariția iamașurilor, care se cultivă acum toate cu grâne. Rezultatul este că vitele lor mor literalmente de foame; înlăturarea răului este foarte ușoară, căci ar fi de ajuns ca fiecare țăran să cultive o mică parte din pământul său cu lucernă sau alte plante furajere. Acum doi ani, guvernul a dat ordine pentru a se propaga ideea aceasta; ba a împărțit și semințe de lucernă. Rezultatul a fost nul: sămânța au vândut-o oamenii pe nimic și lucernă n-au pus; iar anul următor, când cu seceta din 1899, vitele lor au pierit cu miile.

Așa ar fi fost dacă guvernul, în loc de a fi silit să dea un simplu ordin, de care nimeni nu s-a interesat, ar fi avut concursul inteligent și devotat al celor 4.500 de învățători, care ar fi umblat din om în om, ca să-i învețe ce e bine pentru dânsii? Desigur că nu. E prea posibil ca mulți neprevăzători să nu fi ascultat

1. Legea învățământului profesional a fost din nou pusă în vigoare în iulie 1901 și s-au și înființat deja mai multe școli elementare de agricultură. (Nota autorului la a doua tipăritură din 1902).

de sfatul lor; dar destul ar fi fost să-i asculte măcar o parte. Aceștia ar fi avut anul trecut furaj, cu care și-ar fi scos vitele din nevoie; și să fim siguri că anul acesta, cei care ar fi făcut greșeala de a nu fi urmat sfaturile, erau să fie printre cei mai grăbiți a pune lucernă.

* * *

Cele câteva puncte ce am atins până aici arată deja că sunt mijloace, relativ ușor de utilizat, de a se îmbunătăți în chip simțitor starea materială a țăranului, prin mărirea venitului său. Cred că nu se va găsi exagerat a zice că un țăran, cât de modest, care s-ar folosi de toate cele arătate până aici, ar putea cu ușurință să realizeze un beneficiu de cel puțin 200 de lei pe an; și pot afirma cu siguranță că acela sau aceia, care vor fi contribuit la atingerea acestui rezultat, vor fi făcut cel mai mare bine țării. Și cu toate acestea, mijloacele ce am expus sunt departe de a fi singurele care ar putea contribui la atingerea scopului ce urmărim. Să ne amintim că jumătate din timpul săteanului rămâne fără nicio întrebuințare. Această constituie pentru dânsul o îndoită pagubă: pe de o parte, pentru că nu câștigă nimic; și pe de alta, pentru că lipsa de orice ocupație îl aduce în mod fatal la cârciumă, ca să omoare vremea. Vremea se omoară ea singură; dar cârciuma în același timp îi mai omoară sănătatea, liniștea casei și tot folosul muncii lui de vară. Este dar indispensabil a se găsi ocupații pentru timpul iernii, care să renteze măcar cât de puțin.

Sunt localități unde sătenii exercită deja oarecare mici industrii, care le produc venituri bune. Sunt sate care se îmbogățesc cu olăria, altele cu cojocăria și așa mai departe. Dar aceste bune exemple trebuie generalizate; ca regulă, ar trebui ca în fiecare casă de țăran să se poată exercita o modestă, foarte modestă industrie, care să mai mărească ceva venitul familiei, și lucrul acesta nu este greu, pentru că industriile de acest fel nu lipsesc.

În principiu, ar trebui ca mai toate obiectele de care se servesc țăranii să fie fabricate tot de ei. Dar, fără să mergem așa de departe, sunt nenumărate obiectele pentru care este rușinos și de neînțeles să vedem că ne vin de peste graniță. Spre exemplu, Brașovul și Bulgaria ne trimit furci de lemn pentru adunat fânul. Este cu puțință să credem că orice țăran, după o învățătură de trei zile, nu va putea să facă o furcă cel puțin tot așa de bună ca și aceea ieșită din mâna greoaie a bulgarului? Tot așa cu rogojinile, donițele, albiile, frânghiile, obiectele de paie și de papură și cele de lemn în genere. Tot așa pentru îmbrăcăminte săteanului, care până mai ieri se lucra toată în sate și care acum se înlocuiește cu produse proaste ale industriei străine.

Pentru toate acestea, materia primă o are săteanul pe toate drumurile, sculele nu costă mai nimic, învățătura meseriei se face în câteva zile. Pe lângă acestea, toate aceste meserii au căutare, pentru că, fără să mai vorbim de orașe, găsesc un

debușeu sigur în populația țărănească însăși, care numără cinci milioane de suflete. Pentru ce dar am lăsa să se piardă acest izvor de bogăție, care este imens? Pentru ce toate aceste industrii, în loc de a ne îmbogăți satele, să fie, din contră, o veșnică cauză de sărăcie pentru țară, prin banii pe care-i plătim mereu în străinătate pentru ele? Pentru ce, chiar atunci când se exercită în țară, să le vedem numai în mâna străinilor, evrei, bulgari, până și țigani, iar nu în a românilor?

Cauza nu este neaptitudinea românului pentru industriile manuale; cine spune aceasta, spune o minciună ineptă, și dovezile sunt nenumărate. Cauza este că sătenii nu se gândesc, nu știu, nu au credință că o meserie, cât de neînsemnată, poate să le aducă un ajutor de care nici nu-și fac idee. Când însă ajung a-și face o convingere, ei dau dovadă că știu să se folosească de dânsa.

Cunosc un sat unde, mai acum douăzeci de ani, un om a avut ideea să învețe meseria cojocăriei. De atunci, satul a ajuns un sat de cojocari. Toți oamenii au învățat meseria și, îndată ce se termină munca câmpului, se pun pe lucru până în primăvară. Toate prăvăliile din orașul vecin nu mai cumpără cojoace decât de la ei. Astăzi acesta este unul din satele cele mai bogate din județ.

Dar se va zice: cine să îndemne pe săteni? Cine să-i învețe meseria? Eu răspund: învățătorii. Ei pot predica, nu numai cu vorba, dar și cu exemplul; și, de vreme ce sunt stabili în sat, predica lor se poate repeta mereu, la toate ocaziile și sub toate formele. Cât pentru meserii, învățătorii care practică lucrul manual sunt deja numeroși, și numărul lor crește pe fiecare zi. Și, pe urmă, societatea constituită în iulie poate avea un rol însemnat aici, înlesnind învățătorilor învățarea unei meserii. Asupra acestui punct, voi mai reveni.

În fine, legea învățământului profesional din 1899 prevedea înființarea unui mare număr de mici școli de meserii pe la sate. Cu toate că legea s-a desființat, crearea unor asemenea școli nu este lucru greu, așa că sătenii ar avea în ele un mijloc sigur de a învăța o meserie. E rolul învățătorilor însă să-i împingă în această direcție, arătându-le în mod pipăit care este adevăratul lor interes.

* * *

Îmi este imposibil ca în acest articol, care deja ia proporții prea mari, să spun tot ce ar fi de spus în privința nenumăratelor mijloace care sunt la îndemâna sătenilor pentru a-și îmbunătăți soarta ei înșiși, fără să mai aștepte intervenția statului sau a altora. Sper că atât cât am spus este de ajuns pentru a comunica și celor ce mă citesc convingerea deplină ce am, că clasa țărănească are în sine însăși elementele necesare propriei ei dezvoltări și că nu se cere decât ca aceste elemente să fie puse în valoare, pentru ca să se realizeze o îmbunătățire pe care 50 de ani de vorbe, de discursuri, de legi, de circulare, nu au putut-o realiza.

Cercetarea noastră însă nu ar fi deplină, dacă nu ne-am ocupa un moment și de ce trebuie să se facă, pentru ca săteanul să poată trage cel mai mare folos posibil din productul muncii sale și să nu cadă pradă exploatarei speculanților.

Și aici, ca și mai sus, va fi greu să se dea indicații generale. Este evident că, în fiecare caz particular, va depinde de împrejurările locului și ale momentului alegerea căii de urmat. Dar orice s-ar face, se poate rezuma în două cuvinte: trebuie dezvoltat spiritul comercial al țăranului.

Femeia pleacă de la sat ca să vândă doi pui la oraș; ajungând la bariera târgului, îi iese înainte un evreu, care îi ia pe nimic, sub cuvânt ca să-i scutească drumul, când este sigur că ar fi putut lua îndoit dacă ar mai fi făcut câțiva pași ca să și-i vândă singură în piață. Este evident că este o lipsă de cugetare la dânsa, iar nu neputința de a-și da seama de răul ce-și face. Nevasta lui George țese o trâmbă de pânză; George se duce la târg și o vinde lui Bercu, cu 30 de bani cotul. A doua zi, Dumitru, vecinul lui George, se duce la târg și cumpără de la Bercu, din pânza adusă de George, cu 80 bani cotul.

Nu este și aici o pagubă enormă, care a rămas într-o pungă străină, în loc de a rămâne într-a lui George și Dumitru, fără să mai socotim pierderea de vreme, ademenirile orașului, aldămașurile și toate celelalte?

Se înțelege, nu ne putem gândi să reducem pe oameni la sistemul schimbului în natură; dar trebuie făcut ceva pentru a se împuțina mijlocitorii, mai toți străini, care se folosesc de cea mai mare parte din produsul muncii săteanului și lui nu-i lasă decât un beneficiu derizoriu. Trebuie făcut orice pentru a apropia pe săteanul producător de cel care are să-i cumpere lucrul produs, pentru uzul său propriu. Și, în orice caz, trebuie mereu luminat săteanul asupra importanței pagubelor ce suferă el în nenumărate împrejurări, pagube de care se poate feri, dacă își dă osteneala de a se gândi cât de puțin.

Este un lucru care atrage atenția oricui, micul număr de prăvălii pe la sate, în care să se vândă obiectele de prima necesitate pentru țărani. În cele mai multe sate, nu este niciuna; și din cele care sunt, cele mai multe sunt ținute de câte un străin.

Ce flagel sunt acești străini pentru bietul țăran, o știe toată lumea; pentru zece cuie, pentru o oca de sare sau pentru două cutii de chibrituri, ei iau omului câte atâta porumb sau grâu, care face înzecit, și omul nu-și dă seama de prețul exorbitant ce plătește, pentru că nu vede banii ieșindu-i din mână. Nu mai vorbesc de cămătăria fără frâu, care se practică pe față în aceste cuiburi de bandiți. Dacă în sat nu este prăvălie, săteanul este silit să se ducă la târg, pentru cel mai mic lucru, să piardă o zi sau două, să se ostenească pe el și boii lui și să mai cheltuiască pe la gazde sau prin prăvălii o sumă de bani, care fără aceasta i-ar fi rămas în buzunar.

Să se încurajeze dar sătenii a deschide ei înșiși prăvălii în satele lor. Comerțul va îmbogați pe proprietarul prăvăliei, va scuti pe ceilalți săteni de pierderi de vreme, de cheltuieli zadarnice și de exploatarea celor necinstiți, dându-le totdeauna mijlocul de a desface, chiar în satul lor, o bună parte din cele ce produc ei. Trebuie să li se explice bine că capitalul necesar pentru ținerea unui asemenea comerț este foarte mic, iar beneficiile foarte mari, din cauza repeziciunii cu care circulă acel capital. Căci să nu se creadă că daraverile la care dau loc nevoile

țărănimii, oricât de modeste ar fi ele, sunt neînsemnate. Cred că nu este nimeni care să nu cunoască, sau să nu fi auzit de câte un trențaros străin, venit în sat fără haine pe el, care a deschis o prăvălioară și care peste câțiva ani a ieșit dintr-însa bogat, ca să ia o moșie în arendă, sau chiar în proprietate. De altă parte, eu am cunoștință de doi comercianți români, stabiliți unul într-un sat din Ilfov, iar altul în Dâmbovița, care desigur contează printre cei mai mari comercianți din țară; și cu toate acestea, ei nu au daraveri decât cu țărani, cărora le procură în mod cinstit toate câte le trebuie.

Sunt dar mulți bani de câștigat în felul acesta, și acești bani trebuie să-i câștige sătenii înșiși, iar nu altcineva.

Cât pentru obiectele ce le vând ei la orașe, sunt mijloace de a se face ca beneficiile lor să fie mai mari. Un sat mare ar putea avea, spre exemplu, la orașul vecin un depozitar, la care să trimită toate produsele sale de vânzare, cu însărcinarea ca acesta să le desfacă în oraș în condițiunile cele mai avantajoase; acest depozitar ar putea prea bine fi chiar un sătean, abil și cu știință de carte. Se înțelege lesne folosul acestei combinații, economia de timp, siguranța de a vinde, nu de zor, cum face săteanul venit la oraș, ci la momentul cel mai bun și în condițiunile cele mai potrivite. Mai multe sate mici ar putea avea un depozitar comun.

La congresul de astă-vară¹ s-a vorbit despre înființarea de prăvălii cooperative pentru vinderea la oraș a obiectelor fabricate în școlile rurale, la concursul de lucru manual. Ideea este foarte bună; dar cu atât mai bună ar fi și pentru vânzarea produselor industriei țărănești propriu-zise. Exemplul învățătorilor va fi, sper, un îndemn și pentru săteni, ca să-i imite; iar colaborarea înstitutorilor va fi de mare preț, și pentru unii și pentru alții, în realizarea acestei idei.

Nu acesta este singurul caz în care dezvoltarea spiritului de asociație între săteni va trebui să fie una din principalele ținte ale învățătorilor. Asocierea se impune pretutindeni unde un mare număr de indivizi, care fiecare în parte dispune de mijloace de acțiune restrânse, au interese identice de satisfăcut. Acesta este tocmai cazul pentru săteni. Fiecare țaran, lăsat în propriile sale forțe, abia poate cultiva rău cele câteva pogoane ale lui, și nu este deloc de mirare dacă culturile lui au rămas mult inferioare față de cele ale proprietarilor. De nu ar fi decât introducerea mașinilor agricole în lucrările noastre câmpenești, ea singură ar fi de ajuns pentru a pune pe țărani într-o stare de inferioritate vădită.

Răul acesta se poate lesne îndrepta, dacă sătenii s-ar deprinde să pună în comun silințele și mijloacele lor. Ei ar putea să formeze asociații, ori momentane, pentru o anumită lucrare sau afacere, ori pe un timp mai lung. Ar putea, spre exemplu, să închirieze în comun o mașină de treierat, pentru a treiera grâul satului întreg dintr-un an, sau să cumpere chiar mașina cu locomobila ei, ca proprietate a satului.

1. Congresul corpului didactic primar, care a provocat articolul de față prin discuțiile ce au urmat cu acel prilej.

Același lucru s-ar putea face și pentru cumpărarea sau închirierea de tot felul de mașini agricole, pentru secarea și îmbunătățirea locurilor băltoase, pentru plantarea nisipurilor și râpelor, pentru îmbunătățirea torentelor etc. etc. Toate acestea sunt operații pe care niciodată un sătean singur nu le va putea face, dar pe care ușor le poate efectua o comunitate întreagă, fie cât de săracă, mai ales că unele din ele nici nu cer o depunere de capital, ci numai întrebuințarea zilelor de toamnă sau de iarnă, pe care țăranii le pierd fără niciun folos.

Sătenii, fiind asociați, ar putea lua în arendă moșiile ce se arendează și ar putea cumpăra pe cele puse în vânzare.

Nimeni nu va zice că aceste speranțe ar fi exagerate, pentru că oricine cugetă la asemenea lucruri vede îndată că ele sunt nu numai posibile, dar de multe ori chiar ușoare. Și, pe urmă, experiența nu lipsește, chiar de la noi, ca să dovedească pe deplin realitatea foloaselor imense ale asociațiilor de țărani. Sunt și la noi sate, mai ales în regiunea Dunării, unde țăranii închiriază în comun mașini de treierat. Cunosc încă exemple de moșii luate de dâșii în arendă în tovărășie și exploatate în mod admirabil, spre folosul și mulțumirea și a lor, și a proprietarilor. Una din aceste moșii, din județul Brăila, o au țăranii în arendă de vreo 10 de ani; de aceea acolo în sat nu se află decât frunțași.

Țăranii dar sunt departe de a fi refractari la ideea de a se asocia între dâșii. Pretutindeni unde s-a găsit cineva care să le dea ideea și să le dovedească utilitatea ei, țăranii s-au întovărășit, și succesul acestor tovarășii trebuie să încurajeze și pe ceilalți. Învățătorilor în prima linie li se impune datoria de a fi propagatorii stăruitori și convinși ai acestei salutare idei.

Unii dintr-înșii au și făcut deja un început fericit în această direcție; ei s-au făcut propagatorii înființării de societăți de credit și ajutor mutual, una din formele cele mai ușor de realizat și cele mai utile ale asociațiilor țărănești.

Un exemplu strălucit se făcuse deja la Breaza, în Prahova, unde, după inițiativa unui tânăr inginer, fiul unui sătean din localitate, s-a înființat o asemenea societate, care are azi un capital de peste o jumătate milion de lei. Pe urmă, un curajos învățător de la Pietroșița (Dâmbovița), a făcut să se înființeze alta, care merge de asemenea foarte bine. Exemplul lui l-au urmat alții în județele Mehedintzi, Vâlcea, Dolj. În acest din urmă județ, acum și administrația favorizează aceste creațiuni minunate¹.

Aceste societăți de credit și ajutor mutual sunt, după părerea mea, una din cele mai mari binefaceri ce se pot pune la dispoziția țăranilor. Astăzi, una din principale cauze de sărăcie și de ruină a lor este lipsa instituțiilor în adevăr practice și puse la îndemâna lor, care să le servească pe de o parte pentru a îndemna și a face

1. În momentul acesta, numărul societăților economice țărănești atinge cifra de 300. Capitalul societății de la Breaza trece deja de 700.000 lei. (Nota autorului la a doua tipăritură din 1902.)

să fructifice micile lor economii, iar pe de alta să le înlesnească la vreme de nevoie, cu o dobândă modestă și în condiții ușoare de plată, micile sume de care ar avea trebuință. Din această cauză, țăranul nu știe să economisească; și când are nevoie de 5 lei, se duce de-i ia de la cârciumă sau de la vreun cămătar din sat, în condiții așa de monstruoase, încât oricât ar plăti el, nu se mai liberează de datorie niciodată. Odată intrat în datorii, el nu mai este stăpân pe munca lui, și ceea ce ar putea și ar trebui să pună de o parte pentru dânsul merge să îngroașe punga cămătarului.

E adevărat că statul, în solitudinea lui, a creat *Casa de economie* și *Credite agricole*, în mare parte în vederea nevoilor țăranului. Dar aceste instituții nu-i sunt lui destul de la îndemână. Este greu ca, pentru a depune o economie de un leu, să meargă până la oraș, sau cel puțin până la biroul de poștă cel mai apropiat. Când e vorba să se împrumute, este evident că nu-i vine bine ca, pentru 5 sau 10 lei, să facă drumul până la capitala județului, cale de zeci de kilometri, să piardă zile întregi cu drumul și cu așteptarea pe la ușile administrațiilor, să cheltuiască bani pentru facerea declarațiilor și celorlalte formalități și, în cele din urmă, să se expună a vedea refuzându-se suma ce cere, din cine știe ce cauză neînsemnată. În asemenea condiții, înlesnirea ce i se face îi revine cu mult prea scump.

Adevărata instituție de credit a țăranilor va fi societatea de economie și de ajutor mutual, înființată chiar în satul lor, cu banii lor proprii, administrată chiar de ei, scutită de formalități obositoare și costisitoare, și care să nu se rușineze a împrumuta și numai un leu celui căruia i-ar trebui atâta.

Învățătorii să se pună dar cu hotărâre și energie în capul mișcării pentru înființarea de asemenea societăți în fiecare sat și vor binemerita recunoștința conșătenilor lor și pe a țării.

* * *

Scopul meu nu este de a trata în mod complet cestiunea de care mă ocup aici, ci numai de a pune în evidență pentru învățători rolul frumos și binefăcător ce pot ei să aibă în îmbunătățirea economică a stării săteanului. De aceea, nu vom mai insista asupra acestui punct, ci vom trece la o altă ordine de idei.

Dacă cestiunea economiei țăranului trebuie să fie obiect de principală preocupare pentru noi, nu mai puțin trebuie să ne îngrijim și de starea lui fizică, de sănătatea și de traiul lui.

Din nenorocire, lipsa de bani și de oameni va fi încă multă vreme pentru stat o piedică neînvinșă, pentru a procura satelor o organizație sanitară demnă de acest nume.

Până atunci însă, noi tot vom avea de lucru, pentru a face pe țăran să se folosească măcar de puținele îngrijiri medicale ce i se pun la dispoziție și să dezrădăcinăm din mintea lui prevențiile absurde pe care le are contra medicului și a spitalului, precum și pe acelea, încă și mai absurde, care îl fac să-și încredințeze

sănătatea și viața în mâna odioaselor babe, care își bat joc de ignoranța și credulitatea lui. În nicio altă împrejurare, intervenția luminată și hotărâtă a învățătorului nu este mai indispensabilă decât aici. Se poate ca aceasta să le creeze oarecare neplăceri, din partea acelorora ale căror beneficii nepermise le vor stârpi ei; dar nu acesta va fi un motiv îndestulător pentru a-i abate de la îndeplinirea unei mari datorii.

De altă parte, învățătorii vor aduce cele mai mari servicii sătenilor, propagând și popularizând printre ei regulile cele mai simple de igienă, care în multe cazuri vor fi singure de ajuns pentru a înlătura multe din cauzele zdruncinării sănătății lor.

Spre exemplu, este un lucru mic și neînsemnat pentru cei care știu carte utilitatea ventilării camerelor de locuință. Țăranul însă nu o cunoaște. De aceea, el își face la casă ferestre fixe, care nu se pot deschide niciodată și locuiește tot anul, el și cu toată familia lui, într-o singură cameră al cărei aer nu se preschimbă decât pe ușă și pe coș. Învățați-l să-și aerisească casa, să-și pună la dânsa ferestre mobile, și-i veți fi făcut un serviciu mai mare decât dacă i-ați fi dăruit un pogon de loc.

Învățați-l să-și facă un pat omenesc, pe care să se odihnească cum trebuie, în loc de a-și rupe coastele pe scândură goală, acoperită cu o rogojină, pe când i-ar fi așa de lesne să aibă o saltea de paie și o pernă de lână. Învățați-l să se ferească de a se hrăni cu porumb stricat, să nu-l culeagă decât bine copt și arătați-i cum pelagra doboară pe cei care nu v-ar asculta. Învățați-l să-și țină curățenie în casă, în curte și prin prejurul curții, pentru că gunoaiele și necurăteniiile sunt cuiburi de boli, care-l seceră pe el și pe copiii lui, pe când dacă le-ar întrebuința ca îngrășămintă, ar fi pentru dânsul un izvor sigur de câștig. Învățați-l să se hrănească mai bine, cu lucruri pe care le are sau poate să le aibă la îndemână; să nu mai creadă că fasolea, mazărea și linte, care sunt așa de hrănitoare, nu trebuie să se mănânce decât în post, pe când în celelalte zile el trebuie să se mulțumească cu un cotor de ceapă.

Acestea nu sunt decât o foarte mică parte din sfaturile pe care un învățător inteligent le poate da, cu privire la igienă; și dacă nu s-ar urma decât a zecea parte din sfaturile ce ar da el, încă va putea avea siguranța că va fi scăpat pe cei ce-l vor fi ascultat de multe boli.

De multe ori învățătorul va putea merge și mai departe, prescriind chiar unele medicamente pentru unele boli bine cunoscute. Primăriile primesc asemenea medicamente și mai niciodată nu știu cum să le administreze celor ce au nevoie de dânsule; învățătorii trebuie să le învețe.

Dar, în ceea ce privește lupta pentru sănătate și buna stare a țăranului, în linia întâia vine lupta contra cârciumii. Despre dânsa, putem zice, imitând o frază celebră: *Cârciuma, aceasta este vrășmașul!* Vrășmaș al sănătății, al averii, al liniștii, al familiei omului, mai ales a omului sărac; vrășmaș al neamului, pe care îl seceră și îl face să degenereze; vrășmaș al patriei, pe care o umple de ruină și de jale. Lupta contra cârciumii trebuie să fie o luptă de exterminare. Niciun mijloc nu trebuie cruțat pentru a o lovi de moarte. În tot momentul și prin

toate chipurile trebuie făcută imposibilă existența cârciumarului, a acestui inamic public, care trăiește și se îmbogățește numai din lacrimile celor ce-i trec pragul.

Lupta contra alcoolismului a fost începută cu curaj și energie de câțiva oameni de inimă; dar ea nu va duce la niciun rezultat, dacă învățătorii, instituitorii și toți oamenii culti care sunt în contact cu poporul nu vor lua parte la dânsa cu toate puterile lor.

În ceea ce privește pe învățători, în multe părți ei au intrat în luptă cu hotărâre. Prin mai multe sate, ei au înființat societăți antialcoolice, au ținut conferințe, au făcut propagandă energetică. Rezultatele, se înțelege, nu se vor simți decât atunci când mișcarea se va generaliza și mai ales când va intra într-însa și statul. Este însă o datorie pentru toți învățătorii demni de acest nume să se asocieze la dânsa și să nu cruțe nimic pentru înfrânarea unui rău care, dacă nu i se va pune stavilă, va putea aduce degenerarea neamului și ruina țării. Neplăcerile și neajunsurile ce le vor putea avea din cauza aceasta nu trebuie să-i intimideze, nici să-i oprească, pentru că cauzele cele mari nu triumfă fără sacrificii. Să se gândească însă la mărimea scopului urmărit și să nu pregete a face orice pentru atingerea lui.

Mijloacele de acțiune nu lipsesc: se poate recurge la răspândirea de broșuri, la predici în biserică, la conferințe de tot felul, la propaganda în regulă. Se poate însă încerca o derivare, cum se face în Anglia, unde, pentru a combate uzul alcoolului, se încurajează consumarea de băuturi igienice, precum este ceaiul și cafeaua. În mai multe locuri, băuturile gazoase înlocuiesc deja întrucâtva pe cele spirtoase.

Dar oricare ar fi mijlocul de luptă ce ar adopta fiecare după împrejurările locale, eu cred că constituirea unei puternice societăți a corpului didactic primar va putea avea o influență hotărâtoare asupra succesului final; căci ea va putea să generalizeze, să coordoneze și să încurajeze o mișcare, căreia până acum i-a lipsit o impulsie destul de energetică și un plan determinat.

* * *

În diversele împrejurări de care m-am ocupat până aici, se pare că principalul mijloc de acțiune al învățătorului ar fi propaganda prin cuvânt. Se poate însă ca acțiunea lui să ia o formă mai concretă.

Nu voi pomeni decât un cuvânt despre instituția cantinelor școlare, căci în propagarea și susținerea acestei filantropice creațiuni, învățătorii și instituitorii din mai toată țara au dat deja dovezi că pot să se dispenseze de concursul autorităților, pentru a o face să trăiască și să prospereze. Generalizarea și dezvoltarea cantinelor, mai ales în unele județe, va fi o binefacere nespus de mare pentru a face ca obligativitatea învățământului primar să devină o realitate¹.

1. Despre activitatea cantinelor școlare înainte de apariția acestui articol vezi vol. I, p. 384 din colecțiunea de față. Despre activitatea ulterioară vezi vol. II, p. 143, p. 168.

Opera cantinelor școlare va putea fi completată, prin crearea de mijloace de ajutor pentru copiii săraci de prin școli. Capitala posedă o societate prosperă de acest fel, care îmbracă pe fiecare an un număr însemnat de copii săraci. Dar, în orașele de provincie și mai ales în sate, înființarea unor asemenea societăți este încă și mai necesară, precum și întinderea solitudinii lor până la procurarea de cărți și rechizite de școală copiilor nevoiași. Oamenii cu dare de mână nu vor lipsi de a veni în ajutorul învățătorilor, care s-ar pune în fruntea acestor creațiuni; dovadă este că în unele părți s-au și făcut începuturi bune în această privință.

În aceeași categorie intră cursurile de adulți, pe care au întreprins a le face institutorii în mai multe localități. Asemenea cursuri, prevăzute și în lege, trebuie înmulțite cât de mult, pentru că pot fi de cel mai mare ajutor la o mulțime de oameni, care nu au putut învăța carte, dar care au trebuința și dorința de a împlini, într-o măsură destul de însemnată, golul lăsat în educația clasei muncitoare, prin neaplicarea legii obligativității învățământului, din orice cauze ar fi. La țară, ea ar mări numărul celor care ar ști să citească și să scrie, și pe mulți care au trecut prin școală nu i-ar lăsa să uite ceea ce au învățat¹.

Mergând mai departe în această ordine de idei, eu cred că învățătorii pot fi cei mai activi și mai utili agenți de propagandă în favoarea creării școlilor elementare de agricultură și de meserii. Utilitatea acestor școli, și pentru orașeni și pentru săteni, nu mai are nevoie să fie dovedită; iar înființarea lor, cel puțin în sensul legii din 1899, este lucru foarte ușor, deoarece ea reclamă foarte puțină cheltuială de bani și un personal foarte modest. Nu ar fi deloc greu ca comunele mai avute și chiar cele mai sărace prin asociație sau cu concursul particularilor, să creeze de aceste școli, care să dea un învățământ tehnic modest, dar foarte util unor copii care nu au la dispoziția lor niciun alt mijloc de a se instrui. Efectul folositor ce ar produce aceste școli în scurt timp, prin lățirea gustului și practicii a mulțime de industrii simple, dar bănoase, și prin îmbunătățirea agriculturii sătenilor, ar fi nespus de mare.

Învățătorii și institutorii pot fi utili aici, lucrând ca să popularizeze ideea acestor școli, arătând foloasele lor și micile sacrificii ce ar reclama înființarea lor.

* * *

Vedem cum, pe nesimțite, de la un cerc de activitate foarte modest, rolul învățătorului s-a întins și s-a ridicat, până a deveni unul din principalii promotori ai unei transformări fundamentale în învățământul nostru popular.

Dar, în acesta sferă, activitatea învățătorului poate să se manifeste în multe chipuri.

1. Despre cursurile de adulți vezi în colecția de față, vol. II, p. 161.

Cunoaștem cu toții frumoasa creațiune a conferințelor culturale, înființate în mai multe județe de către învățători, precum și favoarea excepțională cu care ele au fost primite de către săteni. Aceste conferințe, făcute, în mod regulat, după un plan bine conceput, într-o limbă curat românească, pot contribui pentru a procura păturilor inferioare ale societății o mulțime de cunoștințe utile, pentru a propaga și întări sentimentul național și principiile de morală. Ele ar fi un mijloc de a se trece timpul în mod plăcut, în lungile luni de iarnă, când lipsa de ocupație și urâtul sunt aliatul cel mai puternic al cârciumei¹.

În același scop, ar trebui să se generalizeze încercările pe care le fac mulți învățători de a înființa modeste biblioteci, pentru uzul sătenilor. Unii au încercat, cu oarecare succes, înființarea de societăți de lectură. Înființarea de coruri vocale cu sătenii este iarăși un lucru relativ ușor și în același timp un puternic mijloc de cultură intelectuală².

În fine, ca încoronare a acestei spornice și vaste activități, învățătorii nu vor uita niciun moment că ei trebuie să fie, fiecare în colțul său, propagatorii cei mai aprigi ai ideilor naționale, încălzitorii patriotismului și luminătorii poporului asupra gloriei țării lui, în trecut și în prezent, și a încrederii nestrămutate ce trebuie să aibă în viitorul ei.

* * *

Nu am nici intenția, nici puțința de a face aici un tablou complet de toate modurile în care învățătorii și institutorii pot avea o acțiune asupra regenerării claselor noastre muncitoare și pe calea economică și pe cea intelectuală. Scopul meu a fost mai mult de a da o idee de varietatea și însemnătatea direcțiilor în care se poate exercita activitatea lor. Sper că enumerarea foarte incompletă ce am făcut va fi de ajuns pentru a convinge pe oricine că nicăieri aiurea decât în corpul didactic primar nu se poate căuta un auxiliar mai potrivit, mai numeros și mai energic, pentru a exercita o acțiune decisivă asupra maselor profunde ale populației, asupra cărora au rămas ineficace celelalte mijloace întrebuintate până acum.

Mi se va obiecta însă, poate, că oricât de frumos ar fi obiectivul expus până aici, cercul de acțiune al unui învățător sau institutor este prea restrâns, pentru ca această acțiune să devină simțită.

Aceasta nu este deloc părerea mea.

Mai întâi, va fi deja un însemnat punct câștigat, dacă învățătorii vor intra în modul de a vedea pe care l-am expus aici, și dacă se vor convinge că rolul lor de educatori ai națiunii nu se mărginește numai între cele patru ziduri ale școlii,

1. Cu ocazia adunării învățătorilor în cercurile culturale, începuse a se ține și conferințe populare pentru săteni.

2. Despre bibliotecile populare în sate, vezi în colecția de față, vol. I, p. 381.

ci trebuie să se exercite în orice loc și prin orice mijloc, care poate aduce o ridicare a nivelului cultural al națiunii și o îmbunătățire a stării ei materiale.

Odată lucrul acesta dobândit, trebuie însă să fie convinși învățătorii și institutorii că, oricât de modestă ar fi contribuția fiecăruia în parte în lucrarea la care sunt chemați, se poate ajunge la rezultate admirabile, dacă acțiunea lor va fi bine sistematizată și stăruitoare. Cu răbdare și cu stăruință, se poate ajunge la orice. E cert că la început rezultatele vor fi greu de dobândit și foloasele vor fi puțin apreciable; dar, cu trecerea timpului, ele vor deveni din ce în ce mai vizibile și aceasta va fi recompensa celor care nu se vor fi descurajat în luptă.

Dar, afară de aceasta, înființarea *Societății corpului didactic primar* și a *Ligii învățământului* a venit să aducă în cauză niște mijloace de acțiune de primă ordine, care lipseau până acum și aceasta și este cauza pentru care am ales acest moment, spre a încerca să provoc o mișcare în corpul învățătorilor și institutorilor.

Și până acum, numeroase erau încercările făcute în sensul arătat de mine în acest articol; dar silințele ce se făceau rămăneau izolate unele de altele, și mai ales aveau inconvenientul de a nu fi făcute după un plan, și în modul cel mai potrivit, învățătorii, lăsați la propria lor inspirație, din lipsă de experiență și de cunoștință îndestulătoare a împrejurărilor, nu alegeau calea cea mai bună pentru a ajunge la rezultat. Pe lângă aceasta, izolarea lor era cauza că forțele ce puneau fiecare în serviciul ideilor sale erau prea neînsemnate, și de aceea prea curând se istoveau și-i duceau la descurajare.

Noua Societate, dacă-și va înțelege rolul și dacă va voi să-l adopte cu curaj și hotărâre, va putea să înlăture toate aceste cauze de neizbândă.

După părerea mea, Societatea va trebui să înscrie în programul său de a favoriza, prin toate mijloacele care îi vor fi la dispoziție, urmărirea diverselor scopuri pe care le-am expus mai sus, precum și a oricărui altul care ar fi în interesul nostru cultural, economic și național.

Pentru aceasta, ea nu va cruța consiliile, îndemnurile și încurajările sale învățătorilor și institutorilor care vor face parte dintr-însa și va înlesni raporturile între aceia dintre ei care ar lucra pentru un scop comun.

Mai mult decât atâta: ea va provoca și va înlesni formarea de alte societăți, care să-și propună realizarea anume a cutare punct din programa sa.

Așa, spre exemplu, o societate pentru introducerea cartofului în alimentația ordinară a săteanului s-ar părea că nu prea are a face cu aceea a dascălilor.¹ Dar lățirea cartofului nu se va putea face niciodată, dacă pentru aceasta nu ar mai lucra și alții decât oamenii, oricât de distinși ar fi, care ar sta departe de pătura țărănească, ori pe care felul ocupațiilor lor i-ar reține mai mult în sfera dorințelor platonice sau a teoriilor. Succesul însă ar fi asigurat, dacă toți învățătorii

1. Cu această chestiune s-a ocupat Haret când a venit a doua oară ministru (1901–1904). Vezi colecția de față, vol. II, p. 149.

precum și preoții sătești s-ar asocia la propagandă. Ei bine, *Societatea corpului didactic primar* este singura care ar fi chemată a determina un asemenea curent printre învățători, pentru a-i lumina, a-i îndemna, a-i reuni, a le pune la dispoziție instrucțiuni.

Tot așa în ceea ce privește cantinele școlare. E adevărat că aici curentul este format deja; dar Societatea tot poate stimula zelul în unele părți ale țării unde ar fi nevoie, și în orice caz pentru a stabili oarecare solidaritate între diversele inițiative care se manifestă în toate părțile, în interesul lor comun; căci este evident că, fără a pretinde ca numeroasele comitete de cantine ce s-au înființat în toate părțile să fuzioneze între dânsule, ceea ce nu ar fi nici bine, nici practic, se cuvine ca ele să se cunoască, să profite unele de experiența altora, și la nevoie să se și ajute unele pe altele în anumite condiții. Cine mai bine decât *Societatea învățătorilor și institutorilor* va putea stabili aceste relații de confraternitate?

Cu aceasta nu vreau deloc să zic că ea va trebui să tindă a absorbi în sânul său întreprinderile deosebite ce vor lua naștere pentru realizarea vreunuia din punctele programei sale. Cred că această tendință de centralizare ar fi dezastuoasă pentru atingerea marelui scop; pe de o parte, pentru că aceasta ar încălca *Societatea* cu o sumă de lucrări, așa de vaste și așa de minuțioase, încât ar fi imposibil a se găsi, printre institutori și învățători, care nu sunt avuți, destui oameni care să poată renunța la orice altă ocupație pentru a se consacra exclusiv numai afacerilor *Societății*; pe de alta, pentru că centralizarea aceasta ar face să se piardă principalul avantaj al organizării, așa cum mi-o închipuiesc eu și care este tocmai difuziunea acțiunii ei în toate colțurile țării și pretutindeni, cu egală energie; acest avantaj lipsește în orice acțiune care pornește de la un centru depărtat. Dar răul cel mare ar fi mai ales că centralizarea ar înăbuși inițiativa individuală, căci ar lipsi pe cei mai mulți de stimulente puternice pe care-l găsește oricine în mulțumirea sufletească de a se ști stăpân pe sine, de a lucra după propria sa pricepere și de a ști că succesul, când îl are, i se datorește lui.

Trebuie să mai adaug că realizarea programului pe care-l dezvolt aici nu reclamă numai concursul învățătorilor și institutorilor, oricât de prețios ar fi el, ci pe al tuturor oamenilor luminați și cu bună voință. *Liga învățământului* va trebui să reunească silințele tuturor, și acțiunea ei va trebui să fie paralelă cu aceea a *Societății corpului didactic primar*, sprijinindu-se neîncetat una pe alta. Este evident că nu poate fi vorba aici nici de contopire, nici de absorbire.

Tot așa este cu societățile de studenți, cu acele de ajutor pentru copiii săraci etc., toate acestea având scopuri culturale foarte asemănate cu ale *Societății corpului didactic*, a căror acțiune este distinctă de a ei, dar care, în anumite împrejurări, pot colabora cu dânsa în mod eficace.

O creațiune, a cărei nevoie mi se pare că este foarte simțită la noi, este aceea a unei societăți pentru propagarea cărților celor bune. Toată lumea cunoaște comerțul infam ce se face cu tot felul de publicații mizerabile, care, pe prețuri de

nimic și prin toate mijloacele, se răspândesc printre tinerime și în păturile puțin culte ale populației. De altă parte, satele noastre sunt inundate de icoane, de portrete și de tablouri, venite de peste graniță și ale căror rele tendințe nici nu-și dau osteneală să le ascundă cei ce introduc asemenea lucruri. Contra acestor rele, noi ce facem? Nimic; căci prea puțin se poate face prin încercări oficiale, ca cea de acum doi-trei ani, căci aceste încercări, ca să reușească, nu trebuie să se întrerupă, ci să continue cu stăruință mulți ani. O asemenea luptă trebuie să o ducă o societate, al cărei obiect să fie publicarea de cărți, de icoane, de imagini, alcătuite în mod cultural, moral și patriotic, pe preț mic, sau chiar și gratuit, mai ales în clasele de jos.

Această societate, când se va înființa, va trebui să aibă cele mai strânse legături cu acea a corpului didactic, cu *Liga învățământului*, cu societățile de studenți, și cu cele mai multe societăți culturale ce există sau se vor mai crea; pentru că realizarea scopului ei, care devine lesnicioasă prin o asemenea vastă colaborare, ar rămâne iluzorie dacă ar fi pe seama numai unui cerc restrâns de luptători.¹

Aceste exemple sunt de ajuns, cred, pentru a face să se înțeleagă rolul admirabil ce este rezervat *Societății* fundante astă-vară, și binefacerile ce este ea chemată să realizeze. Dacă niște silințe izolate, ca aceea a învățătorilor din Vâlcea, de acum doi ani, sau aceea a societății culturale de la Bumbești (Gorj), au putut să înscrie în scurt timp la activul lor rezultate îmbucurătoare, ce nu se poate aștepta de la lucrarea în comun a unui corp de 6.000 de membri, răspândiți în întreaga țară!

* * *

Dezvoltarea ce am dat celor expuse până aici nu mă face să pierd din vedere un alt scop, care este principal printre acele pe care este chemată să le realizeze noua Societate: acela de a veni în ajutorul membrilor săi.

Am lăsat să vorbesc despre aceasta la sfârșit, pe de o parte pentru că obiectivul ce am expus până aici îl consider ca de ordine mai superioară; pe urmă, pentru că și expunerea lui era mai grea și mai complicată; în fine, pentru că atingerea unora din scopurile de mai sus poate contribui, în mod indirect, și la îmbunătățirea într-o măsură oarecare a soartei învățătorului.

În adevăr, este evident că primul lucru ce se va cere învățătorului, care își va lua în serios apostolatul, va fi de a lucra astfel încât chiar purtarea lui să servească de model și de îndemn pentru alții. Conferințele, predicile, sfaturile sunt bune, mai ales dacă sunt făcute pe înțelegerea oamenilor și dacă vorbitorul nu umblă să facă efect, ci-și conciliază încrederea auditorului prin o competență

¹ În decembrie 1900, s-a înființat societatea *Steaua*, al cărei scop este de a răspunde acestor trebuințe. (Nota autorului.)

reală în materia de care se ocupă și prin dorința evidentă de a fi util. Va mai trebui ca învățătorul să nu-și pună în minte de a întreprinde deodată prea multe lucruri; mai bine va fi să-și mărginească acțiunea într-un câmp mai restrâns, pentru că ea să fie cu atâta mai viguroasă.

Nimic însă nu este mai presus decât exemplul însuși care va trebui dat în fapte.

Când învățătorul va cultiva legume în grădina sa și când cu ele își va ține casa și va realiza și beneficii, cu aceasta mai mult va face pentru gonirea grădinarilor străini decât cu toate conferințele posibile. Când pe pământul din țarină al lui sau al școlii el va face culturi bune, raționale, va întrebuința sămânța bună, va cultiva plante furajere, țăranul va ști să facă comparație și încet îi va urma exemplul. Când învățătorul va planta arbori fructiferi și când peste câțiva ani se va folosi de fructele lor, el va îndemna și pe săteni să facă ca dânsul. Dar în toate aceste cazuri, primul folos material va fi pentru învățătorul însuși.

Dar acțiunea *Societății* se poate exercita într-un mod mai concret, căci ea este destinată să servească și ca societate de ajutor mutual, și acest rol ea și-l va putea împlini cu atât mai bine și mai lesne, cu cât numărul membrilor săi va fi mai mare; aceasta este evident și nu are nevoie de altă explicație.

Deja de 30 de ani și mai bine asemenea societăți au început să funcționeze la noi, și binefacerile aduse de dânsle sunt neprețuite. Ele înlesnesc și încurajază economia, înfrânează camăta și scot din multe nevoi pe participanții lor. Dacă *Societatea* didactică nu ar face decât atât, încă ar face mult, pentru ajutorarea membrilor săi.

Cred însă că se poate face și mai mult, mai ales dacă numărul membrilor va fi destul de mare; socotesc, adică, că ar putea funcționa și ca o modestă societate de asigurare mutuală.

Să ne închipuim, spre exemplu, că ar fi vorba de asigurare în caz de boală. Un grup, să zicem, de 100 de membri s-ar învoi a vărsa fiecare câte o modestă contribuție, spre exemplu câte 25 de bani pe lună, cu condiție ca acela dintre ei, care ar cădea bolnav, să fie ajutat cu medic și medicamente. Contribuția grupului s-ar ridica la 300 lei pe an, din care nu vor avea să se folosească decât cei unul, doi sau trei membri, care vor fi avut nenorocirea a cădea bolnavi în cursul aceluiași an; ea va fi dar foarte de ajuns pentru a aduce ușurare acelor suferinzi, mai fără nicio sarcină pentru ceilalți.

În același mod, s-ar putea asigura o modestă zestre pentru un copil, un mic ajutor pentru familie în caz de moarte etc.

Ideea aceasta, pe care o socotesc fecundă, practică și folositoare, cred că va fi adoptată, dacă nu acum, fie și mai târziu, și va contribui a mări cercul binefacerilor societății¹.

1. Aici este temeiul care a servit lui Haret pentru a înființa, în 1902, Casa de Economie a corpului didactic. Vezi în colecția de față, vol. V, p. 161 și urm.

* * *

Terminând aceste prea numeroase rânduri, repet că ele nu conțin altceva decât niște vederi curat personale, care exprimă doar dorințele și speranțele mele, dar care nu vreau deloc să apese cumva asupra hotărârii ce va avea să ia *Societatea*, în privința căii ce-și propune să urmeze.

Negreșit aș fi prea mulțumit dacă părerile mele vor folosi întru ceva, la un moment așa de delicat, cum este acesta; dar nu mă îndoiesc că *Societatea* va ști să aleagă drumul cel mai bun, pentru a se face utilă, nu numai membrilor ei, ci și țării.

(Revista „Convorbiri Didactice“ București, nr. 7–8 august-septembrie 1900 p. 231–273. Și broșură separată: București, 1902, Tip. Garol Göbl, 31 p., în Biblioteca Academiei Române nr. II 124.433.)

7.

Bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice

În discuția Adresei de răspuns la Mesajul Tronului, în ședința Camerei Deputaților de la 2 decembrie 1900, Emil Costinescu, vorbind de economiile pe care ar fi putut să le facă Take Ionescu ca ministru de Instrucție, a zis:

„Eu cred că o reducere de 3 milioane la Ministerul Instrucțiunii Publice, nu numai că nu ar fi nici un rău, dar ar face mare bine“.

Take Ionescu răspunde: „Ne-ați spus că la Instrucție se pot face economii de 3 milioane. Nu cred să se poată. Cunosc foarte bine bugetul Instrucțiunii și, afară de trecerea clerului la comune, care nu este o economie, ci numai o schimbare de plată, nu se mai pot face economii de 3 milioane, cum ziceți d-voastră“.

Probabil că Haret, care nu era atunci în Parlament, îi va fi dat indicațiune lui Costinescu. Nu s-a mulțumit cu aceasta, ci a publicat peste câteva zile articolul ce urmează și care arată, o dată mai mult, seriozitatea și preciziunea cu care îi plăcea totdeauna să lucreze.

În ședința Camerei de la 2 decembrie, dl Take Ionescu, răspunzând dlui Emil Costinescu, a zis că este imposibil să se facă o reducere de trei milioane în bugetul actual al Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, fără să se deorganizeze serviciile.

Cu studierea acestei chestii eu tocmai mă ocupam și, fiindcă socotelile mele încă nu erau de tot terminate, am fost silit să amân până astăzi publicarea rezultatelor la care am ajuns și care poate ar fi fost utile în discuțiune.

Din cercetare amănunțită a bugetului acestui minister, am văzut că se poate face într-însul o reducere anuală de 2.765.000 până la 2.930.000, lei, fără a se compromite niciun serviciu, fără a se atinge niciunul în drepturile câștigate în mod legal și fără a se desființa nimic alt decât trei școli.

Din aceste cifre, cea dintâi, adică 2.765.000 lei, se poate realiza cu certitudine. Diferența dintre dânsa și cea următoare, care este de 165.000 lei, depinde în parte de oarecare elemente pe care nu le am la dispoziție, așa că realizarea ei este pentru mine mai puțin sigură.

Mai observ că bugetul acestui minister se prezintă în așa fel, încât se poate face ca în timp de patru sau cinci ani el să nu mai crească peste cifra la care s-ar fixa acum. În adevăr, acest buget este unul din acelea care reclamă în mod forțat o oarecare creștere a cheltuielilor, pentru unele din serviciile sale. Dar, dacă se

vor utiliza cum se cuvine unele mijloace de economii treptate pe care le cuprinde el, se vor putea echilibra adaosurile cu scăderile anuale, ori de tot, ori cel puțin în cea mai mare parte.

Bugetul în fine va da și puțința de a se aplica legea învățământului profesional din 1899, fără noi sarcini pentru stat. Este însă bine înțeles că eu mă țin la evaluările cu care am însoțit acea lege, la depunerea ei în corpurile legiuitoare, iar nu la cifra de 3.000.000, pe care o dă dl Take Ionescu, fără a o justifica.

Pentru a evita orice neînțelegere, adaug că cifrele de mai sus reprezintă numai scăderi efective în cheltuielile publice dependente de Ministerul Cultelor. Ele nu presupun trecerea vreunora din aceste cheltuieli asupra altor ministere, sau asupra județelor ori comunelor. Ele nu cuprind nici creșterea eventuală a veniturilor statului care provin de la Ministerul Cultelor.

(„Voința Națională” nr. 4741 din 8 decembrie 1900.)

NOTE

1. *Liberalul*, ziar apărut la București începând cu decembrie 1867.
2. Corect este „Legea învățământului secundar și superior“.
3. *Convorbiri didactice*, revistă lunară, București, 15 februarie 1895 – ianuarie 1901, martie 1904 – decembrie 1906. Director: D. Constantinescu.
4. *Românul*, cotidian fondat de C. A. Rosetti la 9 august 1857. A apărut până la 9 iunie 1864 și apoi între 14 februarie 1866–1891. A fost organul de presă al Partidului Național Liberal până la 10 iulie 1884.
5. *Pluviose*, a cincea lună în Calendarul Republican Francez. Denumirea ei înseamnă *ploioasă*. Ea începea între 20-22 ianuarie și sfârșea între 18-20 februarie.
6. *Agiul*, un adaos ce se dădea peste o sută lei aur, în aramă, argint sau hârtie. Este definit ca diferența cu care prețul (cursul) de piață al unei monede sau al unei hârtii de valoare depășește valoarea nominală a acesteia; reprezintă câștigul rezultat din asemenea diferențe.
7. *à l'avenant* (fr.), în acord cu ceea ce precede sau în conformitate cu...
8. *à forfait* (fr.), un tip de tarifar convențională, invariabilă, decis în avans și independent de cantitățile consumate sau produse, mai ales pentru execuția unor lucrări, furnizarea unor materiale sau servicii.
9. *tripotează*, a tripota, a specula, a falsifica.
10. *A bon entendeur, salut!* (fr.), Cine are urechi de auzit, să audă.
11. *Galileo Galilei* (1564–1642), astronom, filosof și fizician italian. A pus bazele cercetării științifice experimentale bazate pe observația directă a naturii și pe mijloacele tehnice de investigație. A făcut prima observație prin telescop.
12. corect, „să cadă în cursă“. Probabil, greșeală de tipar.
13. *Horatio Nelson* (1758–1805), amiral britanic. A învins flota franco-spaniolă la Trafalgar, pe 21 octombrie 1805. În amintirea acelei răsunătoare victorii una din piețele centrale din Londra a primit numele de Trafalgar, iar în centrul acestei piețe este coloana lui Nelson.
14. *il faut tirer l'échelle* (fr.), a recunoaște superioritatea cuiva, a-și scoate pălăria în fața cuiva, admirativ (după el poți să tragi scara, adică nu se poate face mai bine decât a făcut el).
15. *lucru pe care-l știa și dl de La Palisse, une lapalissade* (fr.), o afirmație ridicolă care enunță o idee evidentă pentru toată lumea. Afirmație formulată în legătură cu Jacques II de Chabannes alias Jacques de La Palice (sau de La Palisse) (1470–1525) nobil și militar francez, pe a cărui cruce de la mormânt a fost scris epitaful: „Lapalisse seniorul murit-a colea, / O clipă înainte ca duhul să-și dea, / Seniorul era încă în viață“.
16. *la forte tête* (fr.), indisciplinat, rebel.
17. amfigurică (din fr. *amphigourique*), obscur, neinteligibil.
18. Este vorba de Lucia din opera *Lucia di Lammermoor* de Gaetano Donizetti.

19. *le rire jaune* (fr.), răs forțat, a râde cu jumătate de gură, silnic.

20. Se referă la Alexandru Philippide (1859–1933). A avut sarcina, din partea Academiei Române, de a conduce, între anii 1897 și 1905, lucrările de elaborare a *Dicționarului limbii române*, pentru care a adunat un bogat material de fișe și din care a redactat, într-o primă formă, literele A-D.

21. *talon rouge* (fr.), toc roșu. Expresia este folosită pentru a spune despre cineva că are pretenții de eleganță și bune maniere.

22. Corect este „folosesc”. Probabil eroare de tipar.

23. *Giovanni Bosco* (1815–1888), cunoscut mai ales sub numele de Don Bosco. Preot și educator romano-catolic italian, care a folosit metode educative bazate pe iubirea dintre oameni în loc de metodele punitive. A acționat după principiul „binele nu poate fi apreciat dacă nu este cunoscut”. Ca recunoaștere a sfințeniei și misiunii sale în folosul tinerilor, a fost canonizat de către Biserica Catolică în anul 1934.

24. *joyeux avènement* (fr.), impozit ce trebuia plătit regelui Franței când acesta urca pe tron.

25. *kiriellă* (din fr. *kyrielle*), o succesiune neîntreruptă; de obicei precede substantive la plural cu sensul de o mulțime de...

26. *à froid* (fr.), la rece. (fig.), când spiritele s-au calmat.

27. *Qui trompe-t-on ici?* (fr.), Cine este înșelat aici?

28. *Ratio studiorum* (lat.), Plan de studii. Titlul întreg este *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu* (Planul Oficial de Educație Iezuită). Se referă la documentul care formal a stabilit sistemul de influență globală de educație iezuită în 1599.

29. *ad referendum* (lat.), sub condiția de a supune ulterior deciziei.

30. *Al. Bădărău* (1859–1927), om politic. Deputat. Ministru al Justiției (22 decembrie 1904 – 15 iunie 1906) în guvernul George Gr. Cantacuzino. Ministru al Lucrărilor Publice (14 octombrie 1912 – 31 decembrie 1913) în guvernul Titu Maiorescu. Primar al municipiului Iași (iunie 1899 – februarie 1901). Fondează în anul 1888, împreună cu George Panu, Partidul Democrat Radical. În 1897 devine membru al Partidului Conservator. În 1908 fondează, împreună cu Take Ionescu, Partidul Conservator Democrat. La 1 mai 1897 a editat ziarul *Opinia*.

31. *Jancsó Benedek* (1854–1930), lingvist, istoric, critic literar maghiar. Doctrinar al maghiarismului.

32. *Mais ou sont les neiges d'antan* (fr.), unde sunt zăpezile de altădată, vers de François Villon, tradus inspirat de Mircea Vulcănescu, „Dar unde e neaua de mai an”, sugerând regretul, nostalgia pentru vremuri apuse.

33. *démarquage* (fr.), 1. demarcare, delimitare; 2. plagiat, furt intelectual.

34. *Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais* (1732–1799), dramaturg francez. A fost ceasornicar, inventator, muzician, politician, spion, editor, traficant de arme și revoluționar (atât francez cât și american). Scrieri: *Bărbierul din Sevilla*, *Nunta lui Figaro*, *Mama vinovată*.

35. *neglesă*, neglijată.

36. *Sultan-Mezat*, licitație specială care avea loc în Divanul țării.

37. *Flavius Petrus Sabbatius Justinianus* (482–565), împărat bizantin în perioada (527–565). A încercat să reconstruiască Imperiul Roman creștinat prin unirea celor două imperii, de Apus și de Răsărit, dar nu a reușit din cauza atacurilor longobarzilor. A codificat dreptul roman, în concordanță cu realitățile secolului al VI-lea din Imperiul Roman. A construit biserica Hagia Sophia (Sfânta Sofia) din Constantinopole.

38. *inflige*, a impune o pedeapsă.

39. *seigneurs sans importance* (fr.), domni fără importanță.

40. *panurgiană*, spirit de turmă.

41. *Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité* (fr.), nici exces de onoare nici exces de dezonoare.

42. *protestările*, probabil greșeală de tipar.

43. *Antoine Augustin Parmentier* (1737–1813), farmacist, agronom francez. A scris lucrări despre cultivarea cartofului. A introdus această legumă în Franța și în Europa. Lucrări: *Avis aux bonnes ménagères des villes et des campagnes, sur la meilleure manière de faire leur pain, Examen critique de la pomme de terre, Recherche sur les végétaux nourissants qui, dans tous les temps de disette, peuvent remplacer les aliments ordinaires, Économie rurale et domestique*.

CUPRINS

Introducere / 5

1887

1. Cestiunea clădirilor școlare de la Ministerul de Instrucțiune Publică și Culte / 11

1897

2. Cestiuni de învățământ / 27

Cestiunea salariilor corpului didactic secundar / 28

Cestiunea orelor de curs ale profesorilor secundari / 33

Cestiunea directorilor școlilor secundare / 39

Cestiunea disciplinei și a stabilității corpului didactic / 49

Cestiunea Bacalaureatului / 57

1899

3. O rectificare / 65

4. Aplicarea legii asupra instrucției secundare și superioare / 67

[Prefață] / 67

I / 68

II / 71

III / 76

I. / 80

V / 84

VI / 89

VII / 96

VIII / 100

IX / 105

X / 108

XI / 112

XII / 117

XIII / 120

XIV / 124

XV / 130
XVI / 136
XVII / 142
XVIII / 145
XIX / 147
XX / 150
XXI / 154

1900

5. Schimbarea legilor instrucției / 159

Studiu asupra proiectului de lege depus în Cameră la 13 martie 1900 / 159
Schimbarea legii de organizare a Ministerului / 166
Legea asupra seminariilor / 168
Desființarea treptată a învățătorilor și institutorilor bărbați / 169
Restrângerea învățământului pentru săteni / 179
Salariile institutorilor / 184
Suprimarea școalei normale de institutori / 186
Erori, contradicții și imposibilități / 189
Chestia creării școalelor primare superioare / 191
Chestia creării școalelor profesionale de băieți / 194
Incoerența în chestia învățământului profesional / 198
Economia legii din 1893, asupra învățământului profesional / 202
Considerații privitoare la legea din 1899 asupra învățământului profesional / 205
Legea din 1900 asupra învățământului profesional / 208
Organizarea liceelor și a gimnaziilor / 211
Restabilirea examenului de bacalaureat / 217
Restrângerea numărului burselor în licee / 219
Recrutarea corpului didactic secundar / 221
Numirea și plata profesorilor secundari / 223
Suprimarea autonomiei universităților / 227
Recrutarea corpului didactic universitar / 232
Chestia profesorilor străini la universități / 240
Chestia suplinitorilor / 241
Ce va fi de făcut / 242
Consultarea corpului didactic / 244
Pentru dnii Bădărău și Delavrancea / 248
Constatare / 251

6. Societatea corpului didactic primar și liga învățământului / 255

7. Bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice / 283

Note / 285

